

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна»**

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ

навчально-методичний посібник

За загальною редакцією К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової

Київ 2011

ББК 74.6я7

С69

Авторський колектив: Н.П. Бочкор, М.В. Євсюкова, Л.Г. Ковальчук, канд. пед. наук, К.Б. Левченко, д-р юрид. наук, Т.В. Татуревич, О.А. Удалова, канд. пед. наук, О.Ю. Удалова, К.В. Черехаха, О.В. Швед, канд. соціол. наук.

Упорядники: О.В. Ясельська, В.Ю. Кизим

Рецензенти:

В.Є. Сорочинська, д-р пед. наук, доцент Вінницького державного університету ім. М.Коцюбинського;

С.О. Мікітчина, д-р пед. наук, професор Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г.Сковороди

Схвалено для використання в закладах освіти Комісією з виховної роботи вищих навчальних закладів Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України (протокол № 7 від 23.11.2010 р.)

С69

Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової / [та ін.]; [“Агентство “Україна””]. – К., 2011. – 292 с. – Бібліограф : с. 222-246.

Навчально-методичний посібник містить лекційні матеріали, програми з питань запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей для педагогічних вузів та інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Матеріали можуть бути використані в процесі підготовки студентів у педагогічних вищих навчальних закладах, в системі підвищення кваліфікації викладачів, практичних психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників, для проведення навчально-виховної роботи зі студентською молоддю.

ББК 74.6я7

ISBN 978-966-2157-70-3

- © К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалова та ін., 2011
- © Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», 2011
- © Міністерство закордонних справ Данії, 2011

Підготовлено та надруковано за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії. Міністерство може не поділяти погляди, відображені в цій публікації.

ЗМІСТ

Розділ I. Лекційні матеріали ...	5
Модуль 1. Торгівля людьми – порушення прав людини	5
Тема 1. Права та обов'язки дитини. Бочкор Н.П., Ковальчук Л.Г.	5
Тема 2. Гендерні фактори впливу на розвиток суспільства. Бочкор Н.П.	10
Тема 3. Торгівля людьми: теоретичний аспект та проблеми визначення. Левченко К.Б.	23
Тема 4. Ситуація з торгівлею людьми в Україні: причини, сучасний стан. Левченко К.Б.	33
Тема 5. Шляхи потрапляння українських громадян до тенет торгівлі людьми. Левченко К.Б.	37
Тема 6. Інформаційно-комунікативні технології як спосіб втягування дітей до ситуації торгівлі дітьми. Бочкор Н.П., Удалова О.А.	48
Тема 7. Трудова міграція в контексті світових міграційних процесів. Ковальчук Л.Г.	54
Модуль 2. Торгівля дітьми – причини та наслідки	61
Тема 1. Специфіка проблеми торгівлі дітьми. Ковальчук Л.Г.	61
Тема 2. Експлуатація праці дитини. Левченко К.Б.	67
Тема 3. Нормативно-правові основи регламентації праці неповнолітніх. Удалова О.Ю.	74
Тема 4. Комерційна сексуальна експлуатація дитини. Євсюкова М.В., Швед О.В.	87
Тема 5. Насильство та жорстоке поводження з дітьми. Бочкор Н.П., Левченко К.Б.	90
Тема 6. Вплив на розвиток дитини ситуації жорстокого поводження, експлуатації та насильства. Ковальчук Л.Г.	103
Модуль 3. Протидія торгівлі людьми в Україні	112
Тема 1. Основні напрями державної політики з протидії торгівлі людьми в Україні – профілактика, боротьба, допомога постраждалим. Ковальчук Л.Г.	112
Тема 2. Правові аспекти заборони торгівлі людьми та порушень прав дітей. Євсюкова М.В., Левченко К.Б.	118
Тема 3. Взаємодія суб'єктів протидії торгівлі людьми. Ковальчук Л.Г., Левченко К.Б.	129
Тема 4. Роль громадських організацій у діяльності з протидії торгівлі людьми. Ковальчук Л.Г., Левченко К.Б.	139
Модуль 4. Соціально-педагогічна робота у сфері протидії торгівлі людьми	144
Тема 1. Теоретичні аспекти соціально-педагогічної роботи у сфері протидії торгівлі людьми. Ковальчук Л.Г.	144

Тема 2. Профілактична робота з учнівською та студентською молоддю. Ковальчук Л.Г	152
Тема 3. Методичне забезпечення профілактичної роботи з учнівською та студентською молоддю. Ковальчук Л.Г., Удалова О.А	158
Тема 4. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів (хто автор)	168
Тема 5. Національний механізм перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми. Ковальчук Л.Г., Череха К.В	176
Тема 6. Соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми. Татуревич Т.В., Череха К.В	180
Тема 7. Використання потенціалу сім'ї у роботі з протидії торгівлі людьми. Ковальчук Л.Г., Череха К.В., Удалова О.А	184
Тема 8. Підготовка педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми. Ковальчук Л.Г., Удалова О.А	191
Розділ II. Навчальні програми	197
1. Навчальна програма «Соціально-педагогічні основи запобігання торгівлі людьми і експлуатації дітей». Удалова О.А.....	197
2. Навчальна програма курсу «Протидія торгівлі людьми» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Школа соціальної роботи ім. професора Володимира Полтавця)	217
Список використаної та рекомендованої літератури	222
Додатки	247
1. Таблиці	247
2. Методичні розробки до теми 6 модуля 1 «Інформаційно-комунікативні технології як спосіб втягування дітей до ситуації торгівлі дітьми»	271
Глосарій.....	284
Список умовних скорочень.....	288

РОЗДІЛ І. ЛЕКЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ

Модуль 1. Торгівля людьми – порушення прав людини

Тема 1. Права та обов'язки дитини

Мета: сформувати комплексне розуміння поняття «права дитини» і специфіки прав та обов'язків дитини у педагогічних кадрах; сприяти усвідомленню ролі та місця педагогічних кадрів у забезпеченні захисту прав дитини.

Основні поняття теми: дитина, права дитини, обов'язки дитини, Конвенція ООН про права дитини.

План:

- специфіка прав дитини;
- обов'язки дитини;
- основні міжнародні та національні документи в галузі прав дитини.

Діти мають ті ж права, що й дорослі. Однак деякі права мають особливе значення для них – вони відображають потреби дітей у спеціальному захисті та увазі, їх вразливість та різницю між дитячим і дорослим життям. Для того щоб підкреслити це, інтереси дитини у всіх видах діяльності ставляться вище інтересів дорослих та держави.

Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання керуватися дотриманням принципу «найкращих інтересів дитини» в реалізації державної політики у цій сфері. Як закріплено в ст. 3 Конвенції, «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини».

Декларація прав дитини визначає принцип забезпечення найкращих інтересів дитини як забезпечення дитині, шляхом законів та інших засобів, спеціального захисту та надання можливостей і сприятливих умов, які дозволяють дитині розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально здоровим та нормальним шляхом і в умовах свободи та достоїнства.

Так, держава зобов'язується забезпечити дитині такий захист і піклування, який необхідний для її благополуччя, беручи до уваги права та обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і для цього повинна вживати всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Предметом особливої уваги сьогодні є ставлення до дітей. Воно значно відрізняється від того, що було прийнятним раніше. Байдужість до дітей панувала аж до кінця Середньовіччя. Жорстокість і навіть убивство дітей були звичайною практикою в ранні періоди людської цивілізації, особливо це стосувалося дітей з вадами або тих новонароджених, котрі багато плакали. Лише з початку XVI ст. дорослі почали цікавитись дітьми, визнаючи їх відмінності від себе. Розпочався процес «відкриття» дитини як окремої категорії. Проте спочатку дітей як окрему категорію вирізняли тільки представники вищих верств населення, та й то лише хлопчиків. Наприклад, французькі фермери ще і в XIX ст. казали: «У мене немає дітей. Лише дівчатка».

З часом людство збагнуло необхідність виділення окремо прав дитини, оскільки діти становлять особливу групу. Ця особливість проявляється, перш за все, у тому, що діти мають специфічні потреби, зокрема потребу опіки з боку батьків або осіб, що їх замінюють, потребу в іграх і догляді. Ці особливості призвели до необхідності створення механізму захисту саме дітей.

ДИТИНА – особа віком до 18 років.

Міжнародне законодавство щодо захисту прав дитини:

Женевська декларація прав дитини, 1924 р.

Декларація прав дитини, 1959 р.

Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, 1990 р.

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р.

Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, ратифікований Україною у 2004 р.

Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, ратифікована Україною у 2000 р.

Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р.

Європейська соціальна хартія, переглянута у 1996 р.

Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, СЕД 185, 2001 р.

Конвенція Ради Європи про протидію торгівлі людьми, СЕД № 197, 2005 р.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від експлуатації і знуцань сексуального характеру, СЕД № 201, 2007 р.

Програма Ради Європи “Будуємо Європу заради дітей та з дітьми”.

Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, 2010 р.

Стокгольмська декларація та план дій проти КСЕД, 1996 р.

Йокогамські глобальні зобов'язання, 2001 р.

Декларація про запобігання та зупинення сексуальної експлуатації дітей та підлітків Ріо-де-Жанейро, 2008 р.

Національне законодавство щодо захисту прав дітей:

Конституція України, 1996 р.

Закон «Про охорону дитинства», 2001 р.

Закон «Про освіту», 1991 р.

Національна програма «Діти України», 1996 р.

Кримінальний кодекс України, 2001 р.

Сімейний кодекс України, 2002 р.

Кодекс Законів про працю України, 1971 р.

Закон України про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи у справах дітей, 1995 р.

Закон України «Про охорону дитинства», 2001 р.

Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, 2004 р.

У 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла **Конвенцію про права дитини**. Конвенція базується на новому розумінні становища дітей у суспільстві *не як майбутніх дорослих, а як рівноправних учасників суспільного життя*, звичайно, з урахуванням того, що «дитина потребує спеціальної охорони та піклування...».

Серед прав дитини, проголошених Конвенцією, є права громадянські (на життя і розвиток, на отримання громадянства, свобода від фізичного та психічного насильства та ін.), соціальні (на охорону здоров'я, на відпочинок та ін.), культурні (наприклад, право на освіту). Старшим дітям Конвенція надає і політичні права (наприклад, право на об'єднання). Натомість у Конвенції майже відсутні економічні права дитини, бо пріоритетом визначено освіту – дитина повинна вчитись, а не працювати.

Таблиця 1.1.1

Права дитини відповідно до Конвенції ООН про права дитини

Сфери прав	Види прав
Громадянські права	Право на ім'я та національність Право на самобутність Право на життя Право на захист від фізичного насильства Право на приватне життя
Політичні права	Свобода думки Свобода висловлювання Свобода зібрань, переконань та віросповідання, вільний доступ до інформації
Економічні права	Захист від експлуатації
Соціальні права	Право на освіту Право на охорону здоров'я Право на соціальне забезпечення
Культурні права	Відпочинок, дозвілля, участь у культурному та мистецькому житті
Специфічні права	Не розлучатися з батьками Право на гру Особливі потреби

Не можна говорити про права, забуваючи про **обов'язки**. Якщо в людини є право – це значить, що в неї є і обов'язки. Права визначають ступінь свободи, обов'язки – ступінь відповідальності. Єдність прав і обов'язків є умовою для самовдосконалення людини, її творчої самостійності.

Права та обов'язки – поняття взаємопов'язані та взаємозалежні. Так, можливість реалізації права кожної людини залежить від того, чи поважають її право інші. Наприклад, право на життя, яке має кожна людина, не може бути реалізовано, якщо є принаймні одна людина, яка це право не поважає та дозволяє собі його порушити. Саме тому основним обов'язком кожної людини є, перш за все, повага до прав інших. Адже, як сказав філософ, право однієї людини закінчується там, де починається право іншої.

Коли ми говоримо про соціально-педагогічні аспекти захисту дитинства, то маємо на увазі, по-перше, формування основ педагогічного мислення у різних суб'єктів соціуму, які беруть участь у роботі з дітьми; по-друге, оволодіння цими суб'єктами педагогічно доцільними технологіями соціального захисту, здатними привести в рух механізми розвитку соціальних ініціатив самих дітей і повноцінно використовувати можливості сім'ї, інших інститутів, соціуму в цілому для забезпечення соціальної турботи щодо дотримання прав дітей, організації підвищення якості їх життя.

Позиції багатьох учених збігаються в тому, що сутність забезпечення прав дітей полягає в підтримці і допомозі дитині з метою задоволення її потреб та інтересів за допомогою організаційних, правових, фінансово-економічних, соціально-психолого-педагогічних засобів, форм і методів. У даній ситуації не можна не погодитися з тим, що мова йде не про захист прав у вузькоюридичному аспекті, а про широке розуміння захисту прав дитини на адекватний їй природним задаткам розвиток і реалізацію природних здібностей, на адаптацію мікро-соціуму до потреб дитини з її конкретними психофізіологічними, етнічними і культурними особливостями.

Питання для перевірки:

1. Які специфічні права має дитина? Чому?
2. Чому говорячи про права, доцільно говорити також і про обов'язки?
3. Розкрийте поняття: «захисне середовище», «найкращі інтереси дитини».
4. Які документи міжнародного та національного законодавства у сфері захисту прав дитини ви знаєте?
5. Які права мають діти відповідно до Конвенції ООН про права дитини?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Декларація прав дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_384
2. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін; заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: «Міленіум», 2005. – 210 с.
3. Знай та захищай свої права: робочий зошит / за заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с.
4. Конвенція ООН про права дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021
5. Петрочко Ж. В. Сутність та напрями соціально-педагогічного забезпечення прав дітей / Ж. В. Петрочко // Пед. освіта : теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 8—13.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підруч. пер. з рос. / О.Ф. Скакун – Х.: Консул, 2006. – 656 с.
7. Теслюк А.С. Правова культура вчителя в контексті духовної культури. / А.С. Тельнюк – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2010_7/files/PD710_51.pdf

Тема 2. Гендерні фактори впливу на розвиток суспільства

Мета: виховання «гендерно-чуйного» підходу до формування та реалізації навчально-виховного процесу в педагогічних працівників через надання знань і формування розуміння основних понять гендерної теорії та соціально-історичного контексту гендерної нерівності і гендерної дискримінації.

Основні поняття теми: стать, гендер, гендерні ролі, гендерна соціалізація, права жінок, обмеження прав, гендерні стереотипи, гендерна нерівність, гендерна дискримінація, емансипація, рівні права, рівні можливості, забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків.

План:

- визначення понять «стать» та «гендер», «гендерні ролі» та «гендерна соціалізація»;
- гендерна нерівність в Україні і світі;
- причини і наслідки гендерної нерівності в соціально-історичному контексті;
- законодавство України щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків.

У літературі існує декілька концепцій гендеру. Це обумовлено як відносною «молодістю» гендерного підходу (перші наукові праці з'явилися близько двадцяти років тому), так і складністю самого феномену. Для всіх них базовим положенням є розрізнення понять «стать» (sex) і «гендер» (gender).

Коли народжується дитина, її легко можна віднести до тієї чи іншої статі – про це перш за все свідчать її статеві органи. Стать записують у медичну картку новонароджених. Отже, «стать» – це термін, що означає ті анатомо-біологічні особливості людей (в основному – в репродуктивній системі), які зумовлюють біологічні особливості чоловіка або жінки. Його слід вживати тільки стосовно характеристик і поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками.

Після народження людини настає соціальний етап формування статі, в процесі якого відбувається усвідомлення належності до певної статі та формування відповідної поведінки. Саме виходячи з необхідності розділити біологічне та соціальне значення статі використовують термін «гендер». **Гендер** – це соціальна конструкція статі, це те, що стосується до соціально визначеної поведінки людей, тих очікувань суспільства стосовно їх поведінки, які асоціюються зі статтю та з тією організацією суспільного життя, яка змушує жінок та чоловіків поводитись по-різному і в решті-решт надає їм різні можливості. Інакше кажучи, гендер – це те, яким чином різниця між статями сконструйована та закріплена в соціальному житті та

як вона проявляється в щоденній життєвій практиці, тобто те, як чоловіки та жінки найвірогідніше чинять у деяких типових соціальних ситуаціях.

У рамках цього підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає їхні соціальні відносини в основних інституціях суспільства. Гендер, таким чином, трактується як один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, національність, клас, вік) організує соціальну систему. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує засновану за ознакою статі соціальну структуру. Втілюючи у своїх діях очікування, пов'язані з їх гендерним статусом, індивіди конституують гендерні відмінності і одночасно обумовлені ними системи панування і володарювання. У багатьох суспільствах жінок і чоловіків не тільки сприймають, але й оцінюють по-різному, обгрунтовуючи це гендерними особливостями і різницею в здібностях, відмінностями в розподілі влади між ними. Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці й культурні норми, ролі і стереотипи, що існують у суспільстві. Вони певною мірою визначають психологічні якості, здібності, види діяльності, професії людей залежно від їх біологічної статі.

Подібно до раси, національності та класу, гендер є соціальною категорією, яка значною мірою визначає можливості в житті тієї чи іншої людини, задаючи форму її участі в житті та економіці суспільства. В деяких суспільствах не має расового чи етнічного поділу, але в кожному суспільстві так чи інакше наявна гендерна асиметрія, тобто гендерні відмінності та невідповідності. Очікування від чоловіків і жінок відрізняються в різних народах, проте вони і багато в чому схожі. Наприклад, майже кожне суспільство покладає основну відповідальність за виховання дітей на жінку, тоді як на чоловіка покладають обов'язок служити у війську та захищати державу.

У процесі соціалізації особистість сприймає і робить «своїми» культурні норми, зразки поведінки і моральні цінності, в тому числі ставлення до того, що називають «чоловічим» та «жіночим». Так, гендерно-рольова поведінка людини має свою історію. Гендерні ролі не виникають одразу з народженням дитини, вони розвиваються залежно від конкретних умов і чинників протягом усього життя. Цей розвиток має свої закономірності та суперечності. Від нього залежить характер життєвого сценарію людини, стиль життя та стратегії поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях. Процес розвитку гендерних ролей, як соціально зумовлених моделей статевої ролі і статево-рольової поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією, одним із найістотніших складників якої є рольова, зокрема й гендерна, соціалізація.

Під **соціалізацією** особистості розуміють засвоєння людиною суспільного досвіду, суспільних норм і цінностей та соціальних ролей.

У соціальних ролях закріплені норми та правила соціальної поведінки у вигляді нормативних вимог до виконання соціальних ролей.

Гендерно-рольова соціалізація – це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань щодо цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, які відповідають гендерним ролям.

Гендерні ролі – це ролі, відведені чоловікам та жінкам відповідно до норм та традицій.

Гендерна соціалізація має низку особливостей і специфічних труднощів у чоловіків і жінок. Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке задає безліч стереотипів гендерно-рольової поведінки. Змалку дитина чує від своїх батьків-вихователів: «Це негарно, це не личить дівчинці», «Не плач! Хлопчики не плачуть!», «Не бийся, дівчатка так не поводитяться!». З першими проявами усвідомлення себе представником певної статі дитина пов'язує це з цілою низкою ознак: з одягом, правилами поведінки, проявами почуттів (чи заборонами на них). На природні диференціально-психологічні відмінності між статями накладаються моделі чоловічих і жіночих ролей, наявних у суспільній свідомості, часом не маючи нічого спільного зі справжніми психофізіологічними статевими різницями.

Так, звичайно, є різниця між статями: жінки можуть народжувати дітей, а чоловіки ні, у чоловіків і жінок різний набір хромосом, гормонів, різний розмір головного мозку та різні вторинні статеві ознаки та низка інших.

Тіло чоловіків більше за конституцією за тіло жінок. Чоловіки, як правило, більші зростом, мають більші за розміром кістки. М'язи в чоловіків складають 42 % загальної маси тіла, жирова тканина в чоловіків – 12 %, а в жінок – 18 %. Розміри окремих частин тіла пропорційні росту. Цією загальною закономірністю пояснюється і різниця в розмірах мозку. Разом з тим розмір мозку ніяким чином не впливає на інтелектуальні здібності. Є різниця і в психолого-фізіологічних особливостях чоловіків та жінок. Наприклад, силові можливості жінки у віці 30 років становлять приблизно 2/3 від сили чоловіка, але у віці 10 років сила дівчаток і хлопчиків приблизно однакова, а до 50 років жінки мають 50 % сили і можливостей своїх однолітків-чоловіків. 5 – 8 % чоловіків і лише 0,1 % жінок схильні до порушення сприйняття червоного і зеленого кольорів. Чоловіки чують більш низькі частоти, а жінки більш високі.

Проте велика кількість поширених уявлень про різницю між чоловіками і жінками не підтверджені. Так, у 1975 р. психологи Елеонор Маккобі та Керол Джексон опублікували фундаментальну працю під назвою «Психологія статевих відмінностей», в якій об'єднали понад 1400 різних досліджень. Ретельно вивчаючи дослідження, порівнюючи одну психічну відмінність за іншою, вчені не знайшли статистично значимих відмінностей. **Зібрані ними дані НЕ підтвердили:**

- дівчатка більш товариські, ніж хлопчики;
- у дівчаток нижча самооцінка;
- у дівчаток краща механічна пам'ять, а в хлопчиків – здібності до мислення;
- хлопчики більш аналітичні;
- на дівчаток більше впливає спадковість, а на хлопчиків – оточення;
- дівчатам не вистачає мотивації до досягнень;
- дівчата краще сприймають інформацію на слух, а хлопчики візуально.

Усі ці поширені уявлення виявились міфами. Підтвердилися лише кілька перевірених відмінностей: у здібностях до усного мовлення (вища у дівчат), у візуально-просторовій орієнтації (краща у хлопчиків), у математичних здібностях та фізичній агресії (і ті, й інші вищі у хлопчиків). Пізніше інша група вчених довела, що ці відмінності не є статистично значимими, оскільки різниця в математичних здібностях, наприклад, проявилася лише у 8 % випадків.

Біологічні статеві відмінності існують, передусім, у репродуктивній сфері, хоча і не є абсолютними. Що стосується всього іншого, то об'єктивний огляд наявних на сьогоднішній день наукових даних показує: абсолютних відмінностей між чоловіками та жінками дуже небагато. Сказати точно, в чому вони полягають, можна було б лише в тому разі, якби чоловіків та жінок із самого дитинства однаково виховували, одягали, привчали до одних і тих же ігор, орієнтували на одні й ті ж професії та соціальні досягнення.

Як показують наведені вище дані, біологічні відмінності між чоловіками і жінками є невеликими, принаймні, вони не можуть прямо впливати на соціальні ролі статей.

Гендерні ролі часто формуються під впливом стереотипів, які ґрунтуються на прийнятих у суспільстві (застарілих) традиціях та просто поширених безпідставних міркуваннях.

Стереотипи – це упереджені думки, які рішуче керують усім процесом сприйняття. Вони маркують визначені об'єкти як знайомі чи незнайомі, так що ледь знайомі здаються добре відомими, а незнайомі – далекими. Вони збуджуються знаками, що можуть варіюватися від точного індексу до невизначеної аналогії.

Під **гендерними стереотипами** розуміють стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче».

Приклади гендерних стереотипів стосовно жінок

- Основне призначення жінки – це родина і діти, а не кар'єра.
- Жінка вважається успішною тільки тоді, коли вдало виходить заміж.
- Жінкам на роботі платять менше, тому що вони менш компетентні працівники, ніж чоловіки.
- Жінки не такі добрі керівники, як чоловіки.
- Жінки не агресивні.

Приклади гендерних стереотипів стосовно чоловіків

- Цінність чоловіка визначається його заробітком та успішністю на роботі.
- Чоловік повинен бути сильним.
- Чоловік повинен бути знаючим і компетентним.
- Чоловік повинен виказувати мало почуттів і вирішувати свої емоційні проблеми без сторонньої допомоги.
- Чоловіки не плачуть.
- Чоловік повинен уникати специфічно жіночих видів діяльності.

Такі стереотипи впливають на свідомість дитини, що тільки починає шлях у суспільному житті. Отож дівчатка часто виростають із переконанням, що вони не зможуть бути такими ж цінними працівниками в професійній сфері, як чоловіки, що впливає на самооцінку і певною мірою «виправдовує» той факт, що серед жінок дуже мало лідерських ролей (тим менше, чим вищий статус такої ролі).

Жінка біля плити, з дитиною на руках, і чоловік, який читає газету в кріслі, – такі образи панують у свідомості мільйонів людей як соціальні уявлення про чоловіків і жінок.

Однак не слід вважати, що на труднощі гендерної соціалізації наражаються лише жінки. Хлопчик у процесі гендерного розвитку стикається з численними проблемами, насамперед з визнанням в оточенні однолітків, з лідерством, суперництвом тощо. Якщо для дівчинки проблема лідерства полягає в тому, що вона, з погляду суспільних стереотипів, не повинна до нього прагнути, то для хлопчика – навпаки. Суспільна думка змушує хлопчика вважати лідерство невіддільною цінністю свого буття. Чоловік, не реалізований у сфері лідерства, тією ж громадської думкою вважається менш компетентним, ніж чоловік з високим соціальним статусом.

Гендерні стереотипи можна поділити на три групи. Перша група стереотипів пов'язана з нормативними уявленнями про соматичні,

психічні, поведінкові якості, характерні для чоловіків та жінок. Друга група – це стереотипи, які стосуються змісту чоловічої та жіночої праці. Жіночою сферою діяльності вважається обслуговуюча, виконавча. Чоловіча сфері діяльності – це інструментальна, творча, організаційна. Третю групу стереотипів складають ті, які пов'язані з розподілом сімейних (жіночих) та професійних (чоловічих) ролей.

Акцент на пошук відмінностей між чоловіками та жінками може призвести до появи в людей помилкової думки, що ця різниця непереборна. Це помилкове переконання, в свою чергу, викликає відповідну поведінку, що її підтверджує. Приписуючи людям певні якості та інтереси, суспільство тим самим змушує їх поводитися таким чином, щоб постійно підтверджувати ці якості та інтереси. Це змушує нас вірити в існування гендерних відмінностей навіть тоді, коли вони реально відсутні. Як наслідок, саме відмінності стають для більшості людей звичним явищем, а те, що вважається звичним, розцінюється як прийнятне та вірне.

При цьому гендерні ролі і норми не мають універсального змісту і значно розрізняються в різних суспільствах.

Так, дослідниця-антрополог Маргарет Мід у першій половині ХХ ст. суттєво похитнула засади біологічного детермінізму, опублікувавши за результатами своїх досліджень на островах Нової Гвінеї монографію «Стать і темперамент» (1935). Вона продемонструвала на прикладі кількох досліджених племен (арапеші, мундугумори, тчамбулі), що перебували на однаковому рівні суспільного розвитку, існування відмінних форм гендерного розподілу соціальних ролей, навіть цілком протилежних до так званої традиційної моделі. Суттєві відмінності у визначенні соціально прийнятної поведінки чоловіків і жінок виявив інший відомий антрополог – Джордж Мердок, який здійснив порівняльний аналіз 224 спільнот. Тим самим дослідники довели, що немає загальноприйнятих понять фемінності й маскулінності, по суті, єдиної біологічно зумовленої моделі гендерного розподілу соціальних ролей. Чоловічих і жіночих ролей навчаються в процесі соціалізації, і ці ролі суттєво відрізняються в різних культурах та історичних періодах. Якби соціальні відмінності між статями були наслідком лише біологічної диференціації чоловіків і жінок, крос-культурних відмінностей, описаних антропологами, не існувало б взагалі.

Гендерні стереотипи та закріплені в суспільстві гендерні ролі є причиною існування гендерної нерівності в суспільстві.

Нерівність накопичується протягом життя та нерідко закріплюється і в зміні поколінь. Жодна країна світу не забезпечує жінкам ті ж можливості, що й чоловікам. Так, у багатьох країнах світу жінкам усе ще не вистачає юридично закріплених прав щодо земельної власності, в управлінні власністю, у володінні власним бізнесом. У більшості країн Африки, наприклад, жінка отримує права на землю основним чином через свого чоловіка, і втрачає їх у разі розлучення чи вдовства. У Китаї поширені вибіркові аборти, якщо

ембріон жіночої статі. В європейських країнах за межею бідності проживає 20 млн. осіб, частка жінок серед них складає 59 %.

Жінки і досі недостатньо представлені на всіх рівнях влади. На жінок припадає 10% місць у парламентах усіх регіонів світу за винятком Східної Азії. У жодному з регіонів країн, що розвиваються, жінки не посідають більше 8 % міністерських постів. На карті світу є дві країни, де все ще не визнається право жінок голосувати та висувати свої кандидатури на виборах. Україна за кількістю жінок у парламенті (8 %), займає 110-е місце серед 188 країн. До складу Кабінету Міністрів 2010 р. України не входило жодної жінки.

Нерівність існує й у сфері зайнятості та працевлаштування. В Україні безробіття серед жінок, як приховане, так і зареєстроване, вище, ніж серед чоловіків. Заробітна плата жінок становить 72,5% від заробітної плати чоловіків, при цьому серед працівників і вищою освітою жінки складають 56 %. Жінки здебільшого працюють у тих сферах (освіта, медицина, соціальна сфера тощо), де заробітна плата значно нижча, ніж у середньому по народному господарству, що призводить до зростання економічної нерівності чоловіків та жінок. Через 20–30 років в Україні заробітна плата жінок складатиме лише 40–50% пенсії чоловіків.

Окрім того, жінка працює на 4–6 годин більше, ніж чоловік, праця в домашньому господарстві не враховується як продуктивна, а тому не оплачується й не враховується в пенсійних схемах. Жінки, які мають дітей та перебували в декретній відпустці, стають неконкурентоспроможними на ринку праці.

Проблема насильства у сім'ї має більшою мірою «жіноче обличчя». Так, за даними дослідження Інституту соціології НАН України, 68 % жінок в Україні зазнають у тій чи іншій формі знущань у сім'ї, в тому числі 20 % – «періодично» або «часто» (переважно це побиття жінки чоловіком). Кожна десята дівчина в Україні зазнає принижень. Згідно з даними Інституту соціальних досліджень, майже 60 % жінок, які страждають від фізичного насильства в сім'ї, потерпають і від сексуального насильства.

За даними ЮНІФЕМ, жінки у всьому світі потерпають більше від домашнього насильства, ніж від пограбувань, зґвалтування незнайомими та в автомобільних катастрофах, разом узятих.

У 2010 р. в органах внутрішніх справ було зареєстровано 157 167 заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення. Тільки за 6 місяців 2011 р. таких заяв вже 78 060. У 2010 р. на облік в органах внутрішніх справ поставлено 81 135 осіб за вчинення насильства в сім'ї, за 6 місяців цього року – 44 088. Усього ж на обліку в органах внутрішніх справ перебуває 102 150 осіб. Але навіть ця статистика не відображає всієї проблеми. Так, за даними дослідження, що проводилося ПРООН у 2009 р. 44 % населення України страждає від насильства в сім'ї.

За перші 9 місяців 2011 р. на Національну гарячу лінію з питань запобігання насильству та захисту прав дитини надійшло 7 425 дзвінків, а за роки роботи лінії (з 2004 р.) «гаряча лінія» отримала 19 723 дзвінки щодо випадків насильства в сім'ї. Переважна більшість звернень надходить від жінок.

Результати останніх досліджень з міграційних процесів свідчать про тенденцію до фемінізації міграції – збільшення кількості жінок серед трудових мігрантів. За даними Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні, їх частка серед українських мігрантів становить 33%. Причому, приблизно чверть усіх мігрантів, що працюють за кордоном, мають нерегульований статус. За 2010 р. кількість постраждалих від торгівлі людьми, яким МОМ в Україні надав допомогу, становила 1085 осіб, з яких переважна більшість жінки. За статистикою Міністерства внутрішніх справ України, лише за 1-й квартал 2011 р. від торгівлі жінками постраждали 64 особи, здебільшого жінки.

Однак, від гендерної нерівності страждають також і чоловіки. Так, тривалість життя чоловіків у середньому на 12 років менша, ніж у жінок, рівень смертності в молоді роки серед чоловіків вища, ніж серед жінок. Понад 40 % усіх нинішніх 16-річних юнаків не мають шансів дожити до пенсії внаслідок зменшення тривалості життя чоловіків. Чоловіки більше схильні до суїциду. Чоловіки більше вражають такі хвороби, як туберкульоз, СНІД (хворих чоловіків утричі більше, ніж жінок), алкоголізм (у 6 разів) та наркоманія. Понад 30% чоловіків ніколи не стануть батьками з причин низького рівня репродуктивного здоров'я. Понад 90 % ув'язнених також становлять чоловіки.

Дискримінація – це дія, що закриває членам певної групи доступ до ресурсів чи джерел доходу за якоюсь ознакою. Поняття дискримінації можна трактувати широко – як існування стійких соціальних упереджень та негативного ставлення до певних (гендерних, релігійних, національних) груп населення, в результаті чого вчиняються дискримінаційні дії. У вузькому значенні слово дискримінація розглядається лише як дії, спрямовані проти дискримінованої групи, а самі упередження в поняття дискримінація не входять.

У Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок **дискримінацію** визначають як «будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі».

Поряд із терміном дискримінація використовують термін «сексизм». Сексизмом називають ідеологію або практику дискримінації людей за статтю. Вона базується на установах або переконаннях, відповідно до яких

жінкам (або чоловікам) приписуються (заперечуються) певні якості. Сексизм передбачає перевагу фізичних, інтелектуальних якостей без будь-яких аргументів на користь того, що чоловіки кращі за жінок, або навпаки.

Таким чином, **сексизм** – це дискримінація людини за ознакою статі, подібно як расизм – дискримінація за ознакою раси.

Як приклад сексизму можна навести висловлювання тренера донецького футбольного клубу «Шахтар» Мірча Луческу щодо помічниці головного судді Наталі Рачинської: «Я б усе ж не ставив жінок судити матчі, тому що вони занадто сентиментальні, а через це, можливо, починають допомагати комусь». Так він прокоментував матч між «Динамо» та «Оболонь», що закінчився з рахунком 4:0. Луческу заявляє, що як мінімум два голи тоді були забиті з офсайду. На погляд головного тренера «Шахтаря», помічниці головного судді (їх ще називають «лайнсмени») Наталя Рачинська припустилася помилок, бо вона – жінка: «Жінки починають, можливо, через сантименти трохи допомагати одній з команд. По-іншому мені пояснити складно, коли два метри поза грою», – сказав він.

Тут не можна не згадати також велику кількість сексистської реклами, що існує в українському інформаційному просторі. «Вмієте поводитися з двома дамами?», «Розстав палички», «Дружині – кухню, коханій – відпочинок», «Кожен третій – безкоштовно», «Дівчина в подарунок», «Даю в розстрочку до п'ятнадцяти разів». Перелічений ряд – це рекламні надписи, що розміщені по всій державі.

Також можна назвати кілька реклам, які отримали антивідзнаку гендерної рівноваги, яка була заснована Інформаційно-консультаційним жіночим центром у 2009 р. та вручається двічі на рік. Це реклами кабаре Velvet, реклама газети «Дай об'яву в газету», «Хорватія доступна кожному», «Мебель для офіса», реклама кафе «maLLina», мережі ресторанів «Сушия», «Укравто».

Серед основних ознак сексизму в рекламі можна назвати, насамперед, такі:

- еротизація – надуживання еротизмом оголеного жіночого тіла чи його частин;
- оречевлення – пряме чи опосередковане отождоження жінки з товаром;
- фейсизм – використання знеособлених жіночих зображень без обличчя чи голови;
- мачизм – це надмірна та демонстративна маскуліність, атрибутами якої є фізична сила, сексуальна активність, агресивність, домінування; мачизм пошановує цінності, які культура асоціює з надмірним чоловічим началом, та виказує зневагу до всього, що пов'язане з жіночим.

Упровадження гендерних підходів у суспільне життя є актуальним питанням внутрішньої політики держави і необхідне для забезпечення рівноправного та сталого людського розвитку.

Рівні права є однією з невід'ємних складових правової держави. Держава зобов'язана забезпечувати дотримання прав людини, передбачених міжнародно-правовими документами. Україна останніми роками досягла значного прогресу у вивченні та осмисленні гендерної проблематики. Відбулися помітні зміни в законодавчій сфері України, створенні правових механізмів, прийнятті цілого ряду важливих рішень, спрямованих на зміну ситуації стосовно становища жінок. Принцип рівності жінок та чоловіків закріплено в Конституції України. До речі, Україна стала однією з перших країн світу, яка має окрему статтю в Конституції (ст. 3), де задекларовані рівні права і можливості жінок і чоловіків в усіх сферах життя. Норми гендерної рівності стосуються також статті 21, 24, 51. Частина третя статті 24 **Конституції України**, безпосередньо присвячена подоланню дискримінації стосовно жінок, наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, в здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї.

Поширення ідей гендерної рівності та справедливості зумовлене активністю міжнародної спільноти, діяльністю Організації Об'єднаних Націй та різними агентствами й регіональними групами.

Україна 8 вересня 2000 року на Всесвітньому самміті тисячоліття ООН, будучи однією з 189 країн – членів ООН, узяла на себе зобов'язання увійти в 2015 рік, викоринивши злидні, не знижуючи якості та обов'язковості початкової освіти, поборовши інфекційні хвороби (в тому числі і СНІД), зменшивши рівень материнської та дитячої смертності, створивши сприятливе для людини екологічне середовище та забезпечивши рівність чоловіків та жінок.

Підписання Президентом України у вересні 2000 року **Декларації тисячоліття ООН** є не тільки визнанням проблеми людського розвитку, які постають в країні, але й ознакою прийняття державою відповідальності за стан і перспективи людського розвитку.

Україна у складі СРСР ратифікувала **Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінацій щодо жінок** у 1978 році, що є міжнародно-правовим підґрунтям забезпечення рівності жінок та чоловіків. Базовими документами формування політики з питань жінок в Україні стали: Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок, Концепція державної сімейної політики. Верховна Рада прийняла низку законів, які мають регулювати суспільні відносини та забезпечити подолання дискримінації за статтю шляхом урахування гендерних інтересів різних соціальних категорій та урахування гендерних норм міжнародного права. Це, зокрема, Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків»

(2005 р.), Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України та Кодекс законів про працю України, закони «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.), «Про обов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.), «Про зайнятість населення» (2000 р.), «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (2001 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими народженням і похованням» (2001 р.), Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.).

8 вересня 2005 року Верховна Рада України прийняла **Закон «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків»**. Метою цього закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. Закон базується на статті 24 Конституції України, що не лише гарантує рівність чоловіків і жінок, а й повністю забороняє будь-яку дискримінацію.

Законом забороняється дискримінація за ознакою статі. **Рівні права жінок і чоловіків** — це відсутність обмежень або привілеїв за ознакою статі. Не вважаються дискримінаційними: спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів і вигодовування дитини груддю; обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом; особливі вимоги до охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я; різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом; позитивні дії (спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією України і законами України).

До органів, установ і організацій, наділених повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, Закон відносить Верховну Раду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, визначених в їх складі уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків; об'єднання громадян.

Законом передбачено забезпечувати рівні можливості жінок і чоловіків у таких сферах, як державна служба і служба в органах місцевого самоврядування; здобуття освіти і професійна підготовка; праця і отримання винагороди за неї; укладення колективних договорів і угод; підприємницька діяльність; соціальний захист.

Згідно із законом особа має право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої їй унаслідок дискримінації за ознакою статі або сексуальних домагань.

Слід зазначити, що зміни, які дійсно потрібні для утвердження принципу гендерної рівності, мало обговорюються серед законодавців. Це стосується, наприклад, створення механізму та системи оскарження сексуальних домагань на робочому місці, введення відповідальності юридичних та фізичних осіб за дискримінацію за ознакою статі, створення інституту Омбудсмена з питань рівних прав та можливостей чоловіків та жінок тощо.

Велика проблема щодо реалізації Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок» полягає, за визначенням експертів, у складності застосування норм та відсутності санкцій у випадках гендерної дискримінації. Наочним прикладом, який підтверджує цю тезу, є стаття 23: «Особа має право на відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих їй унаслідок дискримінації за ознакою статі чи сексуальних домагань. Моральна шкода відшкодовується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, та не пов'язана з їх розміром. Порядок відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих унаслідок дискримінації за ознакою статі чи сексуальних домагань, визначається законом». У жодному законі цей порядок досі не визначений.

Національне законодавство з питань забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок

- Конституція України
- Постанова ВРУ «Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок» (1999)
- Постанова ВРУ «Концепція державної сімейної політики» (1999)
- Постанова КМУ «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки»
- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001)
- Постанова КМУ «Про затвердження Комплексної програми протидії торгівлі людьми» (2002)
- Постанова ВРУ про «Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» (2004)
- Указ ПУ «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» (2005)
- Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» (2005)
- Постанова КМУ «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» (2006)
- Цілі розвитку тисячоліття

Після проведення адмінреформи 2010 – 2011 років. Міністерство соціальної політики є уповноваженим центральним органом виконавчої влади з упровадження гендерної політики.

Питання для перевірки:

1. Дайте визначення поняттям «стать» та «гендер».
2. Розкрийте поняття гендерні ролі та гендерна соціалізація.
3. Що таке гендерні стереотипи? Наведіть приклади.
4. Дайте визначення поняттям «гендерна нерівність» та «гендерна дискримінація». Наведіть приклади.
5. Охарактеризуйте причини існування гендерної нерівності.
6. Якими законодавчими актами регламентується утвердження гендерної рівності в Україні?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Гендерні аспекти державної служби: Монографія / М. Пірен, Н. Грицьок, Т. Василевська, О. Іваницька; за заг. ред. Б. Кравченка. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 335 с.
2. Запобігання гендерній дискримінації в рекламі / Л. Нечипоренко, М. Руденко, О. Суслowa. – К.: СПД Москаленко О.М., – 2011 – 68 с.
3. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_207
4. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: моногр. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 344 с.
5. Левченко К.Б. Людина. Свобода. Демократія / К.Б. Левченко/ Наукове видання. – К.: «Юрисконсульт», 2006. – 621 с.
6. Міграція в Україні: Факти і цифри. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf
7. Основи теорії гендеру: навч. посіб. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.
8. Права людини в Україні – 2008: доповідь правозахисних організацій – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?r=1.6.14.1>
9. Соціолог: заява тренера «Шахтаря» про жінок-суддів – сексистська – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dynamo.kiev.ua/user/ed78/64345.html>
10. Гендер для «чайников». – М., 2006.
11. Гендерные проблемы и развитие. – М., 2002.

12. Гендерная психология: практикум / И.С. Клецина [и др.]; под ред. И.С. Клециной. – СПб., 2009.
13. Доклад о развитии человека за 1995 год / ПРООН. – Нью-Йорк, 1995
14. Как организовать работу по предупреждению торговли людьми и минимизации ее коренных причин: учеб.-практ. пособие / под. ред. Е.Г.Нестерук. – Минск: Мисанта, 2010. – 212 с.
15. Пол/Гендер: справочное пособие для юристов. – Минск, 2005.
16. Практическое руководство по внедрению гендерного подхода. – Братислава, 2007.
17. A Quick Guide to Union Gender Mainstreaming in the Public Service. Commonwealth Secretariat. Gender Management System Series. – London.
18. Lippmann W. «Public Opinion» / Walter Lippmann, 1922 p.

Тема 3. Торговля людьми: теоретичний аспект та проблеми визначення

Мета: висвітлити проблему торгівлі людьми, як порушення прав людини, сформувати уявлення про ситуацію торгівлі людьми у світі.

Основні поняття теми: торгівля людьми, трудова міграція, примусова праця, боргова кабала, рабство, сексуальна експлуатація, «внутрішня» торгівля людьми, «зовнішня» торгівля людьми.

План:

- підходи до визначення сутності торгівлі людьми;
- права, що порушуються в ситуації торгівлі людьми;
- ситуація з торгівлею людьми в світі.

Торгівля людьми має глибоке історичне коріння. У період рабовласницького та феодального ладу ставлення до торгівлі людьми було досить ліберальним, купівля-продаж людини розглядалася як засіб законного збагачення. Згодом людське співтовариство усвідомило неможливість існування такого використання людини, що дискримінувало її та принижувало гідність, ставило під загрозу її розвиток і саме її існування.

Процес торгівлі людьми може включати особу або групу осіб, починаючи з вербувальника і закінчуючи особою, яка купує чи одержує жертву. Це може бути особа, що утримує людину в умовах рабства чи застосовує до неї методи, тотожні рабству, примусова праця, наприклад, примусове

використання в промисловій, сільськогосподарській, рибальській галузях, чи в жебрацтві, у домогосподарстві служницею, чи в примусовому шлюбі. Відповідно до сучасного тлумачення торгівлі людьми, вона визнається і без ознаки перетинання державних кордонів. Адже є велика кількість випадків «внутрішньої» торгівлі людьми, що відбувається під час переміщення людей з одного регіону в інший у межах однієї країни. Такі особи страждають від насильства не менше тих, кому доводиться перетинати кордон.

На сучасному етапі в поняття торгівлі людьми у світовому масштабі вкладають певною мірою різні явища, які мають спільні ознаки, головна серед яких – продаж (інша платна передача, з метою експлуатації) людини. Торгівлю тлумачать як:

- 1) такий продаж людини, коли її покупець отримує над нею всі або майже всі атрибути права власності (работоргівлю);
- 2) продаж, що призводить до застосування щодо людини інститутів та звичаїв тотожних з рабством, таких, як боргова кабала, сімейне рабство тощо;
- 3) вивезення для продажу або продажу людини за кордоном чи у своїй країні для використання в проституції або порнобізнесі;
- 4) продаж дитини для незаконного усиновлення;
- 5) використання ембріона чи плода людини з корисливою метою (фактично продаж ембріону чи плоду);
- 6) продаж людини з метою незаконного вилучення її органів тощо.

Визначення торгівлі людьми з Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності:

- a) «торгівля людьми» означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів;
- b) згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті (а) цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано будь-який із заходів впливу, зазначених у підпункті (а);
- c) вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважаються «торгівлею людьми» навіть у тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, зазначених у підпункті (а) цієї статті;

- d) «дитина» означає будь-яку особу, що не досягла 18-літнього віку.

Визначення торгівлі людьми із ратифікованої Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ст. 4):

- a) «торгівля людьми» означає найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, з метою експлуатації. Експлуатація включає в себе, принаймні, експлуатацію проституції інших осіб чи інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну до рабства практику поневолення або вилучення органів;
- b) згода жертви «торгівлі людьми» на умисну експлуатацію, викладену в пункті «а» цієї статті не має значення, якщо були застосовані заходи, зазначені у пункті «а»;
- c) найм, перевезення, передача, приховування або одержання дитини для експлуатації вважається торгівлею людьми, навіть якщо не були застосовані засоби, викладені у пункті «а» цієї статті;
- d) «дитина» – будь-яка особа віком до вісімнадцяти років;
- e) «жертва» – будь-яка фізична особа, що є об'єктом торгівлі людьми, як її визначено в цій статті.

Визначення торгівлі людьми зі статті 149 КК України:

1. Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажуючи уразливого стану особи, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони

спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиювлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Історія Ганни

Багато хто сподівається заробити за кордоном на гідне існування родини, на квартиру, машину або просто на освіту... 20-річна Ганна сподівалася знайти роботу в Чехії та заробити собі на освіту. Родина не мала можливості вивчити дівчину, оскільки в родині не вистачало грошей на підтримку і навчання дітей. Так, недовго шукаючи, Ганна знайшла посередника, який обіцяв їй легальне працевлаштування за кордоном, допомогу в отриманні трудової візи та високий заробіток. Але послуги посередника дорого коштували. Дівчина позичила чималу суму грошей, щоб сплатити за працевлаштування та оформлення документів. Після оплати послуг посередник повідомив дівчину, що контракт, який вона підписала, потрібний тільки для оформлення візи, а коли вона приїде до Чехії, їй буде запропоновано іншу вакансію. Ганна усвідомлювала, що це неправильно, але гроші вже були сплачені і повернути їх не було жодного шансу. Так через деякий час Ганна опинилася в Чехії. Після прибуття дівчині сказали, що вона буде працювати на «клієнта» в галузі сільського господарства. Працювати доводилось із сьомої ранку до дев'ятої-десятої години вечора під спостереженням наглядачів, без рукавичок та належного взуття для роботи з хімікатами. Дорога з гуртожитку до місця роботи займала близько 2 годин. Ганні та іншим хлопцям з групи дозволялося раз на тиждень купувати продукти, переважно бутерброди,

оскільки на те, щоб готувати їжу, часу зовсім не вистачало, не кажучи вже про вільний час або відпочинок. За два тижні трудового рабства дівчина заробила 450 євро, але всі гроші їй так і не віддали. В гуртожитку Ганна познайомилась з хлопцем Сергієм, який також перебував у такому ж становищі. Сергій потрапив до полону за такою самою схемою, що й Ганна, та провів у трудовому рабстві більше чотирьох місяців. Сергій та Ганна вже не могли так більше працювати ні фізично, ні морально. Вони разом взяли вихідний, щоб мати час втекти і щоб їх одразу ж не почали шукати. Завдяки тому, що вони не віддали документи роботодавцю, їм удалося втекти. Ганна повернулася додому і навчається в педагогічному університеті.

Перші міжнародні угоди з питань запобігання торгівлі людьми ототожнювали її з торгівлею жінками, причому винятково з метою сексуальної експлуатації. Це пояснюється тим, що саме торгівля жінками з метою примусового використання в проституції, як один з найбільш прибуткових видів бізнесу, набула особливо значного поширення у ХХ ст. Насправді поняття «торгівля людьми» охоплює значно ширше коло соціальних явищ. Предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від статі і віку: чоловіки – з метою експлуатації праці, діти – з метою використання в жебрацтві, будь-які особи – для вилучення і трансплантації органів. Торгівля жінками є лише складовою частиною феномену торгівлі людьми.

Часто торгівля людьми розглядається як проблема боротьби зі злочинністю. Стратегія протидії їй полягає в такому разі в застосуванні кримінального покарання, розвитку міжнародної координації дій правоохоронних органів й інших заходів, що дають можливість більш ефективно переслідувати злочинців. У цьому розумінні боротьба з торгівлею людьми концентрується на боротьбі зі злочинністю.

В останні роки, у зв'язку із збільшенням потоку нелегальних мігрантів і посиленням міграційних процесів у всьому світі, торгівля людьми все більше ототожнюється з нелегальною міграцією. У рамках цього підходу, запобігання торгівлі людьми означає запобігання незаконному в'їзду потенційних жертв у ту чи іншу країну. Боротьба проти торгівлі людьми перетворюється, таким чином, на боротьбу проти нелегальної міграції. Репресивними заходами у сфері міграції є жорстка візова політика, суворий прикордонний контроль, криміналізація дій осіб, що сприяють нелегальному в'їзду чи перебуванню нелегальних мігрантів.

Крім того, торгівля людьми розглядається через призму розподілу трудових ресурсів у світовому чи регіональному масштабах, у контексті трудової міграції і примусової праці. Розгляд проблеми через призму примусової праці приводить до висновку, що торгівля людьми – не що інше, як експлуатація людини, примус її до виконання тих чи інших трудових функцій. Протидія торгівлі людьми за такого підходу зводиться до створення належних умов роботи, що виключають примусову працю й експлуатацію людини.

Одним із підходів до визначення суті торгівлі людьми є моральний, який засуджує рабство та інші форми експлуатації. З цього погляду торгівля людьми розглядається як зло, що завдає шкоди моральним підвалинам суспільства. Це дійсно так і є. Однак, зауважимо, що застосування такого підходу сприяє стигматизації постраждалих від торгівлі людьми. Вони розглядаються не як особи, що потребують соціальних послуг реабілітації та реінтеграції, що стали жертвами негативного явища, а як ті, які є самі носіями зла. Такий підхід має негативні наслідки для ведення профілактичної роботи, оскільки формує нетолерантне ставлення до постраждалих від торгівлі людьми, підкріплює міфи, що існують в суспільстві стосовно явища торгівлі людьми, як-то «постраждали самі винні в тому, що сталося».

Торгівлю людьми розглядають і в контексті проблеми проституції. Йдеться про випадки, коли людей після акту купівлі-продажу експлуатують у сексуальній сфері. У результаті дослідження цього аспекту проблеми були виявлені дискусійні питання щодо згоди потерпілих на надання сексуальних послуг. З правової точки зору, згода потерпілих надавати сексуальні послуги не береться до уваги, оскільки якщо факт торгівлі людьми стався, то це вже є злочин. Крім того, злочинці використовують уразливе становище людей, вдаються до шахрайства, неправдивих обіцянок. Це також стосується випадків, коли потерпілими від торгівлі людьми є діти. Тут необхідно розглядати цілий комплекс економічних, соціальних, педагогічних, психологічних чинників, що змусили дитину дати згоду на надання сексуальних послуг.

Усі зазначені підходи цілком правомірні. Однак для вивчення проблеми торгівлі людьми в соціальному та педагогічному розрізі пріоритетним має бути правозахисний підхід, де торгівля людьми розглядається, перш за все, як порушення прав людини.

У ситуації з торгівлею людьми порушуються такі базові права:

- Право на життя, свободу та особисту недоторканність: безпідставне затримання чи арешт означають, що вони були здійснені з порушенням чинного законодавства, строк затримання не вказується та не висуваються конкретні звинувачення.
- Свобода від рабства: серед видів насилля – примусова праця без оплати чи боргова залежність. Право на свободу від катувань, жорстокого чи нелюдського поводження: особи, які потерпіли від торгівлі людьми, дуже часто зазнають фізичного та психологічного насилля, гвалтування та тортур. Під час затримання вони інколи також зазнають принизливого ставлення до себе.

Історія Олега

Приємна зовнішність та доброзичливість людей сприяють виникненню довірливих відносин навіть між незнайомими людьми. Так, громадянин

України Олег познайомився з приємним та доброзичливим чоловіком у Москві, на Київському вокзалі. Новий друг запропонував скоротати час за чаркою горілки. Через якийсь час Олег прийшов до теми в автобусі, який прямував у невідомому напрямі, без мобільного телефону та документів. Далі Олег розповів, що опинився у Чечні, правоохоронні органи якої продали його за десять тисяч російських рублів на цегельний завод. На заводі Олегу погрожували, знущались, били, закували в ланцюги та примушували працювати на рабських умовах. На той час Олег був надто зляканий, щоб думати про втечу, до того ж нічого не пам'ятав. Він не пам'ятає, скільки часу так пропрацював на заводі, але в його пам'яті добре закарбувалися поневір'яння та знущання. Минали дні, тижні, місяці, і Олег усе більш розумів, що йому треба втекти з рабського полону, бо коли він уже не зможе працювати, то його вб'ють. Якось під час чергового перевезення його на інше робоче місце йому дивовижним чином вдалося втекти. Його підібрали на трасі далекобійники, з якими від приїхав до Волгограда. Під час подорожі в машині Олег почув номер телефону російської правозахисної організації, зателефонував до неї і отримав консультацію та інформацію про те, куди йому звернутися по допомогу та притулок. Зараз Олег мешкає з родиною в Україні та закликає людей не бути довірливими та наївними.

Рівність перед законом: дуже часто ставлення суддів та представників судової влади до осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, залежить від статі, раси, національності, походження, наявності чи відсутності легального статусу. Представники судової влади та судові органи нерідко висувають звинувачення не проти торгівців людьми, а проти осіб, які потерпіли від торгівлі людьми.

- Свобода пересування та проживання: це право порушується, коли в особи відбирають паспорт та документи для в'їзду і перебування за кордоном чи тримають її ув'язненою.
- Право на працю, створення профспілок та приєднання до профспілок: особи, які були продані, не можуть створити чи приєднатися до профспілки, а також не можуть нічого зробити для поліпшення умов своєї праці.
- Право на відповідний рівень життя: особи, які потерпіли від торгівлі людьми, дуже часто не мають можливості нормально харчуватися, змушені жити в поганих умовах, їм може бути відмовлено в медичній допомозі. Їм загрожує інфікування в разі заборони використання контрацептивів.
- Право на відпочинок: порушенням прав людини є примушування людей працювати більшу кількість годин на день і без вихідних. Цей пункт дуже часто порушується стосовно хатніх робітниць.
- Свобода одруження: права жінок порушуються, коли в шлюбі вони не мають рівних прав із чоловіками або коли жінок змушують укласти шлюб проти їх волі.

Комісія ООН з питань боротьби з міжнародною злочинністю вважає торгівлю людьми третьою категорією за своїми масштабами організованої злочинності, що поступається лише нелегальній торгівлі зброєю та наркотиками. Щорічні прибутки від торгівлі людьми становлять близько 12 мільярдів доларів США.

Явище торгівлі людьми є транскордонним. Воно існує в країнах з різним соціально-економічним і культурним рівнем. У сфері зовнішньої торгівлі людьми країни підрозділяються на три типи: походження (з них людей вивозять), транзиту (через них переправляють людей), призначення (до них вивозяться люди і там експлуатуються).

Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC) у 2009 р. підготувало всесвітню доповідь про торгівлю людьми. У ній на основі даних про заходи систем кримінального правосуддя та допомоги жертвам, отриманих з 155 країн, узагальнюються і аналізуються дії світової спільноти. Вдалося сформулювати ряд спостережень та основних світових тенденцій.

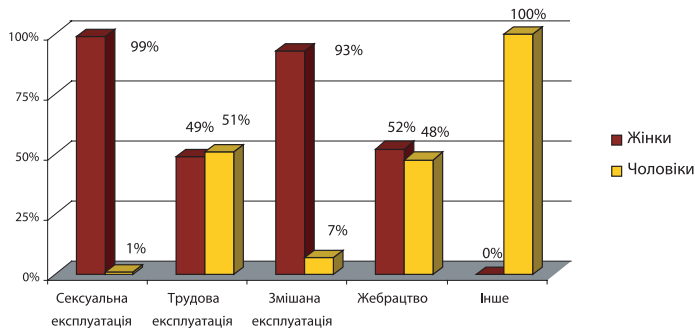
За даними UNODC, протягом останніх кількох років кількість країн, які жили заходів щодо здійснення найважливішої міжнародної угоди в цій сфері – Протоколу Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з торгівлею людьми, – подвоїлася. У той же час у багатьох країнах, особливо в Африці, як і раніше, відсутній необхідний юридичний інструментарій.

З урахуванням новизни відповідної законодавчої бази дуже примітно те, що про порушення щонайменше однієї кримінальної справи за звинуваченням у торгівлі людьми повідомила 91 країна (57 відсотків країн, що надали інформацію), а про винесення, як мінімум, одного обвинувального вироку – 73 країни. Про винесення 10 і більше обвинувальних вироків за рік повідомили 47 країн, причому в 15 із них кількість винесених обвинувальних вироків більш ніж у п'ять разів перевищує цю цифру.

Найбільш часто згадуваною формою торгівлі людьми є сексуальна експлуатація (99% жінок), після якої йде примусова праця (49% жінок, 51% чоловіків). Ця статистика може міняти суттєві похибки. Загалом, експлуатація жінок, особливо в міських центрах або в прилеглих до основних доріг районах, є більш помітним явищем. Через більшу кількість зареєстрованих повідомлень сексуальна експлуатація стала більш документально підтвердженим видом торгівлі людьми згідно із сукупними статистичними даними. У порівнянні з нею дані про інші форми експлуатації занижені: мова йде про примусову або кабальну працю; домашнє рабство і примусові шлюби; вилучення органів; експлуатацію дітей з метою жебрацтва, торгівлю сексуальними послугами та залучення до бойових дій.

У 2007 р. спостерігалось зменшення випадків сексуальної експлуатації. Збільшувалися випадки торгівлі людьми, не пов'язаних із сексуальною експлуатацією:

51 % – у 2008 , 56 %– у 2010, 72 % – 3 міс. 2011.

Рис. 1.3.1. Розподіл випадків торгівлі людьми за видом експлуатації та статтю

Нерідко можна бачити, як діти миють машини, працюють на базарах або жебрачать замість того, щоб навчатись у школі. Вербують таких дітей для експлуатації їх праці, найчастіше пропонуючи їм такі види робіт, як торгівля на вулиці, домашня робота, робота в сільському господарстві, танці, робота офіціантами, продавцями, прибиральниками. Проте на місці призначення дітям рідко доводиться працювати за домовленістю, натомість їх примушують жебракувати чи надавати секс-послуги. Дітям часто доводиться працювати по 12 годин щодня, часто вночі. Вони ізольовані від контактів із сім'ями та знайомими. Як правило, діти не отримують винагороди за свою працю, а якщо це трапляється, то оплата здійснюється тютюном, наркотиками чи алкогольними напоями з метою викликати у них залежність.

Сергій народився в місті Харків. Сім'я у Сергія велика: мама, дві сестрички-школярки – Марина і Оля, та вітчим. Батько загинув на шахті, коли Сергійкові було 10 років. Улітку хлопець зі своїми двома товаришами вирішили заробити грошей для сім'ї і поїхати попрацювати в Росію. Так робили деякі знайомі Сергія. Знайшли оголошення в газеті і подзвонили. По той бік слухавки відповіла жінка на ім'я Світлана. Вона сказала, що хлопцям пощастило, і саме зараз набирають групу в Росію. Працювати потрібно буде в теплиці, документи фірма оформить самостійно, потрібна тільки їх присутність і згода працювати. Сергій та його товариші зраділи (вони не боялися важкої роботи), запитали, коли треба приходити. Світлана відповіла, що прийти можна завтра о 10.00. Так Сергій, Олег та Василь потрапили до міста Ставрополь (Росія). Два місяці вони працювали в теплиці. Робочий

день починався о 8.00 і закінчувався о 20.00. Хлопцям було нелегко, але вони мріяли про новий одяг та черевики, про подарунки, які привезуть своїм домашнім, і все інше їм здавалось не суттєвим. Хазяїн сказав, що заплатити гроші за два місяці відразу. І ось цей день настав. Але замість обіцяних грошей Сергія і його друзів забрали у відділ міліції, пояснивши, що вони знаходяться на території Росії нелегально. Далі хлопців відвезли в Україну до приймальника_розподільника ГУ МВС України в м. Києві.

Можна припустити, що торгівлею людьми, яка нерозривно пов'язана з насильством і погрозами, займаються переважно чоловіки. Однак, як це не дивно, дані про статеву приналежність осіб, засуджених за торгівлю людьми, спростовують це припущення.

Згідно з даними про статеву приналежність злочинців, зібраним у 46 країнах за період з 2003-го по 2006 р., значну роль у торгівлі людьми відіграють жінки (їх частка серед інших засуджених становить в Нідерландах – 18%, у Німеччині – 21%, у Словаччині – 22%, у Румунії – 23%, у Португалії – 23%, Угорщині – 26%, Чехії – 28%, Кіпрі – 30%, Франції – 32%, Латвії – 53%). Загалом у Європі частка жінок серед осіб, засуджених за торгівлю людьми, вища, ніж серед осіб, засуджених за більшість інших видів злочинів.

Велика частина торгівлі людьми носить національний або регіональний характер, причому нею займаються люди тієї ж національності, що й національність їхніх жертв. Помітне місце займають також випадки перевезення людей на великі відстані. Європа є місцем призначення для більшості жертв торгівлі людьми, тоді як країни Азії виступають переважно в ролі місць їх походження. Американський континент займає важливе місце з точки зору як місця походження жертв торгівлі людьми, так і місця їх призначення.

Питання для перевірки:

1. Дайте визначення торгівлі людьми на сучасному етапі.
2. Що таке «внутрішня» та «зовнішня» торгівля людьми?
3. Дайте визначення торгівлі людьми з Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, з Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та зі ст. 149 КК України.
4. Які базові права порушуються в ситуації торгівлі людьми?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін.; заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: «Міленіум», 2005. – 210 с.

2. Соціальна профілактика торгівлі людьми: Навчально-методичний посібник/ за ред.: К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної – К.: ДСССМ, 2005.
3. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / [К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна, Л. Г. Ковальчук та ін.] ; за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – 2-е вид. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2007. – 352 с.
4. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858

Тема 4. Ситуація з торгівлею людьми в Україні: причини, сучасний стан

Мета: інформування педагогів про масштаби торгівлі людьми та основні тенденції цього явища в Україні; висвітлення основних чинників поширення явища торгівлі людьми в Україні та попередження потрапляння у ситуацію торгівлі людьми.

Основні поняття теми: група ризику, порушення прав людини, експлуатація, рабство, секс-бізнес, проституція, вербування.

План:

- масштаби явища торгівлі людьми;
- причини потрапляння людей в ситуацію торгівлі людьми;
- групи ризику потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
- основні тенденції цього явища в Україні.

Серед чинників, що сприяють виникненню та поширенню явища торгівлі людьми, зокрема – дітьми, в Україні вирізняються економічні (низький рівень заробітних плат та добробуту населення, високий рівень безробіття та низький рівень зайнятості, попит з боку насильників над дітьми), політичні (недостатність політичної волі для вирішення проблеми, несформованість цілісної та стабільної профілактичної політики, низький рівень контролю за виконанням існуючих положень нормативно-законодавчої бази), психологічні (зниження самозахисту, песимізм, готовність до ризикованої поведінки, вікові психологічні особливості розвитку дитини, знижена здатність до усвідомлення ризику та власного захисту, залежність від дорослих, нездатність адекватно оцінити наслідки своїх дій), правові (посилення загальної криміналізації суспільства, високий рівень корумпованості чиновників, невідповідність

чи недотримання існуючих законів), соціальні (гендерна дискримінація; порушення прав дитини, зокрема насильство та жорстоке поводження, експлуатація; недостатня соціальна захищеність особливо уразливих категорій дітей; наркотична чи алкогольна залежність батьків або опікунів; суспільна стигматизація потерпілих). Важливо виокремити та проаналізувати низку соціально-педагогічних чинників. Серед них можемо назвати: низький рівень правової культури, недосконалість системи правової освіти та виховання, недостатній рівень обізнаності з проблемою та її можливими наслідками серед учнівської та студентської молоді, серед батьків та в суспільстві загалом, відсутність у суспільній свідомості сприйняття проблеми торгівлі дітьми як актуальної, труднощі соціалізації уразливих категорій дітей та ресоціалізації потерпілих від торгівлі дітьми, неготовність педагогічних працівників до здійснення профілактичної роботи, недосконалість взаємодії між різними суб'єктами профілактики торгівлі дітьми.

Сьогодні з України здебільшого здійснюється вивіз людей на світові ринки живого товару. Водночас вона є також транзитною для жителів азійських країн, які намагаються потрапити до Західної Європи. Пріоритетними країнами вивозу українських громадян є Туреччина, Росія, Польща, Чехія, Італія, Об'єднані Арабські Емірати, Македонія, Німеччина, Канада, США, Франція, Ізраїль, Греція, Португалія, Сербія/Чорногорія, Австрія, Іспанія, Боснія і Герцеговина. Також країнами вивозу українських громадян є Індонезія, Нігерія, Ємен, Казахстан, Лівія, Білорусь, Молдова. А останнім часом правоохоронними органами; міжнародними та громадськими організаціями зафіксовані випадки торгівлі людьми до України. Таким чином, можемо зробити висновок, що Україна є водночас країною постачальницею, транзиту та призначення в ситуації торгівлі людьми.

Відповідно до статистики Представництва МОМ в Україні, із січня 2000 р. по вересень 2010 р. **7085** постраждалих осіб отримали допомогу в рамках реінтеграційної програми МОМ. Допомога постражданим включає медичну, психологічну та юридичну допомогу, придбання проїзних документів, надання тимчасового житла, реінтеграційних грантів, поновлення документів, професійну підготовку/перепідготовку тощо.

Відповідно до даних Міністерства внутрішніх справ України, в період з 2001 р. по 2008 р. органами внутрішніх справ України виявлено 2289 злочинів, передбачених ст. 149 («Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини») Кримінального кодексу України; устанавлено місцезнаходження та повернуто в Україну 2578 потерпілих від торгівлі людьми, у тому числі 262 дітей.

Центр «Ла Страда-Україна» за період з 1997-го по вересень 2010 рр. надав допомогу 1901 особі. З них протягом 2004 – жовтня 2010 рр. фахівці Центру надали допомогу 867 дітям, постраждалим від торгівлі дітьми та різних форм експлуатації. За оцінками Міжнародної організації праці,

350 000 дітей становлять групу ризику щодо потрапляння в ситуацію торгівлі людьми та експлуатації праці в Україні.

Як видно з наведеного рисунку, проблема низької ефективності розгляду справ у суді, а також винесення вироків злочинцям залишається дуже серйозним гальмом в реалізації права потерпілих від торгівлі людьми на справедливе судочинство.

Рис.1.3.2. Співвідношення кількості кримінальних справ і вироків за ст. 149 ККУ

Зростаюча різниця між багатими та бідними країнами особливо впливає на становище жінок та дітей. Розлад національної економіки та політичної системи додає труднощів усім прошаркам населення, але жінки особливо вразливі в такій ситуації. Вони часто опиняються в парадоксальній ситуації, бо відповідають за дохід сім'ї, не маючи при цьому рівного доступу ні до краще оплачуваної роботи, ні до однакових можливостей для легальної міграції з метою працевлаштування порівняно з чоловіками. Зазначені чинники надають широке поле діяльності звідникам і сутенерам для вербування молодих жінок на роботи за кордоном та до сексуального бізнесу.

До групи ризику належать жінки 18–63-річного віку, збільшується кількість випадків трудової експлуатації. Що стосується чоловіків, то серед них зростає кількість тих, що виїжджають з метою заробити грошей за короткий строк для забезпечення належного рівня життя своєї родини. Їх праця використовується в будівництві, сільському господарстві, лісовій промисловості, Діти, що потерпіли від торгівлі людьми, – це здебільшого особи віком від 13 до 18 років, переважно дівчата. Вони найчастіше походять з неповних чи реструктурованих сімей, при цьому скаржаться на насилля, що вчиняється стосовно них з боку нерідного батька.

Взаємозв'язок між торгівлею людьми і насильством, жорстоким поведінням став предметом міжнародного дослідження «Порушення

прав жінок. Причина та наслідок торгівлі жінками» (2008 р.). Дослідження дозволило зробити висновок про те, що домашнє насильство збільшує ризик потрапляння в ситуації торгівлі людьми. Так, у Білорусі 30% потерпілих від торгівлі людьми страждали від домашнього насильства, у Болгарії цей показник становить 43,5%. Переважна більшість (80%) постраждалих від торгівлі людьми з Молдови зазначили, що домашнє насильство змусило їх прийняти рішення про міграцію. В Україні близько 50% потерпілих від торгівлі людьми страждали від різних форм домашнього насильства до потрапляння в ситуацію торгівлі людьми.

Дані досліджень дозволяють простежити тенденції розвитку явища торгівлі людьми і торгівлі дітьми. Серед них виділяють такі: постраждалими від торгівлі людьми стають чоловіки, жінки, діти; усе менше жінок у віці за 35 років, а більше молодих (15-19 років) вивозяться для роботи в секс-індустрії, що свідчить про тенденції до омолодження цього бізнесу і дитячого рабства; торгівці висувають більше вимог до «якості товару»; все більше з'являється постраждалих від торгівлі людьми, які використовувалися не в секс-бізнесі, а експлуатувалися в домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних підприємствах (їх вік 30-50 років); нові місця пошуку товару (торгівці переходять до вербування в сільську місцевість); більш завуальованим та законспірованим стало вербування. Вербувальники беруть на себе більше роботи: вони знаходять людей, самостійно оформляють їм документи, самі перевозять їх через кордон і передають там у руки покупця, одержуючи відразу гроші. Поширюється внутрішня торгівля з метою втягнення до порнобізнесу та проституції дітей, у тому числі на замовлення іноземців. Ще однією тенденцією можна назвати те, що злочинці не вдаються до надто суворох методів утримання постраждалих від торгівлі людьми. Деяким навіть час від часу виплачують мізерні кошти. Застосування таких методів ускладнює процеси виявлення та ідентифікації постраждалих від торгівлі людьми, оскільки зменшується кількість випадків звернення до органів державної влади і громадських організацій по допомогу з боку постраждалих або їхніх родичів.

Питання для перевірки:

1. Назвіть чинники, що сприяють виникненню та поширенню явища торгівлі людьми в Україні.
2. Що змушує людей прийняти рішення про міграцію?
3. Які тенденції розвитку явища торгівлі людьми і торгівлі дітьми?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін.; заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: «Міленіум», 2005. – 210 с.

2. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навчально-метод. посіб. – за ред.: Левченко К.Б., Трубавіної І.М. – К.: ДСССМ, 2005. – 352 с.
3. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / [К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна, Л. Г. Ковальчук та ін.] ; за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – [2-е вид.]. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2007. – 352 с.
4. Протидія торгівлі людьми в Україні : інформ.-довідк. матеріали. – К. : МВС України, 2009. – 11 с.

Тема 5. Шляхи потрапляння українських громадян до тенет торгівлі людьми

Мета: підвищення рівня обізнаності педагогічних працівників щодо шляхів потрапляння українських громадян до тенет торгівлі людьми для ведення превентивної діяльності серед учнівської молоді.

Основні поняття теми: система au-pair, фірми-посередники, трудовий договір, отримання візи, шлюбне оголошення, шлюбний контракт, правила безпечної поведінки в Інтернеті.

План:

- працевлаштування;
- знайомства;
- туризм;
- шлюб;
- мережа Інтернет;
- навчання;
- система «au-pair».

Аналіз історій українських громадян, постраждалих від торгівлі людьми, свідчить, що ситуація, в яку вони потрапили за кордоном, була здебільшого невідома та неочікувана ними вдома, про своє реальне становище за кордоном вони отримали уявлення вже після перетину державного кордону України.

Шляхи потрапляння українських громадян до тенет торгівлі людьми:

- працевлаштування
- знайомі
- туризм
- шлюб

- мережа Інтернет
- навчання
- система «au-pair»

Познайомилася з Юрієм у Луганську. Зустрічалися декілька років. Знала, що возить дівчат у Югославію працювати, попросила, щоб відвіз туди, тому що з грошима і працею в Україні – проблема. Юрій говорив, що дівчата добре заробляють – до двох тисяч доларів. Привіз у Сербію, у м. Самбор. Сам поїхав. Хазяїн бару пояснив, що купив усіх за 6000 доларів. Працювали в стриптиз-барі із секс-послугами. Танцювали в нижній білизні, клієнт вибирав дівчину, садив за столик, пригощав, потім сплачував хазяїці по 100 доларів і забирив із собою. Працювали в готелі, куди привозив клієнт, у машинах, а то і просто в лісі. Як правило, клієнти не хотіли користуватися презервативами, погрожували розповісти хазяїну про погане обслуговування, іноді клієнти були п'яні. Один брав, а користувалися 2-3 відразу, і знову ж під погрозами. Якщо дівчина опиралася, скаржилися господарям на погану роботу.

У січні цього року я познайомилася по ICQ з кіпріотом, який виступав ініціатором листування.

Він був досить наполегливим у продовженні контактів. Написав, що він є 49-річним директором великого підприємства і вивисла навіть адресу сайту підприємства. Майже одразу ж після нашого знайомства він почав говорити про те, що має намір приїхати в Київ, і попросив підібрати для нього найдорожчий готель та ресторани. Потім, нібито, з поїздкою в нього не вийшло, і він активно почав запрошувати мене на Кіпр. Пропонував покрити всі витрати, пов'язані з поїздом та проживанням. Від такої пропозиції я відмовилась, оскільки вона здалась мені підозрілою, але листуватися з ним продовжувала, оскільки він писав цікаві та приємні листи. Тоді він запропонував поїхати з ним на конференцію дилерів «Вольво» в Стамбул. Я зайшла на сайт компанії «Вольво» і не знайшла ніякої інформації щодо проведення конференції, тому від поїздки знову відмовилась. Через декілька днів я розмовляла зі своєю однокласницею, котра розповіла мені про кіпріота, з яким вона почала листуватися в Інтернеті. Виявилось, що це був той самий кіпріот, котрий писав і мені, оскільки писав він все те ж саме, що й мені – який він значний бізнесмен, яка в нього велика фірма, як він хоче, щоб вона приїхала до нього в гості. Він також надсилав ті ж самі компліменти та чарівні слова.

Для того щоб визначити шляхи потрапляння громадян до інших країн, потрібно ще раз звернутися до мотивації.

Окрім туризму, здебільшого, українські громадяни їдуть за кордон з метою працевлаштування і шукають будь-які можливості потрапити за кордон. Це підтверджують дані досліджень та аналіз дзвінків національної «гарячої лінії» із запобігання торгівлі людьми, що працює

при Міжнародному жіночому правозахисному центрі «Ла Страда-Україна» (близько 50% дзвінків, що надходять, стосуються питань виїзду за кордон з метою працевлаштування). Засоби вербування людей до такої «праці» є різноманітними і, водночас, традиційними для цієї сфери. Перш за все – це оголошення про працевлаштування за кордоном. Вони друкуються в усіх газетах, які пропонують роботу для громадян України. При проведенні контент-аналізу газет було виявлено, що в кожному номері друкується в середньому від 10 до 20 «слизьких» оголошень, переважно із запрошеннями для молодих та симпатичних жінок. Ось найбільш типові приклади, які дають інформацію для замислення: «Робота в кращих клубах Європи для дівчат 18-30 років. Усі витрати за рахунок фірми. Щомісячна оплата від 1500 доларів США». І далі адреса місця, де проходить співбесіда з кандидатками. Або таке оголошення: «Робота. Усі будівельні спеціальності, різноробочі (фабрики, заводи), сільськогосподарські роботи, водії, хатні робітниці, няні. Велика Британія, Ізраїль, Іспанія, Ірак, Ірландія, Італія, Казахстан, Канада, Кіпр, Об'єднані Арабські Емірати, Португалія, Росія, США, Франція, Намібія, Південно-Африканська Республіка, Південна Корея. Вимоги до претендентів: чоловіки та жінки 18-55 років. Швидке оформлення закордонних паспортів та віз». І ще декілька подібних оголошень в одній і тій же газеті.

Останнім часом з'явилося багато оголошень про працевлаштування в «кращих клубах Японії», причому відразу по 3-4 оголошення розміщуються на одній сторінці. «Робота в кращих клубах Японії для дівчат від 18 до 28. Швидке оформлення документів. Усі витрати покриває компанія. Ті, що вже працювали в Японії, – поза конкурсом».

В Інтернеті містяться такого плану оголошення:

Потрібні чоловіки на будівництво доріг у Польщі. Зарплата 12 злотих за год., до 1000 євро в місяць. Зарплата виплачується щотижнево. Доставка до місця роботи.

Останній набір робітників в США 2011 у штати: Флорида, Вашингтон, Орігон, Аляска

Терміново! Іноземному фотографу для художньої фотосесії в стилі art-nude абстракціонізм (гарна оголена зйомка) <http://www.youtube.com/watch?v=oBWeSyQJcaw> потрібні гарненькі, високі дівчата 18-25 років, можливо без досвіду. Оплата за двогодинну зйомку 100 євро. Відправляйте свої фото (2-6 шт), можливо і непрофесійні, параметри вказувати обов'язково контактний номер телефону для швидкого зв'язку з Вами на e-mail: .....

Фірми, які займаються працевлаштуванням українських громадян за кордоном, повинні отримати ліцензію Міністерства соціальної політики, що за вимогами зробити непросто. Але, на думку фахівців Міністерства, якраз такі фірми рідко йдуть на «кримінальні» справи. Тобто оголошення в газетах дають поодинокі посередники та фіктивні, ніким не зареєстровані фірми. Перевірити чесність намірів цих працедавців зусиллями тільки української сторони дуже важко.

Якщо Ви збираєтесь працювати за кордоном...

- Перевірте, чи має фірма **ліцензію** на такий вид діяльності, як «посередництво в працевлаштуванні за кордоном», видану Міністерством соціальної політики України, та **копію дозволу на працевлаштування громадян України**, виданого іноземному роботодавцю уповноваженим органом країни працевлаштування, або **копію ліцензії на здійснення посередницької діяльності в працевлаштуванні громадян України**, виданого уповноваженим органом країни працевлаштування іноземному посереднику. Зазначені документи повинні бути засвідчені згідно з законодавством країни їх видачі та легалізовані в консульській установі України (можуть бути також засвідчені в посольстві відповідної держави в Україні та легалізовані в МЗС України, якщо міжнародними документами, в яких бере участь Україна, не передбачено інше).
- Перевірити достовірність ліцензії можна, звернувшись до регіонального центру зайнятості Державної служби зайнятості (якщо фірма регіональна) або до Міністерства соціальної політики.
- Перебуваючи на фірмі, Ви маєте право ознайомитися з **такими документами**, як:
  - копія свідоцтва про державну реєстрацію;
  - оригінал ліцензії;
  - інформація про повне найменування посередника (його адреса, номери телефонів і прізвища, імена та по батькові керівників чи власників);
  - номери телефонів місцевого органу державної служби зайнятості України, представництва Державного комітету з питань регуляторної політики і підприємництва;
  - нормативно-правові акти, яких повинен дотримуватися посередник при наданні посередницьких послуг з працевлаштування українських громадян за кордоном;
  - витяги із Закону «Про захист прав споживачів» у частині надання послуг;
  - книга відгуків і пропозицій.

- Якщо фірма-посередник є регіональним представником (філіалом) фірми, яка зареєстрована в іншому місті, то на філіал повинна бути видана завірена Міністерством соціальної політики України копія ліцензії тієї фірми.
- Поцікавайтесь, чи є у фірми позитивний досвід працевлаштування українських громадян за кордоном.
- Фірма-посередник має надати проект трудового договору (контракту) з іноземним роботодавцем, завірений роботодавцем.
- **Згідно з законодавством України, фірма, яка пропонує посередництво в працевлаштуванні за кордоном, не має права брати передоплату в будь-якій формі за надання послуг до укладання трудового договору (контракту) з іноземним роботодавцем.**
- У разі, якщо Ви вирішили скористатися послугами фірми-посередника, необхідно обов'язково оформити свої відносини у вигляді письмового договору на надання посередником послуг з працевлаштування за кордоном:
  - номер, дата, місце укладання договору;
  - назва та адреса посередника, номер видачі ліцензії на посередництво в працевлаштуванні на роботу за кордон;
  - дані клієнта (прізвище, ім'я та по батькові, адреса проживання тощо);
  - визначення предмета договору: які послуги з працевлаштування на роботу за кордон пропонуються;
  - місце підписання трудового договору (контракту) з роботодавцем;
  - права, обов'язки і відповідальність сторін;
  - умови зміни, розриву та анулювання договору;
  - порядок вирішення спірних питань;
  - визначення форс-мажорних обставин та дії сторін у разі їх виникнення;
  - перелік додаткових платних послуг;
  - строк дії договору;
  - реквізити сторін договору. Цей договір складається у двох примірниках: один віддається клієнту, а другий залишається в посередника.
- Підписання трудового договору (контракту) є обов'язковою умовою легального працевлаштування.
- Трудовий договір (контракт) повинен бути написаний зрозумілою для Вас мовою (українською або російською) у 2 примірниках.

- У трудовому договорі (контракті) повинна міститися найбільш повна інформація про умови роботи: тривалість робочого дня, вихідні дні, оплата праці, умови проживання, страхування (в тому числі від нещасного випадку, хвороби, медичне), повне ім'я та адреса роботодавця, умови розірвання контракту.
- Уникайте використання в контракті фраз типу: «та інші види робіт», «всі роботи на вимогу роботодавця».
- **Погоджуйтесь на сприяння в працевлаштуванні лише за умови оформлення спеціальної робочої візи – службова, туристична та гостьова візи не дають права на легальну роботу за кордоном.** Посередник повинен надати документи про кошти, сплачені йому за надані послуги.
- Пам'ятайте, наявність копії закордонного паспорта чи копії довідки про присвоєння ідентифікаційного номера значно полегшить процедуру відновлення документів у разі необхідності.
- **Зателефонуйте до посольства тієї країни, в яку плануєте їхати працювати, та уточніть, чи відкриваються на даний момент робочі візи для громадян України за даною спеціальністю, а також: які документи треба надати для відкриття робочої візи, і скільки вона коштуватиме.**
- Значна частина мігрантів їде за кордон за запрошенням випадкових «знайомих», іншими словами, через мережі посередників та постачальників, які не оформлені в легальні фірми. Це другий шлях. Скажімо, за одну дівчину «торговець» отримує за кордоном від 200 до 5000 доларів (це залежить від країни, рівня посередника, умов угоди та «якості» товару).

Третім шляхом «вивозу» українських громадян за кордон є туристичні поїздки. На відміну від фірм, які працевлаштовують, турфірми офіційно оформляють туристичні візи, які дозволяють легально виїхати в країну, але не дають можливості легального працевлаштування, і тому українські громадяни працевлаштовуються за кордоном нелегально на свій страх та ризик. Відповідальність за їхні долі туристичні агенції не несуть.

Загальні поради, які будуть корисними перед поїздкою за кордон:

- Нікому не довіряйте Ваш паспорт. Документи, що засвідчують Вашу особу, завжди повинні знаходитись тільки у Вас.
- Якщо Ви збираєтесь працювати чи навчатися за кордоном, Вам необхідно підписати контракт. Контракт повинен бути написаний зрозумілою Вам мовою, а також містити інформацію про умови (оплату, вихідні дні, роботу у святкові дні, медичне страхування), місце та час Вашої майбутньої праці чи навчання.
- Пам'ятайте! Легально працювати за кордоном можна лише за наявності робочої візи. Ніякий інший вид візи не дає права на працевлаштування за кордоном.

- Залиште вдома детальну інформацію про майбутнє місце перебування за кордоном з адресою та контактними телефонами, а також копію свого паспорта та контракту. Варто також залишити своє фото та адреси Ваших іноземних друзів.
- Дізнайтесь номери телефонів українських посольств та консульських представництв за кордоном та візьміть їх із собою. Якщо Ви опинились у скрутній ситуації або Вам хтось загрожує, звертайтеся до представників своєї країни, які допоможуть Вам. Якщо в країні Вашого перебування немає посольства України – телефонуйте в посольство України в сусідній державі.
- У зарубіжних країнах активно працюють неурядові організації та служби, котрі надають допомогу особам, які опинились у скрутному становищі. Звертайтеся до них у разі необхідності.
- Термін перебування на території іноземної держави вказаний у Вашій візі. Порушення візового режиму унеможливить Ваш наступний виїзд за кордон. Дотримуйтеся правил візового режиму!
- Пам'ятайте, що знання хоча б елементарних слів іноземної мови значно полегшить Ваше перебування за кордоном.

Четвертий шлях вивезення – це шлюбні оголошення та контракти. Велика кількість українських жінок мріє одружитися з іноземцем. Існує практика запрошення жінок і дівчат через шлюбні агенції начебто для одруження. На відміну від фірм, які займаються працевлаштуванням за кордоном, ці агенції взагалі не повинні отримувати ніяких ліцензій та проходити перевірок. Останнім часом обговорюється законопроект, який покликаний запровадити контроль за діяльністю шлюбних агенцій шляхом ліцензування. І те, яка доля чекає на наших співвітчизниць – золоті гори щастя або рабська праця, – ніхто не може спрогнозувати. За таку жінку чоловіки, які звернулись до агенції, платять чималі гроші, а потім можуть перепродати або, покориштувавшись, повернути. При цьому матеріальні та моральні збитки вони оплачують не жертві, а тій фірмі, яка продала «товар».

Інтерв'ю з жінкою, яка була запропонована громадянину Франції за 2000 доларів, засвідчило, що вона була обманута київською «свахою». Клієнт попереджав фірму, що одружуватися він не буде, бо вже тричі був одружений, що йому потрібна жінка для ліжка і для домашніх господарських робіт. «Жертві продажу» фірма повідомила інше: з нею хоче одружитися французький мільйонер, і вона за таку гарну партію мусить заплатити 500 доларів, що вона і зробила.

Якщо Ви збираєтесь одружуватися з іноземцем/кою...

- Вам слід мати якомога більше інформації про свого майбутнього чоловіка чи свою майбутню дружину: чи має він/вона постійну роботу, чи був він/вона одружений/а, скільки разів, чи розлучений/на він/вона офіційно (розлучення та окреме проживання – різні речі).

- Запропонуйте нареченому/ій зустрітися не на території його країни чи в «нейтральній» країні (це може поставити Вас у залежність), а в Україні.
- Поцікавтесь особливостями шлюбного законодавства країни, в якій Ви плануєте жити, у тому числі – щодо спільних дітей, Вашими правами у разі розлученні. Це можна зробити в посольстві та в юриста.
- Порадьтеся з юристом щодо укладання шлюбного контракту.
- Переконайтеся, що шлюб, зареєстрований в Україні, буде дійсним за кордоном. У разі необхідності, свідоцтво про шлюб можна легалізувати (завірити в нотаріуса, Міністерстві юстиції та Міністерстві закордонних справ України).
- Запам'ятайте, фіктивний шлюб – злочин. Це може стати причиною Вашого ув'язнення або депортації (видворення з країни).
- Виїжджаючи за кордон за гостьовою візою або за візою нареченої, пам'ятайте: ці візи не дають права на роботу.
- Залишіть копію закордонного паспорта та точну адресу Вашого нареченого батькам. Регулярно телефонуйте додому.

Шлюбні тренди в нових країнах ЄС (Латвія, Болгарія, Литва, Естонія). Коли чоловіки з цих країн одружуються з жінками з України для отримання громадянства ЄС, то сім'я може отримувати за це гроші.

Є випадки (це **п'ятий шлях**) потрапляння до рабства навіть через всесвітню мережу Інтернет. Дівчата та хлопці знайомляться та листуються з іноземцями з різних країн, висилають свої фотокартки, котрі потім з'являються на сторінках порнографічних сайтів. Трапляється, що після короткого періоду листування вони з легкістю погоджуються на запрошення іноземців відвідати ту чи іншу країну.

Український вчений І. Воронов спеціально створені сайти умовно розподіляє на чотири групи. До першої групи відносить web-сторінки, що присвячені секс-індустрії і несуть суто рекламне навантаження. За допомогою web-сервісу можна вибрати конкретну особу (жінку або чоловіка), оглянути фото та супутню інформацію про її фізичні дані захоплення, форми сексуальних послуг та навіть почути голос у разі необхідності. Якщо в наявній базі даних не знайшлося відповідної анкети, можна відправити повідомлення з необхідними параметрами, і «товар» буде підібрано індивідуально.

До другої групи належать web-сторінки, які нібито пропонують гарну роботу за кордоном. Зовнішній вигляд таких сайтів свідчить про надійність і фінансову заможність: зображення готелів та приватних домівок, куди потрібні дівчата до обслуговуючого персоналу; зразки необхідних документів тощо. Реальність показує зовсім інше: бари, нічні клуби, приватні сауни і т. ін.

Третю групу складають сайти фіктивних шлюбних агентств. Складна економічна ситуація в державі, скрутний матеріальний стан, бажання гідно пожити за кордоном і побачити світ вимушують багатьох жінок шукати супутників життя на сторінках Інтернету. Не підозрюючи про наявність фіктивних інтернет-агентств, вони довірливо йдуть на контакт: надають особисті дані, відсилають фото.

Сайти, які належать приватним чи державним медичним закладам, належать до четвертої групи. Переслідуючи добру мету, – порятунок тяжко хворих людей, такі сайти використовуються злочинними угрупованнями для торгівлі органами та тканинами для трансплантації.

Правила безпечної поведінки дітей в Інтернеті:

Не надавати ніякої особистої інформації (ім'я, вік, адресу, номер телефону, номер школи, місце роботи батьків) без згоди батьків.

1. Якщо я отримаю інформацію, яка примусить мене почуватися некомфортно, я одразу розповім батькам або вчителю. Мої батьки знають усіх, із ким я спілкуюся в Інтернеті.

2. Я ніколи не погоджусь зустрітись з тим, з ким я познайомився в Інтернеті, без попередньої згоди батьків. Якщо я буду зустрічатися, то це буде людне місце, і я запрошу кого-небудь з батьків.

3. Я ніколи не вишлю свої фото людині, з якою я познайомився через Інтернет, не порадившись з батьками.

4. Я не буду відповідати на листи чи прохання, які викликають почуття дискомфорту або сорому.

5. Ми встановимо з батьками правила роботи в Інтернеті:

- час моєї роботи в Інтернеті,
- обмеження доступу до певних ресурсів Інтернету.

Шостий шлях – це навчання. Громадян запрошують на навчання чи на практику за кордон, спокушуючи гарними умовами та майбутніми перспективами.

Ще один шлях вивозу (виїзду) українських громадян за кордон – це система «au-pair» (в перекладі з французької мови «au-pair» – «на рівних», а фактично – це няня). У світі ця система існує з 1960 р., але для українських громадян стала доступною лише кілька років тому. Система «au-pair» була розроблена з метою культурного обміну молоді. Основні вимоги: вік від 18 до 24 років і відсутність власної сім'ї та дітей. Система передбачає проживання в сім'ї, допомогу в догляді за дитиною і виконання поточних господарських справ (30 годин на тиждень), а також відвідування мовних курсів. Зверніть увагу – в обов'язки учасника системи не входить турбота про дітей молодше двох років!

Якщо Ви збираєтесь навчатися за кордоном...

Для того щоб отримати дозвіл на навчання за кордоном (студентська віза), Вам необхідно підготувати ряд документів. Як правило, до посольства обраної Вами країни подаються:

- Свідоцтво про закінчення середньої школи (оригінал і переклад, завірений у нотаріуса і затверджений Міністерством юстиції та Міністерством закордонних справ України).
- Документ про складання іспитів до ВНЗ України.
- Довідка про те, що Ви не були засуджені.
- Підтвердження того, що обраний навчальний заклад за кордоном зацікавився Вами.
- Знання мови країни перебування є основною умовою для отримання дозволу на навчання. Часто навчальні заклади вимагають посвідчення про складання іспитів з мови.
- Запам'ятайте, туристична віза не дає права на отримання статусу студента за кордоном!
- Більш докладну інформацію про можливість навчатися за кордоном Ви можете отримати в посольстві обраної Вами країни, а також у культурному центрі/товаристві посольства.

В Україні вже існує багато агенцій, з'являються фіктивні агенції, які «працевлаштовують» за системою «au-pair». На сьогодні українські громадяни за системою «au-pair» можуть їхати в Німеччину, Францію, Норвегію, Нідерланди, Швецію, Данію, США, Бельгію, Ірландію. У кожній країні сума заробітної плати становить близько 400 євро. Деякі агенції пропонують подібне працевлаштування за 800 євро на місяць. Крім того, вони запрошують дівчат працювати нянями до країн, з якими немає відповідних угод.

Права особи, яка їде по системі «au-pair»:

- Ви маєте право на окрему кімнату.
- Вам повинні надавати кишенькові гроші.
- Вам повинні покривати проїзд у громадському транспорті (тільки в Німеччині).
- Ви маєте право на один вихідний на тиждень.
- Ви маєте право на канікули (два або чотири тижні), якщо Ви перебуваєте в країні протягом цілого року.
- Ви маєте право на відвідування курсів іноземної мови.
- Ви маєте право поміняти сім'ю, якщо виникли конфлікти.
- Ви маєте право на страхування здоров'я від нещасних випадків (тільки в Німеччині).

Корисна інформація:

- Переконайтесь, що Ваш паспорт дійсний на той термін, який передбачений Вашим контрактом.
- Термін перебування в країні вказаний у Вашій «au-pair»-візі.
- Ваш сімейний контракт повинен вказувати інформацію про медичне страхування, яке діє у Європі. У деяких країнах Ви повинні мати власну медичну страховку.
- Контракт укладається на термін від трьох місяців до одного року.
- Якщо Ви водите машину, потурбуйтеся про міжнародні права водія.
- Сума Ваших кишенькових грошей буде становити близько 200 євро на місяць.
- Ви повинні мати певний досвід догляду за дітьми: робота в таборах, на рятувальних станціях, досвід молодіжного лідера, вчителя, волонтера і тому подібне.
- Вам слід надати рекомендаційні листи, які засвідчують досвід по догляду за дітьми.
- Пам'ятайте, що Ви представляєте свою країну і Ваша поведінка повинна бути гідною. Непомірне вживання алкоголю, ненормативної лексики, будь-яких наркотичних речовин є достатньою підставою для негайного звільнення.

Питання для перевірки:

1. Які є шляхи потрапляння українських громадян до тенет торгівлі людьми?
2. З якою метою українські громадяни виїжджають за кордон?
3. Чи потрібна ліцензія фірмі-посереднику в працевлаштуванні за кордоном?
4. З якими документами необхідно ознайомитися, перебуваючи у фірмі?
5. Яка віза дає право на легальне працевлаштування за кордоном?
6. Назвіть загальні поради, які необхідно знати перед поїздкою за кордон.
7. Що необхідно знати тим, хто збирається одружитися з іноземцем/кою?
8. Які є основні правила безпечної поведінки в Інтернеті?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін.; заг.

- ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: «Міленіум», 2005. – 210 с.
2. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: метод. рек. / О.А. Удалова [та ін.]: заг. ред.К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Л.Г. Ковальчук; упоряд.: С.В. Колесникова, Н.П. Бочкор. – К.: [Агенство «Україна»], 2010. – 72 с.
  3. «Рівень обізнаності українців щодо питань безпеки дітей в Інтернеті». – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.onlandia.org.ua/pages/UNESCO_research_whitepaper
  4. Інтернет в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

Тема 6. Інформаційно-комунікативні технології як спосіб втягування дітей до ситуації торгівлі дітьми

Мета: підвищення рівня обізнаності педагогічних працівників про основні ризики користування ІКТ та способи навчання учнів безпечному користуванню ІКТ.

Основні поняття теми: інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), ризики користування ІКТ, безпечне користування ІКТ, кібербулінг, грумінг, соціальні мережі, невідповідний контент.

План:

- основні ризики користування ІКТ;
- основні поради безпечного використання ІКТ;
- навчально-виховна діяльність з безпечного використання ІКТ в освітніх закладах.

Багато дітей, підлітків та молоді користуються електронною поштою, програмами обміну миттєвими повідомленнями (ICQ, Windows Live Messenger) або чатами.

За даними «InMind», на 6 жовтня 2010 р. в Україні налічується 12 900 000 користувачів Інтернету. 33% всіх жителів України користуються Інтернетом не рідше одного разу на місяць. Понад 8 мільйонів інтернет-користувачів проживають у великих містах і містах з чисельністю населення більшій ніж 50 тис. осіб, 4,6 млн. користувачів проживають у менших населених пунктах. З усіх українських інтернет-користувачів віком від 15 років 8,7 млн. використовують Інтернет кожен або практично кожен день. Найвищий рівень поширення Інтернету – серед молодих вікових груп:

всесвітньою мережею користуються 61 % населення віком від 15 до 29 років, 39 % осіб віком від 30 до 44 років.

Це свідчить, що комунікаційні та інформаційні технології відіграють усе більшу роль у нашому житті. Інструменти віртуальної комунікації мають кілька характеристик, які допомагають людям перевести наше суспільство через поріг у нову соціо-економічну еру. Вони дають можливість будь-кому приєднатись до «інтернет-спільноти»: людям будь-якого віку, національності, статі, релігії і культури, де зв'язки, обмін ідеями та знаннями можуть відбуватися за дуже короткий час. Віртуальна природа такої спільноти дає можливість особистості діяти анонімно чи дискутувати під вигаданим ім'ям. Дискусія може бути частиною гри і позитивним елементом у спілкуванні, але вона водночас може бути небезпечним інструментом маніпулювання свідомістю і нести для людини загрозу. Тому не слід забувати і про ризики, які вони з собою несуть.

Назвемо основні: ушкодження комп'ютера (віруси, атаки, злами тощо); неправомірне використання особистої інформації (злами сторінок, електронної пошти, пограбування тощо); невідповідний контент (порнографія, сцени насильства тощо); потрапляння в небезпечні ситуації (використання в порнографії, сексуальне насильство та зловживання, торгівля дітьми тощо); кібербулінг, інтернет-залежність.

Отже, мережа Інтернет може нести багато небезпеки для дітей, особливо в разі низького рівня обізнаності про ці небезпеки і способи їх уникнення та протидії. За даними дослідження, проведеного у рамках програми Microsoft «Партнерство в навчанні» кафедрою превентивної роботи та соціальної політики ЮНЕСКО в Україні у 2011 р., з 96 % дітей-користувачів Інтернету віком від 10 до 17 років 51 % не знає про небезпеки в мережі. 44 % дітей перебувають у потенційній зоні ризику (розміщують особисту інформацію) і 24,3 % вже були в ризикованих ситуаціях (ходили на зустріч з віртуальними знайомими). У віковій групі від 15 до 17 років цей показник досягає 60,3 %.

Використання особистої інформації. Останнім часом поліція європейських країн пов'язує пограбування квартир та шантаж з тим, що діти чи підлітки, спілкуючись з невідомими по Інтернету, повідомляють про себе та сім'ю таку інформацію, яку потім легко використовують зловмисники. Так, діти можуть повідомляти інформацію про достатки сім'ї, графік відсутності вдома, номери кредитних карток та захисний код, адреси, номери телефонів тощо. Шахраї зазвичай добре вміють завойовувати довіру та маніпулювати дітьми, представляючись, наприклад, їх однолітками чи користуючись емоційним станом чи життєвими обставинами, в яких опинилася дитина.

Окрім того, не меншу небезпеку несе розкриття інформації про паролі до електронної пошти, сторінок у соціальних мережах тощо. Маючи таку інформацію, зацікавлені особи можуть легко отримати доступ до різної

особистої інформації, а також використовувати її для шантажу чи інших зловмисних дій.

Віртуальні друзі та зустріч у реальному житті. Вже згадуване дослідження показало: що дорослішою стає дитина, то більш безтурботно вона починає поводити себе в Інтернеті. Так, на реальну зустріч з людиною, з якою знає лише віртуально, вже ходили майже 12 % опитаних дітей віком 10-11 років та більше 60 % підлітків 15-17 років. Дані про своїх батьків у мережі (місце роботи, посада) залишили 0,4 дітей віком 10-11 років та 6,5 % 15-17-річних. Під час опитування в Києві дівчата скаржилися, що віртуальні «друзі» при зустрічі виявлялися набагато старшими, ніж вони про себе писали (дорослими чоловіками), і фото, які вони надсилали, не відповідали дійсності.

Дослідження в Таїланді показало подібні результати: 24 % тайських дітей віком 7-11 років зустрічалися з друзями, з якими познайомилися через Інтернет. Ще 24 % дуже б хотіли це зробити. Більшість дітей ішли на зустріч зі своїми друзями, але 25 % були самі без супроводу (незважаючи на такий малий вік). У 58 % випадків зустріч з «другом» була неприємним сюрпризом, тому що діти зрозуміли, що їхній віртуальний «друг» брехав про себе. Підлітки були здивовані при зустрічі з тими, з ким мали зв'язки в Інтернеті в 48 % і шоковані у 28 %.

У деяких західних країнах, таких як Іспанія та Португалія, були випадки, коли діти спілкувалися через чат з віртуальним другом, пішли на зустріч з ним та так ніколи і не повернулися додому. Фотографії одного із зниклих хлопчиків потім побачили на портсایتах, а тіло однієї дівчини через деякий час знайшли в іншому місті.

Для прикладу можна навести історію 15-річної Марі з Данії, яка познайомилася у відомій соціальній мережі з юнаком, що представився 18-річним. Вони тривалий час спілкувалися в Інтернеті, і юнак став для Марі справжнім другом. Тому, коли він запропонував зустрітися, вона погодилася, але взяла з собою подругу. При зустрічі друг здався Марі старшим і до того ж спілкуватися з ним в реальному житті їй не дуже сподобалося. Дівчата пішли до туалету, і там Марі поділилася сумнівами з подругою, і вони вирішили просто піти додому, що й зробили. Через кілька хвилин юнак потелефонував Марі та поцікавився, де вони, і дівчина відповіла, що мабуть їм не варто більше спілкуватися. На цьому б історія і закінчилась, якби через деякий час додому до Марі не прийшли працівники поліції. Вони показали Марі фото та поцікавились, чи не спілкувалась дівчина з цим чоловіком по Інтернету. На фото Марі впізнала свого недавнього друга. Він виявився 26-річним чоловіком, що був нещодавно заарештований за зґвалтування 2 дівчаток 14 і 13 років.

Так звані «віртуальні друзі» – це також часто незнайомі люди, але які спілкуються регулярно і яким молоді люди довіряють. Тому, спілкуючись в Інтернеті, молодь мусить повністю покладатися на себе, щоб відрізнити брехню від правди. І часто діти, як Марі, потрапляють у ризиковану

ситуацію, якщо ними починає маніпулювати грабіжник, сексуальний експлуататор або педофіл.

Використання у виготовленні порнографії. Висилаючи своє фото, діти та підлітки не можуть знати, як це фото може бути використане надалі. Але можна легко, маючи тільки обличчя дитини і використавши новітні комп'ютерні технології, можна скомпонувати порнографічні знімки. Люди, що займаються виготовленням та розповсюдженням порнопродукції, потім їх виставляють в Інтернеті або шантажують ними дитину чи її близьких.

Використання веб-камери – це ще одна можливість аудіовізуального інструменту Інтернету, яка все більше стає частиною повсякденного життя. Уже зараз веб-камера є потенційно небезпечним інструментом, який неповнолітні – за порадою «друга» з Інтернету або самостійно – вирішують використовувати для того, щоб знімати себе, потім показувати або пересилати такі знімки. Уже зараз у Таїланді, де проблема залучення дітей до комерційної сексуальної експлуатації онлайн є найбільш дослідженою, 23 % дітей віком 7-11 років відповіли, що їм подобається ідея записати своє повсякденне життя на камеру і показувати в Інтернеті, а 22 % відповіли, що вже зробили це. Перегляд може бути організований у реальному часі: аудиторії повідомляється про час, коли буде відбуватися відеотрансляція з веб-камери дитини. Таким чином може бути організований і перегляд сцен насильства над дітьми. Глядачі можуть перебувати в будь-якій частині світу, керувати процесом та оплачувати участь кредитними картками.

За інформацією українських ЗМІ, в Києві на одному із заводів ділки орендували цех, у який привозили дівчат-красунь різного віку. Дівчата роздавалися і перед веб-камерами, що приєднувалися до комп'ютерів, виконували різні забаганки клієнтів. Клієнти (в основному американці та німці) платили організаторам чималі гроші за можливість віртуально споглядати тіла та пози дівчат. Подібні випадки були зафіксовані правоохоронцями ще декілька разів (на приватних квартирах, дачах).

15-річні хлопці київської школи розказали в опитуванні, що спілкувалися з дівчатками-однолітками, поки ті не стали показувати перед веб-камерою свої частини тіла та пропонувати секс за гроші.

Також важливо згадати поняття **грумінгу** – дії, спрямовані на встановлення емоційного зв'язку та дружніх стосунків з дитиною з метою подолання захисних механізмів дитини та подальшого залучення її до сексуальних стосунків (реальних чи віртуальних).

Зважаючи на те, що сексуальне насильство в реальному часі, яке замовляється і виконується перед веб-камерами, коштує дорого, тож, цей вид порнографії та сексуальних послуг може розвиватися досить швидко.

Кібербулінг. Ніколи раніше не було так легко, швидко та зручно знайти людей будь-якого віку, соціального статусу, статі, національності, рівня досвіду й дискутувати з ними на які завгодно теми, що є цікавими для певних груп.

Але, за даними опитування в Таїланді, 92 % дітей, що розмовляли в чаті, мали запрошення поговорити про секс. 20 % дітей віком від 7 до 11 років, які спілкувалися в чаті, відзначили травмуючий досвід, коли вони зіштовхнулися з нецензурною лексикою (34%) та коли їм запропонували переслати матеріали про насильство чи секс (66 %).

Зараз існує багато можливостей спілкування через Інтернет – електронна пошта, чати, форуми, інтернет-спільноти, соціальні мережі тощо. На жаль, це дає змогу не лише для спілкування, але й для різних неправомірних дій, як у самому дитячому середовищі, так і щодо дітей з боку дорослих.

Кібербулінг – образи, погрози, приниження та насильство в мережі Інтернет; розміщення в Інтернеті або пересилання іншим пліток, фотографій чи іншої особистої інформації про людину, що принижують її гідність, відправлення зловмисних електронних повідомлень, повідомлень образливого змісту. За допомогою таких дій можна тримати дитину під контролем та шантажем змушувати до різних дій та вчинків.

Є багато випадків, коли таким чином дітей доводили до самогубства або втягували в злочинну діяльність. Є історії, коли дітей змушували до участі в порнографічних сеансах за допомогою веб-камер, шантажуючи, що відповідні фото, інформацію тощо побачать їхні батьки, всі рідні і знайомі.

Це, звичайно, лише деякі небезпеки, які можуть чекати на дітей в Інтернеті, оскільки разом із швидким розвитком інформаційних технологій з'являються і нові форми насильства та експлуатації дітей за допомогою цих технологій.

Саме тому важливо розуміти, що розвиток дитини, підлітка визначається тим, що вони бачать, відчувають та пізнають у навколишньому середовищі. Коли мова йде про присутність дітей в Інтернеті, то його вплив залежить від загального розвитку дитини, ситуації в її реальному середовищі та тих мотивів, які нею керують під час виконання якихось віртуальних дій. Тому важливі тісне та дружнє спілкування з дитиною, залучення її до сімейних проблем та активності, щоб не допустити потрапляння в небезпечні ситуації.

Загальні методичні рекомендації. Для того щоб запобігти всім тим негативним явищам та небезпекам, які очікують дітей в Інтернеті, необхідно їх навчити правильній поведінці та безпечному користуванню сучасними інтернет-технологіями.

Учителі та батьки повинні знати, що може бути небезпечним для дітей:

- зараження комп'ютера вірусами;
- доступ та безпосереднє залучення до небажаного контенту (порнографія, жорстокість, наркотики, суїцид, міжнаціональна та релігійна ворожнеча, расизм, фашизм, молодіжні агресивні течії);
- ігри з небажаним змістом та ігрова залежність;

- контакти з незнайомими людьми і небезпека зустрічі з ними в реальності;
- неправдива інформація в Інтернеті;
- приниження, образи, переслідування, розбещення під час спілкування;
- неконтрольовані покупки і використання «чорного» маркетингу.

У школах і вдома необхідно ставити блокуючі програми. Батькам рекомендовано використовувати спеціальне програмне забезпечення для персональних комп'ютерів – так званий «Батьківський контроль»:

1. Windows Vista Parental Control
2. Windows Live Family Safety
2. Kaspersky Internet Security
3. Doctor Web

Такі програми дозволять виставляти часові межі, в яких дитині дозволено користуватись Інтернетом, та блокувати сайти з негативним контентом. Також батьки можуть підписати угоду з дитиною про час користування комп'ютером, правила роботи та спілкування в інтернет-просторі.

Усім вчителям, батькам та дітям радимо звернутись на інтернет-сторінку «Онляндія: безпечна веб-країна» для отримання цікавої та практичної інформації. «Онляндія» — спільна ініціатива програми Microsoft «Партнерство в навчанні», соціально відповідальних комерційних структур, неурядових організацій за підтримки громадсько-соціальних діячів. Цей сайт містить матеріали українською та російською мовами для дітей, батьків і вчителів (інтерактивні сценарії, короткі тести), завдяки яким діти зможуть освоїти основи безпечної роботи в Інтернеті. На сайті подано доступну, практичну інформацію з інтернет-безпеки, ознайомившись із якою, користувачі-початківці зможуть ефективно використовувати ресурси мережі й захищати себе від небажаного контенту. На цьому сайті дитина також може створити власну безпечну електронну скриньку.

У додатку до цього посібника можна знайти розроблені уроки та тренінг для різних вікових груп (див. додаток 1).

Питання для перевірки:

1. Назвіть основні ризики, які можуть виникати під час користування ІКТ.
2. Дайте визначення поняттю кібербулінг. Які загрози він несе для дитини?
3. Які небезпеки може крити в собі віртуальна дружба?
4. Які поради Ви дали б дітям, щоб зробити їх спілкування в Інтернеті безпечним?

5. Назвіть основні методичні рекомендації для ведення профілактичної роботи з безпечного використання мережі Інтернет.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: метод. рек. / О.А. Удалова [та ін.]: заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Л.Г. Ковальчук; упоряд.: С.В. Колесникова, Н.П. Бочкор. – К.: [Агенство «Україна»], 2010. – 72 с.
2. «Рівень обізнаності українців щодо питань безпеки дітей в Інтернеті». – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.onlandia.org.ua/pages/UNESCO_research_whitepaper
3. Інтернет в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

Тема 7. Трудова міграція в контексті світових міграційних процесів

Мета: підвищення рівня обізнаності педагогічних працівників щодо трудової міграції в контексті світових міграційних процесів, чинників поширення трудової міграції та основними проблемами, пов'язаними з трудовою міграцією.

Основні поняття теми: міграція, трудова міграція, беззворотна міграція, тимчасова міграція, сезонна міграція, зовнішня міграція, внутрішня міграція, еміграція, імміграція, країни транзиту, країни виїзду, країни призначення.

План:

- міграція з історичної точки зору;
- внутрішні чинники поширення трудової міграції;
- негативні наслідки масової трудової міграції працездатного населення;
- основні проблеми, пов'язані з трудовою міграцією.

Міграція з історичної точки зору – це досить давнє явище. Економічні негаразди, військові конфлікти, національні протиріччя, екологічні катастрофи та інші проблеми постійно штовхають багатьох людей на переміщення по планеті. Кількість осіб, які щорічно покидають свої країни, оцінюється багатьма мільйонами. За даними Міжнародної організації

праці, на початок XXI ст. глобальна трудова міграція становить близько 120 млн. осіб, тобто 2,3 % світового населення, на рік.

Під міграцією розуміють переміщення людей, пов'язані, як правило, зі зміною місця проживання. Вона поділяється на безворотну (з остаточною зміною постійного місця проживання), тимчасову (на досить тривалий термін) та сезонну (на певний період року).

Відрізняють зовнішню (за межі країни) та внутрішню (всередині держав та ін.) міграцію. До зовнішньої належать еміграція та імміграція. Еміграція – масове переселення з батьківщини в іншу країну, тривале перебування за межами країни внаслідок переселення. Імміграція – в'їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання. Україна належить до країн зі змішаними потоками мігрантів, тобто вона одночасно є країною виїзду, транзиту та призначення.

Серед основних внутрішніх чинників поширення трудової міграції громадян України за кордон відмічають низький рівень життя та високий рівень безробіття, фемінізацію бідності та міграції, гендерну дискримінацію, низький рівень обізнаності з проблеми, недоліки правового захисту, корупцію, психологічні чинники. Серед зовнішніх чинників зазначають: розпад Радянського Союзу, внаслідок чого громадяни країн, що входили до його складу, отримали можливість вільного виїзду за кордон та спрощення можливості для українських громадян подорожувати по світу як з метою відпочинку, розваг, так і праці; інтернаціоналізацію тіньової економіки, зростання різниці між багатими та бідними країнами, формування міжнародних кримінальних об'єднань, корумпованість працівників державних органів, наявність зон військових конфліктів.

Як країну транзиту Україну використовують переважно громадяни країн СНД. Передусім це громадяни Російської Федерації, Молдови, Грузії, Узбекистану, Азербайджану, Вірменії, які становлять 70 % загальної кількості цієї категорії мігрантів. Другу основну групу становлять люди, метою яких є трудова міграція в країни з високим рівнем розвитку економіки. До третьої, найменшої, групи можна віднести біженців, шукачів притулку. Іноземні трудові мігранти, для яких Україна є країною призначення, у свою чергу, поділяються на декілька груп. Легальні трудові мігранти приїжджають в Україну за контрактом, який зазвичай з ними укладають фірми країн їх походження. Друга група – це претенденти на низькооплачувану роботу, часто без офіційної реєстрації. Третя – це мігранти, які приїжджають до своїх земляків, які вже живуть в Україні. В Україні вже сформувалися досить численні в'єтнамська, іранська, арабська, корейська, китайська, турецька, ефіопська, індійська та пакистанська діаспори.

Значно частіше Україна виступає країною виїзду. В основі сучасної еміграції з України лежать виїзди громадян України з метою працевлаштування за кордон. Згідно зі звітом Генерального секретаря

ООН з моніторингу світового населення, присвяченим міжнародній міграції та розвитку, Україна посідає четверте місце за кількістю міжнародних мігрантів. Унаслідок важкої економічної ситуації, низької заробітної плати триває виїзд громадян з України до країн далекого зарубіжжя та Російської Федерації з метою працевлаштування. Сезонне, тимчасове працевлаштування або «човникові» поїздки за кордон у непростих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали чи не основним засобом виживання для багатьох українських сімей. За різними оцінками, протягом року приблизно 5 млн. наших співвітчизників перебувають на заробітках за кордоном. За даними експертів, у Росії щороку працює до 1 млн. таких заробітчан, а в «сезонний пік» їх чисельність сягає 3 млн.

Неефективність політичних та економічних перетворень у державі, коруптованість чиновників, декларативність соціальної політики, зростання прірви між верхами та абсолютною більшістю населення, нездійсненність романтичних мрій перших років незалежності призвели до виявлення ще одного фактора – невіри в позитивні зміни в країні. Критичність ситуації в тому, що молоді люди не бачать перспектив для життя та самореалізації в українському суспільстві. Батьки не бачать перспектив для своїх дітей. Вища освіта не стає запорукою нормального забезпеченого життя. Виїзд за кордон розглядається як умова не тільки вирішення тимчасових фінансових проблем родини, але й як стратегія життєвого шляху для молодого покоління. І ці оцінки і тенденції не змінюються, а лише посилюються.

З одного боку, працевлаштування за кордоном є важливим джерелом формування середнього класу, інструментом включення до міжнародного ринку праці, інтеграції до міжнародної спільноти через розвиток безпосередніх людських контактів тощо. Водночас, масова трудова міграція молодих людей має серйозні негативні наслідки. Це й економічні втрати (відсутність надійних механізмів перерахування отриманих за кордоном доходів), соціально-трудова (дискримінаційні умови праці та її оплати, відсутність правового врегулювання захисту трудових і соціальних прав). Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, в результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. Незважаючи на це, люди готові їхати за кордон без знання мови, правових знань, кваліфікації, навіть на нелегальну роботу, що робить їх уразливими щодо потерпання від цілої низки порушень прав людини, у тому числі до потрапляння в ситуації торгівлі людьми.

Більшість українців працюють за кордоном нелегально і є, відповідно, мігрантами з нерегульованим статусом. Тут цікаво простежити тенденцію до зміни термінології. В офіційній термінології ООН замість терміна «нелегальна міграція» переважно вживають термін «нерегульована міграція», а замість терміна «нелегальний мігрант» – «нерегульований мігрант» або «мігрант чи іноземець без належних документів». Ці

поняття відображають гуманістичний підхід до явища нелегальної міграції, що базується на парадигмі прав людини. У його основі лежить принцип індивідуальної свободи, свободи переміщення, свободи вибору місця проживання. У національних законодавствах переважає поняття «незаконна» або «нелегальна міграція». Неврегульована міграція – це рух осіб, що відбувається з порушенням норм країн виїзду, транзиту та призначення. Така ситуація ставить особу у вкрай уразливе становище, оскільки значно збільшується ризик порушення її прав та свобод.

Слід зазначити, що намагання потенційних мігрантів виїхати та працевлаштуватися за межами держави активізує діяльність злочинних груп з оформлення виїзних документів і переправлення за кордон громадян України з метою їх подальшого продажу. Проблема з різною гостротою та в різних формах виявляється в різних регіонах України. Особливо складне становище в західних областях – Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій, Волинській, Закарпатській, Львівській, де на обліку в центрах зайнятості перебуває по декілька членів однієї родини. Лише з Івано-Франківської області з 1460 тис. населення 250 тис. працюють за кордоном. За неофіційними даними, на заробітках за кордоном перебуває 150–350 тис. жителів Львівщини. Не набагато краща ситуація в східних та південно-східних областях України.

У цілому науковці та дослідники одноставно стверджують, що перше місце серед чинників, які зумовлюють поширення трудової міграції, посідають економічні проблеми країн, що переживають період трансформації суспільно-політичного та економічного устрою, – низький рівень життя більшої частини населення та високий рівень безробіття. Слід відзначити ще один важливий чинник – наявність сектору зайнятості для мігрантів у країнах призначення. Адже непоодинокими є випадки нелегального працевлаштування громадян України за кордоном. Оскільки офіційна процедура замовлення робочих місць складна і довга, то роботодавцеві не вигідно цим займатися. Внаслідок нелегального перебування на території іншої країни громадяни часто потрапляють у скрутне, а часто і рабське становище: їхні права не охороняються ні трудовим, ні цивільним законодавством і часто безкарно порушуються, не виконуються умови попередньої домовленості щодо розміру заробітної плати та порядку її виплати, їх шантажують, умови роботи та проживання залишають бажати набагато кращого тощо.

Україна, як і інші країни колишнього Радянського Союзу, вийшла на світову міграційну арену в кінці 1980-х рр., тому вона є новим донором для приймаючих країн і мусить вести конкурентну боротьбу з традиційними країнами-постачальницями мігрантів (країни Південної Європи, Азії, Африки, Латинської Америки) і «новачками» (Східна Європа, країни СНД).

Сформувавши ефективну міграційну державну політику, держава може зробити так, що міграція стане ефективною, як показує досвід

багатьох країн-донорів. За експертними оцінками, щороку заробітчани надсилають в Україну близько 7 млрд. доларів США. Стабільна трудова міграція у світі за декілька останніх десятиріч призвела до появи певного економічного порядку сегментації ринку праці в розвинених країнах і виділення певних видів роботи, якими займаються мігранти. У першу чергу, це непрестижні робочі місця, котрі не вимагають високої кваліфікації, з важкими умовами і низькою оплатою праці. За даними Організації з безпеки та співробітництва в Європі, до 48% усіх трудових мігрантів становлять жінки. Слід відмітити, що жінки перебувають у більш дискримінаційних умовах, ніж чоловіки. Типово «жіночими» секторами зайнятості є сфера обслуговування (персонал готелів, клінік, ресторанів, продавці тощо), домашнє обслуговування (няні, гувернантки, домашні робітниці, догляд за хворими), індустрія розваг (танцівниці, учасниці шоу-програм, консумація, стриптиз-шоу), медико-оздоровчі послуги (масаж, сауна), секс-послуги. Звичайно, жінки можуть працювати як висококваліфіковані працівники в різних сферах, але таке працевлаштування здійснюється виключно на легальних засадах.

Традиційно «чоловічими» вважаються важкі види праці, що вимагають фізичної сили, управлінська робота, а також така, що вимагає активної соціальної взаємодії. Чоловіки-мігранти переважно працюють у сферах матеріального виробництва, що потребують певних професійних навичок. Найпоширенішими сферами зайнятості для чоловіків є будівництво, видобуток нафти, мореплавання. Для найму чоловіків використовують часто бригадний принцип.

Сучасна ситуація в західних та південно-східних регіонах України, де значна частина населення перебуває на нелегальних заробітках за кордоном, підтверджує наявність у зарубіжних роботодавців масового попиту на низькокваліфіковану працю мігрантів. Відповідно до ст. 1 Конституції України, українська держава є демократичною, соціальною та правовою. Відповідно до цього принципу, вона має забезпечити кожній людині можливість працювати та отримувати за свою працю гідну винагороду. Це передбачає і правовий захист її громадян, які працюють за кордоном, підготовку й укладання відповідних міждержавних договорів про працевлаштування українських громадян за кордоном.

За станом на листопад 2010 р. урядом України укладені договори про взаємне працевлаштування громадян з урядами Російської Федерації, Білорусі, Молдови, Польщі, Чехії, Литви, Латвії, Вірменії, Азербайджану, В'єтнаму, Лівії, Португалії, Швейцарії, Словаччини. Українською стороною підписано, але ще не ратифіковано договір про працевлаштування з Іспанією. Однак, слід зазначити, що договори мають суто декларативний характер, з боку іноземних держав не виставлені конкретні заявки на працівників (необхідна кількість, спеціалізація тощо). До того ж деякі з цих країн (наприклад, Молдова, Білорусь, Росія) мають проблеми, подібні до проблем українського суспільства – високий рівень безробіття та низький

рівень розвитку економіки. Роботодавці в таких умовах не зацікавлені в офіційному найманні робочої сили, оскільки це значно підвищує її вартість. Тож зусилля української сторони в цьому напрямі наштовхуються на певний опір з боку іноземних партнерів.

Легалізація як метод протидії негативним наслідкам нелегальної трудової міграції широко застосовується останнім часом. У 2001 р. в Іспанії було легалізовано 60 тис. нелегальних мігрантів. За сім місяців легалізації, яка проходила в 2001 р. в Португалії, було надано законний статус 30 тис. українцям, 6 500 молдаванам, 3 600 росіянам, 470 білорусам тощо. Протягом 2001 р. Греція також проводила легалізацію, вже другу за три роки. Італія з 2009 р. провела легалізацію, до неї приєдналася і Польща.

Виведення з неформального статусу таких сфер зайнятості, як домогосподарство, сезонна сільськогосподарська робота, сфера розваг, значно сприятиме покращенню становища багатьох жінок-мігранток, котрі зараз виконують ці види робіт на нелегальних засадах, і відповідно захисту їхніх прав. Деякі країни вже давно мають такий досвід. Так, на початку 1980-х рр. посольство Японії у Філіппінах запровадило так звану «візу працівника індустрії розваг». Те саме зробила і Швейцарія. Зрозуміло, що профілактична діяльність у цьому напрямі має включати цілий комплекс заходів, спрямованих на зменшення кількості факторів, що сприяють поширенню явища нелегальної міграції. На жаль, на рівні міжнародних організацій та урядових структур така діяльність часто розуміється лише як заходи освітнього та інформаційного характеру, чого, як свідчить досвід, недостатньо.

Надзвичайно важливу роль у веденні превентивної діяльності відіграє позиція держави стосовно можливостей для українських громадян працевлаштуватися за кордоном. Існує дві точки зору на це питання: (1) вихід на міжнародний ринок праці становить проблему, яка не варта зусиль, коштів та ресурсів держави; (2) трудовою міграцією необхідно управляти, і держава повинна інвестувати в цю справу певні кошти. Трудова міграція з країни повинна розвиватися за активною участю держави. Участь держави має включати її відповідальність за дотримання прав мігрантів та захист прав своїх громадян на території іноземної держави, захист прав громадян, котрі звертаються за послугами до приватних фірм з працевлаштування. Вироблення державної програми з працевлаштування громадян за кордоном також доцільно розглядати як один із профілактичних заходів, спрямованих на подолання проблеми нелегальної трудової міграції.

Серед інших важливих заходів, спрямованих на протидію нелегальній трудовій міграції, слід зазначити розробку нормативно-правових актів з питань виїзду громадян України за кордон з метою працевлаштування, залучення до сприяння працевлаштуванню українських громадян за кордоном дипломатичних та консульських служб, розповсюдження інформації про можливості легального працевлаштування за кордоном.

Водночас, масова трудова міграція працездатного населення має серйозні негативні наслідки. Це й економічні втрати (відсутність надійних механізмів перерахування отриманих за кордоном доходів), соціально-трудова (дискримінаційні умови праці та її оплати, відсутність правового врегулювання захисту трудових і соціальних прав). Її можливо розглядати як тимчасовий вихід для країни в період складних економічних та соціальних трансформацій.

Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, унаслідок чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. Так, за результатами дослідження «Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації», проведеного Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна» у співпраці з Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка у 2006 р., діти трудових мігрантів, як правило, залишаються під опікою родичів: одного із батьків (якщо за кордоном працює лише один) – мами (44 %) або тата (26 %), бабусі (35 %), сестри (14 %), брата (12 %). Трудові мігранти бояться, що після поїздки додому їм не вдасться знову потрапити за кордон. Налагодження механізмів сезонного працевлаштування може бути виходом з цієї ситуації.

Питання для перевірки:

1. Дайте визначення міграції.
2. Що таке «внутрішня» та «зовнішня» міграція?
3. У чому полягають протиріччя використання термінології, пов'язаної з міграцією?
4. Які є позитивні сторони міграції для людей, для держави?
5. Які негативні наслідки трудової міграції можна навести?
6. Яких заходів може вживати держава для врегулювання міграційних процесів?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Всесвітня доповідь про торгівлю людьми UNODC. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/global-report-on-trafficking-in-persons.html>
2. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін.; заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: «Міленіум», 2005. – 210 с.
3. Кримінальний кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>
4. Міжнародна організація з міграції – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/img_collection/IOM.Ukr.pdf
5. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює

- Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lastrada.org.ua/readlaws.cgi?lng=ua&ld=12>
6. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / за ред.. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 344 с.
  7. Соціально-педагогічна і психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посіб. / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.
  8. Стан виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. в Україні: результати моніторингу за 2007 – 2008 рр. / заг. ред.. К.Б. Левченко. Міжнарод. жіноч. правозахис. центр «Ла Страда-Україна» – К.: Україна, 2009. – 72 с.
  9. «Украинская Греция»: причины, проблемы, перспективы (по результатам опроса трудовых мигрантов) / Е.Б. Левченко [и др.]; под. общ. ред. Левченко Е.Б. – К.: [Агенство «Украина»], 2010. – 192 с.

Модуль 2. Торгівля дітьми – причини та наслідки

Тема 1. Специфіка проблеми торгівлі дітьми

Мета: ознайомлення педагогів зі специфікою проблеми торгівлі дітьми, основними характеристиками групи ризику, шляхами потрапляння до ситуації торгівлі дітьми.

Основні поняття теми: торгівля дітьми, вікові психологічні труднощі, діти-сироти, вербування, примус, жебракування.

План:

- специфіка проблеми торгівлі дітьми;
- потенційна група ризику;
- шляхи потрапляння дітей до тенет торгівців дітьми.

Торгівля дітьми – це комплексна проблема. Потрапивши в ситуацію торгівлі дітьми, дитина постає перед загрозою фізичного, психологічного та сексуального насильства, побиття, зґвалтування, примусової проституції, підневільної важкої праці, у тому числі в шкідливих умовах, нелегальної трансплантації органів, примусового жебрацтва тощо.

Торгівля дітьми значною мірою руйнує права дитини на насолоду дитинством та ведення повноцінного корисного та достойного життя. Ці

явища можуть призвести до серйозних негативних наслідків у фізичному, психологічному, духовному, моральному та соціальному розвитку дітей, які потім можуть зберігатися протягом усього життя, інколи навіть загрожуючи йому.

Реабілітація дітей, постраждалих від торгівлі дітьми є комплексним та складним процесом. Багато дітей, які були експлуатовані, часто говорять про почуття сорому, провини, втрати самоповаги. Вони потерпають від психічних розладів, безсоння, кошмарів, депресій.

Масштаби проблеми

За статистичними даними Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні, 10% від загальної кількості осіб, котрі постраждали від торгівлі людьми і звернулися по допомогу, становлять діти, більшість з яких віком 13–18 років. Взагалі, за даними МОМ, з 2001-го по 2011 р. 495 дітей були ідентифіковані як постраждалі від торгівлі дітьми. З них 427 громадян України та 23 дітей з іншим громадянством. У 2011 р., за цими ж даними, 16 дітей постраждали від експлуатації в жебрацтві, 12 від сексуальної експлуатації, 8 – від трудової експлуатації.

За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), близько 15 000 дівчат в Україні залучені до комерційного сексу.

Діти, які постраждали від торгівлі людьми, – це здебільшого особи віком від 13 до 18 років. Серед них переважну більшість становлять дівчата, через наявність більшого попиту на дівчат як на предмет торгівлі людьми. Так, особливо вразливою групою до потрапляння в ситуації торгівлі дітьми, за Факультативним протоколом до Конвенції ООН про права дитини щодо протидії торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, є саме малолітні дівчатка, які більшою мірою ризикують стати об'єктом сексуальної експлуатації, і їх частка серед дітей, які експлуатуються, є особливо високою. Дівчат використовують, в основному, саме з метою сексуальної експлуатації. Хлопчиків використовують, здебільшого, як дешеву робочу силу на некваліфікованих роботах або в розповсюдженні наркотиків серед підлітків. За даними досліджень, до моменту потрапляння в ситуацію торгівлі людьми третина дітей працювала одночасно із відвідуванням школи. Дівчат продають у Росію, Польщу, Чехію, Македонію, Боснію та Німеччину, а хлопчиків – у Росію, Польщу, Молдову, Туреччину та Румунію. Посередниками при переправленні дітей за кордон найчастіше є друзі або знайомі, а у випадках торгівлі людьми всередині країни продаж часто здійснюється за посередництвом близьких родичів.

Особливо вразливою групою є підлітки. Це пов'язано з особливостями підліткового та юнацького віку, для якого характерними є вікові психологічні труднощі. Для цього періоду надзвичайно актуальною є

необхідність соціальної ідентифікації, вибору системи цінностей, вибору життєвого шляху, значимих дорослих, професійне самовизначення. До моменту закінчення школи, ПНЗ, вищого навчального закладу, юнаки та дівчата мають бути психологічно готовими до дорослого життя. Йдеться про сформованість якостей, умінь, здібностей та потреб, які б дали змогу молодій людині повною мірою реалізувати себе в праці, громадському житті, майбутній сім'ї. Актуальними є питання соціального, особистісного, професійного самовизначення, яке на цьому етапі ще є не завершеним. Вирішення цих завдань ускладнюється через вплив соціального оточення, засобів масової інформації, масової культури. Соціально-педагогічна неготовність до пошуку професії, а часом і роботи, несформованість життєвих цінностей, відсутність авторитетних дорослих – криють в собі небезпеку потрапляння в тенета торгівлі людьми.

Аналіз соціально-демографічних характеристик постраждалих від торгівлі людьми показав, що 25 % із них є випускниками професійно-технічних навчальних закладів. Тож саме учні системи професійно-технічних навчальних закладів входять до потенційної групи ризику. За результатами дослідження, що проводилося Центром «Ла Страда-Україна» за сприяння Інституту інноваційних технологій та змісту освіти Міністерства освіти і науки України та обласних управлінь освіти і науки у 2008 р., лише 18 % учнів системи профтехосвіти погодилися з твердженням «Я знаю все, що потрібно знати про торгівлю людьми».

Діти невеликих міст та сіле є також вразливими до потрапляння в ситуації торгівлі людьми. Це зумовлено специфікою соціального середовища сіл та невеликих міст. А саме: обмежений доступ до культурних та освітніх послуг, дефіцит нової інформації, раннє включення в працю дорослих, значний негативний вплив поведінки і способу життя дорослого населення, нездатність до швидкого реагування в новій ситуації.

Значний інтерес торгівців дітьми спостерігається до дітей-сиріт. Адже в разі зникнення такої дитини ризик швидкого реагування з боку соціального оточення для злочинців значно зменшується. Схожа ситуація з бездоглядними та безпритульними. За визначенням, яке наводить Л. Рень, «бездоглядні діти – це діти, які проживають у сім'ї, але належний контроль за їх вихованням, навчанням, поведінкою та розвитком з боку батьків, близьких та родичів чи осіб, що їх замінюють не здійснюється. Безпритульні діти – це діти, що залишилися без піклування батьків, втратили їх, чи діти, батьки яких позбавлені батьківських прав, а також не знаходяться на піклуванні у тих чи інших закладах». Позбавлені батьківського піклування діти легко погоджуються на привабливі умови, котрі пропонує вербувальник чи торгівець людьми. В Україні 150 тис. дітей живуть у неблагополучних сім'ях, майже 103 тис. дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Щороку близько 20 тис. з них потрапляють до притулків та спеціалізованих установ органів внутрішніх справ. За даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України,

у 2010 р. в системі інтернатних закладів країни виховувалось близько 16 тис. дітей, тоді як на кінець 2007 р. в інтернатних закладах та закладах соціального захисту перебувало майже 50 тис. дітей. Усе це створює надзвичайно сприятливий ґрунт для торгівлі дітьми.

Діти з особливими потребами є вразливими до ситуацій торгівлі дітьми з метою їх використання в жебрацтві або примусу до жебрацтва. Їх особливо вразливий стан використовується для емоційного впливу на громадян та збільшення прибутків жебракування.

За даними дослідження, проведеного у 2006 р. Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» спільно з Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка дослідження «Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації», особливо вразливими до потрапляння в ситуації торгівлі дітьми є діти трудових мігрантів. Через відсутність належної уваги з боку батьків у дітей виникають проблеми в шкільному та суспільному житті, збільшується ризик втягнення таких дітей у злочинну діяльність, у тому числі втягування у виготовлення дитячої порнографії та заняття проституцією. Усі ці факти дають підстави стверджувати про необхідність врахування специфіки категорії дітей трудових мігрантів в організації соціально-педагогічної роботи для створення умов успішної соціальної адаптації дітей у нових життєвих обставинах, а також виділення їх в особливу групу ризику потрапляння в ситуації торгівлі дітьми.

Шляхи потрапляння до тенет торгівців дітьми різні. Аналіз історій дітей, постраждалих від торгівлі людьми, свідчить, що ситуація, в яку вони потрапили, була здебільшого невідома та неочікувана ними.

Перший контакт з «вербувальником» відбувається за місцем проживання дитини, приблизно за чотири місяці до відправлення. В більшості випадків зовнішньої торгівлі діти вирішують відправитись за кордон у намаганні покращити своє матеріальне становище та становище своїх батьків, набути впевненості та незалежності, побачити світ та відчути досвід «гарного життя». Члени родини часто не відмовляють дітей, оскільки вони очікують грошових переказів одразу по початку роботи дитини. Іноді дітей експортують за кордон після того, як їх було залучено в торгівлі всередині країни. Транспортування дітей відбувається потягом, машиною, автобусом чи міні-автобусом, близько половини потерпілих перетинають кордон на офіційних контрольно-перепускних пунктах. За свідченнями самих дітей, проїзні документи, як правило, не перевіряються. В половині випадків, зафіксованих у матеріалах досліджень, прикордонники отримували хабарі за перехід через кордон.

Вербують дітей, найчастіше пропонуючи їм такі види робіт, як торгівля на вулиці, домашня робота, робота в сільському господарстві, робота офіціанткою, танці, надання секс-послуг. Проте на місці призначення їх примушують надавати секс-послуги, танцювати, жебракувати,

розповсюджувати наркотики. Після прибуття дітям повідомляли, що вони мають відшкодувати та відпрацювати вартість проїзду, харчування, одягу та житла, таким чином втягуючи їх у боргову кабалу.

На додаток, ці діти не отримують ні винагороди за працю, ні навіть малої частини прибутку, який вони приносили. Дітям платять тютюном, наркотиками та алкогольними напоями. Вони працюють по 12 годин щодня, часто вночі. Їх ізольовано від контактів із сім'ями та знайомими. З дітьми, які постраждали від зовнішньої торгівлі, поводяться більш жорстоко, ніж з тими, хто постраждав від торгівлі людьми в межах країни. Щоб забезпечити покірливість, демонструють знаряддя покарань та фотографії дітей, що вже стали об'єктами фізичного насилля. Ті, кого змусили займатись проституцією, часто перебували під впливом наркотиків.

Значна частина дітей потрапляють у тенета торгівців людьми за сприяння випадкових знайомих, іншими словами, через мережі посередників та постачальників, які не оформлені в легальні фірми. За одну дівчину «торговець» отримує за кордоном від 200 до 5000 доларів (це залежить від країни, рівня посередника, умов угоди та «якості» товару).

Як зазначають результати досліджень, характерною особливістю внутрішньої торгівлі дітьми є те, що часто «торговцями» або посередниками в торгівлі виступають члени родини, мати, батько, опікуни та близькі родичі.

Купівля-продаж дітей здійснюється і для подальшого використання в жебракуванні або примусу до жебракування. Це спосіб отримання вигоди з суспільної традиції давати милостиню, зокрема, це розглядається як релігійний обов'язок. Жінки-жебрачки, які тримають на руках дітей, що постійно сплять, завдають непоправної шкоди їхньому здоров'ю, бо використовують для їх заспокоєння наркотичні речовини або снодійне.

Аналіз історій постраждалих від торгівлі дітей показав, що існують випадки, коли діти потрапляють в ситуацію торгівлі людьми разом з батьками, найчастіше самотніми жінками, які не мають на кого залишити своїх дітей в Україні. Жінки піддаються на привабливі умови, а найбільше на те, що мають можливість не розлучатися з дітьми.

Онлайнова торгівля – це поняття, під яким слід розуміти можливість користувачів Інтернету здійснювати купівлю-продаж різноманітних товарів або послуг за допомогою мережі Інтернет. За даними експертів, кількість користувачів мережі у світі вже у 2007 р. досягла приблизно 1 млрд. осіб. Отже, ринок онлайнової торгівлі – перспективний сектор економіки, який швидко розвивається, що й зумовило його використання злочинними спільнотами у своїй діяльності, зокрема, торгівлі людьми. З цієї метою злочинцями використовуються наявні сайти або створюються власні.

За даними «InMind», на 6 жовтня 2010 р. в Україні налічувалося 12 900 000 користувачів Інтернету. 33 % всіх жителів України користуються Інтернетом не рідше одного разу на місяць. Понад 8 мільйонів інтернет-користувачів проживають у великих містах і містах з чисельністю населення

більші ніж 50 тис., 4,6 млн користувачів проживають у менших населених пунктах. З усіх українських Інтернет-користувачів віком від 15 років 8,7 млн використовують інтернет кожен або практично кожен день. Найвищий рівень поширення Інтернету є серед молодих вікових груп: всесвітньою мережею користуються 61 % населення віком від 15 до 29 років, 39 % осіб віком від 30 до 44 років.

Отже, мережа Інтернет являє собою небезпеку для дітей бути втягненими в ситуацію торгівлі дітьми, дитячої порнографії, шахрайства. Діти можуть піддаватися звабленню, переслідуватись та залякуватись.

Ще один шлях – це навчання чи оздоровлення. Дітей запрошують на навчання чи на практику за кордон, спокушуючи гарними умовами та майбутніми перспективами .

Основний спосіб втягнення дітей в торгівлю людьми – це пропонування привабливих умов. Проте, є багато випадків, котрі свідчать про використання вербувальниками примусу в той чи інший спосіб чи погроз. Деякі з постраждалих у віці 11–18 років були доведені до несвідомого стану внаслідок вживання спиртних напоїв, наркотиків, токсинів. Проданих дітей закривають у квартирах, примушують побиттям, голодом і наркотиками до роботи, сексу, жебракування тощо. Спроби втечі закінчуються побиттям, травмами і навіть смертю. Діти, що постраждали від торгівлі людьми, у більшості випадків позбавлені свободи пересування, можливості спілкуватися з іншими й контактів з близькими. У не багатьох випадках має місце викрадення як спосіб втягнення в тенета торгівлі людьми.

Шляхи звільнення дітей відрізняються залежно від того, постраждали вони від зовнішньої чи внутрішньої торгівлі людьми. Основними шляхами звільнення дітей із ситуації зовнішньої торгівлі людьми є втеча, арешт і депортація з країни, від внутрішньої торгівлі людьми – це рішення самої дитини поїхати та прийняття господарем цього рішення.

Питання для перевірки:

1. Чи актуальною є проблема торгівлі дітьми в Україні? Відповідь обґрунтуйте.
2. Які категорії дітей є найбільш вразливими для потрапляння в ситуацію торгівлі дітьми?
3. Де найчастіше експлуатуються діти в ситуаціях торгівлі людьми?
4. Назвіть основні шляхи потрапляння в ситуації торгівлі дітьми.
5. Що, на вашу думку, є основними причинами існування явища торгівлі дітьми в Україні?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: метод. рек. / О.А. Удалова [та ін.]: заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Л.Г. Ковальчук; упоряд.: С.В. Колесникова, Н.П. Бочкор. – К.: [Агенство «Україна»], 2010. – 72 с.
2. Знай та захищай свої права: робочий зошит / за заг. ред. К.Б. Левченко. – К., 2008. – 75 с.
3. Інтернет в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
4. Ковальчук Л.Г. «Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми»: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Л.Г. Ковальчук. – К., 2010. – 258 с.
5. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с.
6. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. – К. : ОБСЄ, 2007.

Тема 2. Експлуатація праці дитини

Мета: підвищення рівня обізнаності педагогічних працівників щодо явища експлуатації дитячої праці та способів ідентифікації залучених до неї дітей.

Основні поняття теми: дитяча праця, трудове виховання, робота дітей, найгірші форми дитячої праці, моніторинг дитячої праці, жебракування, трудова діяльність, викоренення найгірших форм дитячої праці, Міжнародна організація праці, Міжнародна програма викоренення найгірших форм дитячої праці (ІПЕК).

План:

- визначення поняття «дитяча праця»;
- трудове виховання;
- найгірші форми дитячої праці;
- моніторинг дитячої праці.

Дитяча праця – робота дітей, що має таку природу чи інтенсивність, які заважають навчанню дітей або шкодують їхньому здоров'ю та

розвитку. Така праця може завдати дітям непоправної шкоди; вона суперечить нормам міжнародного права і українському національному законодавству.

Питаннями викоренення дитячої праці активно займається Міжнародна організація праці (МОП). Міжнародну організацію праці було засновано у 1919 р. з метою міжнародного співробітництва у справі забезпечення тривалого миру в усьому світі та усунення соціальної несправедливості шляхом поліпшення умов праці. МОП – єдина організація в системі ООН, яка має тристоронню структуру, де представники роботодавців і працівників – соціальні партнери і мають однакове з представниками уряду право голосу у формуванні політики і програм дій у сфері праці.

З 1946 р. МОП стала першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй. МОП нараховує 175 держав-членів. Україна є членом МОП з 1954 року.

Починаючи з 1970-х рр. країни – члени Міжнародної організації праці все чіткіше усвідомлюють таке:

- дитинство – це той період життя, коли людина повинна навчатися і розвиватися, а не працювати;
- дитяча праця, через свою природу або умови, за яких вона відбувається, нерідко ставить під загрозу майбутнє дітей, їхні можливості стати повноправними членами суспільства і працівниками;
- існування дитячої праці може зашкодити репутації країни на сучасному етапі та продуктивності її робочої сили в довготерміновій перспективі через недоступність освіти в дитинстві;
- дитяча праця не є невід'ємним атрибутом суспільства, а її поступове скорочення, і навіть ліквідація, можливі за наявності політичної волі досягти її викоренення.

Доходу від дитячої праці, зазвичай, вистачає лише на задоволення основних фізіологічних потреб. При цьому не вистачає часу на навчання, від якого діти з легкістю відмовляються. До того ж фахівці фіксують наявність конфлікту в родинях працюючих дітей, де від дітей вимагають, з одного боку, перебирати на себе функції дорослих (заробляти гроші, робити внесок в економічний добробут сім'ї), а з іншого – залишатися дітьми (слухатися дорослих та хазяїв на роботі, миритися з тим, що їм платять менше, ніж дорослим, навчатися в школі за умов, що не враховують їхню зайнятість на роботі). Будучи одночасно і дітьми, і працівниками, вони змушені розвиватися самі та вибудовувати свої стосунки з доволі широким світом, постійно відчуючи протиріччя, що може мати негативні психологічні та соціальні наслідки. Тому важливо усвідомити це протиріччя між сподіваннями і потребами дітей та руйнівним впливом раннього залучення до праці як на самих дітей, так і на їхні родини.

Потрібно враховувати, що не всі види праці шкідливі для дітей. З раннього віку багато дітей допомагають по господарству, виконують окремі доручення дорослих або працюють разом з батьками на власній фермі/ділянці чи в родинному бізнесі. Підрастаючи, вони перебирають на себе певні види роботи і навчаються якійсь професії в традиційних галузях господарства. Таким чином, вони засвоюють корисні трудові навички та ставлення до праці. Легка праця за умови постійного і ретельного моніторингу може стати важливою складовою процесу соціалізації та розвитку дитини, що навчає їх брати на себе відповідальність і відчувати гордість за власні досягнення. Звичайно, така робота повністю не позбавлена ризику, проте не її мають на увазі, коли йдеться про дитячу працю. Дитячу працю слід розглядати: як украй негативне соціальне явище з усіх точок зору – медичної, соціальної, педагогічної тощо; як протиправний вид діяльності, заборонений законодавцем.

Дитячою працею не вважається: участь дітей у виконанні деяких видів легких робіт, наприклад, допомога батькам у родинних і домашніх справах (які не забирають багато часу і не перешкоджають навчанню); трудова діяльність підлітків протягом кількох годин до чи після шкільних занять, а також під час канікул, щоб заробити на кишенькові витрати.

Усе це розглядається як елементи виховання хлопчиків та дівчаток, а також як спосіб набуття професійних базових навичок і вміння адаптуватися в суспільстві. Це сприяє підвищенню їхньої самосвідомості та впевненості в собі, водночас дає їм можливість зробити внесок у сімейний бюджет та заробити кишенькові гроші.

Трудове виховання – вид виховання, спрямований на формування творчої особистості в різних видах трудової діяльності: навчальній, науковій, виробничій, сфері обслуговування, господарсько-побутовій та ін.

Сучасна педагогіка визначає такі завдання трудового виховання:

- формування відповідального ставлення до праці, до праці як потреби живого здорового організму;
- формування психологічної та практичної готовності працювати (настанова на працю);
- виховання умінь та навичок колективної та індивідуальної праці;
- прищеплення інтересу до науки, техніки, культури, виявлення схильностей та навичок до певних видів діяльності;
- виховання свідомої дисципліни та дисциплінованості;
- врахування регіональних, місцевих умов та використання їх у навчально-виховному процесі.

Таблиця 2.2.1

Дитяча праця та трудове виховання: спільні риси та відмінності

	Спільне	Відмінності
Трудове виховання	залучається дитина, вид діяльності пов'язаний з виконанням певної роботи	приносить користь; дитина – об'єкт; законна діяльність; суспільством сприймається позитивно
Дитяча праця	залучається дитина, вид діяльності пов'язаний з виконанням певної роботи	завдає шкоди; дитина – об'єкт; може бути законною і незаконною; суспільством сприймається і позитивно і негативно
Робота дітей		приносить користь; дитина – суб'єкт; законна діяльність; суспільством сприймається позитивно
Найгірші форми дитячої праці		завдає шкоди; дитина – об'єкт; незаконна діяльність; суспільством сприймається негативно

Найгірші форми дитячої праці – робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному чи психічному здоров'ю дитини, загрожувати її безпеці.

- усі форми рабства або практика, подібна до рабства, як наприклад, продаж дітей або торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, в тому числі примусове чи обов'язкове вербування дітей для їх використання в збройних конфліктах;
- використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, для виробництва порнографічної продукції;
- використання, вербування або пропонування дитини для заняття протиправною діяльністю, в тому числі для виробництва або продажу наркотиків, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах;
- праця, яка за своїм характером або умовам, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці або моральності дітей; такі види робіт визначаються національним законодавством або компетентним органом.

Жebraкування розглядається як одна з найгірших форм дитячої праці. Важливо зазначити, що дитяче жebraкування не може розглядатися, як економічна категорія діяльності, проте це робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дитини, яка залучена до жebraкування.

Деякі діти жebraкують, тому що їхні сім'ї малозабезпечені. Проте в багатьох випадках діти вербуються та продаються з метою отримання прибутку для інших осіб. Це являє собою цинічний спосіб отримання вигоди із суспільної традиції подавати милостиню, зокрема коли це розглядається як релігійний обов'язок. Звичайно, не всі діти-жебраки були продані з метою використання в жebraкуванні. Іноді діти вірять, що жebraкування – легкий шлях заробляння грошей та обирають цей шлях для себе. Але постає питання – чи свідомо вони це роблять?

Згідно з інформацією Департаменту кримінальної міліції у справах дітей Міністерства внутрішніх справ України, даний злочин – прибутковий бізнес. Є декілька видів цього злочину в Україні. Передусім це – сімейний бізнес, коли батьки примушують своїх дітей жebraкувати. Другий тип – коли діти вулиці, які мають досвід жebraкування, залучають менших за віком дітей до цієї діяльності. Третя форма – бізнес, організований іншими особами.

Втягнення неповнолітніх у заняття жebraцтвом карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк (ст. 304 Кримінального кодексу України).

Зрозуміло, що діти йдуть на важкі роботи не від гарного життя і, частіше, не за своїм бажанням. Часто власні батьки спонукають своїх дітей до праці. Як засвідчують дані дослідження, у 62 % випадків рушійною силою в працевлаштуванні дітей є їхні батьки. Особливо це стосується країн, що розвиваються. Порівняно зі своїми однолітками в розвинених державах, діти в бідних країнах витрачають більше часу на роботу по господарству чи в інших місцях, а батьки використовують своїх дітей як джерело додаткового доходу для родини.

Експлуатація дитячої праці поширена і в неблагополучних багатодітних родинах або в родинах, чиї низькі доходи не дозволяють дорослим самотужки впоратися з важкими життєвими ситуаціями, наприклад, у разі каліцтва, важкої хвороби члена сім'ї чи просто алкоголізму батьків. Нерідко такі родини є боржниками і не мають коштів навіть на те, щоб прогудувати дітей. Усі ці фактори спонукають батьків віддавати дітей на роботу в майнове рабство чи на шкідливі виробництва задля погашення родинного боргу чи за якихось інших умов.

Важливим фактором у поширенні дитячої праці є те, що дітьми легко керувати, оскільки вони не знають або погано знають свої права, вони створюють менше проблем, вони слухняніші і довірливіші, ніж дорослі. Діти не знають або не можуть знати про жажливі наслідки для їхнього здоров'я

і навіть життя, які спричиняє шкідлива робота. Візьмемо, наприклад, такий невинний на перший погляд вид діяльності, як збирання вторинної сировини. Збирання матеріалів, придатних для повторного використання на смітниках, звалищах відходів та інших місцях може призвести до поранень, порізів, зараження крові, хімічних отруєнь, респіраторних захворювань, туберкульозу, інфекційних захворювань (включаючи СНІД), харчових отруєнь, дерматитів, травм і навіть смерті.

Більше половини працюючих дітей заробляють гроші некваліфікованою фізичною працею, при цьому 40,5 % малолітніх працівників працюють в умовах підвищеного ризику (запиленість, загазованість, шум, робота на висоті, надмірні фізичні та нервові навантаження тощо), які завдають шкоди їх здоров'ю і нормальному розвитку.

За даними обстеження методом швидкої оцінки, 3 % опитаних працюючих дітей мали виробничі травми, ушкодження чи хвороби, пов'язані з роботою. 25 % дітей відзначили негативний вплив роботи на їх здоров'я.

Конвенція ООН про права дитини зобов'язує держави-учасниці захищати дітей від експлуатації в будь-якій формі, що може завдати їм моральної, фізичної, психічної чи іншої шкоди.

Незважаючи на те, що Міжнародною організацією праці був також прийнятий всеохоплюючий документ про повне скасування дитячої праці, проблема експлуатації праці дітей сьогодні актуальна і залишається серйозною проблемою у світі. За даними Міжнародної організації праці (МОП), у світі працює понад 250 млн дітей віком від 5 до 14 років. З них 120 млн дітей працюють цілий день по шість-сім днів на тиждень.

Останніми роками у світі посилилася увага до проблеми дитячої праці, проте її правильному усвідомленню і вирішенню шкодять певні міфи й упередження. Один з таких міфів – впевненість у тому, що дитяча праця – це проблема лише тих країн, що розвиваються. Інший міф – що дитяча праця є невід'ємною складовою бідності, і всі спроби ліквідувати намарні.

Звичайно, реальність далека від цієї картини. Дитяча праця є проблемою не лише «третього світу». Зараз в економічно розвинутих країнах регулярно виконують оплачувану роботу близько 26 % підлітків та молоді віком 15-18 років. Усе більше дітей змушені працювати в країнах з перехідною економікою, до яких належить і Україна. Дослідження, проведені в Україні, свідчать, що чисельність дітей, залучених до оплачуваної праці, зростає.

Так, за даними дослідження, проведеного Державним інститутом проблем сім'ї та молоді у співпраці з МОП, виявлено понад 456 тис. дітей, що працюють, з яких 97 тис. – це діти найуразливішої групи віком від 7 до 12 років. В Україні існує наймана дитяча праця за оплатою. Серед працюючих дітей, кількість, зайнятих важкою фізичною працею, – 18 %, серед них 24 % – віком від 7 до 12 років. Кількість дітей, постраждалих від

фізичних травм або хвороб, викликаних небезпечними або шкідливими умовами праці, – 3 % (насамперед діти віком від 10 до 14 років). Кількість дітей, які працюють більше 8 годин на добу, – 3 %. Кількість дітей, які працюють постійно під час навчального року, – 61 %.

Поширення дитячої праці в Україні, в тому числі незаконних її форм, обумовлено багатьма чинниками. Основні з них такі:

- важке матеріальне становище багатьох сімей зумовлює виникнення пропозиції дитячої праці працедавцям;
- неможливість продовжити навчання значною групою дітей збільшує пропозицію робочої сили на ринку праці;
- на стан дитячої праці значною мірою впливає тіньовий сектор економіки;
- недосконалість системи опіки та піклування призводить до збільшення кількості безпритульних та бездоглядних дітей, які задля фізичного виживання змушені працювати в найгірших умовах;
- у країні існує попит на працю дітей віком молодше 15 років, тобто раніше визначеного законом віку.

Середній вік початку трудової діяльності працюючих дітей в Україні становить 12 років. Лише 47,4 % працюючих дітей досягли 15 років – мінімального віку прийому на роботу згідно з кодексом законів про працю України. Багато дітей працює всупереч чинному законодавству.

Тривалість робочого тижня працюючих дітей набагато перевищує допустимі законодавством межі для даної вікової категорії, а майже для 6 % працюючих дітей робочий тиждень був набагато довшим від визначеного законодавством для дорослого населення, тобто понад 40 годин. На умовах подовженого робочого тижня, часто навіть без вихідних, працює 24 % дітей, зайнятих у сільському господарстві, та 17 % дітей, зайнятих у торгівлі.

Останнім часом на національному рівні поширюється стратегія моніторингу дитячої праці. Вона пов'язана з включенням системи моніторингу дитячої праці до функцій та мандату інспекцій з нагляду за дотриманням законодавства про працю Міністерства соціальної політики України.

Моніторинг – це процес систематичного збору й аналізу кількісної та якісної інформації щодо визначеної сфери (проблеми, проекту, програми і т.п.) з метою вдосконалення процесу прийняття рішень.

Моніторинг дитячої праці – це активний процес з припинення використання дитячої праці, який включає в себе здійснення регулярних наглядів з метою ідентифікації працюючих дітей та визначення ризиків, з якими вони стикаються, переадресування (перенаправлення) їх, у разі необхідності, до установ, котрі надають допомогу, відстеження процесу

їх вилучення з дитячої праці та нагляд (спостереження) за ними для впевненості, що вилучені діти задоволені отриманими альтернативами. Працівники освіти залучаються до здійснення моніторингу дитячої праці.

Метою моніторингу дитячої праці є виявлення випадків дитячої праці у формальному та неформальному секторах економіки силами працівників різних державних установ та недержавних організацій, припинення тієї праці, яка є незаконною та ризикованою для дітей.

Основна функція моніторингу дитячої праці – ідентифікація та оцінка ситуації з дитячою працею, а також вилучення дітей та їх направлення до альтернативних послуг.

Питання для перевірки:

1. Дайте визначення поняттю «дитяча праця».
2. Поясніть різницю між явищами «дитяча праця» та «трудове виховання».
3. Що таке найгірші форми дитячої праці? Наведіть приклади.
4. Чи є явище дитячої праці актуальним для України? Відповідь обґрунтуйте.
5. Назвіть основні причини поширення дитячої праці.
6. Що таке моніторинг дитячої праці? В чому полягає основна мета його проведення?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні : навч.-метод. посіб. / заг. ред. К.Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт. – 2006 – 2007. – 334 с.
2. Проблеми освіти: наук.-метод. зб., спец. вип. – К., 2006. – 264 с.

Тема 3. Нормативно-правові основи регламентації праці неповнолітніх

Мета: підвищення рівня обізнаності педагогічних працівників про специфіку працевлаштування дітей та нормативно-правову базу, що його регламентує, а також основні способи підвищення рівня обізнаності учнів та батьків щодо проблем використання дитячої праці в Україні.

Основні поняття теми: право на працю, заробітна плата, Міжнародна організація праці (МОП), експлуатація дітей, жебрацтво, найгірші форми

дитячої праці, Декларація основних принципів та прав у світі праці, Всесвітній день проти дитячої праці.

План:

- право на працю як одне з основних прав людини;
- вплив Міжнародної організації праці на обмеження використання дитячої праці;
- Конвенції, спрямовані на дотримання прав у сфері дитячої праці;
- нормативно-правова база забезпечення протидії використанню дитячої праці в Україні;
- професійно-практична підготовка учнів ПТНЗ;
- тематичні заходи як спосіб підвищення рівня обізнаності учнів, батьків щодо проблем використання дитячої праці в Україні.

Право на працю є одним з основних прав людини, яке проголошене у Загальній декларації прав людини (ст. 23) та отримало розвиток у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, де зазначено, що «держави визнають право на працю, яке містить у собі право кожної людини заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає, або на яку вільно погоджується» (ст. 6). Це означає, що кожна людина має право на працю; вільно обирати ту чи іншу роботу та одержувати за неї винагороду (заробітну плату), що дає їй можливість гідно існувати самій та утримувати сім'ю.

Право на працю, згідно з міжнародними стандартами в галузі прав людини, включає справедливу заробітну плату та рівну винагороду за працю рівної вартості; забезпечення гідного життя для працівника; умови праці, які відповідають вимогам безпеки та гігієни, відпочинок, дозвілля, розумне обмеження робочого часу, періодичну оплачувану відпустку. Право на працю включає в себе не тільки вибір роду діяльності, а й вибір професії.

Проблеми, пов'язані з використанням праці дітей і захисту неповнолітніх від експлуатації та виконання небезпечних робіт, розглядаються в ряді міжнародних угод, найважливіша з яких – Конвенція ООН про права дитини, ратифікована майже всіма країнами світу. Конвенція утверджує широкий спектр прав дитини, зокрема й право на захист від економічної експлуатації та виконання будь-яких робіт, які можуть бути шкідливими для її здоров'я чи перешкоджати одержанню нею освіти, завдавати шкоди фізичному, розумовому, духовному, моральному чи соціальному розвитку.

Конвенція вимагає від країн, що підписали її, вжиття законодавчих, адміністративних, соціальних заходів, а також заходів у сфері освіти, спрямованих на практичну реалізацію її принципів положень, зокрема:

(а) на встановлення мінімального віку для влаштування на роботу; (б) на визначення необхідних вимог щодо тривалості робочого дня та умов праці; (в) на введення в дію відповідних видів покарань чи інших санкцій з метою забезпечення ефективного виконання її (регламентуючих) положень, а також інших міжнародних актів аналогічного характеру, особливо нормативно-правових документів, ухвалених Міжнародною організацією праці (МОП). Міжнародна організація праці багато уваги приділяє захисту прав дитини у сфері праці. У рамках і під егідою цієї впливової міжнародної організації ухвалено конвенції та рекомендації, спрямовані на обмеження використання дитячої праці, забезпечення її охорони, встановлення вікових обмежень у залученні дітей до праці, а також заборону експлуатації дитячої праці. Ці документи є міжнародними стандартами в галузі прав людини, світовими зразками для виконання кожною державою.

За роки своєї діяльності МОП ухвалила 184 конвенції та 192 рекомендації; у 1994 -1995 рр. визначила 7 фундаментальних конвенцій у сфері праці (№№ 29, 87, 98, 100, 105, 111, 138); у 1998 р. односторонньо ухвалила Декларацію основних принципів та прав у світі праці, яка базується на ряді фундаментальних конвенцій.

Конвенції, спрямовані на дотримання прав у сфері дитячої праці

- Конвенція № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю (1930);
- Конвенція № 10 «Про мінімальний вік допуску дітей на роботу в сільському господарстві» (1921);
- Конвенція № 15 «Про мінімальний вік допуску підлітків на роботу вантажниками вугілля або кочегарами на флоті» (1921);
- Конвенція № 16 «Про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден» (1921);
- Конвенція № 58 «Про мінімальний вік допуску дітей на працю в морі» (1936);
- Конвенція № 77 «Про медичний огляд дітей і підлітків з метою з'ясування їх придатності до праці у промисловості» (1946);
- Конвенція № 90 «Про нічну працю підлітків у промисловості» (1948);
- Конвенція № 123 «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи у шахтах та рудниках» (1965);
- Конвенція № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» (набула чинності 19 червня 1976 р., Україна ратифікувала її 7 березня 1979 р., і для неї вона набула чинності 14 травня 1980 р.);
- Конвенція № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці», (набула чинності 1999 р., Україна ратифікувала її у 2000 р., набула чинності для України 14 грудня 2001 р.).

Нормативно-правова база забезпечення протидії використанню дитячої праці в Україні:

- Конституція України
- Кодекс законів про працю України
- Кодекс України про адміністративні порушення
- Кримінальний кодекс України
- Закон України «Про охорону дитинства»
- Концепція запобігання використанню найгірших форм дитячої праці.

Міжнародна організація праці (МОП) реалізує Міжнародну програму з викоренення найгірших форм дитячої праці (МОП – ІПЕК), учасниками якої сьогодні є 86 країн, у тому числі й Україна, де Програма реалізується з 2001р. Метою Програми є поступова ліквідація найгірших форм дитячої праці шляхом зміцнення національного потенціалу країн світу у вирішенні питань проблеми дитячої праці та сприяння урядам цих країн ефективно впроваджувати положення Конвенції МОП № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці».

Міжнародні документи, відповідно до ст. 9 Конституції України, стають частиною національного законодавства, якщо вони ратифіковані Верховною Радою України. Якщо норма міжнародного нормативно-правового акта, ратифікованого Україною, вступає в колізію з нормами національного законодавства, то знову ж таки, відповідно до ст. 9 Конституції України, пріоритет мають норми, сформульовані в міжнародному акті.

За роки незалежності Україна за станом на грудень 2004 р. ратифікувала 54 акти Міжнародної організації праці, у тому числі й найбільш важливі конвенції МОП, що забезпечують права дитини. Серед них: Конвенція № 29 «Про примусову і обов'язкову працю (1930); Конвенція № 10 «Про мінімальний вік допуску дітей на роботу в сільському господарстві (1921); Конвенція № 215 «Про мінімальний вік допуску підлітків на роботу вантажниками вугілля або кочеварами на флоті» (1921).

Серед ратифікованих Україною конвенцій МОП особливе значення мають Конвенція № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу (набула чинності 14 червня 1976 р., Україна ратифікувала її 7 березня 1979 р., і 1979 р., і для неї вона набула чинності 14 травня 1980 р.) та Конвенція № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» (набула чинності 1999 р., Україна ратифікувала її у 2000 р., набула чинності для України 14 грудня 2001 р.).

Конвенцію № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» Міжнародної організації праці було прийнято у червні 1999 р. Вона набула чинності в листопаді 2000 р. У Конвенції дається визначення найгірших форм дитячої праці (НФДП), що

включають усі форми рабства, торгівлю дітьми, дитячу проституцію, дитячу порнографію, використання дитини в незаконній діяльності (наприклад, для виробництва та продажу наркотиків), а також використання дитини в будь-якій роботі, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей. Конвенція спонукає міжнародну спільноту щодо законодавчого визначення тих видів робіт, до яких не можна залучати осіб молодше 18 років. Україна ратифікувала Конвенцію № 182 14 грудня 2000 р. (дод. 4).

Рекомендація 1999 р. № 190 (дод. 5) щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці пропонує країнам, які ратифікували Конвенцію, внести до переліку видів шкідливої праці, що затверджуються на національному рівні, такі види робіт, заборонених для виконання дітьми (ст. 3):

- a) види роботи, які наражають дітей на фізичне, психологічне чи сексуальне насильство;
- b) підземні, підводні роботи, праця на небезпечних висотах чи в обмеженому просторі;
- c) робота з небезпечними механізмами, обладнанням чи інструментами, чи та, яка вимагає ручного пересування чи транспортування тяжких вантажів;
- c) праця у нездоровому середовищі, яке може, наприклад, наражати дітей на шкідливі речовини, засоби чи процеси, чи на температури, шумові рівні чи вібрації, які шкодять їхньому здоров'ю;
- d) праця в особливо важких умовах, така як праця протягом великої кількості годин чи вночі, чи робота, виконуючи яку, дитина надмірно затримується у приміщенні роботодавця.

Виконання роботи, яка вважається небезпечною, може бути дозволено (особам 16-річного віку за умови, що вона не зашкодить їхньому здоров'ю і безпеці та моральності, і вони одержать вичерпні, конкретні інструкції або пройдуть курс професійного навчання відповідно до певної сфери діяльності.

Конвенція не поширюється на роботи, які виконуються неповнолітніми в навчальних закладах загальної професійної чи технічної освіти, або на працю осіб віком 14 років на підприємствах, якщо така робота виконується відповідно до умов, установлених органами влади, а саме: 1) робота повинна бути частиною курсу навчання або підготовки, основну відповідальність за які несе навчальний заклад; 2) робота є частиною програми професійної підготовки; 3) робота повинна бути невід'ємною частиною програми професійної орієнтації.

Конвенція № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» Міжнародною організацією праці була прийнята в червні 1973 р. і

набула чинності у червні 1976 р. Конвенція передбачає, що сторони, які підписали її, переглядають національну політику щодо підвищення мінімального віку для прийому на роботу «до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків», з тим щоб ліквідувати дитячу працю. Головними принципами цієї конвенції є те, що, по-перше, мінімальний вік для прийому на роботу не повинен бути нижчим, ніж вік закінчення обов'язкової шкільної освіти, та, в будь-якому випадку, не може бути нижчим 15 років», по-друге, мінімальний вік для прийому на небезпечні роботи не може бути нижчим 18 років. Конвенція є гнучким механізмом щодо встановлення різного мінімального віку в залежності від виду роботи. Наприклад, у країнах, в яких рівень економіки та система освіти недостатньо розвинені, мінімальний вік для прийому на роботу може бути нижчим за 15 років. Конвенція № 138 є суттєвим інструментом попередження торгівлі дітьми, оскільки вона доповнює Конвенцію № 182, зобов'язуючи держави-члени забезпечити недопущення осіб молодше 18 років до небезпечних робіт за винагороду.

Україна ратифікувала Конвенцію МОП № 138 у травні 1979 р.

На основі міжнародних документів законодавство України встановлює обмеження в прийнятті на роботу неповнолітніх: дозволяється укладати трудовий договір з особами, які досягли 16-річного віку. За письмовою згодою одного з батьків на роботу можуть прийматися особи з 15 років, а у вільний час – із 14 років.

Повнолітні, які працевлаштовуються, мають пройти медичний огляд. Законодавство про працю враховує, що неповнолітні не можуть працювати нарівні з дорослими. Тому неповнолітні, яким іще не виповнилось 15 років, не допускаються до тривалої роботи з підймання й переміщення вантажів. Тривалою вважається робота, якщо протягом години неповнолітній підіймає вантаж більше двох раз. Сумарна робота неповнолітнього з вантажами не повинна перевищувати третини робочого дня або робочої зміни.

Оскільки фізичний розвиток неповнолітніх іще не завершився, закон дозволяє їм працювати меншу тривалість часу, ніж для дорослих. Робочий час, тобто час, протягом якого працівник виконує свої трудові обов'язки, обчислюється годинами на тиждень. Його максимальна тривалість – 40 годин на тиждень, а для неповнолітніх робочий час скорочено: працівники 15–16 років працюють 24 години на тиждень, а 16–18 років – 36 годин.

Неповнолітнім також встановлено пільги в заробітній платі. Заробітна плата працівникам молодше 18 років за скороченої тривалості щоденної роботи виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій за повної тривалості щоденної роботи.

Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, проводиться пропорційно відпрацьованому часові або в залежності

від виробітку. Підприємства можуть установлювати учням доплати до заробітної плати.

Крім того, законодавством заборонено залучати неповнолітніх до роботи вночі, а також до роботи у святкові дні й понаднормово (понад установлений робочий час).

Неповнолітні також користуються пільгами стосовно відпусток. Законом України «Про відпустки» встановлено, що працівникам молодше 18 років відпустка надається тривалістю 31 календарний день у зручний для них час за письмовою заявою.

За перший рік роботи працівники мають право на відпустку повної тривалості через шість місяців неперервної роботи на даному підприємстві. Що ж до неповнолітніх, то закон надає їм право на відпустку і до того, як мине шість місяців неперервної роботи.

Для неповнолітніх встановлено особливий порядок звільнення. Звільнення працівників молодше 18 років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) комісії в справах неповнолітніх.

Кодексом законів про працю України (КЗпПУ) передбачено, що при укладанні трудового договору може бути обумовлене випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. І хоча неповнолітнім випробування не встановлюється, однак корисно знати, що термін випробування не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках за згодою з комітетом профспілки – шести місяців.

Трудові взаємини молоді визначаються Конституцією України, Кодексом законів про працю України (дод. 3) (гл. XIII «Праця молоді», ст. 187-200, гл. XIV «Пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням», ст. 201-220), законами України «Про зайнятість населення» та «Про охорону праці», низкою підзаконних нормативних актів, які встановлюють пільги та обмеження щодо використання праці неповнолітніх. Відповідно до ст. 43 Конституції України забороняється використання праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах.

Згідно із вимогами Кодексу законів про працю на кожному підприємстві, в установі та організації повинен вестися спеціальний облік працівників, які не досягли 18-річного віку, із зазначенням дати народження.

З метою навчання особи у віці 14 років можуть бути працевлаштовані на тих же умовах.

Україна слідує стандартам, які визначено в Конвенції МОП № 138 та Конвенції / МОП № 182. Конституцією України суворо заборонено використання примусової праці, зокрема жінок та малолітніх дітей, яка завдає шкоди здоров'ю.

Законодавчо встановлені певні вікові обмеження щодо праці неповнолітніх на роботах, що можуть справляти негативний вплив на фізичний, розумовий розвиток дитини. Кодексом законів про працю та Законом України «Про охорону праці» введені обмеження щодо прийому на роботу неповнолітніх. Перелік важких робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, визначає види робіт і спеціальностей, які віднесено до категорії «важкі роботи» та «робота зі шкідливими умовами праці». Забороняється залучати осіб молодше 18 років до важких робіт та робіт зі шкідливими або небезпечними умовами праці, до підземних робіт; до підіймання і переміщення речей, важчих за встановлені граничні норми; до нічних, надурочних робіт і праці у вихідні дні. Крім того, перед працевлаштуванням, особа молодше 18 років повинна пройти медичне обстеження. Ст. 150 Кримінального кодексу України передбачає покарання за експлуатацію дітей, котрі не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування.

Десять найнебезпечніших робіт, які, відповідно до національного законодавства, заборонено виконувати дітям:

- роботи в шахтах, кар'єрах, під землею;
- роботи в морі;
- роботи з рухомими та небезпечними механізмами;
- роботи з вибухонебезпечними речовинами;
- роботи, пов'язані з підняттям ваги та докладанням значних зусиль;
- роботи на будівництві і/або розбиранні та знесенні будівель;
- роботи в металургії, пов'язані зі свинцем і цинком;
- роботи на транспорті, керування транспортними засобами;
- робота в розважальних закладах, на виробництві та продажу алкогольних напоїв.

Згідно з Кодексом законів про працю України неповнолітні в трудових правовідносинах прирівнюються в правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов користуються пільгами, встановленими законодавством України.

Крім того, положення стосовно трудових правовідносин містяться в ряді законів України: «Про зайнятість населення», «Про оплату праці», «Про охорону праці», «Про відпустки», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про колективні договори і угоди», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Серед спеціальних норм законодавчих актів, спрямованих на регулювання трудових відносин

окремого кола працівників, – Основи законодавства України про охорону здоров'я, закони України «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державну службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» та ін.

Право на працю можна реалізувати започаткуванням власної справи або заняттям підприємницькою діяльністю, що регулюється законами України «Про підприємництво», «Про підприємства» і «Про господарські товариства». Законодавство України дозволяє займатись власним бізнесом (справою) особам, які досягли 16-річного віку. Ставши підприємцем та досягнувши повноліття, особи можуть наймати працівників на роботу через укладення з ними трудового договору, і ці відносини також регулюватимуться законодавством про працю. Втім, найчастіше люди реалізують право на працю найманням на роботу через укладення трудового договору.

Серед загальних положень трудового законодавства, що стосується усіх категорій працівників за основними аспектами трудових правовідносин (майнового, особистісного, організаційного), розкривається вимога дотримання рівних можливостей при реалізації державної політики зайнятості населення. Стаття 3 Закону України «Про зайнятість населення» першим із принципів діяльності держави у цій сфері визначає забезпечення рівних можливостей усім громадянам, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, віку, політичних переконань, ставлення до релігії, в реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб.

Необхідно відмітити, що професійно-практична підготовка учнів ПТНЗ, студентів ВНЗ проводиться в навчальних майстернях, на полігонах, на тренажерах, автодромах, трактодромах, у навчально-виробничих підрозділах, навчальних господарствах, а також на робочих місцях на виробництві чи у сфері послуг у таких формах:

- урок виробничого навчання в навчальному закладі;
- урок виробничого навчання на виробництві чи у сфері послуг;
- виробнича практика на робочих місцях на виробництві чи у сфері послуг;
- переддипломна (передвипускна) практика на виробництві чи у сфері послуг;
- інші форми професійно-практичної підготовки.

Професійно-практична підготовка учнів та студентів здійснюється в тісному поєднанні з виготовленням продукції, наданням послуг і, як підтверджує практика, неповнолітні іноді виконують роботу, яка може завдати шкоди їх здоров'ю, а також безпеці життєдіяльності. Незважаючи

на правозахисні дії, на сьогодні постає питання криміналізованості «тіньового працевлаштування» та залучення учнів і студентів до найгірших форм праці під час їх професійно-практичної підготовки. Правова відповідальність за експлуатацію і використання дитячої праці міститься в ст. 150 Кримінального кодексу України.

Стаття 150. Експлуатація дітей

1. Експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку – карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей або якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня, або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві, – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 150-1. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

1. Використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) з метою отримання прибутку – карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені щодо чужої малолітньої дитини або пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304 цього Кодексу, або за попередньою змовою групою осіб, – караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. (Кодекс доповнено ст. 150-1 згідно із Законом від 15.01.2009 № 894-УІ (894-17)).

Навчальним закладам рекомендується проводити просвітницько-виховну роботу щодо попередження, та зменшення небезпечної праці. Знання, які отримують учні, студенти про дитячу працю, торгівлю людьми, допоможуть краще захищати себе та уникати ризикованих ситуацій.

Учні повинні знати свої права, а також мати уявлення про загрози і ризики для здоров'я, безпеки життєдіяльності, пов'язані з початком трудової діяльності. їм треба навчитися захищати себе, а для цього важливо

знати, які саме закони забезпечують цей захист, до кого слід звертатися по допомогу в разі, коли їм загрожуватиме експлуатація. Роз'яснення учням їхніх прав повинно стати невід'ємною частиною навчально-виховної роботи в ПТНЗ. Таким чином, учні матимуть більше можливостей, щоб захистити свої права і вимагати їх дотримання.

Тому рекомендується проведення тематичних заходів, таких як лекції, бесіди, диспути, тренінги, які сприятимуть підвищенню рівня обізнаності учнів, батьків з проблемами використання дитячої праці в Україні.

Під час проведення виховних уроків необхідно:

- сформулювати уявлення про суть дитячої праці, її масштаби на міжнародному, національному рівнях;
- дати визначення найгірших форм дитячої праці, її видів;
- визначити основні причини існування дитячої праці в Україні, а також найгірших форм дитячої праці;
- визначити сфери зайнятості та особливості потреб учнів, які залучені до дитячої праці;
- сформулювати уявлення про міжнародні та національні нормативно-правові інструменти заборони дитячої праці та найгірших форм дитячої праці і навички користування ними при здійсненні моніторингу дитячої праці.

Наприклад, можна провести бесіди:

1. Нормативно-правова база: міжнародний та національний рівні.

План:

1. Міжнародні стандарти з питань дитячої праці.
2. Законодавство України та його відповідність конвенціям МОП №№ 138, 182.
3. Правова відповідальність за експлуатацію дітей в Кримінальному кодексі України.
4. Назвіть основні конвенції Міжнародної організації праці, які є важливими для правового захисту дітей від експлуатації дитячої праці.
5. Проаналізуйте, які з представлених в розділі статей Кодексу законів України про працю є найбільш актуальним для захисту дітей від експлуатації праці.
6. Які повноваження у сфері протидії дитячої праці мають органи внутрішніх справ? Органи прокуратури? Адвокатура? Уповноважений Верховної Ради України з прав людини?
7. Хто з перелічених вище суб'єктів повинен реагувати в ситуації повідомлення про:

- експлуатацію дитячої праці в сім'ї?
- експлуатацію дитячої праці в навчальному закладі?

Кожен рік 12 червня МОП відзначає день проти дитячої праці. На національному рівні Всесвітній день проти дитячої праці дає можливість консолідувати подальшу підтримку зусиль МОП/ІПЕК щодо викоренення дитячої праці. Рекомендується проводити інформаційні кампанії в рамках Всесвітнього дня проти дитячої праці, участь в яких беруть учні. Форми проведення – різні. Серед них: створення радіопрограм, влаштування конкурсів, ігор, вікторин для перевірки знань щодо національних і міжнародних законодавчих актів у сфері захисту прав дітей та дитячої праці.

Залучення учнів до підвищення рівня поінформованості щодо дитячої праці має подвійну мету. Беручи участь у різноманітних заходах, учні дізнаються про дитячу працю, про ситуацію з цим явищем в країні та у світі в цілому, а також про результати її впливу на життя неповнолітніх та суспільство в цілому. Водночас учні поширюють ці знання в соціумі – через батьків, рідних, друзів тощо.

Всесвітній день проти дитячої праці є щорічним заходом, який повинен бути спрямованим на привернення уваги до проблем дитячої праці.

Виходячи з вищезазначеного, педагогічні колективи, профспілки повинні контролювати дотримання норм національного законодавства у сфері праці, в тому числі й використання праці неповнолітніх, та звертатися до роботодавців з вимогою усунення порушень або недоліків, пов'язаних із застосуванням праці неповнолітніх.

Крім того, в разі порушення прав та інтересів учнів, студентів, а також з питань працевлаштування слід звертатися по допомогу до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності.

У навчальних закладах, за місцем проживання, а також на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, де працюють неповнолітні, зокрема, виборний орган первинної профспілкової організації повинен стежити особливо під час виробничих практик учнів:

- за відповідним зниженням норм виробітку для неповнолітніх під час виробничої практики учнів;
- скороченням робочого часу;
- рівністю в оплаті праці;
- за правильністю надання відпустки неповнолітнім;
- недопущенням використання праці учнів у нічний час, для надурочних робіт, роботи у вихідні;
- недопущенням залучення учнів для виконання важких робіт, із шкідливими та небезпечними умовами праці.

Питання для перевірки:

1. Назвіть основні нормативно-правові документи у сфері протидії дитячій праці.
2. Опишіть процедуру та основні особливості працевлаштування дітей в Україні.
3. Які роботи, згідно із законодавством України, забороняється виконувати дітям?
4. На що варто звернути увагу під час проведення виховної роботи з попередження дитячої праці в освітніх закладах?
5. На вашу думку, в чому полягає роль працівників освіти у протидії дитячій праці?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Зупиніть дитячу працю : навч. посіб. – К. : Міленіум, 2006. – (16 модулів).
2. Міжнародна організація праці – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ilo.org/>
3. Праця дітей : проблема та дії у відповідь: матеріали для семінарів-тренінгів : пер. з англ. / заг. ред. укр. вид. О.П. Петрашук. – К.: Міленіум, 2002. – 168 с.
4. Психолого-педагогічна реабілітації дітей, вилучених із праці на вулиці / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2003.
5. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із сільськогосподарської праці / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003.
6. Ремех Т.О. Підліткам про працю: довід, для учнів / Т.О. Ремех, Л.Л. Ляхоцька, 1.1. Цушко – К. : “Акві-К”, 2003.
7. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. – К.: ОБСЄ, 2007.

Тема 4. Комерційна сексуальна експлуатація дитини

Мета: підвищити рівень обізнаності педагогічних працівників про явище комерційної сексуальної експлуатації дітей та масштаби його в Україні.

Основні поняття теми: комерційна сексуальна експлуатація дітей, втягнення дитини до проституції, використання дитини в порнографії, сексуальна експлуатація дітей у туризмі, ранні шлюби, види та форми комерційної сексуальної експлуатації дітей.

План:

- поняття комерційної сексуальної експлуатації дитини;
- види комерційної сексуальної експлуатації дітей;
- причини втягнення дітей у комерційну сексуальну експлуатацію.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей (КСЕД) – це серйозне порушення прав дитини. Вона є формою примусу й насилля над дітьми, як і примусова праця та сучасні форми рабства. Комерційна сексуальна експлуатація включає в себе експлуатацію дорослою людиною та оплату грошима або натурою дитині або третій особі/особам. Дитина розглядається як предмет сексу та предмет торгівлі.

Окремі злочинці та кримінальні структури займаються «купівлею» та втягуванням дітей в комерційну сексуальну експлуатацію. Ці кримінальні структури задовольняють сексуальні запити клієнтів, в основному чоловіків, які шукають протизаконного сексуального задоволення, використовуючи дітей.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей тісно пов'язана з діяльністю щодо використання дитини для надання сексуальних послуг, у виготовленні порнографічної продукції. Використання дитини для надання сексуальних послуг існує майже в усіх країнах світу. Це явище особливо підсилюється економічними та соціальними проблемами, сильною бідністю, надзвичайним захистом прав споживачів (клієнтів) та хибним уявленням, що секс з дітьми понижує ризик захворювань на ВІЛ/СНІД чи є лікуванням від хвороб та інфекцій. Здійснюється для отримання оплати чи іншої винагороди в безеквівалентній формі.

Серед видів комерційної сексуальної експлуатації дітей виділяють такі: використання дітей у порнографії, залучення дітей для заняття проституцією, ранні шлюби, сексуальна експлуатація дітей у туризмі, торгівля дітьми в сексуальних цілях.

Використання дитини в порнографії – будь-яке, незалежно від форми, представлення дітей, що беруть участь у реальних чи уявних сексуальних діях, або показ статевих органів дитини із сексуальними намірами. Простежується чіткий зв'язок між порнографією та насиллям над дітьми в реальному світі. Реальна дитина, що втягнута у виробництво

дитячої порнографії, як правило, страждає від сексуального насилля. Дитяча порнографія в Інтернеті є великою проблемою, оскільки розповсюджується легко, швидко й дешевше, ніж через звичайні канали (відео- та друкована продукція). Оскільки Інтернет не визнає національних кордонів, для вирішення цієї проблеми необхідні узгоджені законодавства, а також міжнародне співробітництво поліції.

Україна входить до числа лідерів світової індустрії дитячого порноринку. За даними Інтерполу, дохід від фото- та відеопорнографії, виробленої в Україні, становить понад 100 млн доларів на рік. За поширенням дитячої порнографії в Інтернеті Україна посідає сьоме місце в світі, свідчать дані Фонду Internet Watch Foundation. На адресу Електронної «гарячої лінії» з протидії дитячій порнографії в Інтернеті надійшло більше 160 повідомлень про випадки розповсюдження дитячої порнографії в Інтернеті.

Сексуальна експлуатація дітей в туризмі – це за визначенням ЕКПАТ, – «комерційне сексуальне використання дітей людьми, які приїждять зі своєї країни в інші, зазвичай менш розвинуті, країни, для участі в сексуальних стосунках з дітьми». В останні десятиліття секс-туристи проявляють велике зацікавлення до країн Південної та Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки, Східної Європи.

Для прикладу можна навести історію громадянина Німеччини, який систематично приїжджав на територію України в маленьке містечко та знімав дітей у порнографічних фільмах. Для цього він завербував двох хлопців, яким платив невеликі гроші, щоб вони приводили для цього неповнолітніх моделей для його фільмів.

Іншим прикладом може слугувати історія кількох дітей маленького міста в Україні, куди часто приїжджав громадянин Великобританії та знімав дітей на дитячих майданчиках, де за ними не було догляду з боку дорослих.

Не так давно заарештували кількох громадян Данії та двох громадян США, які приїздили в Україну та вступали в сексуальні стосунки з неповнолітніми на території України, при цьому знімаючи все на камеру. Таких прикладів багато.

Ранні шлюби – це шлюб за участю дітей та підлітків молодше 18 років. Ця форма комерційної сексуальної експлуатації не поширена в Україні. У деяких країнах шлюби пов'язані з релігійною практикою, але часто це завуальована форма дитячої проституції. Так, в Індії, молоді дівчата (девадасі) віддаються заміж за божество Хінду в надії, що боги благословлять сім'ю та дадуть краще життя. Девадасі надають сексуальні послуги священикам та членам вищих каст. Багато з них з часом попадають в борделі. Подібна практика існує в Непалі.

Тривожною є кількість дітей, які залучені до сексуальної експлуатації. За даними дослідження, що проводилось Українським інститутом соціальних досліджень, серед осіб, котрі надають сексуальні послуги, 11

% – діти віком від 12 до 15 років та 20 % – діти у віці 16-17 років. Ці факти підтверджує й інше дослідження, в якому зазначається, що «за останніми даними, в Україні молодшає вік дівчат, залучених до надання секс-послуг. Цей висновок ґрунтується на аналізі відповідей жінок щодо віку, в якому вони вперше надали сексуальні послуги за винагороду: 11 % у віці 12 - 15 років і 20 % – 16-17 років. Проведені соціологічні дослідження у сфері сексуальних послуг в м. Києві показали, що 87 % з опитаних працівниць сексу-бізнесу були неповнолітні».

Особливо потрібно виділити причини, що сприяють втягненню дітей у комерційну сексуальну експлуатацію. Їх умовно можна розподілити на дві групи. Перша – це фактор «штовхання», тобто коли важкі життєві обставини спричинили втягнення дитини в комерційну сексуальну експлуатацію (примус батьків чи опікунів, безпритульні діти, нарко- або алкоголезалежні). Друга група – це фактори «притягування». До цих факторів можна віднести такі, які приваблюють дітей до роботи в секс-бізнесі та порнографії. Це і культ сексу в ЗМІ, особливо на екрані та в журналах, уява про легкість і швидкість заробітку та непотрібність набуття освіти. Тому діти ще шкільного віку іноді роблять вибір саме такого заробітку. Хоч це є вибір добровільний, але не можна плутати його з усвідомленим. Найчастіше, навіть якщо вибір робиться, на перший погляд, вільно, як правило, є різні фактори, які «підштовхують». До таких факторів можна віднести недбале та безвідповідальне ставлення батьків, що не задовольняють основні життєві потреби дитини (їжу, житло, одяг та освіту) або жорстоко поводяться: сексуальне насильство в сім'ї, психологічний тиск та побої.

Питання для перевірки:

1. Дайте визначення поняттю комерційної сексуальної експлуатації дитини.
2. Які види комерційної сексуальної експлуатації дітей ви знаєте?
3. Опишіть основні фактори, які сприяють втягуванню дітей в ситуації комерційної сексуальної експлуатації дітей.
4. Чи актуальним, на вашу думку, є явище залучення дітей до заняття проституцією? Відповідь обґрунтуйте.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Знай та захищай свої права: робочий зошит / за заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с.
2. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навчально-методичний посібник / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2007. – 352 с.

Тема 5. Насильство та жорстоке поводження з дітьми¹

Мета: формування вмінь і навичок виявлення жорстокого поводження з дітьми у педагогічних кадрів, сприяння усвідомленню ними своєї ролі в системі захисту дітей від жорстокого поводження.

Основні поняття теми: насильство, стереотипи, фізичне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, жорстоке поводження, види жорстокого поводження, тортури, образи, насильство, інституціональні види жорстокого поводження, поводження, що принижує людську гідність, особлива жорстокість, толерантність, діагностика жорстокого поводження з дітьми, насильство.

План:

- поняття насильства та його видів;
- стереотипи суспільства, пов'язані з насильством;
- законодавство України про попередження насильства в сім'ї;
- визначення понять «насильство» і «жорстоке поводження», його види;
- причини жорстокого поводження з дітьми;
- методи виявлення жорстокого поводження з дітьми.

Не визначивши будь-який соціальний феномен, важко моделювати стратегії протидії та попередження його. Це стосується будь-яких явищ, особливо нових, які потрапили до поля зору дослідників в останні роки – гендерне насильство, насильство в сім'ї, торгівля людьми, комерційна сексуальна експлуатація дітей, найгірші форми дитячої праці тощо.

Насильство – серйозна проблема людства, яка не знає ні державних кордонів, ні соціального розшарування. Вона може торкнутися як бідних, так і багатих, як людей з вищою освітою, так і людей, які ніколи не вчилися. І ніхто не може пророкувати, коли і де насильство може статися.

Про гостроту проблеми насильства в сім'ї свідчить як статистика МВС України, так і дані соціальних досліджень, спостережень громадських організацій. Кількість осіб, що перебувають на профілактичному обліку за вчинення насильства в сім'ї, щорічно зростає і наближується вже до 100 тис. І це при тому, що насильство в сім'ї є латентним правопорушенням й існуюча статистика не відображує його справжніх масштабів. Тож зростання кількості зафіксованих міліцією випадків насильства в сім'ї поки

---

¹ При підготовці цієї теми було використано матеріали посібника «Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми» за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубаніної.

не можна розглядати як індикатор погіршення ситуації або показником для оцінки роботи ОВС. У 2010 р. в органах внутрішніх справ було зареєстровано 157 167 заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення. Тільки за 6 місяців цього року таких заяв вже 78 060. У 2010 р. на облік в органах внутрішніх справ поставлено 81 135 осіб за вчинення насильства в сім'ї, за 6 місяців 2011 р. – 44 088. Усього ж на обліку органів внутрішніх справ перебуває 102 150 осіб. Але навіть ця статистика не відображає всієї проблеми. Так, за даними дослідження, що проводилось ПРООН у 2009 р., 44 % населення України страждає від насильства в сім'ї.

За перші 9 місяців 2011 р. на Національну гарячу лінію з питань запобігання насильству та захисту прав дитини надійшло 7425 дзвінків, а за роки роботи лінії (з 2004 р.) «гаряча лінія» отримала 19 723 дзвінки щодо випадків насильства в сім'ї.

За даними опитування громадської думки населення України щодо ставлення до проблеми насильства, організованого Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» за підтримки Норвезької церковної організації в 2007 р., 81 % опитаних вважають, що проблема насильства в сім'ї є актуальною для України. Лише 8 % опитаних відмітили, що ця проблема є актуальною для їхньої родини, але 20 % також зазначили, що вона є актуальною в сім'ях їхніх знайомих, друзів та близьких.

Приклади стереотипів щодо насильства в сім'ї

- Жінки самі провають насильство та заслуговують на нього.
- Б'є означає любить.
- Причиною сімейного насильства є алкоголізм.
- Домашнє насильство характерне для неосвічених та бідних людей.
- Насильство в сім'ї – це явище з минулого, і зараз воно рідно зустрічається.
- Жінка, що потерпає від насильства завжди може піти з дому.
- Ляпас по щоці не завдає серйозної шкоди.
- Наші відносини зміняться на краще, якщо ми одружимося.
- Наші відносини зміняться на краще, якщо у нас з'явиться дитина.

Насильство можна визначити як дію або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психічному, принижує честь та гідність.

Насильницькі дії порушують гарантоване Конституцією України право громадянина на особисту недоторканність. Місця, де може

відбуватися насильство, вражають своєю різноманітністю. Це може бути сім'я (вдома), вулиця, будинок, транспорт, навчальний заклад, місце роботи тощо. Від насильства потерпають як жінки, так і чоловіки, часто потерпілими від насильства стають діти та підлітки. Не обминає ця проблема і старих та немічних.

Якщо говорити про насильство в сім'ї, то в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї», виділяються чотири основних види насильства.

Фізичне насильство в сім'ї – умисне завдання одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, заподіяння шкоди його честі й гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї.

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Фізичне та психологічне насильство є найбільш поширеними видами насильства, на які припадає 95 % випадків.

Зі звернень на Національну «гарячу лінію» з питань попередження насильства в сім'ї та захисту прав дитини

«Анастасія 29 років. Вона живе в маленькому містечку, де все життя прожили її батьки. Батько працював міліціонером, а мама вчителькою. Вони були поважною сім'єю з хорошим достатком. Зовні – хороша сім'я. І лише тепер, після стількох років, Анастасія вирішила звернутися по допомогу. Батько постійно протягом усіх цих років жорстоко знущався над матір'ю – влаштовував скандали, сильно бив, зраджував. Батько любив випити, в коли приходив додому в такому стані, страшно було всім – і мамі, і Насті з її молодшою сестричкою. Дітей він називав «неповноцінними виродками», всіляко їх принижував. Для матері завжди була важливою суспільна думка, тому вона нікому не розповідала про свою біду і забороняла розповідати про це кому-небудь і дітям, зазначаючи, що всі люди, нібито, так живуть. Одного разу батько побив маму так, що вона потрапила на операційний стіл в такому стані, що лікарі ледь врятували їй життя. Вона провела в лікарні кілька місяців. Тато тим часом напоказ дуже хвилювався і забезпечував

матір усім необхідним. Їй заздрили всі знайомі і друзі. Та тільки-но з матері зняли останні бинти та шви, все почалося знову. Минули роки. Анастасія поїхала на навчання. Але щоразу, повертаючись додому, знову опинялася в тій ситуації страшних побойів, сварок та знущань. Зараз і Анастасія, і її сестра живуть окремо та досить добре влаштували своє життя. І Анастасія нарешті зважилась на те, на що не могла зважитися за стільки років її мати і звернулася по допомогу».

В Україні заборона всіх форм насильства проголошується Конституцією України, Кримінальним кодексом України, Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», Законом України «Про охорону дитинства», постановами Кабінету Міністрів України та багатьма іншими нормативно-правовими актами.

Деякі законодавчі акти України щодо протидії насильству в сім'ї

- Конституція України
- Кримінальний кодекс України
- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»
- Закон України «Про охорону дитинства»
- Наказ МВС України про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2010 р. N 2154-р «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року».

Дамо також визначення поняттю «**жорстоке поводження з дітьми**».

Жорстоке поводження з дітьми – «безжалне», «нещадне», «надзвичайно суворе», як тлумачить словник. В «Енциклопедії соціальної роботи» зазначається, що «типова модель сімейної жорстокості являє собою застосування сили сильнішого до слабшого. Сила може бути фізичною чи визначатися статусом». Жорстоке ставлення до дітей зумовлюється як недієздатністю і залежністю дитини, її невмінням себе захистити, її слабкістю, так і позицією сильного, дорослого, який самореалізується на дитині, відстоює свою позицію сильного: «Бий своїх, щоб інші боялись».

Складність полягає в тому, що відсутнє юридичне визначення поняття «жорстоке поводження». Це явище є свідченням реального відставання юридичного дискурсу та правової науки від потреб практичної роботи, в

тому числі й педагогічної та соціальної. Якщо спробувати дати визначення через схожі явища, які вже визначені в праві, то варто звернутися до таких, як «тортури», «поводження, що принижує людську гідність», «насильство» (фізичне насильство, психічне насильство, сексуальне насильство).

Як зазначає Ф. Буше-Сольньє, жорстоке поведження – це правова категорія, «яка ширше, ніж тортури та жорстоке нелюдське та принижуюче гідність поведження».

Єдине існуюче визначення поняття «жорстоке поведження з дітьми» міститься у спільному наказі Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти та науки України, Міністерства охорони здоров'я України про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлені, і приводу жорстокого поведження з дітьми або реальної загрози його вчинення (від 16.01.2004 № 5/34/24/11). У ньому жорстоке поведження визначається як будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею. Це визначення тлумачить досліджуваний феномен через факти здійснення насильства. Але жорстоке поведження не обмежується насильством, воно є більш широким поняттям.

Для формування більш чіткого розуміння того, що являє собою жорстоке поведження, проаналізуємо такі поняття: тортури, насильство, поведження, що принижує людську гідність.

Тортури. Відповідно до ст. 1 Конвенції ООН проти тортур та інших видів жорстокого, нелюдського та принижуючого гідність поведження та покарання від 1984 р., «термін «тортури» означає будь-який акт, яким будь-якій особі свідомо причиняється сильний біль або страждання, фізичне та/або моральне, для того, щоб отримати від неї або третьої особи свідчення чи повідомлення, покарати за дії, які здійснила ця особа або третя особа або в здійсненні яких вона підозрюється; а також залякати або примусити її або третю особу». До цього визначення не включають біль або страждання, які виникають внаслідок законних санкцій, невід'ємні від цих санкцій або викликаються ними випадково. Тортури належать до тяжких та свідомо жорстоких, нелюдських та принижуючих людську гідність видів поведження. Це визначення було прийнято як норму міжнародного права. У довіднику для персоналу ОБСЄ «Попередження тортур» уточнюється, що для того щоб дії кваліфікувати як тортури, вони мають: завдавати сильних фізичних або моральних страждань; здійснюватися свідомо; здійснюватися офіційною особою або з відома такої особи.

Ставлення, що принижує людську гідність, різниця між тортурами та жорстоким ставленням (поводженням) все частіше стають темою обговорення в судових справах, які виносяться на розгляд. Підсумовуючи висновки цих дискусій, можна сказати, що «існує певна шкала за ознакою серйозності, у вищій точці якої стоять тортури, а в нижчій – принижуюче

гідність ставлення. Усі позиції на цій шкалі є незаконними та порушують міжнародні юридичні та політичні зобов'язання». І далі: «іноді складно відрізнити тортури від жорстокого нелюдського та принижуючого гідність поводження (ставлення)... Якщо чітко розмежування неможливо зробити, пропонується увесь ряд існуючих виявів у подальшому розглядати як жорстоке поводження».

У самому терміні «жорстоке поводження» є щось віддалене від строгого правового дискурсу, в якому поняття зазвичай тлумачаться однозначно, як щось емоційне. Побиття, вбивство, зґвалтування – за всім цим стоять абсолютно однозначно ідентифіковані факти. За поняттям «жорстоке поводження» не стоїть якийсь один-єдиний факт. Воно несе в собі також оціночний момент – на основі певних ознак можна характеризувати поводження як жорстоке або інакше. Це призводить до необхідності тлумачення та відсутності однозначності.

Доцільно нагадати, що в праві використовується також таке визначення, як «з особливою жорстокістю». З чого витікає, що, наприклад, вбивство – це жорстокість, але за певних обставин, воно може додатково характеризуватися як вчинене з особливою жорстокістю.

Уточнимо, що в цьому посібнику мова йде про попередження жорстокого поводження з дітьми. Дуже часто як синонім використовують поняття «жорстоке ставлення». У таких ситуаціях виникає низка питань: жорстоке поводження та жорстоке ставлення – це одне й те саме чи ні? Чи можна ці два терміни розглядати як синоніми? Якщо ні, то в чому полягає їх відмінність? В яких випадках різниця їх змісту не є суттєвою?

Жорстоке ставлення – це складова жорстокого поводження. Друге поняття є більш широким, включає в себе не тільки наміри та ставлення, але й практичне їх здійснення.

Проаналізуємо поняття «жорстоке поводження» із соціально-педагогічної точки зору.

Найчастіше вважається, що жорстокість – це лише ті випадки, про які розповідають ЗМІ: побиття дитини, занехаяння дитини, яка помирає з голоду, не відповідає розвитку за віком; діти, яких батьки виганяють на заробітки, які самі шукають собі їжу. Але такий погляд на жорстоке поводження з дітьми робить непомітними інші вчинки: виховання у страху перед ременем, регламентацію життя дитини у відповідності до поглядів батьків; лайку за будь-яку провину дитини чи висловлення нею своїх бажань; вибір друзів, виду занять, школи для дітей батьками. Але це більшою чи меншою мірою робиться майже в кожній сім'ї, тільки батьки не знають або не вважають, що це жорстокість до дітей. Крім того, жорстоке поводження до дітей демонструють вчителі, вихователі, однолітки. Як відомо, всі в дитячому колективі хочуть бути помітними, мати авторитет, повагу. І тут жорстокість б'є по дитині глузуванням над її прагненнями (добре вчишся – хочеш, щоб учителі до тебе добре

ставились), зовнішністю (образливі прізвиська), видом діяльності (цигикає на скрипці), матеріальним і соціальним статусом батьків (не «той» рівень). Нерідко вчителі також починають ставитися до дітей у залежності від гаманця батьків. З огляду на сказане, можна розрізнити інституціональні види жорстокого поводження з дітьми:

- у сім'ї (батьків, опікунів дітей);
- у школі, дитячій установі (ставлення вихователів до дітей);
- у мікросередовищі дитини (сусіди, оточення в дитячому колективі, у виховних установах тощо).

У сім'ї об'єктами жорстокого поводження може бути будь-який її член – мати/батько, вітчим/мачуха, дід/бабуся, брати/сестри.

Жорстокість може виявлятися й з боку осіб, які безпосередньо не є членами сім'ї, але пов'язані з ними певними стосунками. Це різноманіття ускладнює роботу із сім'ями, але його необхідно враховувати в соціальній роботі.

Жорстоке поводження з дітьми виявляється на рівнях:

«батьки – діти» (родинні зв'язки);

«дорослі – діти» (професійне, особисте спілкування);

«діти – діти» (міжособистісні стосунки);

«діти – чужі, незнайомі».

Можна виділити (за А.Захаровим) такі типи батьківського ставлення до дітей в сім'ї, які мають в основі жорстоке поводження: відкидання, презирство, переслідування та запусценість. Ці типи ставлень засновані на уникненні контактів з дитиною, що означає порушення її права на сімейні стосунки, спілкування з батьками, виховання і розвиток у сім'ї.

Поняття жорстокого поводження ілюструють численні повідомлення у пресі: на Донеччині мати забила свою п'ятирічну прийомну доньку до смерті, а молодшу доньку жорстоко побила. На Закарпатті батьки жорстоко побили півторарічну доньку, лікарі насилу врятували дитині життя. Таких повідомлень у пресі багато. Про такі випадки також часто повідомляють на Національну гарячу лінію з питань запобігання насильству та захисту прав дитини.

Зі звернень на Національну «гарячу лінію» з питань попередження насильства в сім'ї та захисту прав дитини

Іван живе з матір'ю, батька свого ніколи не бачив. Стосунки Івана з матір'ю ніколи не були особливо теплими. Мати зловживала алкоголем, знущала над Іваном, коли він був ще маленьким. Постійно звинувачувала його в тому, що їх покинув батько Івана, ображала хлопця, а часто і лупцювала. Йшли роки, Іван підріс і почав користуватися авторитетом у школі. Його часто помічали у компанії старших за нього хлопців. Він рано почав папити, був

помічений у бійках. Тому матір хлопця часто викликали до школи або і до міліції. Після таких викликів мати страшно лютувала. Одного разу вона взяла до рук ножа та почала ганятись за ним по хаті. Іван ледве втік і опинився на вулиці. Додому більше не повертався. Через кілька тижнів вуличного життя Івана заарештували за розбиту вітрину магазину та помістили у спеціальний заклад для дітей.

Жорстоке ставлення до дітей поглиблюється в ситуаціях алкоголізму або наркотизації батьків, у неповних та кризових сім'ях. Тому профілактика алкоголізму та наркоманії є також важливою складовою соціально-педагогічної роботи з попередження жорстокого поведіння з дітьми.

Жорстоке поведіння з точки зору порушення прав дитини можна розглядати як:

- ігнорування потреб дітей, порушення їхніх прав;
- відсутність догляду за ними (чи незадовільний догляд);
- ізоляція дитини, бойкот (у дитячому колективі);
- відсутність проявів батьківської любові, доброти, чуйності;
- безвідповідальність стосовно дітей;
- бездіяльність батьків щодо дитини в скрутній ситуації;
- насильство;
- брутальність, глузування, неповага до гідності, особистості дитини;
- таке ставлення до дитини, яке не враховує її вік: дитина просто не може зробити те, що вимагають від неї батьки;
- авторитарний стиль спілкування з дитиною;
- нехтування дитиною;
- обман дитини.

У контексті змісту діяльності держави щодо попередження жорстокого поведіння з дітьми останнє має визначатися досить широко. Бо мова йде не просто про випадки садизму, які вражають громадськість, потрапляючи на шпальти газет чи теленовін. Залишення дитини без їжі, залишення без піклування, без догляду – це також прояви жорстокості, які не можуть залишатися без уваги суспільства, яке називає себе демократичним.

Водночас неможливо усе різноманіття проявів насильства, жорстокості, негативної соціальної поведінки регулювати виключно нормами права, без врахування виховання та норм моралі.

Розглянемо приклад. Дитина ставить дорослому запитання. Він не відповідає або відповідає грубо. Дитина в розпачі. Вона може образитись, замкнутись у собі, заплакати. З такими ситуаціями кожен

з нас зустрічався досить часто. А іноді був безпосереднім учасником такої розмови, навіть не усвідомлюючи, яке зло він (дорослий) ніс своїм мовчанням або грубістю.

Ці роздуми дають змогу зробити висновок, що жорстоке поводження з дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим у часі, як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів. Жорстоке поводження, жорстоке ставлення можуть призвести до загибелі дитини (дітей), до емоційного або психічного травмування.

Жорстоке поводження може бути у вигляді насильства – «будь-яких умисних дій фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю» (ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»).

Але жорстоке поводження – поняття, ширше за насильство, оскільки воно не завжди умисне, свідоме, може не зачіпати права і свободи дітей, але може не задовольняти при цьому потреби й інтереси дітей, бути вираженим у грубій формі. Насильство завжди здійснюється з наміром отримати певний ефект, а жорстоке поводження може мати в основі цілком позитивні наміри. Мають місце випадки, коли людина, що здійснює жорстоке поводження, не усвідомлює негативних наслідків такого поводження.

Жорстокість стосовно дітей породжує в них почуття вини, невпевненість у собі, сприяє формуванню психологічних комплексів та значною мірою деформує процес соціалізації. Як наслідок, в особистості формуються переважно негативні якості: агресія, жорстокість, ненависть до світу, відчуття безцільності життя, прагнення неусвідомленої помсти або ж, навпаки, дитина починає шукати психологічного захисту, опіки, безпеки в інших людей. Перенесене в дитинстві насилля залишає відбиток у свідомості людини на все життя.

Жорстоке поводження з дітьми може бути: брутальним, ігноруючим, контролюючим (гіперопіка), авторитарним, насильницьким. Отже, маємо різноманітні прояви жорстокого ставлення до дитини, яке має різні причини.

Враховуючи це, в соціальній профілактиці жорстокого поводження з дітьми необхідна диференціація за категорією об'єктів роботи, їх віком, відповідальністю за дітей.

Дитинство – це період відсутності дорослої відповідальності, узаконена залежність від турботи та економічної підтримки суспільства. Дитина є недієздатною в повному обсязі, але має всі людські права. Діти мають право на захист від жорстокого поводження, насильства різних видів і форм.

Як правило, жорстоке поводження з дитиною – це комплекс дій дорослих чи дитячого колективу, воно не зводиться до одного якогось прояву чи ознаки. При аналізі походження соціальних явищ, у тому числі й злочинності, вчені стикаються з різноманіттям чинників (і одночасно з різноманіттям наслідків).

Один з методів класифікації чинників будь-яких видів злочинних дій полягає в розгляді їх на різних рівнях. Першим серед них є психологічний рівень, який є дуже важливим для вивчення проблеми жорсткого поводження з дітьми. Вчені-кримінологи впевнені, що загальною причиною злочинної поведінки на індивідуальному рівні є недостатня соціалізація особистості, тобто неповне засвоєння нею норм суспільного життя, слабка адаптованість до навколишніх умов.

В основні жорстокого поводження з дітьми лежить нерозуміння цінності дитини, відсутність системи демократичних цінностей, які визначають модель сімейного життя і родинного виховання в конкретній сім'ї.

Шукаючи відповіді на питання про те, чим викликана недостатня соціалізація особистості, чому трапляються неадаптовані особистості, необхідно піднятися на інший рівень визначення чинників злочинної поведінки – соціологічний, на якому аналізуються соціальні, економічні, політичні, духовні явища, які викликають появу жорсткого поводження з дітьми, а також їх взаємозв'язок та взаємообумовленість.

Найвищий рівень розгляду чинників злочинних вчинків (в тому числі жорстокості) – філософський. Найбільш загальним чинником злочинності в будь-якому суспільстві є існуючі в ньому соціальні протиріччя. Вони можуть виявлятися з різною силою, більш чи менш гостро, можуть перебувати на певних етапах у латентному стані, але поки існує людське суспільство, існуватиме і можливість їх прояву.

На жаль, разом із соціальними протиріччями існуватиме й злочинність. Позбавитися її суспільство навряд чи зможе. Питання протидії злочинності полягає в її зменшенні та соціальному контролі. Жорстоке поводження як складова частина злочинних діянь з більшою чи меншою силою буде виявляти себе в суспільстві. І знання чинників цього негативного явища сприятиме його подоланню.

Назвемо деякі із можливих причин жорстокого поводження з дітьми в сім'ї:

- особистісні якості батьків (агресивність, авторитарність);
- відсутність у батьків позитивного прикладу поводження з дітьми;
- алкоголізм, наркоманія, релігійний фанатизм батьків або осіб, що їх замінюють;
- фізичні чи психічні недоліки батьків (розумова відсталість, психічні захворювання тощо);

- невміння виховувати дітей, незнання своїх прав та обов'язків щодо дітей, відповідальності за них, незнання прав та потреб дітей;
- невміння долати сімейні та життєві кризи, відсутність самореалізації.

Причинами жорстокого поводження батьків з дітьми можуть бути й фактори сімейного виховання, які призводять до дезінтеграції «Я» дитини. За О. Захаровим, це:

- нерозуміння батьками своєрідності особистісного розвитку дитини;
- неприйняття дорослими дитячої індивідуальності;
- невідповідність вимог і очікувань батьків можливостям і потребам дітей;
- невідповідність виховання в різні вікові періоди;
- непослідовність у взаєминах дорослих і дітей;
- неузгодженість змісту, цілей і засобів виховання між батьками.

Причинами жорстокого поводження з дітьми в дитячих установах, школах, проміж дітей є:

- невміння вчителів будувати демократичні стосунки з дітьми, спілкуватися, розв'язувати конфлікти раціональним шляхом;
- низький рівень професійної етики;
- звичка до команд, які полегшують реалізацію професійних завдань у найкоротший час, але посилюють авторитарність педагогів, ігнорування прав і потреб окремої дитини;
- звичка до позиції «учитель – дитина» (суб'єкт-об'єктних стосунків) і зловживання цією позицією;
- професійне «вигорання» педагогів.

Причинами жорстокого поводження з дітьми в мікросередовищі, первинному колективі є:

- боротьба за лідерство;
- зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них;
- агресивність та віктимність;
- наявність у дитини психічних чи фізичних вад;
- заздрість;
- відсутність предметного дозвілля.

Ці причини відзначають й такі дослідники та вчені, як Ю.А. Василькова, Т.А. Василькова, А. Захаров та ін.

За кожною з перелічених вище причин стоять людські долі, соціальні явища, проблеми та негаразди. Саме на них необхідно звертати пильну увагу соціальним працівникам, уміти розробляти запобіжні заходи, будувати роботу таким чином, щоб крок за кроком зменшувати вплив названих чинників.

Антиподом насильства і жорстокого ставлення є толерантність. Толерантність необхідна для спілкування, співжиття і спільної діяльності, є основою формування культури, злагоди і миру в сім'ї, громаді, суспільстві.

Основні риси толерантної особистості, відповідно до Ж. Шимкене: прихильність до інших людей, терплячість, милостивість, почуття гумору, чуйність, довіра, альтруїзм, вміння володіти собою, доброзичливість, неупереджене ставлення, гуманізм, вміння слухати співрозмовника, допитливість, здатність до співпереживання.

Скоріш за все, кожний дорослий знайде в собі ті чи інші недоліки чи скаже, що не завжди буває толерантним.

Основою толерантності є прийняття людини такою, якою вона є. Коли запитуєш батьків, якою вони хочуть бачити свою дитину, вони відповідають: розумною, чесною, здоровою, успішною. Але якщо дитина хвора, не така розумна, чи будуть батьки її менше любити? Дитина повинна бути в сім'ї щасливою. Сім'я повинна бути «колискою демократії», а не «колискою насильства». Виховання в сім'ї на демократичних засадах означає побудову стосунків:

- через встановлення суб'єкт-суб'єктних взаємин у процесі взаємодії батьків і дітей, діалог;
- через відмову від прямого примусу;
- через врахування індивідуальних якостей особистості дитини, вивчення потреб, інтересів, особливостей дитини;
- через прийняття один одного такими, якими вони є; визнання права на відмінність, несхожість;
- через спрямованість на самоактуалізацію і самореалізацію, розвиток кожного члена сім'ї і родини в цілому;
- через повагу до особистості членів сім'ї, визнання пріоритету їхніх прав, звернення до відповідальності та обов'язку.

Як визначити, чи існує жорстоке ставлення до дитини в сім'ї, дитячому колективі, мікросередовищі? Цьому сприяють такі методи:

- спостереження за зовнішнім виглядом, поведінкою дітей (чи є синці, як їсть, що їсть). У батьків, які ставляться до своїх дітей уважно, з теплотою, які розуміють їх і приділяють увагу їх вихованню, дитина має добре розвинені навички. Діти мають

утруднення в соціальній взаємодії у жорстоких, авторитарних і холодних батьків;

- спостереження за батьками і дітьми: вміння батьків налагоджувати з дітьми стосунки, засновані на повазі, довірі, доброзичливості, наявність спільної ігрової діяльності, дозвілля, задоволеності потреб та інтересів дитини;
- бесіди з дітьми;
- відвідування дитини вчителем вдома (чи соціальне інспектування сім'ї за сигналом про жорстоке поведіння з дітьми);
- рольові ігри (і спостереження за іграми дітей): які ролі обирають, як поводяться з іншими членами сім'ї («доньки-матері»), в дитячому колективі. Це важливо, оскільки діти копіюють сімейні стосунки, ставлення вчителя до учнів та його поведінку (у молодших класах), наслідують тих дітей, які є лідерами, їм подобаються;
- соціометрія в дитячому колективі;
- ранжування дітьми дітей в колективі.

Питання для перевірки:

1. Дайте визначення поняттю «насильство в сім'ї».
2. Які види насильства ви знаєте? Поясніть кожен із них.
3. Чи актуальною є проблема насильства в сім'ї в Україні? Відповідь обґрунтуйте.
4. Якими законодавчими актами регламентується протидія насильству в сім'ї в Україні?
5. Розкрийте поняття жорстокого поведіння з дітьми.
6. В чому різниця між поняттями «насильство» та «жорстоке поведіння»?
7. Які види жорстокого поведіння з дітьми ви знаєте?
8. Назвіть можливі причини жорстокого поведіння з дітьми.
9. Розкрийте методи роботи з сім'єю для визначення жорстокого ставлення до дитини в сім'ї.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Знай та захищай свої права: робочий зошит / за заг. ред. К.Б. Левченко – К., 2008. – 75 с.
2. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поведінню з дітьми : навч.-метод. посіб. / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт, 2005. – 452 с.

3. Права людини в Україні – 2009 – 2010: – доповідь правозахисних організацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1298361851>
4. Система захисту дітей від жорстокого поводження : навч.-метод. посіб. / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
5. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с.

Тема 6. Вплив на розвиток дитини ситуації жорстокого поводження, експлуатації та насильства

Мета: формування у педагогічних працівників розуміння наслідків різних видів насильства, експлуатації та жорстокого поводження для дитини, їх впливу на особистісний розвиток дитини, здатність до навчання.

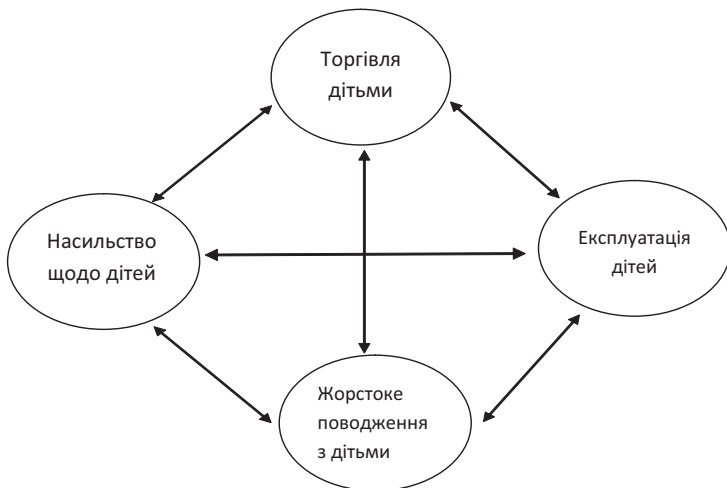
Основні поняття теми: торгівля дітьми, жорстоке поводження, експлуатація, сексуальне насильство, базові стосунки, віковий новоутворення, негативна прив'язаність, амбівалентна прив'язаність, дезорганізована прив'язаність, «патологія раннього дитинства», реабілітація дітей.

План:

- торгівля дітьми як наслідок і як чинник жорстокого поводження;
- вплив на розвиток дитини ситуації жорстокого поводження, експлуатації та насильства.

Торгівля дітьми тісно пов'язана з іншими проблемами сучасного суспільства, такими як насильство, жорстоке поводження (див. рис. 2.6.1.).

Торгівля дітьми як наслідок жорстокого поводження проявляється в ситуаціях, коли насильство та жорстоке поводження до дитини спонукають її йти з дому, прогулювати заняття в школі, шукати засобів для прожиття. Домашнє насильство змушує дитину шукати того, чого їй не вистачає у сім'ї, – уваги, любові, тепла, догляду, доброти, поваги, емоційної підтримки – поза її межами. Пошуки шляхів задоволення своїх базових потреб та компенсації їх нестачі наражають дитину на небезпеку потрапити в складні життєві обставини, в тому числі в ситуацію торгівлі дітьми.

Рис. 2.6.1. Торгівля дітьми як наслідок і як чинник жорстокого поводження

Торгівля дітьми як причина жорстокого поводження проявляється в ситуаціях експлуатації, які слідують за актом купівлі-продажу або іншої оплатної передачі дитини. Діти зазнають фізичного (побиття, стусани, умисні фізичні ушкодження, викручування рук, позбавлення їжі, втягнення до вживання алкоголю та наркотиків, обмеження в пересуванні), психологічного (образи, погрози, шантаж, приниження, обмеження в контактах), сексуального (примус до сексуальних стосунків, використання в порнографії, образи сексуального характеру, примус до неприродних статевих зносин), економічного (вилучення або обмеження коштів та ін.) насильства (див. рис. 2.6.2.).

Простежується чіткий зв'язок між порнографією та насиллям над дітьми в реальному світі. Втягнута у виробництво дитячої порнографії дитина, як правило, страждає від сексуального насилля.

Таким чином, можемо говорити про тісний зв'язок між явищами: торгівля і жорстоке поводження, насильство і експлуатація дитини. Це твердження є важливим для врахування при плануванні профілактики усіх цих негативних явищ.

Наслідки для життя та розвитку особистості дитини від ситуацій торгівлі дітьми, експлуатації є тотожними наслідкам від жорстокого поводження і насильства. Російські вчені І. Алексєєва та І. Новосельський виділяють такі наслідки насильства для дитини (див. таблицю 2.6.1.). Фізичне насильство: страх, тривожність, розгубленість, порушення сну, апетиту, енурез, енокпрез, нічні страхіття, тіки, асоціальна поведінка, саморуйнація,

психопатологія, суїцидна поведінка, втрата ваги, дезадаптація до школи, пошук партнерів, які схильні до насильницьких дій.

Рис. 2.6.2. Різновиди та форми прояву насильства.

Сексуальне насильство: тривожність, нічні страхіття, посттравматичний стресовий розлад, уникаюча поведінка, депресія, боязкість, затримка в розвитку, надмірний контроль за оточенням, агресія, асоціальна і неконтрольована поведінка, неадекватна сексуальна поведінка, невротичні і загальні психічні захворювання, порушення сну, різка зміна стилю поведінки, розгубленість, пригніченість, гнів, відроза, почуття провини, аутоагресія, перенесення емоційного ставлення до насильника на інших людей, фізичні порушення (генітальні пошкодження, вагітність, захворювання, що передаються статевим шляхом, соматичні скарги), спроби суїциду.

Психологічне насильство: порушення самоконцентрації, занижена або нестійка самооцінка, емоційні та поведінкові порушення.

Фактори, що впливають на наслідки: індивідуальні особливості дитини, вік, сила насильницької дії, тривалість перебування в ситуаціях насильства та жорстокого поводження, період отримання необхідної медичної та психологічної допомоги, підтримка з боку рідних та близьких, реакція представників органів державної влади та неурядових організацій, з якими дитина контактувала. У деяких державах такі діти ризикують бути визнаними «злочинцями» перед поверненням в Україну. Їх часто утримують у в'язницях чи надають допомогу, що не враховує оцінки потреб дитини, перед тим, як вислати додому.

Наслідки насильства для дитини

<p>Фізичне насильство: страх, тривожність, розгубленість, порушення сну, апетиту, енурез, енокпрез, нічні страхіття, тіки, асоціальна поведінка, саморуїнація, психопатологія, суїцидна поведінка, втрата ваги, дезадаптація до школи, пошук партнерів, які схильні до насильницьких дій</p>	<p>Психологічне насильство: порушення самоконцентрації, занижена або нестійка самооцінка, емоційні та поведінкові порушення</p>	<p>Сексуальне насильство: тривожність, нічні страхіття, посттравматичний стресовий розлад, уникаюча поведінка, депресія, боязкість, затримка в розвитку, надмірний контроль за оточенням, агресія, асоціальна і неконтрольована поведінка, неадекватна сексуальна поведінка, невротичні і загальні психічні захворювання, порушення сну, різка зміна стилю поведінки, розгубленість, пригніченість, гнів, відраза, почуття провини, аутоагресія, перенесення емоційного ставлення до насильника на інших людей, фізичні порушення (генітальні пошкодження, вагітність, захворювання, що передаються статевим шляхом, соматичні скарги), спроби суїциду</p>
---	--	---

Важливою для розуміння наслідків насильства, жорстокого поводження та торгівлі дітьми для подальшого розвитку особистості дитини є теорія розвитку особистості Е. Еріксона. На кожному етапі свого розвитку особистість здобуває певну якість, що фіксується в структурі особистості і зберігається в наступні періоди життя. Кожному етапу притаманні моменти вибору між прогресом чи регресом. За наявності сприятливих умов формується позитивна особистісна якість. Тоді як відсутність таких умов сприяє вибору формування негативної якості. Протилежна якість структури особистості не зникає безслідно, а може проявлятися значно пізніше, зокрема у складних життєвих обставинах. Так, у період молодшого шкільного віку (6–11 років) позитивними новоутвореннями мають стати компетентність, умілість. За відсутності сприятливих умов формується деструктивне новоутворення – інертність. Кризовою суперечністю цього періоду є формування старанності або недбалості. У підлітковому віці, який Е. Еріксон визначає як віковий період 11–19 років, позитивним новоутворенням має стати вірність. За відсутності

сприятливих умов можуть виникнути такі деструктивні новоутворення, як підвищена сором'язливість та негативізм. Кризова суперечність періоду чи основний вибір фокусуються на формуванні ідентичності, тож несприятливі обставини зумовлюють відсутність чи змішаність ідентичності.

Однією з сприятливих умов для формування позитивних новоутворень на всіх етапах розвитку особистості дитини є значущі стосунки з оточенням. Для кожного етапу розвитку особистості радіус значущих стосунків різний. Для молодшого шкільного віку це – сусіди, шкільне оточення, для підліткового віку – групи однолітків. Вони є основою для формування позитивних новоутворень та відчуття безпеки, надійності, підтримки. Вважаємо, що в ситуаціях насильства, жорстокого поводження та торгівлі дітьми відбувається порушення зв'язку з колом значущих стосунків, що веде до формування відчуття страху, збентеження, вразливості, занепокоєння тощо.

Перебування дитини в ситуаціях насильства, жорстокого поводження, торгівлі дітьми є вкрай несприятливими умовами для формування позитивних новоутворень та здійснення основного вибору в кризовий період на користь формування позитивних якостей структури особистості. Натомість формуються негативні новоутворення, які закріплюються і стають провідними в структурі особистості.

Л. Виготський виділяє два рівні розвитку дитини: рівень актуального розвитку, що відображає особливості її психічних функцій, що склалися на даний час; зона найближчого розвитку, що відображає можливості значно більших досягнень дитини в умовах взаємодії з дорослими. Ключовою умовою можливості більших досягнень, відповідно до цієї теорії, є взаємодія дитини з дорослими, котрі допомагають їй випереджати актуальний розвиток, орієнтувати на перспективу позитивних новоутворень.

У ситуаціях домашнього насильства та жорстокого поводження дорослі не виконують ці функції або виконують у значно обмеженому вигляді. У разі тривалого перебування в такій ситуації зона найближчого розвитку може звужуватись. Це означає, що зменшуються потенційні можливості дитини для розвитку своєї особистості та формування позитивних новоутворень. Перебування дитини в кримінальних структурах, несприятливих умовах може також спричинити використання потенційних можливостей дитини зони найближчого розвитку для формування негативних новоутворень. «Грубість і різкість дорослих людей наносять глибокі рани, підривають природну довіру до світу батьків, формують ранні недитячі почуття: розчарованість, недовіра, скепсис, навіть майже дорослий цинізм».

Важливою умовою розвитку особистості дитини є можливість займатись провідною діяльністю. Вона, за Л. Виготським, характеризується трьома ознаками:

1. Діяльність має бути **смыслоутворюючою** для дитини.

2. У контексті цієї діяльності виникають **базові стосунки** з дорослими та однолітками.

3. У результаті засвоєння провідної діяльності в дитини формуються вікові **новоутворення** (коло здібностей).

В. Давидов побудував свою вікову періодизацію за ознакою провідної діяльності: від 0 до 3 років – предметно-маніпуляційна; від 3 до 6 – ігрова; від 6 до 10 – навчальна; від 10 до 15 – суспільно корисна; від 15 до 18 – професійно зорієнтована. Основним результатом провідної діяльності мають бути вікові новоутворення, іншими словами – якості та здібності дитини. Позбавлення можливості засвоєння провідної діяльності може стати причиною неутворення в дитини життєво необхідних для її подальшого розвитку якостей та здібностей.

У ситуаціях торгівлі дітьми дорослі не дають можливості дітям засвоювати провідну діяльність. Гра, яка є провідною діяльністю дошкільників, є недоступною для дітей. Замість гри діти змушені, наприклад, жebraкувати. Відповідно, гальмується і формування новоутворень, які забезпечує гра.

Для подальшого аналізу наслідків ситуацій насильства, жорстокого поводження, торгівлі дітьми для подальшого розвитку дитини важливо звернутися до теорії прив'язаностей. У загальній формі прив'язаність можна визначити як «тривалий близький зв'язок між двома людьми, що не залежить від їх місцезнаходження і є джерелом емоційної близькості». Особливе значення теорії полягає в обґрунтуванні необхідності встановлення прив'язаностей для повноцінного розвитку дитини. Прихильники та послідовники теорії прив'язаності Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, Д. Кессіді, П. Кріттенден, К. Даркін, Б. Голдфарб, В. Фалберг та ін. довели, що глибокі емоційні зв'язки із значущими людьми дають можливість дитині розвивати базову довіру до світу і позитивну самооцінку.

«Дитина, у якої сформована прив'язаність, нормально розвивається, вчиться розрізняти власні почуття і почуття інших, мислить логічно, розвиває соціальні зв'язки, довіряє оточуючим, стає впевненою у собі, менше заздрить, проявляє любов і ніжність до інших. Натомість, порушення прив'язаності може негативно впливати не лише на соціальні контакти дитини, у т.ч. здатність розуміти почуття інших, але й на емоційний, соціальний, фізичний, розумовий розвиток дитини загалом. Для дитини, у якої не сформувалися прив'язаності, будуть притаманні: 1) страх, породжений невпевненістю у собі, комплекс неповноцінності, наслідком якого є агресія; 2) несправедливі звинувачення, приниження; 3) нервово напруження, стреси; 4) самотність; 5) тотальна неуспішність».

Сферою формування прив'язаності виступає сім'я. «У разі втрати об'єкта прив'язаності (сім'ї як сфери її формування) у дитини виникає розірвання чи порушення прив'язаності». Відповідно до класифікації М. Ейнсворт, існують такі типи порушення прив'язаності:

- **негативна** (невротична) прив'язаність – дитина постійно чекає уваги від батьків, навіть і негативної, провокуючи покарання, намагаючись дратувати батьків;
- **амбівалентна** – дитина постійно демонструє двояке ставлення до близького дорослого: то пеститься до нього, то грубить, уникає. При цьому такі перепади в спілкуванні є частими, компроміси в стосунках відсутні, а сама дитина не може пояснити свою поведінку і часто страждає від цього. Такий тип характерний для дітей, чиї батьки були непослідовні, істеричні, позбавляючи тим самим дитину можливості зрозуміти їх поведінку і пристосуватися до неї;
- **уникаюча** – дитина замкнена, понура, не допускає довірливих стосунків із дорослими і дітьми, хоча може любити тварин. Основний мотив такої поведінки – нікому не можна довіряти;
- **дезорганізована** – такі діти навчилися виживати, порушуючи всі правила і кордони людських стосунків: їм не потрібно, щоб їх любили, вони хочуть, щоб їх боялися. Такий тип прив'язаності характерний для дітей, які зазнавали жорстокого поводження і ніколи не мали досвіду прив'язаності».

Відповідно до теорії «патології раннього дитинства», яку обгрунтував Дж. Боулбі, – якщо дитина в ранньому віці не отримала достатньо батьківського тепла, ласки, ніжності, турботи, почуття захищеності – в майбутньому обов'язково будуть девіації в поведінці: агресивність, жорстокість, насилля, конфліктність, шкідливі звички, правопорушення, відхилення в моральному розвитку.

Цю позицію підтримують і вчені Н. Максимова та О. Мілютіна, які стверджують, що «діти, котрі виросли в ситуації емоційного відторгнення, виявляються нездатними до прив'язаності та любові, у них відсутнє почуття спільності з іншими людьми, їм характерні холодність, відторгнення інших і неприйняття себе. Ці якості знаходять свій прояв в агресії, спрямованій назовні (до асоціальної поведінки), або на власну особистість (схильність до самопошкоджен)».

Ситуації насильства, жорстокого поводження можуть формувати патопластичну невдоволеність, що у свою чергу є основою деформації психіки та душевного стану дитини. Патопластична невдоволеність може починати формуватися з раннього віку в ситуаціях нелюбові, відторгнення, враженого почуття власної гідності. Вона також може виникати на пізніших стадіях розвитку особистості, коли дитина стикається з відторгненням, неможливістю пристосуватися до життєвих умов, невдалим самотвердженням. На думку В. Гарбузова, «з плином часу патопластична невдоволеність звужує спектр особистості, фіксує її мимовільно на своєму «Я». Інтереси такої людини звужені і викривлені, в неї подавлені надія, віра і оптимізм, її гідність і довіра світу».

Ситуації насильства, жорстокого поводження, торгівлі дітьми можуть викликати регрес психічних функцій – повернення функції на більш ранній віковий рівень, оскільки ці ситуації викликають стрес, необхідність мобілізації ресурсів організму на боротьбу за виживання. Часто в ситуаціях торгівлі людьми діти ізольовані від спілкування з ровесниками, що також впливає на виникнення регресу. Регрес може бути стійким або тимчасовим. У результаті регресу дитина може «тимчасово втратити інтелектуальні інтереси, сформовані раніше навички, повернутися до більш примітивних ігор та форм прояву емоцій».

Жорстоке поводження та насильство породжує агресію у відповідь. Тривалість перебування в ситуаціях насильства та жорстокого поводження значно впливає на стабілізацію агресивної моделі поведінки та формування стійкої агресивності як новоутворення. «Якщо ми проаналізуємо дослідження з виховання дітей за останні шістьдесят років, ми побачимо, що найбільш обґрунтовані та послідовні докази підтверджують – чим суворіше дітей карають, тим більш агресивними вони стають, як у дитинстві, так і в дорослому житті». М. Куртишева вважає, «якщо виховання агресивне і складається з покарань, реакцією на нього буде агресивно-захисна поведінка дитини».

Насильницькі моделі поведінки закріплюються у свідомості дитини іноді як єдино можливі (за відсутності можливостей спостерігати інші моделі, ненасильницькі), іноді як єдино оптимальні і пріоритетні. «Отримана в ході життя «неповноцінність», ущербність свідомості призводить до втрати правильних соціальних орієнтирів, основаних на біологічних законах збереження і виживання». Це зумовлює наслідування насильницьких моделей поведінки в житті. «Дитина, яка на собі відчула прояви фізичної агресії, спостерігаючи за поведінкою агресивного батька, виробляє агресивну модель поведінки». Більш того, І. Алексеева та І. Новосельський вважають, що «насильство має тенденцію відтворюватись в наступних поколіннях, нерідко набуваючи більш грубих форм».

Реабілітація дітей, які постраждали від торгівлі дітьми є комплексним та складним процесом. Багато дітей, які були експлуатовані, часто говорять про почуття сорому, провини та втрати самоповаги. Деякі діти не вірять, що вони були гідні врятування. Інші страждають від стигматизації або від усвідомлення того, що вони були зражені тим, кому довіряли. Також діти страждають від психічних розладів, безсоння, кошмарів, депресій та відчуття безнадії – схожі почуття присутні й у жертв тортур. Для того щоб вийти з цього стану, діти можуть вдаватися до спроб покінчити життя самогубством або самі стають кривдниками. Багато дітей вважають, що їм вже дуже важко повернутися до нормального життя дитини, оскільки вони вже стали «дорослими».

У деяких ситуаціях торгівлі дітьми з метою подальшої сексуальної експлуатації діти, які постраждали, не можуть бути повернені до свого колишнього соціального оточення. Якщо вони повернуться додому

позбавлені невинності, вагітні або маючи хворобу, що передається статевим шляхом, вони ризикують бути знехтуваними своїми сім'ями як «зламани» та осоромлені.

Український дитячий психолог Т. Дорошок на основі вікової періодизації Д. Ельконіна виділила психологічні наслідки від торгівлі дітьми. Для дітей 3–6 років (дошкільний вік) такими можливими наслідками будуть різко виражені негативні переживання різного ступеня, жахливі сновидіння, від яких дитина буде прокидатись і плакати вночі, підозра та недовіра до всіх дорослих, шоківий та депресивний стани, відчуття сорому та провини, пасивність щодо довколишнього світу. Для дітей 7–12 років (молодший шкільний вік) такими можливими наслідками будуть серйозні негативні відчуття до особи, яка здійснює насилля (сутенер, клієнт), агресивні стани, некерованість, порушення контактів із соціумом, гальмування в розвитку основних психічних функцій, низька самооцінка, самоприниження. Для дітей 13–15 років (підлітковий вік) такими можливими наслідками будуть переживання різного ступеня, а саме переживання почуття провини за те, що трапилось, депресивні стани, порушення статево-рольової функції та поведінки, спроби суїциду, схильність до насилля та агресії, соціальна самоізоляція. Для дітей 16–18 років (юність) такими можливими наслідками будуть спроби суїциду та суїцидальна поведінка, соціальна ізоляція, порушення в сексуальній сфері, статево-рольової поведінці.

Важливим для розуміння наслідків торгівлі дітьми, жорстокого поводження та експлуатації є той факт, що рідко дитина перебуває в ситуації, де є один вид насильства чи жорстокого поводження. Як правило, це ситуації, де відбувається поєднання різних видів жорстокого поводження. Відповідно комбінуються і їх наслідки.

Питання для перевірки:

1. Охарактеризуйте зв'язок між торгівлею дітьми та іншими формами насильства над дітьми.
2. Які наслідки для дитини можуть мати різні види насильства?
3. Від яких видів насильства може страждати дитина в ситуації торгівлі дітьми?
4. Як ситуації жорстокого поводження, насильства та торгівлі дітьми впливають на особистісний розвиток дитини?
5. Як жорстоке виховання може вплинути на формування особистості дитини? Відповідь обгрунтуйте.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Вища освіта: Інформаційний вісник. – 2006. – № 18. – 86 с.

2. Ковальчук Л.Г. «Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми» – дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Л.Г. Ковальчук. – К., 2010. – 258 с.
3. Проблеми освіти : наук.-метод. зб.: спец. вип. – К., 2006. – 264 с.
4. Психолого-педагогічна реабілітації дітей, вилучених із праці на вулиці / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2003.
5. Система захисту дітей від жорстокого поводження : навч.-метод. посіб. / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
6. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с.
7. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. – К. : ОБСЄ, 2007.

Модуль 3. Протидія торгівлі людьми в Україні

Тема 1. Основні напрями державної політики з протидії торгівлі людьми в Україні – профілактика, боротьба, допомога постраждалим

Мета: сформувати знання про суть комплексного підходу до протидії торгівлі людьми, дати уявлення про основні напрями державної політики.

Основні поняття теми: протидія торгівлі людьми, попередження, боротьба, надання допомоги, захист постраждалих.

План:

- розвиток національної політики з протидії торгівлі людьми;
- профілактика торгівлі людьми;
- діяльність правоохоронних органів з переслідування та покарання злочинців;
- робота з постраждалими від торгівлі людьми та членам їх сімей.

Починаючи з 1997 р., коли в Україні розпочиналась активна діяльність з протидії торгівлі людьми, національна політика зазнала значних змін

починаючи від необхідності привернення уваги до проблеми і закінчуючи здійсненням спланованого моніторингу та оцінки реалізації державної політики у цій сфері з виробленням рекомендацій для подальшого вдосконалення роботи.

Протидія торгівлі людьми – система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми»

Протягом 2008 – 2010 рр. основними пріоритетами в розвитку національної політики у сфері протидії торгівлі людьми можна назвати такі: розробки та лобювання прийняття комплексного закону з протидії торгівлі людьми, поглиблене вивчення нових тенденцій і стану розвитку проблеми та заходів у відповідь (вивчення потреб постраждалих від торгівлі людьми, внутрішньої торгівлі людьми, впровадження гендерних підходів у діяльність із запобігання торгівлі людьми, оцінка ситуації з профілактикою торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти, вивчення зв'язку торгівлі людьми з іншими проблемами, такими як домашнє насильство, трудова міграція), виокремлення потреб та інтересів дітей серед інших об'єктів здійснюваної роботи, впровадження національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми, залучення бізнес-структур до діяльності з протидії торгівлі людьми, формування системи прозорості у висвітленні державної політики з протидії торгівлі людьми, організація та здійснення профілактичної роботи, збільшення кількості судових вироків для злочинців.

У цілому, характеризуючи національну політику, слід зауважити, що відповідно до міжнародних стандартів вона будується в трьох основних напрямках – організація та здійснення профілактичної роботи; реабілітація та реінтеграція постраждалих від торгівлі людьми; переслідування та покарання злочинців.

Стаття 4. Основні напрями державної політики у сфері протидії торгівлі людьми

1. Основними напрямками державної політики у сфері протидії торгівлі людьми є:

1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту;

2) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності;

3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми»

Профілактика торгівлі людьми є одним із завдань діяльності усіх суб'єктів протидії торгівлі людьми у різному обсязі. Найчастіше вона розуміється як здійснення інформаційно-просвітницької та освітньої роботи з підвищення рівня усвідомленості проблеми та формування навичок безпечної поведінки. Однак, тут слід зауважити про необхідність здійснення роботи з мінімізації впливу всіх чинників, що впливають на існування проблеми торгівлі людьми в суспільстві.

Попередження торгівлі людьми – система заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до торгівлі людьми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми»

Таке розуміння профілактичної роботи вимагає впровадження комплексних освітніх і просвітницьких навчальних програм, повну інтеграцію тематики в навчально-виховну систему в поєднанні з такими актуальними напрямками профілактичної роботи як попередження насильства, жорстокого поводження з дітьми і їх експлуатації, гендерної дискримінації тощо.

Значну роль у профілактиці торгівлі людьми відіграють навчальні заклади та органи управління освітою, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби зайнятості, громадські та міжнародні організації.

На рівні Міністерства освіти і науки (з грудня 2011 р. – Міністерство освіти і науки, молоді та спорту) України велася активна нормотворча робота, яка є складовою системи державної політики у сфері протидії торгівлі людьми. Розпочалася вона в 1998 р. з інструктивно-методичного листа від 2 квітня, де Міністерство рекомендувало навчальним закладам включати тематику попередження торгівлі жінками в навчально-виховний процес. За ним слідували ще 12 наказів, які прямо чи опосередковано стосувалися проблем і заходів з профілактики торгівлі людьми, зокрема дітьми (див. табл. 1)

Накази МОН України від 28.12.2002 р. № 762 «Про концепцію Міністерства освіти і науки України щодо профілактики залучення дітей до незаконних форм праці»; від 10.11.2005 р. № 649 «Про проведення у 2005 – 2007 рр. інформаційно-освітніх заходів у навчальних закладах із питань запобігання торгівлі дітьми»; від 23.08.2006 р. № 631 «Про вжиття вичерпних

заходів, спрямованих на дотримання законодавства, щодо захисту прав неповнолітніх»; від 25.12.2006 р. № 844 «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорсткому поводженню з дітьми»; від 28.12.2006 р. № 865 «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів»; від 20.01.2007 р. № 27 «Про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2007 – 2009 рр.»; від 4.04.2007 р. № 279 «Про виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7.03.2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.»; від 21.06.2007 р. № 531 «Про виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту з питань профілактики злочинності та проявів насильства серед учнівської молоді, безпритульності і бездоглядності дітей»; від 25.12.2007 р. № 1176 «Про організацію і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 р.»; від 19.03.2009 р. № 255 «Про організацію інформаційно-просвітницької роботи в закладах освіти у 2009 – 2010 рр. щодо запобігання торгівлі людьми»; від 29.03.2011р. № 292 «Про організацію інформаційно-профілактичної роботи щодо запобігання торгівлі, експлуатації та жорсткого поводження з дітьми у 2011 році».

Боротьба з торгівлею людьми є невід'ємною складовою частиною діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Їх головними завданнями, відповідно до положень Закону України «Про протидію торгівлі людьми», є: 1) виявлення причин та передумов, що сприяють торгівлі людьми, та вжиття заходів щодо їх усунення; 2) забезпечення безпеки осіб, які визнані потерпілими від торгівлі людьми, свідків та інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві у справах щодо торгівлі людьми; 3) виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми; 4) притягнення до відповідальності, у тому числі кримінальної, осіб, причетних до торгівлі людьми; 5) забезпечення відновлення прав постраждалих від торгівлі людьми; 6) інформування суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та громадськості щодо результатів діяльності у сфері боротьби з торгівлею людьми.

Відповідно до даних Міністерства внутрішніх справ України, в період з 2001 р. по 2008 р. органами внутрішніх справ України виявлено 2289 злочинів, передбачених ст. 149 («Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини») Кримінального кодексу України; встановлено місцезнаходження та повернуто в Україну 2578 потерпілих від торгівлі людьми, у тому числі 262 дітей. У 2009 р. таких злочинів було виявлено 279, у 2010 р. – 257.

Наступним важливим напрямом протидії торгівлі людьми є робота з постраждалими від торгівлі людьми та членами їх сімей. Одразу ж звернемо увагу на важливість розмежування термінів – особа, яка

постраждала від торгівлі людьми, і особа, яка потерпіла від торгівлі людьми. Термін «потерпілий/потерпіла» є вживаним в юридичній практиці і стосується осіб, стосовно яких є підстави вважати, що вони потерпіли від злочину. Статус особи, потерпілої від торгівлі людьми, надається за фактом порушення правоохоронними органами кримінальної справи щодо торгівлі людьми. Для цього особі необхідно погодитись на співпрацю з правоохоронними органами щодо розкриття злочину торгівлі людьми. Однак не всі особи, які опинилися в ситуації торгівлі людьми, хочуть чи можуть звертатися до правоохоронних органів з заявами про злочин. Тим не менше це не має стати перешкодою для отримання необхідних послуг. Тому для забезпечення можливості отримання необхідної гарантованої допомоги з боку держави особа має отримати статус постраждалої від торгівлі людьми. Іншими словами, будь-яка особа, потерпіла від торгівлі людьми, є постраждалою. Тоді як не кожна особа, що постраждала від торгівлі людьми, є потерпілою.

Особа, яка постраждала від торгівлі людьми, – будь-яка фізична особа, яка стала об'єктом торгівлі людьми і визнана такою відповідно до положень цього Закону.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми»

Надання допомоги та захисту особам, постраждалим від торгівлі людьми, включає в себе надання медичних, психологічних, соціальних, юридичних, соціально-педагогічних послуг, матеріальної допомоги, тимчасового житла, придбання проїзних документів, надання або поновлення документів, професійну підготовку/перепідготовку тощо.

Стаття 16. Права особи, яка постраждала від торгівлі людьми

1. Особа, якій встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має право на забезпечення особистої безпеки, поваги, а також на безоплатне одержання:

- 1) інформації щодо своїх прав та можливостей, викладеної мовою, якою володіє дана особа;
- 2) медичної, психологічної, соціальної, правової та іншої необхідної допомоги;
- 3) тимчасового розміщення, за бажання постраждалої особи та у разі відсутності житла, в закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на строк до трьох місяців, який у разі необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації зокрема у зв'язку з участю особи в якості постраждалого або свідка у кримінальному процесі;
- 4) відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її заподіяли, у порядку, встановленому Цивільним кодексом України;

5) одноразової матеріальної допомоги у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

6) допомоги у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми»

У випадку, якщо постраждалими є іноземці та особи без громадянства, яким встановлено статус осіб, які постраждали від торгівлі людьми на території України, вони мають також право на безоплатне отримання послуг перекладача; тимчасове перебування в Україні строком до трьох місяців, який може бути продовжено у разі необхідності, зокрема у зв'язку з їхньою участю як постраждалих або свідків у кримінальному процесі. Якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що життю, фізичному чи психічному здоров'ю або свободі та недоторканності особи, яка постраждала від торгівлі людьми, загрожуватиме небезпека у разі повернення її в країну походження, після завершення строку її перебування в Україні, в установленому порядку цій особі може бути подовжено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, що є підставою для одержання дозволу на перебування на території України до припинення таких обставин.

Протягом значного періоду часу з 1997-го по 2009 рр. наданням допомоги постраждалим від торгівлі людьми переважно займалися громадські та міжнародні організації. Відповідно до статистики Представництва МОМ в Україні, із січня 2000 р. по вересень 2010 р. 7085 постраждалих осіб отримали допомогу в рамках реінтеграційної програми МОМ.

Центр «Ла Страда-Україна» за період з 1997-го по вересень 2010 рр. надав допомогу 1901 особі. З них за період з 2004-го по вересень 2010 рр. фахівці Центру надали допомогу 867 дітям, постраждалим від торгівлі дітьми та різних форм експлуатації.

У 2010 р. з упровадженням національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми більш вагомою стала робота з надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми з боку центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, дорадчих органів та мультидисциплінарних груп, до складу яких входять представники різних державних структур, що опікуються питаннями допомоги особам, які опинились у складних життєвих обставинах.

Питання для перевірки:

1. У чому полягає сутність комплексного підходу до роботи з протидії торгівлі людьми?
2. Що передбачає діяльність з боротьби з торгівлею людьми?
3. Дайте визначення поняттю «попередження торгівлі людьми».

4. У чому різниця між поняттями особа «постраждала» і «потерпіла» від торгівлі людьми?
5. Визначте зміст діяльності з надання допомоги та захисту постраждалим від торгівлі людьми.
6. Які основні права особи, яка постраждала від торгівлі людьми, визначені в національному законодавстві України?
7. Які додаткові права мають іноземці та особи без громадянства, якщо вони постраждали від торгівлі людьми на території України?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3739-17>
2. Моніторинг виконання Державної програми програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року / Міжнар. жіноч. правозахис. центр «Ла Страда-Україна», за заг. ред. К.Б. Левченко. – К.: [Агенство «Україна»], 2010. – 80 с.
3. Річний звіт 2010 / Міжнар. жіноч. правозахис. центр «Ла Страда-Україна». – К.: [Агенство «Україна»], 2010. – 36

Тема 2. Правові аспекти заборони торгівлі людьми та порушень прав дітей

Мета: представити основні документи стосовно захисту прав дитини та протидії торгівлі людьми на міжнародному та національному рівнях, сформуванню уявлення про розвиток законодавства у цих сферах.

Основні поняття теми: законодавство, нормативно-правові акти, конвенція, декларація, закон.

План:

- міжнародне законодавство щодо захисту прав дитини;
- національне законодавство щодо захисту прав дитини;
- міжнародне законодавство щодо протидії торгівлі людьми;
- національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми.

Міжнародні документи у сфері забезпечення реалізації прав дитини гарантують захист усіх прав дітей, базуючись на основоположному принципі найкращих інтересів дитини.

Міжнародне законодавство щодо захисту прав дитини:

1. Женевська декларація прав дитини, 1924 р.
2. Декларація прав дитини, 1959 р.
3. Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.
4. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, 1990 р.
5. Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р.

Першим окремим документом, що закликав до охорони дітей та їхніх прав, була **Женевська декларація прав дитини**, прийнята 1924 р. **Декларація прав дитини** проголошена з метою забезпечення дітям щасливого дитинства і користування правами і свободами. Вона закликає батьків, місцеву владу і національні уряди до того, щоб вони визначили і намагалися дотримуватися цих прав шляхом прийняття та здійснення законодавчих та інших заходів.

Конвенція ООН про права дитини проголошує необхідність правового та іншого захисту до і після народження дитини, важливість поваги культурних цінностей народу, до якого належить дитина, а також важливу роль міжнародного співробітництва у сфері захисту прав дитини. Статті Конвенції включають різні аспекти життя дитини: фізичний, особистісний, освітній та сімейний. Фізичний аспект розглядається як право дитини на життя, здоровий розвиток, медичну допомогу найвищого стандарту та захист від усіх форм експлуатації. До особистісного аспекту належать права дитини на збереження індивідуальності, вільного проголошення своїх поглядів, думок, повагу совісті та релігії. Освітній аспект включає право дитини на освіту (забезпечення безкоштовного і обов'язкового початкового навчання, заохочення середньої освіти та доступність вищої), яка повинна бути націлена на максимальний розвиток особистості, талантів, розумових та фізичних здібностей дитини. Важливим аспектом життя дитини є сімейний, до якого належить право дитини на виховання в сім'ї, підтримання особистих стосунків з батьками та невтручання в їхнє домашнє та сімейне життя.

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей визначає проблеми, які перешкоджають повноцінному розвитку дитини. Вона також визначає основні завдання для подолання цих проблем.

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р. регулює питання, пов'язані з порушеннями таких прав дитини, як торгівля дітьми, дитяча проституція та дитяча порнографія.

Національне законодавство щодо захисту прав дітей:

3. Конституція України, 1996 р.
4. Закон «Про охорону дитинства», 2001 р.
5. Закон «Про освіту», 1991 р.
6. Кримінальний кодекс України, 2001 р.
7. Сімейний кодекс України, 2002 р.
8. Закон про виконання Конвенції ООН про права дитини

Ратифікувавши Конвенцію про права дитини, Україна взяла зобов'язання, відповідно до частини 1 статті 19 цього документа, вжити всіх необхідних законодавчих, адміністративних і просвітницьких заходів щодо захисту дітей від насильства у всіх його проявах, образ, зловживань, недбалого піклування або його відсутності.

Вихідною ідеєю законодавчого забезпечення прав дітей в Україні загалом є принцип: усі «діти рівні у своїх правах незалежно від походження», що записано в статті 52 Конституції України. Україна також уперше в Конституції зазначила, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом, держава забезпечує гарантії державного утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 52).

На підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини 26 квітня 2001р. в Україні був прийнятий **Закон «Про охорону дитинства»**, який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Стаття 10. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї.

1. Члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину, службою дільничних інспекторів міліції або кримінальною міліцією у справах дітей, про що йому повідомляється під розписку.
2. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.
3. У разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ця особа направляється до кризового центру для проходження

корекційної програми, а також щодо неї у випадках і в порядку, передбачених цим Законом, може бути винесено захисний припис.

Захист дітей, які позбавлені батьківського піклування, посідає важливе місце в документі. Відповідно до статті 25 «Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» Закону України «Про охорону дитинства» діти, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, мають право на особливий захист і допомогу з боку держави. Держава гарантує матеріальну допомогу цій категорії дітей а також працевлаштування після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах, збереження житлового приміщення, в якому вони проживали, протягом усього часу перебування їх в закладах опіки і піклування.

Одним з важливих законів є прийнятий ще на початку розбудови незалежної держави **Закон «Про освіту»** (уведений в дію Постановою Верховної Ради України від 04.06.91 № 1144-12, із змінами та доповненнями), в якому увага приділена створенню системи освіти в Україні. Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального розвитку дитини. Тому забезпечення права кожній дитині на рівний доступ до неї мусить бути одним із напрямів державної політики кожної країни.

За незабезпечення середньої освіти дітям батьки несуть відповідальність відповідно до статті 184 Адміністративного кодексу України (штраф).

Різні міжнародні законодавчі акти з протидії торгівлі людьми дуже часто спрямовані як проти окремих проявів торгівлі людьми, так і проти тих чи інших, пов'язаних із торгівлею людьми, негативних явищ та можуть бути згруповані за рядом напрямів.

Міжнародне законодавство щодо протидії торгівлі людьми:

1. Конвенція про рабство, 1926 р., зміни у 1953 р.
2. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю, 1930 р.
3. Додаткова Конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів, тотожних з рабством, 1956 р.
4. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами, 1949 р.
5. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, 1979 р.
6. Загальна декларація прав людини, 1948 р.
7. Пекінська платформа дій, 1995 р.

8. Гаазька міністерська декларація, 1997 р.
9. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, 2000 р.
10. Брюссельська декларація про запобігання і боротьбу з торгівлею людьми, 2002 р.
11. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, ратифікована Україною у 2010 р.

Перший напрям – боротьба із работоргівлею та рабством. Сьогодні чинними є декілька міжнародних документів, що забороняють рабство та работоргівлю і передбачають заходи протидії цим явищам. Ці документи були прийняті у 30 – 50-х рр. ХХ ст., але залишаються актуальними і зараз. Першим із таких документів є **Конвенція про рабство** від 25 вересня 1926 р. зі змінами від 7 грудня 1953 р. У частині 1 статті 1 цієї Конвенції дається визначення рабству.

Згідно зі статтею 2 цього документа країни-учасниці зобов'язались «продовжувати домагатися повної ліквідації рабства у всіх його формах». Наступним міжнародним документом є **Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів, тотожних з рабством** від 7 вересня 1956 року. Згідно з пунктом с) статті 7 згаданої конвенції «під работоргівлею визнаються і в неї включаються всі дії, пов'язані із захопленням, придбанням якої-небудь особи або із розпорядженням нею з метою обернення її в рабство; усі дії, пов'язані із придбанням раба з метою його продажу або обміну; усі дії щодо продажу або обміну особи, придбаної з цією метою, та взагалі всяка діяльність з торгівлі та перевезення рабів будь-якими транспортними засобами». Заборону рабства також було закріплено в таких авторитетних міжнародних документах, як Загальна декларація прав людини (1948 р.) та Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.).

Другий напрям міжнародної боротьби із торгівлею людьми розвивається в плані протистояння поширеному явищу продажу жінок за кордон з метою використання в проституції, а також боротьби зі звітництвом. Загалом прийнято цілий ряд міжнародних документів із цього питання. Серед документів цього напрямку – **Конвенція про боротьбу із торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами** (надалі – Конвенція). Конвенція консолідує положення інших міжнародних договорів з даного питання, укладених за період з 1904 р. Основне завдання Конвенції – визначення ефективних заходів боротьби з усіма формами торгівлі людьми й експлуатації проституції. Уперше в історії підписання міжнародних документів дана Конвенція проголосила експлуатацію проституції і торгівлю людьми актами, несумісними з достоїнством і цінністю особистості людини, такими, що ставлять під

загрозу благополуччя окремих осіб, родини і суспільства. Безпосередньо поняття торгівлі людьми у Конвенції не розкривається, однак відповідно до її назви та змісту під торгівлею людьми Конвенція мала на увазі лише звітництво та експлуатацію проституції. Наступним міжнародним документом цього напрямку була **Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок** (1979 р.). Відповідно до статті 6 цієї Конвенції країни-учасниці зобов'язалися вживати всіх необхідних заходів для протидії торгівлі жінками та експлуатації проституції жінок.

Торгівля жінками розглядається в Конвенції як злочин, який вимагає протидії. Водночас, у Конвенції розрізняються проституція та експлуатація проституції. У загальних рекомендаціях Конвенції звертається увага на той факт, що на додаток до вже існуючих форм торгівлі з'явилися нові форми сексуальної експлуатації, такі як секс-туризм, вербування робочої сили з країн третього світу для використання в домашньому господарстві громадян розвинутих країн, а також фіктивні шлюби жінок країн третього світу з іноземцями і «наречені за листуванням». Положення цієї Конвенції було розкрито в **Декларації про викоренення насильства щодо жінок**. Визнання цим документом того факту, що акт торгівлі жінками може вчинюватись з іншою, крім сексуальної експлуатації, метою, було кроком до ширшого розуміння торгівлі людьми.

З'явилися також комплексні за своїм характером міжнародні документи з приводу боротьби із торгівлею людьми, в котрих декларується намагання одночасної протидії різним проявам цього явища. Підсумком цілої низки конвенцій ООН стала Пекінська платформа дій (1995 р.). Цей документ висуває концепцію боротьби з торгівлею людьми за різними напрямками, а саме: за допомогою профілактичних заходів щодо рабства, торгівлі жінками з метою використання в проституції та в інших комерційних видах діяльності, пов'язаних із сексом, насильницькою працею, примусом до шлюбу.

Відомою в боротьбі з торгівлею людьми серед міжнародних документів стала **Гаазька міністерська декларація** європейських рекомендацій щодо ефективних заходів з попередження та боротьби із торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації (1997 р.). У цій Декларації запропоновано цілий комплекс заходів у рамках Європи, Європейського Союзу, країн-кандидатів у члени співтовариства. Торговля жінками у цьому документі визначається як «будь-які дії, спрямовані на легальне або нелегальне ввезення, провезення, перебування або вивезення з території країни жінок з метою їх прибуткової сексуальної експлуатації, з використанням примушування, зокрема насильства, погроз або обману, зловживання службовим становищем або іншого тиску, внаслідок якого особа не має ніякого іншого реального та задовільного вибору, як тільки скоритися цьому тиску або вчиненням протиправним діям».

Інші напрями боротьби із торгівлею людьми розвиваються в плані протистояння примусовій праці (**Конвенція про примусову**

чи обов'язкову працю, 1930 р.), торгівлі дітьми для незаконного усиновлення (Женевська декларація прав дитини, 1924 р., Декларація прав дитини, 1959 р., Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.). Останнім часом також з'явилися нові напрями, такі як боротьба із торгівлею людьми з метою незаконного вилучення органів, а також із продажем людських ембріонів та плодів (Резолюція Комітету міністрів Ради Європи про узгодження законодавств держав-учасників з питань вилучення, пересадки і трансплантації матеріалів організму людини № (78) 29, 1978 р.). **Рекомендація Ради Європи № 1046 щодо використання ембріонів та плодів людини з метою діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі** (1986 р.) констатувала, що прогрес у науці про життя та в медицині зробив юридичний статус ембріона і плоду особливо непевним.

Документ, який дає найширше визначення торгівлі людьми, – **Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності**, прийнятий 15 листопада 2000 р., вступив у силу 25 грудня 2003 року, (див. ст. 10).

Окремо в Протоколі розкривається поняття експлуатації, котра включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб та інші форми сексуальної експлуатації; примусову працю чи послуги, рабство чи звичаї, подібні до рабства, підневільний стан чи вилучення органів. Крім того, у цьому документі акцентується увага на двох обставинах. По-перше, згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію не береться до уваги, якщо був використаний будь-який засіб впливу, вказаний у визначенні торгівлі людьми. По-друге, вербування, перевезення, передача, переховування чи отримання дитини з метою експлуатації вважається торгівлею людьми навіть у тому випадку, коли вони не були пов'язані із застосуванням одного із засобів впливу, вказаних у визначенні торгівлі людьми.

Визначення торгівлі людьми з протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН.

а) «торгівля людьми» означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів;

б) згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті (а) цієї статті, не береться до уваги, якщо було

- використано будь-який із заходів впливу, зазначених у підпункті (а);
- с) вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважаються «торгівлею людьми» навіть у тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, зазначених у підпункті (а) цієї статті;
- д) «дитина» означає будь-яку особу, що не досягла 18-літнього віку.

Брюссельська декларація про запобігання і боротьбу з торгівлею людьми (2002 р.) визнає торгівлю людьми серйозним порушенням прав людини, що пов'язане з примусовою сексуальною експлуатацією, трудовою експлуатацією в умовах близьких до рабських, з експлуатацією, котра породжує жебраків і малолітніх злочинців, використанням людей як домашньої прислуги. Вона закликає світову спільноту країн-постачальниць живого товару, країн транзиту та країн призначення об'єднувати свої зусилля для досягнення всебічної, багатоаспектної й ефективної скоординованої політики протидії цьому злочину, при цьому дотримуючись прав людини та приділяючи особливу увагу боротьбі з торгівлею дітьми, висуваючи як пріоритет інтереси дітей. Глобальний підхід до боротьби з торгівлею людьми повинен бути спрямований на всі форми експлуатації, включаючи сексуальну експлуатацію, трудову експлуатацію, зокрема експлуатацію дитячої праці і жебрацтво.

Брюссельська декларація націлена на подальший розвиток європейського і міжнародного співробітництва, а також на розробку конкретних заходів, стандартів, поширення кращого досвіду роботи і механізмів для запобігання і боротьби з торгівлею людьми.

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми багато в чому наслідує Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, але враховує особливості свого регіону та вдосконалює деякі положення.

Зокрема, розширена сфера застосування Конвенції (застосовується до всіх форм торгівлі людьми, національних або міжнародних, пов'язаних або не пов'язаних з організованою злочинністю), започатковано механізм ідентифікації жертв торгівлі людьми, встановлюються положення про необхідність криміналізації користування послугами особи, яка є постраждалою від торгівлі людьми, діянь щодо проїзних і посвідчувальних документів, закладено положення про координацію зусиль у сфері протидії торгівлі людьми та розроблено механізм моніторингу виконання Конвенції. Конвенція також містить вимоги щодо запровадження системи заходів із допомоги жертвам торгівлі людьми, які мають охоплювати їх фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію, матеріальну підтримку.

Положення наведених міжнародних угод та конвенцій тією чи іншою мірою були реалізовані у національних законодавствах багатьох країн.

Сьогодні близько 180 країн світу мають законодавство, спрямоване на протидію проявам торгівлі людьми. Розглянуті протиріччя в розумінні явища торгівлі людьми та національні юридичні традиції зумовили різні підходи до криміналізації цього діяння, та порушень, як пов'язаних безпосередньо із торгівлею людьми, так і з названими вище супутніми явищами. Згідно з наведеними напрямками суспільного реагування на торгівлю людьми розглянемо джерела, що утворюють українську нормативну базу протидії цьому явищу.

У законодавчому забезпеченні в Україні протидії безпосередньо торгівлі людьми, котра відповідає сукупності ознак заволодіння, продажу та злочинного використання, центральне місце посідає Кримінальний кодекс України.

Національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми:

1. Закон України «Про ратифікацію Конвенції ООН проти транснаціональної злочинності», 2004 р.
2. Закон України «Про ратифікацію Конвенції РЄ про протидію торгівлі людьми», 2010 р.
3. Кримінальний кодекс України, 2001 р. зі змінами.
4. Закон України «Про протидію торгівлі людьми», 2011

Відповідно до частини 1 статті 149 **Кримінального кодексу України** злочин «торгівля людьми» має три самостійні форми:

- 1) продаж людини;
- 2) інша оплатна передача людини;
- 3) здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди (крім продажу та іншої оплатної передачі), пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам).

Частиною 2 статті 149 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності. У частині третій встановлена відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Стаття 149 ККУ. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини

1. Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.
2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.
3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Кінцева мета злочинного діяння, а саме: сексуальна експлуатація, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація праці та інше є обов'язковою ознакою всіх трьох форм торгівлі людьми, передбачених статтею 149 Кримінального кодексу України.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони всіх трьох форм злочину, передбаченого статтею 149 Кримінального кодексу України, є незаконність вчинюваних по відношенню до людини дій. Це пояснюється тим, що існують законні угоди, пов'язані з оплатною передачею людини. Прикладом законної угоди є продаж спортсмена одним спортивним клубом іншому – так звані «трансферні угоди» щодо спортсменів.

У статті 149 Кримінального кодексу України законодавець фактично криміналізував торгівлю людиною навіть з її згоди. Таке законодавче рішення є цілком логічним, оскільки, як свідчить практика, у багатьох випадках людина перебуває в безвихідній життєвій ситуації, і тому свідомо та добровільно йде на вчинення відносно неї незаконної угоди.

Одним із важливих заходів щодо протидії торгівлі людьми і експлуатації дітей має бути відповідальна підготовка педагогічних кадрів.

Попередні державні програми протидії торгівлі людьми передбачали розробку та запровадження в педагогічних вищих навчальних закладах викладання спецкурсів з питань запобігання торгівлі людьми. Це, зокрема,

пункт 9 Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. (Включити до програм підготовки перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти навчальні курси, лекції та практичні заняття з питань протидії торгівлі людьми), пункт 19 Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002 – 2005 рр. (Продовжити здійснення заходів, пов'язаних з розробленням та запровадженням в обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти, у педагогічних вищих навчальних закладах вивчення спецкурсу з питань запобігання торгівлі людьми), пункт 23 Програми запобігання торгівлі жінками та дітьми від 25.09.1999 р. (Розробити програми та запровадити у вищих навчальних закладах викладання спецкурсів, проведення навчально-практичних семінарів, роз'яснювальної роботи з питань запобігання насильству над жінками та дітьми і торгівлі ними).

20 вересня 2011 року Президент України підписав **Закон України «Про протидію торгівлі людьми»**. Цей Закон визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, гарантуючи гендерну рівність, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам.

Питання для перевірки:

1. Які основні міжнародні документи стосуються забезпечення реалізації прав дитини?
2. В яких національних документах відображена необхідність забезпечення реалізації прав дитини?
3. Які виділяють основні групи міжнародних документів з протидії торгівлі людьми?
4. Назвіть основні міжнародні документи, що стосуються протидії торгівлі людьми та пов'язаних з нею порушень прав людини.
5. Які національні документи містять положення щодо протидії торгівлі людьми?
6. В яких останніх міжнародних документах міститься визначення поняття «торгівля людьми»?
7. Як визначає поняття «торгівля людьми» Закон України «Про протидію торгівлі людьми»?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін.; заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: «Міленіум», 2005. – 210 с.

2. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 344 с.
3. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с.
4. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3739-17>
5. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858

Тема 3. Взаємодія суб'єктів протидії торгівлі людьми

Мета: сформувані уявлення про роль і функції суб'єктів протидії торгівлі людьми, позитивне ставлення до взаємодії, представити форми та досвід організації взаємодії, основні умови її ефективності.

Основні поняття: суб'єкти протидії, взаємодія, умови взаємодії, органи виконавчої влади, громадська організація, міжнародна організація, приватне підприємство, корпоративна соціальна відповідальність бізнесу, мережа, коаліція, дорадчий орган, міжвідомча комісія, координаційна рада.

План:

- суб'єкти протидії торгівлі людьми;
- поняття взаємодії;
- основні умови ефективної взаємодії;
- форми та досвід організації взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми.

Основними суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, є органи державної влади (Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади, закордонні дипломатичні установи України, заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, органи місцевого самоврядування), громадські та міжнародні організації, приватні підприємства, окремі громадяни (у тому числі представники цільової групи).

Органи державної влади виконують функції, які закріплені за ними законодавчими та нормативно-правовими документами, зокрема Законом України «Про протидію торгівлі людьми», та Законом України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року», державними цільовими програмами, наказами, посадовими інструкціями.

Стаття 6. Повноваження Кабінету Міністрів України

1. Кабінет Міністрів України:

1) спрямовує і координує роботу суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

2) визначає:

а) національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми;

б) процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

в) порядок утворення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми;

3) затверджує:

а) Державну цільову програму у сфері протидії торгівлі людьми та здійснює контроль за її реалізацією;

б) Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та здійснює контроль за його реалізацією;

в) форми опитувальника щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та довідки про встановлення її статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

г) форму довідки, що підтверджує факт звернення іноземця чи особи без громадянства за встановленням статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України;

г) положення про заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;

4) встановлює порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Стаття 7. Загальні повноваження центральних органів виконавчої влади у сфері протидії торгівлі людьми

1. Центральні органи виконавчої влади відповідно до визначених у встановленому порядку повноважень у сфері протидії торгівлі людьми здійснюють:

1) формування та реалізацію державної політики у сфері протидії торгівлі людьми;

- 2) розробку проекту Державної цільової програми протидії торгівлі людьми та забезпечують її реалізацію;
- 3) розробку проекту Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та забезпечують його реалізацію;
- 4) моніторинг діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;
- 5) підготовку та оприлюднення у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку щорічної доповіді про стан реалізації заходів у сфері протидії торгівлі людьми;
- 6) у відповідності до визначеної Кабінетом Міністрів України процедури роботи щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
- 7) заходи, спрямовані на:
  - а) викоринення передумов торгівлі людьми, зокрема, щодо попередження насильства в сім'ї та дискримінації за ознакою статі;
  - б) підвищення рівня обізнаності щодо протидії торгівлі дітьми серед батьків та осіб, які їх замінюють, та осіб, які постійно контактують у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах;
  - 8) координацію та контроль за діяльністю закладів допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- 9) заходи щодо:
  - а) комплексного аналізу стану попередження, виявлення та розкриття злочинів торгівлі людьми;
  - б) попередження, виявлення та розкриття злочинів торгівлі людьми, у тому числі, що мають характер транснаціональної організованої злочинності;
  - в) розшуку осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання за вчинення злочинів торгівлі людьми;
- 10) заходи:
  - а) прикордонного контролю, спрямовані на попередження і виявлення фактів торгівлі людьми, у тому числі з використанням транспортних засобів, що експлуатуються комерційними перевізниками;
  - б) системного та комплексного характеру щодо удосконалення безпеки і контролю паспортних документів та інших документів, що дають право виїзду з України та в'їзду в Україну;
  - в) щодо своєчасного оформлення документів на право перебування в Україні або повернення в Україну;
  - г) щодо репатріації іноземців та осіб без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми;
  - г) щодо примусового видворення з України іноземців та осіб без громадянства, які порушили законодавство про протидію торгівлі людьми.

Стаття 8. Повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері протидії торгівлі людьми

1. Місцеві державні адміністрації відповідно до визначених в установленому порядку повноважень у сфері протидії торгівлі людьми:

- 1) забезпечують проведення соціальної роботи та надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- 2) організують проведення інформаційних кампаній, у тому числі з використанням засобів масової інформації;
- 3) забезпечують створення і підтримку „гарячих ліній”, пунктів консультування та розповсюдження інформаційно-просвітницьких матеріалів з питань попередження торгівлі людьми;
- 5) співпрацюють з об'єднаннями громадян з питань попередження торгівлі людьми;
- 6) відповідно до визначеної Кабінетом Міністрів України процедури беруть участь у роботі щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
- 7) забезпечують впровадження та функціонування Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;
- 8) реалізують заходи, що сприяють викоріненню передумов торгівлі людьми, зокрема, щодо попередження насильства в сім'ї та дискримінації за ознакою статі;
- 9) вживають заходів для підвищення рівня обізнаності щодо протидії торгівлі дітьми серед батьків та осіб, які їх замінюють, та осіб, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах.

Важливими суб'єктами протидії торгівлі людьми є міжнародні організації та представництва. Найбільш активними у сфері протидії торгівлі людьми в Україні є Представництво Міжнародної організації з міграції, Координатор проектів Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Програма викорінення найгірших форм дитячої праці Міжнародної організації праці, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), ЕКПАТ, Рада Європи, іноземні посольства. Окрім надання коштів на діяльність з протидії торгівлі людьми в Україні, міжнародні організації та представництва впливають на основні засади формування національної політики з протидії торгівлі людьми, сприяють вивченню та впровадженню кращих практик іноземного досвіду у сфері протидії торгівлі людьми.

Приватні підприємства також беруть участь в заходах з протидії торгівлі людьми. Їхня участь, як стверджує К.Б. Левченко, зосереджується переважно на трьох основних напрямках:

1. Формування бюджету бізнес-організацій, спрямованого на реалізацію соціально важливих програм громадських та благодійних організацій, фінансування соціальноспрямованих проектів та програм. У такій ситуації бізнес-структури виконують роль донорських організацій.

2. Формування та реалізація власних програм (спільно з партнерами з інших бізнес-структур, третього сектору тощо). У такій ситуації вони часто мають працівника, який фактично організовує роботу, як це робиться в громадських організаціях. Бізнес-структури розглядаються як учасники реалізації соціально важливих програм та проектів.

Підрівень другого рівня – створення бізнесменами або бізнес-структурами благодійних фондів, які реалізують різноманітні соціальні програми.

3. Формування соціально-відповідального бізнесу в глибинному розумінні цього поняття, коли соціальна складова закладена в основну діяльність самих організацій або пов'язана з такою діяльністю. В такому разі мова йде про добровільне прийняття та втілення у життя соціальних стандартів та ідеологічних принципів, які виходять за межі бізнесу і пов'язані з ідеями загальнолюдських цінностей, прав людини, прав дитини тощо.

Серед представників комерційних структур ініціативи у сфері протидії торгівлі людьми в Україні підтримують і впроваджують мобільні оператори Київстар, Лайф та МТС, компанія Майкрософт, Укртелеком, БІЛАЙН, рекламне агентство «Leo Burnett» тощо.

Важливими суб'єктами протидії торгівлі людьми є представники цільових груп, з якими проводиться соціальна, педагогічна, соціально-педагогічна робота. Сюди, перш за все, можемо віднести представників групи ризику для здійснення профілактичної діяльності, постраждалих осіб та членів їхніх сімей для надання допомоги та захисту. У цих випадках зазначена категорія осіб є одночасно і суб'єктом, і об'єктом діяльності з протидії торгівлі людьми.

Використання сучасних технологій, котрі стимулюють активність цільової групи, сприяють тому, що, наприклад, учні організовують учнівські громадські об'єднання, волонтерські організації, лекторські групи. Одним із напрямів діяльності таких об'єднань є навчання своїх ровесників правам дитини, запобіганню і протидії таким явищам, як насильство, торгівлі дітьми, експлуатація та дискримінація.

Важливою умовою успішності реалізації політики з протидії торгівлі людьми в Україні є налагодженість та дієвість механізмів взаємодії суб'єктів цієї роботи. Це також є і основним принципом протидії торгівлі людьми, визначеним у законодавстві.

Стаття 3. Основні принципи протидії торгівлі людьми

1. Діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, ґрунтується на таких принципах:

...5) взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами досудового розслідування та з громадськими і міжнародними організаціями.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми»

Поняття взаємодії розкривалося багатьма зарубіжними і вітчизняними вченими й дослідниками в галузі філософії (Платон, Аристотель, Спіноза, Т. Гоббс, І. Кант), педагогіки (Л. Виготський, Е. Ільєнковий), психології (Ю. Неймер, В. Крисько), соціології (Р. Дарендорф, Л. Козер, Д. Романс, П. Блау, Г. Мід, Г. Блумер, Д. Морено, Л. Майбородова, М. Рожков), соціальної педагогіки (І. Зверєва, С. Терницька). За визначенням С. Терницької, «взаємодія – це цілеспрямований взаємовплив активних діючих систем, що сприяє їх взаємозбагаченню і посиленню виховного потенціалу». Таким чином, під взаємодією в соціальній сфері ми будемо розуміти діяльність, котра забезпечує позитивні соціальні зміни.

Налагодження та дієвість взаємодії між різними суб'єктами протидії торгівлі людьми залежить від ряду умов, зокрема таких, як визначеність ролі та функцій кожного суб'єкта протидії торгівлі людьми, порядку взаємодії; наявність національних, обласних та місцевих механізмів взаємодії; врахування людського фактора (особистісні стосунки, особисті якості та психологічні ролі учасників взаємодії); дотримання принципів пріоритетності партнерства, прозорості, балансування між загальними та індивідуальними інтересами учасників взаємодії; наявність спільної діяльності на всіх її етапах (планування, виконання, моніторинг та оцінка, аналіз).

Для забезпечення цих умов важливо визначити коло потенційних партнерів, сферу їх компетенції; формально оформлювати взаємодію у вигляді меморандумів, договорів та інших документів; залучати до взаємодії оптимальну кількість суб'єктів для поєднання діяльності з протидією насильству та жорсткому поводженню з дітьми, експлуатації, дискримінації; підвищувати мотивацію до взаємодії керівників організацій чи програм, лідерів організацій і структур; забезпечувати спільну діяльність партнерів на всіх етапах взаємодії (планування, виконання, моніторинг та оцінка, аналіз); визначити відповідального за управління взаємодією; регулярно підтримувати контакти з партнерами; дослідити наявні національні, обласні та місцеві механізми взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми, сферу їх діяльності; визначити ролі, функції та завдання учасників взаємодії; визначити ризики взаємодії, виходячи з особистісних стосунків, особистісних якостей та психологічних ролей

учасників взаємодії, та врахувати їх при плануванні взаємодії; визначити інтереси кожного учасника взаємодії; досягнути домовленостей про взаємодію, враховуючи інтереси учасників взаємодії; визначити порядок прозорого спілкування, прийняття рішень; використовувати наявний досвід позитивного конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

Дослідження стану взаємодії загальноосвітніх навчальних закладів з іншими суб'єктами протидії торгівлі людьми дозволило виділити низку проблем. Серед них варто зазначити відсутність або недостатність взаємодії, недостатність знань про ролі та функції суб'єктів протидії торгівлі людьми, існуючих механізмів взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми на національному, обласному та місцевому рівнях, що перешкоджало визначенню кола потенційних партнерів; нерегулярний та поодинокий характер взаємодії; переважання неформальної взаємодії над формальною з підписаними документами.

Важливо відзначити специфічну роль сільського загальноосвітнього закладу в налагодженні взаємодії. Вона пов'язана, перш за все, з особливостями сільського способу життя та станом села в сучасних умовах. Як зазначає Т. Глушук, «школа є по суті єдиним освітньо-виховним і культурним центром роботи з дітьми і молоддю у сільській місцевості». Тому доцільно говорити про значну роль сільської школи в організації взаємодії з місцевою громадою, її педагогізації. С. Харченко стверджує, що «взаємодія школи й сільського соціуму дозволяє створити інтегративний освітньо-виховний простір, що включає в себе інтеграцію культурно-просвітньої, соціальної, трудової роботи з дітьми й дорослими». А головну координуючу роль, на думку Ю. Поліщука, має взяти на себе соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу. «... необхідність активізації зусиль, спрямованих на педагогізацію позашкільного соціуму в мікрорайоні загальноосвітнього навчального закладу з метою їх упорядкування, на нашу думку, є важливим професійним обов'язком соціального педагога ...» .

Взаємодія суб'єктів може відбуватися на рівні однотипної категорії суб'єктів і на рівні двох чи більше категорій суб'єктів. На рівні однотипної категорії суб'єктів взаємодія відбувається, наприклад, лише між державними структурами, між громадськими організаціями чи між міжнародними організаціями. Вона також відбувається і на рівні двох чи більше категорій суб'єктів, наприклад між державною структурою і громадською організацією чи між державною структурою, громадською і міжнародною організацією. Таким чином, кожний суб'єкт може одночасно перебувати у взаємодії з більш ніж одним іншим суб'єктом протидії торгівлі людьми.

Поширеними формами організації взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми є міжвідомчі координаційні ради, комісії, експертні робочі групи, мережі, коаліції тощо.

Міжвідомча координаційна рада з питань протидії торгівлі людьми, що була створена відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1961 від 25 грудня 2002 р., стала платформою для взаємодії та координації діяльності різних суб'єктів виконання політики з протидії торгівлі людьми. Вона була реформована у Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, створену відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 05.09.2007 р. № 1087 «Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми». Її бездіяльність і неспроможність слугувати сприянням взаємодії та координації в питаннях протидії торгівлі людьми викликала хвилю критики з боку і державних структур, і громадських, і міжнародних організацій. Досвід роботи та порівняльний аналіз діяльності двох рад показав, що виділення однієї тематики для діяльності такого консультативно-дорадчого органу замість об'єднання декількох є умовою не лише успішності роботи, але й взагалі роботи.

При Міжвідомчій координаційній раді з питань протидії торгівлі людьми було створено експертну робочу групу з питань протидії торгівлі людьми. До її складу входили представники усіх задіяних державних структур, громадських та міжнародних організацій. Існувала практика спільної ініціації та організації засідань експертної робочої групи. Так, громадська організація Центр «Ла Страда-Україна» у середньому ініціював та допомагав у проведенні 1–2 таких засідань на рік. Останнє з таких засідань у 2008 р. було присвячене темі моніторингу державної політики протидії торгівлі людьми.

На обласному рівні основними формами організації взаємодії є **обласні ради або комісії з питань протидії торгівлі людьми**. Їх діяльність координують обласні управління у справах сім'ї та молоді.

Іншою формою організації взаємодії на обласному рівні є дорадчі органи. Відповідно до спільного наказу семи міністерств та відомств, яким встановлено порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, що опинилися в складних життєвих обставинах, дорадчі органи створюються для здійснення координації між суб'єктами та комплексного вирішення питань таких сімей при управліннях у справах сім'ї, молоді та спорту. До складу дорадчого органу входять: начальник управління (відділу) у справах сім'ї, молоді та спорту, директор центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, начальник служби у справах дітей; також за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту: керівники управлінь охорони здоров'я, керівники управлінь освіти і науки, керівники органів праці та соціального захисту населення, керівники органів внутрішніх справ, керівники установ виконання покарань, керівники інших структурних підрозділів місцевої адміністрації, представники підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян. На засіданнях дорадчого органу приймається рішення про взяття сім'ї під соціальний супровід або про відсутність такої необхідності та розподіляються функції кожного суб'єкта

стосовно вирішення складних життєвих обставин цієї сім'ї. Ефективна взаємодія суб'єктів дорадчого органу є умовою успішності профілактики не лише торгівлі дітьми, а й багатьох інших негативних явищ у суспільстві, як то бездоглядність і безпритульність, втягнення дітей у злочинну діяльність, жебракування.

Створення мереж є важливою формою організації взаємодії між різними суб'єктами. З 2004 р. в Україні діє **Всеукраїнська мережа громадських організацій з протидії комерційній сексуальній експлуатації дітей ЕКПАТ**. Існує 71 група у 64 країнах світу, що входять до складу мережі. В Україні до складу мережі входять 25 громадських організацій. Мережа зосереджує свою діяльність за такими напрямками: відстоювання інтересів та лобювання необхідних змін у законодавстві для захисту дітей від жорстокого поводження та задля повного викоренення КСЕД; розробка, реалізація та моніторинг Плану дій України з питань захисту дітей від комерційної сексуальної експлуатації; превентивно-освітня робота з дітьми та сім'ями у сфері протидії КСЕД; підготовка спеціалістів у сфері протидії КСЕД; надання допомоги потерпілим від комерційної сексуальної експлуатації з метою їх соціально-психологічної реабілітації та реінтеграції в суспільство; сприяння співробітництву між державними та недержавними інституціями, а також громадами у сфері захисту дітей від комерційної сексуальної експлуатації; здійснення регулярного обміну інформацією між громадськими організаціями, а також між громадськими організаціями та державними структурами; співпраця із засобами масової інформації щодо захисту дітей від будь-яких порушень та підвищення поінформованості громадськості з проблеми КСЕД; сприяння проведенню наукових досліджень щодо проблеми КСЕД; налагодження співпраці з міжнародними громадськими організаціями, підтримка міжнародних контактів та зв'язків, утворення міжнародних спілок, об'єднань, укладення угод, участь у здійсненні заходів, що не суперечать міжнародним зобов'язанням України. У мережі виокремлено окремий напрям – молодіжна секція, до складу якої входить молодь. Заклик до участі дітей та молоді в політиці знайшов своє практичне втілення в роботі мережі.

Іншим прикладом організації взаємодії є **Коаліція** за безпеку дітей в Інтернеті. Вона створена в Україні з ініціативи компанії «Майкрософт-Україна» у 2008 р. з метою профілактики потрапляння дітей в небезпечні ситуації через користування електронною мережею Інтернет. До Коаліції приєдналися громадські організації, державні та комерційні структури, громадські діячі. Протягом 2008 р. коаліцією або з її ініціативи та за її участю організовано та проведено низку заходів: презентовано дитячий сайт «ОН-ляндія» щодо безпеки в Інтернеті, проведені прес-конференція, навчальний семінар для працівників МВС України на тему боротьби із розповсюдженням дитячої порнографії, «круглий стіл» у Верховній Раді України на тему «Безпека дітей в Інтернеті», навчання консультантів та

волонтерів для надання консультацій з безпечної поведінки в Інтернеті на Національній «гарячій лінії» з питань запобігання торгівлі людьми.

Тренерська мережа – є формою організації взаємодії групи експертів, тренерів, лекторів, котрі здійснюють профілактику торгівлі дітьми. На базі Центру «Ла Страда-Україна» така мережа працює з 2000 р. Аналіз практичного десятирічного досвіду роботи Національної тренерської мережі Центру дозволяє узагальнити її основні переваги, а саме можливість охопити значну кількість учасників заходами з профілактики торгівлі людьми; можливість широкого географічного покриття заходами; доступ до сільської місцевості, невеликих міст; поширення кращих моделей профілактичної роботи, передового досвіду; широке розповсюдження інформаційних та навчально-методичних матеріалів у місцях, де є брак інформації. Стратегія роботи та розвитку тренерської мережі планується на основі здійсненого моніторингу та оцінки роботи, аналізу попереднього досвіду, наукових досягнень, практичної доцільності, зокрема дзвінків, які надходять на Національну «гарячу лінію» з питань запобігання торгівлі людьми, запитів та відгуків. Метод «рівний рівному» знаходить своє практичне втілення в життя і допомагає досягнути очікуваних результатів. Члени тренерської мережі виступають експертами з питань запобігання торгівлі людьми на обласному рівні, входять до складу обласних постійно діючих комісій з питань обміну інформацією та координації зусиль у сфері протидії торгівлі людьми. Члени мережі є висококваліфікованими тренерами з інших дотичних питань – запобігання насильству та жорсткому поводженню, експлуатації дитини (сексуальної, трудової) тощо. Об'єктами профілактичної роботи, здійснюваної лекторами та тренерами, в навчальних закладах є учні та студенти, батьківська громада, педагогічні працівники.

Таким чином, можемо зробити висновок, що за своєю сутністю суб'єкти протидії торгівлі людьми являють собою систему державних органів, громадських та міжнародних організацій, приватних підприємств, а також окремих осіб, які мають спільні інтереси. Ступінь і форма участі кожного суб'єкта протидії різноманітні, так само як його роль та обов'язки.

Питання для перевірки:

1. Кого можна віднести до суб'єктів протидії торгівлі людьми в Україні?
2. Охарактеризуйте основні функції органів виконавчої влади з протидії торгівлі людьми.
3. У чому полягає роль приватного сектору щодо діяльності з протидії торгівлі людьми?

4. Назвіть розповсюджені форми організації взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми.
5. Наведіть приклади взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми на обласному рівні.
6. Які умови необхідно створити для забезпечення ефективної взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми?
7. Які існують поширені проблеми у налагодженні і підтриманні взаємодії?
8. Яку специфіку має сільський загальноосвітній навчальний заклад у налагодженні взаємодії?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Ковальчук Л.Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: – дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Л.Г. Ковальчук. – К., 2010. – 258 с.
2. Левченко К. Б. Взаємодія бізнесу та третього сектору у протидії торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей : укр. досвід і проблеми / К. Б. Левченко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2008. – № 4. – С. 85 – 90.
3. Терницька С. В. Соціально-педагогічні умови взаємодії державних і громадських організацій з профілактики ВІЛ/СНІДу серед учнівської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С. В. Терницька. – К., 2009. – 22 с.
4. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3739-17>

Тема 4. Роль громадських організацій у діяльності з протидії торгівлі людьми

Мета: представити роль, зміст і зони впливу діяльності громадських організацій з протидії торгівлі людьми, сформувати уявлення про специфіку діяльності цього суб'єкта, його відмінності від діяльності органів державної влади.

Основні поняття теми: громадська організація, функція, зона впливу, лобювання, моніторинг, контроль, оцінка, фандрайзинг, диверсифікація фондів.

План:

- громадська організація: визначення поняття;
- основні зони впливу діяльності громадських організацій щодо протидії торгівлі людьми;
- специфіка діяльності громадської організації у сфері протидії торгівлі людьми.

У будь-якій демократичній державі функції виконавчої влади здійснюються суб'єктами не лише виключно державної влади. Ці функції можуть бути «делеговані державою органам місцевого самоврядування, а також, зрештою, і деяким іншим недержавним інституціям (наприклад, деяким громадським організаціям)».

Діяльність громадських організацій (інша назва – неурядові організації) стала можливою з набуттям Україною незалежності та вибором демократичних перспектив розвитку. Відповідно до статті 36 Конституції України громадяни України для здійснення та захисту своїх прав і свобод мають право на об'єднання в політичні партії та громадські організації. Неурядові організації, що стоять на сторожі прав та інтересів громадян, мають важливе значення для розбудови громадянського суспільства. В Україні зареєстровано більше 20 тис. об'єднань громадян. Стаття 3 Закону України «Про об'єднання громадян» визначає громадську організацію як «об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів», а стаття 20 гарантує право «представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних та громадських органах».

Як суб'єкти адміністративного права громадські утворення керуються Конституцією України, законодавством України, положеннями про відповідні органи самоорганізації, рішеннями місцевих органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування, рішеннями зборів громадян. Стаття 8 Закону «Про об'єднання громадян» передбачає, що держава забезпечує додержання їх прав і законних інтересів, а втручання державних органів та службових осіб у діяльність об'єднань громадян, як і навпаки, втручання об'єднань громадян у діяльність державних органів, окрім випадків, які передбачені законом, не допускається.

Велика роль у процесі формування громадянського суспільства та демократичних перетворень, яку відіграють неурядові організації, – це не тільки вимога сучасних міжнародних документів, але й результат практичної діяльності неурядових організацій, їх високої активності в політичному та соціальному житті країни, високого професійного та наукового потенціалу активістів, глибоких знань соціальних, політичних, економічних проблем сучасної України, досвіду міжнародного спілкування, знайомства зі шляхами вирішення проблем у демократичних країнах світу.

Основні зони впливу неурядових організацій на формування політики з протидії торгівлі людьми в Україні.

1. Ініціація та лобіювання необхідності внесення змін до державної національної політики у сфері протидії торгівлі людьми. Спільна лобістська діяльність органів державної влади, громадських та міжнародних організацій призвела до того, що уряд України прийняв 3 державні програми з питань протидії торгівлі людьми, питання протидії торгівлі дітьми стали частиною Закону України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року». Сьогодні активно лобіюється необхідність прийняття комплексного закону з протидії торгівлі людьми.

2. Розробка державних документів, стратегій, програм. Прикладом можна вважати роботу над створенням Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р., законів України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» та «Про протидію торгівлі людьми», які були розроблені за участю державних структур, громадських та міжнародних організацій. На обласному рівні формуються програми протидії торгівлі людьми із залученням спеціалістів громадських організацій. У 2006 р. Координатор проектів ОБСЄ в Україні, Представництво МОМ в Україні, Центр «Ла Страда-Україна» спільно формували стратегію Датської програми з протидії торгівлі людьми, а наприкінці 2008 р. була сформована трирічна стратегія на 2009–2011 рр. за підтримки Міністерства закордонних справ Данії.

3. Моніторинг та оцінка діяльності. Спільними зусиллями Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України, Центру «Ла Страда-Україна» було проведено у Верховній Раді «круглий стіл» «Стан реалізації державної політики протидії торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей» (28 вересня 2008 р.). На ньому були представлені основні досягнення та проблеми у сфері протидії торгівлі дітьми, що дало можливість здійснити моніторинг ситуації в Україні. Моніторингові візити протягом 2008 р. здійснювались в обласні управління у справах сім'ї та молоді фахівцями Центру «Ла Страда-Україна», МОМ за сприяння Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. За результатами моніторингової роботи було видано звіт, а його рекомендації представлено у всі центральні органи виконавчої влади. У 2006–2007 рр. ЮНІСЕФ підтримував підготовку та презентацію альтернативної доповіді про впровадження Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії в Україні. Доповідь готувала коаліція «Єднаємося заради дітей!» для Комітету ООН з прав дитини.

Всеукраїнська мережа ЕКПАТ готує щорічні звіти про діяльність громадських організацій у сфері протидії торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей в Україні.

У 2006 р. Центр «Ла Страда-Україна» з фахівцями Міністерства праці та соціальної політики України, Програми викоренення найгірших форм дитячої праці МОП розробив систему моніторингу дитячої праці в Україні. Вона проходить апробацію у Донецькій і Херсонській областях.

4. Спільна реалізація заходів з протидії торгівлі людьми. Громадські організації активно долучаються до виконання положень національного законодавства з питань протидії торгівлі людьми. Вони займаються інформаційно-просвітницькою профілактичною діяльністю, надають допомогу постраждалим від торгівлі людьми, здійснюють дослідження тощо.

5. Науково-методична, дослідницька робота. Результатом роботи у цьому напрямі діяльності є, зокрема, дослідження з проблеми торгівлі людьми в Україні, підготовка і випуск навчально-методичних посібників, посібників для проведення тренінгів, наукових видань, збірок наукових праць та ін.

6. Підготовка/підвищення рівня кваліфікації спеціалістів. Постійно впроваджується програма підвищення кваліфікації спеціалістів різних галузей. Навчання проходить у формі тренінгів, семінарів, конференцій тощо.

7. Формування національних установ щодо реалізації політики стосовно протидії торгівлі людьми. Прикладом може бути ініціація та підтримка діяльності регіональних постійно діючих комісій з питань координації зусиль та обміну інформацією щодо протидії торгівлі людьми, котрі почали створюватись у 2002 р. Це комісії, що створювалися на обласному рівні із залученням фахівців усіх державних структур, задіяних у здійсненні державної політики протидії торгівлі людьми, представників громадських організацій. Сьогодні громадські та міжнародні організації України лобюють створення нових національних інститутів – офісу національного координатора або доповідача з питань протидії торгівлі людьми, офісу уповноваженого з прав дитини.

Специфічні відмінності в діяльності громадських організацій у сфері протидії торгівлі людьми були проаналізовані в роботах К. Левченко та І. Трубавіної на прикладі діяльності Центру «Ла Страда-Україна». Наведемо їх.

1. Ініціатива, напрями роботи, закріплені міжнародними документами, Конституцією України, нормативно-правовими документами, програмами Міжнародної асоціації «Ла Страда», можуть іти попереду державної соціальної політики. Тому важливою необхідним є лобювання внесення змін до державної соціальної політики, а не тільки реалізація. Наприклад, фахівцями Центру спільно з МОП/ІПЕК була розроблена система моніторингу дитячої праці, що запропонована для впровадження в діяльність державних структур України. Підходи до вирішення соціальних

проблем ґрунтуються на міжнародних нормах, стандартах, ідеях, досвіді.

2. Джерела фінансування – диверсифіковані, непостійні, часто короткострокові, залежать від рівня фандрайзингу організації. Відсутність державної фінансової підтримки у вигляді системи фінансування громадських організацій, що беруть участь у реалізації державних програм, створює труднощі в роботі.

3. Відповідальність за результати роботи – перед клієнтами, членами організації, засобами масової інформації, донорами, у той час як у державних структурах – перед вищим органом, ЗМІ, державними контролюючими органами.

4. Динамізм, гнучкість у роботі відповідно до нових проблем і завдань, швидке реагування на них. Важливим є пошук нових актуальних проблем, «вузьких місць». Органи державної влади ж працюють тільки після прийняття офіційних нормативних документів, перевантажені бюрократичними процедурами.

5. Контроль за роботою здійснюється з боку донорів, клієнтів, ЗМІ, наглядових організацій, самою організацією (підтримка іміджу); у державних організаціях – відомчі офіційні структури, ЗМІ.

6. Професійні норми: міжнародні й національні, у державних структурах – тільки національні.

7. Підхід до клієнта: індивідуально-вибірковий, залежно від ситуації. Громадська організація не може охопити весь обсяг соціальної роботи, у той час як державні організації зобов'язані це робити.

Тут вважаємо за доцільне додати ще одну важливу функцію діяльності громадських організацій – моніторинг та оцінка діяльності органів державної влади. Від ефективності реалізації цієї функції залежить ефективність роботи всіх суб'єктів у сфері профілактики торгівлі дітьми, а також рівень демократії в державі. Враховуючи цю функцію громадських організацій, особливість взаємодії між ними та органами державної влади полягає в поєднанні партнерських та контролюючих стосунків. Успішна реалізація взаємодії в такому форматі передбачає знання і розуміння представниками органів державної влади і громадських організацій значення і ролі громадського моніторингу і контролю. Для громадських організацій України сьогодні дилемою є можливість отримання коштів від держави на виконання програм протидії торгівлі людьми і водночас необхідність критикувати діяльність державних структур.

Сьогодні в Україні працює більше п'ятдесяти громадських організацій, діяльність яких спрямована на вирішення питань протидії торгівлі людьми. Більшість з них також володіють бібліотеками з проблематики, чим користуються студенти для написання своїх бакалаврських чи магістерських робіт, а також запрошують для проходження практики студентів спеціальностей соціальної роботи, соціальної педагогіки, юриспруденції.

Питання для перевірки:

1. Що являють собою громадські організації в сучасних реаліях України?
2. Які основні зони впливу громадських організацій на державну політику з протидії торгівлі людьми?
3. У чому полягають основні відмінності роботи громадських організацій від роботи державних структур?
4. Чому діяльність громадських організацій є важливою для розбудови демократичного суспільства?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.- метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін.; заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: «Міленіум», 2005. – 210 с.
2. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 344 с.
3. Левченко К. Б. Ставлення населення до проблеми торгівлі людьми та організації надання допомоги потерпілим / Катерина Левченко, Катерина Черепаха // У зрізі громад. думки. – К. : «Україна», 2007. – 96 с.
4. Ковальчук Л.Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Л.Г. Ковальчук. – К., 2010. – 258 с.

Модуль 4. Соціально-педагогічна робота у сфері протидії торгівлі людьми

Тема 1. Теоретичні аспекти соціально-педагогічної роботи у сфері протидії торгівлі людьми

Мета: розкрити сутність поняття соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми, представити основні складові системи такої роботи.

Основні поняття теми: соціально-педагогічна робота, соціально-педагогічна робота щодо забезпечення реалізації прав дитини, соціально-педагогічна робота з протидії торгівлі людьми, об'єкт, суб'єкт, принцип, функція, завдання.

План:

- соціально-педагогічна робота щодо забезпечення реалізації прав дитини;
- сутність соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми;
- принципи соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми;
- функції та завдання соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Соціально-педагогічна робота з протидії торгівлі людьми є частиною соціально-педагогічної роботи щодо забезпечення реалізації прав людини, зокрема прав дитини, сутність якої полягає в підтримці і допомозі дитині з метою задоволення її потреб й інтересів за допомогою організаційних, правових, фінансово-економічних, соціально-психолого-педагогічних засобів, форм і методів. І тут мова йде не про захист прав у вузькоюридичному аспекті, а про широке розуміння захисту прав дитини на адекватний її природним задаткам розвиток і реалізацію природних здібностей, на адаптацію мікро-соціуму до потреб дитини з її конкретними психофізіологічними, етнічними, культурними та іншими особливостями.

Термін «соціально-педагогічне забезпечення прав дітей» Ж.В. Петрович визначає як соціально-педагогічний процес, мета якого полягає у створенні сприятливого соціально-виховуючого середовища, тобто ефективних умов для реалізації, охорони й захисту прав дитини шляхом гармонізації задоволення її особистісних потреб. Мета досягається шляхом вирішення таких завдань як виявлення і педагогічно вмонтоване використання соціально-виховних чинників, які впливають на дитину на різних етапах її розвитку та процес забезпечення реалізації її прав; вивчення та використання соціально-виховного потенціалу різних соціальних інститутів, що працюють з дітьми і в інтересах дітей; розробка та використання ефективних форм і методів цієї роботи.

Соціально-педагогічна робота у сфері протидії торгівлі людьми спрямована на попередження фактів торгівлі людьми, сприяння в адаптації і позитивній соціалізації постраждалих від торгівлі людьми, створення умов для соціального розвитку особистості та реалізації, охорони і захисту прав людини й громадянина, посилення раціонального використання педагогічного потенціалу соціуму.

Об'єктом практичної соціально-педагогічної роботи у сфері протидії торгівлі людьми в навчальних закладах є учнівська та студентська молодь, її соціальне середовище. Ключовими суб'єктами можемо визначити заклади освіти, органи державної влади, громадські організації, міжнародні організації і представництва, фахівців соціальної сфери (перш за все

соціальні педагоги, практичні психологи, соціальні працівники, педагоги) та учнівську і студентську молоддь.

Основними вихідними положеннями соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми є **принципи**. Вони визначають загальне спрямування діяльності і проходять крізь усі її компоненти. Розглядаючи принципи, важливо звернутись до тих, котрі є вже усталеними в соціальній педагогіці як науці. А. Капська визначає чотири категорії принципів соціально-педагогічної діяльності: соціально-політичні (законності та прав людини, державного підходу до завдань, зв'язку змісту і форми соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи), психолого-педагогічні (сприяння самореалізації дітей та молоді у всіх сферах їх життєдіяльності, диференційованого та індивідуального підходу, цілеспрямованості, системності), організаційні (компетентності кадрів, інтеграції, контролю та перевірки знань), специфічні принципи соціально-педагогічної діяльності. До специфічних вона відносить «принцип гуманізму (визнання людини найбільшою цінністю), принцип незалежності (приналежність права будь-кому на допомогу), принцип клієнтоцентризму (визнання пріоритету прав клієнта в усіх випадках), принцип опори (максимальне врахування потенційних можливостей людини), принцип толерантності, принцип конфіденційності та принцип максимізації (оптимальне використання всіх видів ресурсів при вирішенні проблем клієнта)». Така точка зору знаходить підтвердження і в працях інших науковців, зокрема Т. Алексєєнко зазначає, що «провідними принципами соціально-педагогічної діяльності виступають гуманізм, демократизм, компетентність».

Деякі принципи мають особливе значення для соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми, оскільки їх дотримання позитивно впливає на досягнення ефективності, відповідає міжнародним стандартам у сфері охорони і захисту прав людини. Це такі принципи, як повага, охорона та захист прав людини і прав дитини; адресність; наснаження; комплексність; системність; конфіденційність.

Принцип поваги, охорони та захисту прав людини і прав дитини реалізується на практиці через розгляд проблеми торгівлі людьми як грубого порушення прав людини, у тому числі прав дитини. Торгівля людьми – сучасна форма рабства, що перекреслює всі досягнення людства та тягне цивілізацію знову на нижчі ступені розвитку. Це форма насильства, котре може здійснюватися щодо людини незалежно від віку, статі, національності чи якихось інших ознак. Дотримання принципу поваги до прав людини дозволяє вплинути на формування в людини усвідомлення власної гідності, її прав і обов'язків, діяти з почуттям захищеності з боку держави та закону, сприяє формуванню правової культури та, зокрема, правової активності. Він вимагає розглядати постраждалих від торгівлі людьми як осіб зі специфічними потребами, вести соціально-педагогічну роботу, спираючись на пріоритет

максимально можливого забезпечення потреб особи. Усі заходи, котрі планується впроваджувати, розглядаються, перш за все, з точки зору дотримання прав людини та забезпечення найкращих інтересів дитини. Таким чином, правозахисний принцип знаходить своє практичне втілення у всіх напрямках роботи з протидії торгівлі людьми (робота з постраждалими від торгівлі людьми, профілактика, переслідування і покарання злочинців), аналізі феномену торгівлі людьми та вживаних заходів, стратегій та взаємодії між усіма суб'єктами, у внутрішній організації діяльності суб'єктів протидії торгівлі людьми. Проявами втілення правозахисного принципу на практиці може бути: привернення уваги до прав постраждалих від торгівлі людьми, повага до свободи пересування, свободи вибору місця проживання тощо.

Адресність передбачає, що допомога людині в розвитку її творчої індивідуальності, почуття людської гідності, розуміння свого місця та ролі в суспільстві відіграє вирішальну роль у процесі соціально-педагогічної діяльності з протидії торгівлі людьми. Дотримання цього принципу сприяє врахуванню особливих потреб кожної цільової групи об'єктів, визнаючи їх відповідними для розвитку та моделювання системи соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми та досягнення очікуваного результату. Ідея цього принципу полягає в необхідності відкриття перспектив самореалізації та розвитку кожній людині. Це однаково стосується сфери навчально-виховної діяльності і дозвілля. Особливо важливою є необхідність ідентифікації майбутньої професійної визначеності учнів, діагностика нахилів та інтересів до певних видів професійної діяльності разом з отриманням базових практичних знань та вмінь.

Принцип наснаження реалізується шляхом здобуття знань та навичок для подальшого самостійного обдуманого та зваженого їх використання особою при прийнятті рішень. Кожна людина наснажується діяти усвідомлюючи свої права та обов'язки в суспільстві, а також можливості реалізації своїх прав та свобод у житті з почуттям власної гідності. Основна ідея наснаження – зміцнити потенціал людини необхідними знаннями, уміннями, навичками, що дозволить їй робити виважені кроки, приймати самостійні рішення і відповідати за них, підвищити рівень життєвої активності. Акцент робиться на найактивнішому залученні представників цільової групи до соціально-педагогічної діяльності, тим самим перетворюючи їх з об'єктів на суб'єктів цієї діяльності. Принцип наснаження є ключовим у концепції «допомоги для самопомоги» в роботі з постраждалими від торгівлі людьми та в системі уповноважувальної освіти (empowering education – англ.).

Комплексність соціально-педагогічної діяльності виражається у всебічному вивченні потреб людини та пошуку шляхів їх задоволення, спрямованості на всі чинники та фактори, що породжують та сприяють поширенню явища торгівлі людьми. Дотримання цього принципу дозволяє знизити вразливість груп ризику до потрапляння в ситуації торгівлі людьми через мінімізацію впливу негативних факторів на життя та розвиток

особистості, зокрема перебування в ситуаціях домашнього насильства, експлуатації дитячої праці.

Системність відповідно до визначення системи (система – сукупність елементів, які перебувають у стосунках і зв'язках між собою і які створюють певну цілісність, єдність) полягає в цілісному та логічному поєднанні елементів соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми. Єдність структурних елементів підкорюється меті діяльності та спрямована на досягнення визначеного результату. Важливо, щоб система містила в собі можливості координації та взаємодії між структурними елементами. Системність дозволяє забезпечити стабільність, регулярність та багатокomпонентність впроваджуваної роботи, відповідно і її ефективність, а також можливості прогнозування подальшої діяльності на основі аналізу отриманих результатів та формування стратегій соціально-педагогічної діяльності з протидії торгівлі людьми на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Принцип конфіденційності є одним з ключових у роботі з протидії торгівлі людьми. Особливо це стосується збереження конфіденційних даних про особу, яка постраждала від торгівлі людьми. Це пов'язано зі специфікою проблеми торгівлі людьми, що стосується часто найінтимніших сторін особистого життя людини. Дотримання цього принципу в роботі з постраждалими та членами їх сімей позитивно впливає на процеси реабілітації та реінтеграції постраждалих від торгівлі людьми. Даний принцип є основним у роботі з постраждалими від торгівлі людьми та «гарячих ліній» з питань протидії торгівлі людьми.

Стаття 3. Основні принципи протидії торгівлі людьми

1. Діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, ґрунтується на таких принципах:

- 1) забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на повагу до гідності, особисте життя, правову допомогу, відшкодування матеріальної та моральної шкоди у встановленому законом порядку;
- 2) поваги і неупередженого ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- 3) конфіденційності інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- 4) добровільності отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми, та їх недискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- 5) взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами досудового розслідування та з громадськими і міжнародними організаціями.

2. У разі якщо особи, які постраждали від торгівлі людьми або стали свідками торгівлі людьми, є дітьми, усі дії, що застосовуються до них, базуються на принципах, зазначених у Конвенції про права дитини та Факультативному

протоколи до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.

3. У разі якщо вік особи невизначений і є підстави вважати, що ця особа – дитина, вона вважається дитиною і їй надається спеціальний захист до встановлення її віку.

Стаття 20. Спеціальні принципи протидії торгівлі дітьми

1. Крім основних принципів протидії торгівлі людьми, передбачених статтею 3 цього Закону, протидія торгівлі дітьми базується на таких спеціальних принципах:

- 1) дотримання прав дитини;
- 2) повага до думки дитини, яка постраждала від торгівлі людьми, стосовно заходів, які до неї застосовуються, з урахуванням її віку, стану здоров'я, інтелектуального і фізичного розвитку та інтересів;
- 3) роз'яснення дитині, яка постраждала від торгівлі людьми, у зрозумілій для неї формі, її прав та обов'язків;
- 4) забезпечення конфіденційності інформації про особу дитини та відомостей, які дозволили б встановити дитині статус як такої, яка постраждала від торгівлі дітьми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми»

Соціально-педагогічна робота з протидії торгівлі людьми реалізує низку функцій, а саме: діагностичну, прогностичну, консультативну, захисну, соціально-перетворювальну, організаційно-координаційну, виховну. Їх зміст наповнюють відповідні завдання. Так, діагностична функція реалізується через виконання таких завдань: виявляти чинники, фактори, що породжують та сприяють поширенню торгівлі людьми у конкретно взятому соціальному середовищі; визначати групу ризику для проведення вторинної профілактики торгівлі людьми; виявляти осіб, постраждалих від торгівлі людьми, визначати їх потреби; визначати індивідуальні та групові потреби цільової групи; досліджувати вплив соціального середовища на прийняття безпечних моделей поведінки; визначати виховний потенціал соціального середовища; досліджувати можливості суб'єктів соціально-педагогічної діяльності з протидії торгівлі людьми на всіх рівнях взаємодії (місцевому, районному, обласному, національному, міжнародному); визначати стан та результати соціально-педагогічної діяльності.

Прогностична функція проявляється в таких завданнях: передбачати вплив на поведінку людини та розвиток соціальної ситуації застосовуваних технологій соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми; прогнозувати успішність впроваджуваної роботи та необхідність своєчасного внесення змін і коректив на основі аналізу результатів спланованого та системного моніторингу діяльності; передбачати можливі труднощі в здійсненні соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми та шляхи їх подолання.

Консультативна функція реалізується через виконання таких завдань: надавати рекомендації (поради) учням, батькам, учителям та іншим суб'єктам з питань протидії торгівлі людьми; надавати необхідні консультації дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах; надавати рекомендації учням, батькам, вчителям та іншим суб'єктам з питань організації та здійснення соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Захисна функція відображається в реалізації таких завдань: формувати правові знання щодо можливості реалізації своїх прав; забезпечувати дотримання норм охорони та захисту прав дітей; представляти представників цільової групи у різноманітних інстанціях (службі у справах дітей, міліції, суді тощо); формувати моделі безпечної поведінки.

Соціально-перетворювальна функція проявляється через виконання таких завдань: здійснювати вплив на мінімізацію негативного впливу соціального середовища; стимулювати позитивні моделі поведінки; розвивати здатності особистості до самовизначення, самоорганізації, самопомоги, самореабілітації; сприяти соціальному і професійному визначенню особистості; сприяти реабілітації та ресоціалізації дітей, котрі постраждали від торгівлі людьми.

Організаційно-координаційна функція відображається у виконанні таких завдань: організувати, впроваджувати та розвивати систему соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми; планувати роботу, спрямовану на реалізацію визначеної державою та навчальним закладом стратегії соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми; здійснювати контроль, моніторинг та оцінку ефективності роботи з метою подальшого вдосконалення цієї діяльності; сприяти впровадженню комплексного підходу в організації системи соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми; забезпечувати умови ефективної роботи; забезпечувати координацію взаємодії між різними суб'єктами соціально-педагогічної діяльності з протидії торгівлі людьми; здійснювати пошук додаткових необхідних ресурсів для ефективної соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Виховна функція соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми проявляється у таких завданнях: формувати толерантне ставлення до постраждалих від торгівлі людьми; формувати позитивну мотивацію звертатися по допомогу до представників відповідних органів державної влади та громадських організацій; формувати відповідальне ставлення до власної поведінки; виховувати правову активність.

Важливою умовою ефективності та рушійною силою соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми є державна політика в цій сфері. Саме вона формує державне соціальне замовлення на діяльність і є основою роботи, яка здійснюється в цьому напрямі всіма суб'єктами.

Питання для перевірки:

1. Поясніть сутність роботи з соціально-педагогічного забезпечення реалізації прав дитини.
2. На що спрямована соціально-педагогічна робота з протидії торгівлі людьми?
3. Назвіть основні принципи протидії торгівлі людьми, розкрийте їх значення.
4. Які спеціальні принципи протидії торгівлі дітьми виділені в національному законодавстві?
5. Охарактеризуйте основні функції соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3739-17>
2. Ковальчук Л.Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Л.Г. Ковальчук. – К., 2010. – 258 с.
3. Петрочко Ж. В. Сутність та напрями соціально-педагогічного забезпечення прав дітей / Ж. В. Петрочко // Пед. освіта : теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 8—13.
4. Соціальна педагогіка : мала енцикл. / [за заг. ред. І. Д. Звереві]. – К. : Центр навч. л-ри, 2008. – 336 с.
5. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / [А. Й. Капська, Л. І. Міщик, З. І. Зайцева та ін.] ; за ред. А. Й. Капської. – К., 2000. – 264 с.
6. Соціальна педагогіка : підруч. / [А.Й. Капська, О. В. Безпалько, О. В. Биховська та ін.] ; за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 468 с.
7. Соціальна педагогіка : теорія і технології : підруч. / [Т. Ф. Алексєєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.] ; за ред. І. Д. Звереві. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 316 с.
8. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / [К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна, Л. Г. Ковальчук та ін.] ; за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – [2-е вид.]. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2007. – 352 с.

Тема 2. Профілактична робота з учнівською та студентською молоддю

Мета: розкрити види, зміст та завдання профілактики торгівлі людьми в навчальних закладах; визначити основні соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі людьми та шляхи їх реалізації.

Основні поняття теми: профілактика торгівлі людьми, види профілактики, методи, форми, етапи профілактики, соціально-педагогічні умови, шляхи реалізації умов.

План:

- визначення поняття профілактики торгівлі людьми;
- первинна профілактика торгівлі людьми;
- вторинна профілактика торгівлі людьми;
- третинна профілактика торгівлі людьми;
- соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі людьми та шляхи їх реалізації.

Профілактична робота з учнівською та студентською молоддю є одним з основних напрямів соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

У соціальному контексті профілактика торгівлі людьми – це діяльність суб'єктів соціальної сфери з упровадження системи заходів, спрямованих на виявлення і попередження торгівлі людьми шляхом забезпечення оптимальних умов, що сприяють мінімізації та подоланню руйнівного впливу на особистість чинників торгівлі людьми.

Досягнення мети профілактики торгівлі людьми забезпечується відповідними умовами та реалізується через зміст профілактичної роботи відповідно до видів профілактики – первинна, вторинна чи третинна. Розглядаючи види профілактики торгівлі людьми, вважаємо за доцільне звернути увагу на концепцію соціальної профілактики торгівлі людьми, розроблену І. Трубавіною. В ній представлена модель соціальної профілактики торгівлі людьми трьох видів. Беручи її за основу, представимо зміст трьох видів профілактики торгівлі людьми: первинної, вторинної та третинної.

Первинна профілактика має більш загальний характер і проводиться з метою інформування про наявність проблеми торгівлі людьми, шляхи запобігання, правила безпечної поведінки, діяльність органів державної влади, громадських та міжнародних організацій у цій сфері. Вона також спрямована на формування сприйняття проблеми торгівлі людьми як актуальної для кожної особи, її найближчого оточення та країни в

цілому, а також формування толерантного ставлення до постраждалих від торгівлі людьми. Основними завданнями первинної профілактики в умовах навчального закладу є: інформування учнівської та студентської молоді, батьків, педагогічних працівників про явище торгівлі людьми, причини його виникнення і поширення, тенденції розвитку явища, ризики, шляхи потрапляння до ситуацій торгівлі людьми та визволення, наслідки для подальшого життя людини; інформування про законодавство у сфері протидії торгівлі людьми, про можливості реабілітації та реінтеграції осіб, постраждалих від торгівлі людьми, а також покарання злочинців; про правила безпечної поведінки з метою уникнення ситуацій торгівлі людьми та про алгоритм дій особи у разі потрапляння в такі ситуації, про ознаки, за якими можна розпізнавати ситуації торгівлі людьми та ризики потрапляння до них і відповідно реагувати на них; інформування про діяльність органів державної влади, громадських та міжнародних організацій у сфері протидії торгівлі людьми, їх зобов'язання та можливості; формування толерантного ставлення до постраждалих від торгівлі людьми. Об'єктами первинної профілактики торгівлі людьми в навчальних закладах є діти, батьки, соціальне оточення дитини, громада.

Поширеними методами і формами первинної профілактики торгівлі людьми є інформування, навіювання, консультування, робота в громаді, лекції, конференції, батьківські збори, батьківські лекторії, тематичні дні (тижні, декади, місячники), соціальна реклама тощо.

Вторинна профілактика торгівлі людьми проводиться з метою формування навичок безпечної поведінки у дітей групи ризику та їхніх батьків, готовності звертатися до органів державної влади та громадських організацій, формування навичок самопомоги. Вона, як і первинна, також спрямована на формування сприйняття проблеми торгівлі людьми як актуальної для кожної особи, її найближчого оточення та країни в цілому, а також формування толерантного ставлення до постраждалих від торгівлі людьми. Основними завданнями вторинної профілактики є: своєчасне виявлення представників груп ризику; формування знань про явище торгівлі людьми (зокрема, тенденції в розвитку проблеми, ризики, шляхи потрапляння та визволення, наслідки), правила безпечної поведінки, установи та організації, котрі працюють у сфері протидії торгівлі людьми; формування знань про законодавство у сфері протидії торгівлі людьми, можливості для реабілітації та реінтеграції постраждалих від торгівлі людьми, а також покарання злочинців; формування правової культури (правосвідомість, правомірна поведінка, правова активність) та суспільства; формування громадянськості, самоповаги, відповідальності за своє життя; формування життєвих умінь і навичок безпечної поведінки з метою уникнення ситуацій торгівлі людьми, а також дій особи у разі потрапляння в такі ситуації; формування готовності осіб звертатися за необхідними послугами у сфері протидії торгівлі людьми до органів державної влади, громадських та міжнародних організацій, а також

надання допомоги у встановленні контактів з ними; надання допомоги в оцінці ризиків ситуації щодо можливості потрапити в ситуації торгівлі людьми; формування конструктивних життєвих навичок та стратегій поведінки (зокрема, внутрішній самоконтроль поведінки, асертивна поведінка, розвиток активності); виявлення осіб, постраждалих або ймовірно постраждалих від торгівлі людьми; формування толерантного ставлення до постраждалих від торгівлі людьми. Об'єктом вторинної профілактики є представники груп ризику.

Вторинна профілактика торгівлі людьми організовується за допомогою таких методів і форм роботи, як інформування, переконання, роз'яснення, вправи, драматизація, приклад, тренінги, лекції, семінари, аналіз конкретних ситуацій, рольові та моделюючі ігри тощо.

Третинна профілактика проводиться з дітьми, котрі постраждали від торгівлі дітьми, та їхніми батьками (якщо вони не були причетні до втягування дитини в ситуацію торгівлі дітьми) з метою уникнення повторного потрапляння в такі ситуації. Важливими напрямками цієї роботи є визначення шляхів самореалізації дитини, сприяння її ресоціалізації, профорієнтація. Основними завданнями третинної профілактики є: виявлення чинників та особливостей особистості дитини, які привели до виникнення проблеми; усунення чинників, які сприяли потраплянню в ситуацію торгівлі дітьми, через перенавчання, підвищення соціального статусу, підготовку дитини та її оточення до виходу зі складної життєвої ситуації; інформування про законодавство у сфері протидії торгівлі людьми, можливості для реабілітації та реінтеграції осіб, постраждалих від торгівлі людьми, а також покарання злочинців; формування знань про установи та організації, котрі працюють у сфері протидії торгівлі людьми та формування готовності батьків, дітей звертатись до них за необхідними послугами, а також надання допомоги у встановленні контактів з ними; формування конструктивних життєвих навичок та стратегій поведінки (зокрема, внутрішній самоконтроль поведінки, асертивна поведінка, розвиток активності, формування об'єктивної самооцінки, громадянськості, самоповаги, відповідальності за своє життя). Об'єктом третинної профілактики є особи, які постраждали від торгівлі людьми, та члени їх сімей.

Найуживанішими методами третинної профілактики торгівлі дітьми є переключення і перенавчання, створення виховних ситуацій, показ перспектив, заохочення, інформування, переконання, включення в різноманітні види діяльності тощо. Третинна профілактика, в основному, проходить у формі індивідуальної роботи та передбачає тривалу комплексну роботу. В узагальненому вигляді характеристика видів профілактики торгівлі людьми представлена в табл. 7 (див. у додатку).

Зміст профілактики торгівлі людьми буде різнитися в залежності від етапів її організації та впровадження.

На концептуально-стратегічному етапі визначаються основні концептуальні засади здійснення профілактики торгівлі людьми. Будується

відповідно до визначеної моделі програма профілактичної роботи з цільовою групою, здійснюється вибір пріоритетів, домінуючих принципів, функцій, формування мети та завдань програм. Відбувається планування та затвердження видів профілактичної діяльності, її змісту, а також підбір відповідних методів і форм профілактики. Здійснюється прогнозування впливу розробленої програми на ефективність профілактики торгівлі дітьми.

Практичне впровадження розроблених програм здійснюється на операційному рівні. Це організація та впровадження системи запланованих заходів, управління процесом профілактики торгівлі людьми і координація зусиль суб'єктів профілактики, а також здійснення моніторингу реалізації запланованих заходів.

На аналітичному етапі здійснюється оцінка ефективності профілактики торгівлі людьми за результатами проведеної діяльності та моніторингу, а також напрацювання рекомендацій для подальшого здійснення профілактики торгівлі людьми. Важливою складовою кожного етапу є організація, координація профілактичної роботи та управління нею.

Ефективність профілактики торгівлі людьми в навчальному закладі можлива в разі виконання певних умов: проведення послідовної комплексної роботи з дітьми з урахуванням чинників поширення торгівлі дітьми та її наслідків для розвитку особистості, здійснення систематичної інформаційно-просвітницької роботи з батьками, підготовка педагогічних працівників до профілактики торгівлі людьми, налагодження взаємодії між різними суб'єктами профілактики торгівлі людьми.

Ці умови реалізуються різними шляхами. Так, умова проведення послідовної комплексної роботи з дітьми з урахуванням чинників поширення торгівлі дітьми та її наслідків для розвитку особистості реалізується шляхом включення профілактики торгівлі людьми в систему навчальних дисциплін, позакласної та позашкільної діяльності навчальних колективів, структурних організаційних компонентів навчальних закладів, у співпраці з іншими суб'єктами; формування активності дитини як об'єкта і суб'єкта профілактики торгівлі людьми; організації дозвілля дітей, зайнятості в суспільно значимих видах діяльності; стимуляції позитивної моделі поведінки дитини; вироблення довготривалих стимулів позитивної поведінки особистості; урахування індивідуальних та вікових особливостей психосоціального розвитку дитини.

Забезпечення цієї умови можливе шляхом виконання таких завдань, як включення занять та заходів з профілактики торгівлі дітьми в систему навчально-виховної роботи навчальних закладів; надання пріоритету інтерактивним формам та методам профілактичної роботи, впровадження методу «рівний рівному», формування завдань для учнів, де б вони виступали в ролі лекторів, дослідників, журналістів для залучення їх до проведення профілактичної роботи вдома, в найближчому соціальному

оточенні. Важливо залучати учнів до роботи волонтерських об'єднань, шкільних лекторських груп, клубів лідерів тощо; виявляти позитивні моделі поведінки дитини, акцентувати на них увагу, наводити як приклад; використовувати такі методи стимуляції позитивної поведінки, як заохочення, похвала, подяка, а також організовувати конкурси, змагання, де переможці можуть отримати призи, сприяти участі в конкурсах і змаганнях, які проводяться іншими навчальними закладами, організаціями. Для врахування індивідуальних та вікових особливостей психо-соціального розвитку учнів необхідно вивчати особливості контингенту цільової групи та соціально-педагогічні потреби, добирати форми та методи роботи, котрі забезпечують врахування різних особливостей дітей, адресно спрямовувати діяльність на задоволення визначених індивідуальних соціально-педагогічних потреб дитини та потреб колективу, забезпечити можливість як групової, так і індивідуальної форм профілактичної роботи.

Умова здійснення систематичної інформаційно-просвітницької роботи з батьками передбачає використання виховного потенціалу найближчого соціального оточення дітей, зокрема батьків або осіб, котрі їх замінюють. Вона забезпечується такими шляхами, як підвищення мотивації батьків до співпраці з педагогічними працівниками, здійснення впливу з метою мінімізації негативних наслідків взаємодії дитини та її соціального середовища; здійснення впливу на ставлення батьків та соціального середовища дитини до проблеми торгівлі дітьми та постраждалих; подолання стереотипів та міфів щодо проблеми торгівлі дітьми. Ця умова забезпечується також шляхом роз'яснення ролі та функції педагогічних працівників у профілактиці торгівлі людьми, демонстрації позитивних наслідків для розвитку дитини від співпраці батьків і педагогічних працівників, позитивних прикладів такої співпраці. У ході проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи важливо розвінчувати стереотипи щодо проблеми торгівлі людьми, наголошувати на наслідках для дитини від ситуацій торгівлі людьми, насильства і жорстокого поводження, експлуатації та на потребах постраждалих. У разі виявлення дітей, котрі постраждали від торгівлі людьми, необхідно організовувати індивідуальну роботу з батьками, аналізувати випадки потрапляння дітей в ситуації торгівлі людьми.

Підготовка педагогічних працівників до профілактики торгівлі дітьми забезпечується шляхом опори на наявну національну та відомчу нормативно-правову базу щодо профілактики торгівлі дітьми; вибору форм та методів роботи, адекватних її змісту, основним завданням та меті, особливостям цільової групи; застосування інтерактивних методів і форм профілактичної роботи; своєчасного впровадження профілактики торгівлі дітьми; мотивації педагогічних працівників здійснювати профілактику торгівлі дітьми; отримання або/і поновлення знань з проблеми та методики роботи.

Для забезпечення цих умов важливим є вивчення наявних державних та відомчих документів з протидії торгівлі людьми, зокрема, нормативно-правової бази МОНмолодьспорту України з профілактики торгівлі людьми. На рівні окремого навчального закладу можуть видаватися накази щодо впровадження профілактики торгівлі людьми, визначатися особливості цільової групи, мета, завдання, очікувані результати профілактики торгівлі людьми. Вкрай необхідно вивчати досвід застосування інтерактивних методів профілактичної роботи, використовувати передовий інноваційний досвід. Для своєчасного реагування на тенденції в розвитку проблеми доцільно вивчати дослідження щодо ситуації з торгівлею людьми в Україні і в світі, проводити дослідження вразливості учнівської молоді щодо потрапляння в ситуації торгівлі дітьми. Для забезпечення умотивованості педагогічних працівників до профілактики торгівлі людьми потрібно підкреслювати зобов'язання органів управління освітою та навчальних закладів щодо профілактики торгівлі людьми, формувати ставлення до проблеми як до актуальної через демонстрацію її масштабів під час проведення навчальних семінарів, тренінгів, лекцій, курсів з проблеми профілактики торгівлі дітьми; забезпечувати навчальними, інформаційними, науковими матеріалами; сприяти участі в заходах з обміну кращим досвідом профілактики торгівлі людьми.

Умова налагодження взаємодії між різними суб'єктами профілактики торгівлі людьми залежить від ряду інших умов, зокрема таких, як визначеність ролі та функцій кожного суб'єкта профілактики торгівлі дітьми, порядку взаємодії; наявність національних, обласних та місцевих механізмів взаємодії; врахування людського фактора (особистісні стосунки, особистісні якості та психологічні ролі учасників взаємодії); дотримання принципів пріоритетності партнерства, прозорості, балансування між загальними та індивідуальними інтересами учасників взаємодії; наявність спільної діяльності на всіх її етапах (планування, виконання, моніторинг та оцінка, аналіз).

Для забезпечення цих умов важливо визначити коло потенційних партнерів, сферу їх компетенції; документально оформлювати взаємодію у вигляді меморандумів, договорів та інших документів; залучати до взаємодії оптимальну кількість суб'єктів для поєднання діяльності з профілактикою насильства та жорстокого поводження з дітьми, експлуатації; підвищувати мотивацію до взаємодії керівників організацій чи програм, лідерів організацій і структур; забезпечувати спільну діяльність партнерів на всіх етапах взаємодії (планування, виконання, моніторинг та оцінка, аналіз); визначити відповідального за управління взаємодією; регулярно підтримувати контакти з партнерами; дослідити наявні національні, обласні та місцеві механізми взаємодії суб'єктів профілактики торгівлі дітьми, сферу їх діяльності; визначити ролі, функції та завдання учасників взаємодії; визначити можливості наявних механізмів протидії торгівлі людьми та долучення до їх діяльності; визначити ризики взаємодії,

виходячи з особистісних стосунків, особистісних якостей та психологічних ролей учасників взаємодії, та врахувати їх при плануванні взаємодії; визначити інтереси кожного учасника взаємодії; досягнути домовленостей про взаємодію, враховуючи інтереси учасників взаємодії; визначити порядок прозорого спілкування, прийняття рішень; використовувати наявний досвід позитивного конструктивного вирішення конфліктних ситуацій (шляхи забезпечення соціально-педагогічних умов профілактики торгівлі дітьми представлені в табл. 5 у додатку).

Питання для перевірки:

1. Які є види профілактики торгівлі людьми? Поясніть сутність кожного з них.
2. Охарактеризуйте зміст профілактики торгівлі людьми відповідно до її основних етапів.
3. Які соціально-педагогічні умови покликані забезпечувати ефективність профілактики торгівлі людьми?
4. Які є шляхи реалізації кожної визначеної умови?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб. / заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : «Версо-04», 2005. – 210 с.
2. Ковальчук Л.Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Л.Г. Ковальчук. – К., 2010. – 258 с.
3. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / [К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна, Л. Г. Ковальчук та ін.] ; за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – [2-е вид.]. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2007. – 352 с.

Тема 3. Методичне забезпечення профілактичної роботи з учнівською та студентською молоддю

Мета: ознайомити з основними методами та формами профілактики торгівлі людьми у роботі з учнівською та студентською молоддю, показати специфіку їх використання.

Основні поняття теми: лекція, бесіда, «мозковий штурм», «рівний рівному», заняття, диспут, навчальна гра, наочність.

План:

- основні методи та форми профілактики торгівлі людьми у роботі з учнівською та студентською молоддю;
- методичні рекомендації до проведення занять з питань попередження торгівлі людьми.

Профілактична робота з учнівською та студентською молоддю з метою виявлення та попередження торгівлі людьми може ефективно здійснюватися шляхом застосування цілої низки відповідних методів та форм роботи.

Оптимальний вибір методів та форм профілактичної роботи залежить від виду профілактики, етапу її здійснення, цільової групи тощо.

При проведенні профілактичної роботи з учнями та студентами необхідно підкреслити, що торгівля людьми – одне з грубих порушень прав людини. По можливості, слід наводити конкретні статистичні дані щодо виявлених фактів торгівлі людьми, звертати увагу на прихований характер проблеми, наголошувати на особливостях вразливості жінок щодо потрапляння в ситуації торгівлі людьми. Важливо ілюструвати дані про дискримінацію, насильство, торгівлю людьми в Україні прикладами з відеофільмів, періодичної преси, а про сучасний стан протидії цим явищам – положеннями законодавчих та нормативно-правових актів, матеріалами моніторингових звітів.

Необхідно в ході профілактичної роботи розглянути роль спеціальних органів в Україні, які займаються наглядом за дотриманням прав людини та протидією торгівлі людьми. Звернути увагу та озброїти студентів спеціальними знаннями, такими як:

- порядок звернення по захист до органів державної виконавчої влади та прокуратури;
- порядок звернення за судовим захистом;
- використання правової допомоги адвоката, звернення до засобів масової інформації, неурядових організацій;
- звернення по захист до міжнародних інституцій.

Слід підкреслити, що робота щодо роз'яснення та вивчення чинного законодавства, міжнародних актів проводиться з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей студентської молоді.

Колективні форми і методи навчально-виховної роботи (лекції, бесіди, диспути, усні журнали, кінолекторії та ін.) охоплюють одночасно велику кількість підлітків і молоді, сприяють створенню певного емоційного настрою.

Однією із поширених форм в організації навчально-виховного процесу зі студентами є лекції, бесіди, які читають викладачі, науковці, працівники

правоохоронних органів та ін. Важливо, щоб зміст бесіди, лекції їх головна ідея і методика проведення були продумані ще до проведення заходу, а також слід продумати приблизну тематику бесід.

Бесіда на тему «Торгівля людьми або проблема «білого рабства»:

1. Торгівля людьми як проблема порушення прав людини.
2. Міжнародні стандарти та міжнародні механізми забезпечення прав людини.
3. Проблеми з працевлаштуванням в Україні.
4. Висвітлення можливості працевлаштування за кордоном.
5. Якими шляхами громадяни України потрапляють за кордон?
6. Українське законодавство, міжнародні документи та законодавство зарубіжних країн щодо протидії торгівлі людьми.

Заняття на тему «Засоби захисту прав в Україні і на міжнародному рівні»:

1. Розглянути механізм захисту своїх прав в Україні (суд, правоохоронні органи).
2. Розглянути міжнародні механізми захисту прав людини (Європейський суд з прав людини).
3. Обговорити проблему рабства та його сучасні прояви.
4. Вивчити міжнародні документи з даної проблеми (самоосвіта учнівської та студентської молоді).

Виховний захід можна розпочати з ознайомлення з виставкою літератури, а також буклетів, плакатів з даної теми. Можна використати відеофільми.

Наводячи ті чи інші приклади, необхідно викликати в слухачів певне до них ставлення, бажання дати їм відповідну оцінку.

При виборі форм і методів виховної роботи працівникам органів освіти необхідно пам'ятати, що ефективність такої роботи значно зростає, коли до її підготовки і проведення залучається студентська молодь. До проведення лекційно-просвітницької роботи, крім спеціалістів з даної проблеми, залучаються студенти, їх об'єднують у лекторські групи, які діють під керівництвом викладачів.

Розглянемо таку активну форму правового виховання, як диспути.

Диспут – це вільний обмін думками. Тому його програма повинна складатися з основних питань, з яких студенти змогли б висловити свої думки. Дискусії допомагають формуванню ціннісних орієнтацій, поглядів і переконань, учасники самостійно оцінюють ті чи інші судження, відстоюють свої погляди. Диспут допомагає виявити настрій вихованців, їхній внутрішній світ, а також формує громадську думку колективу та критичне

ставлення студентської молоді до порушення прав людини, дискримінації жінок та ін. Викладачі, які організують цей захід, повинні окреслити коло питань для обговорення. Їх мета – змусити вихованців замислитися над проблемою, викликати пізнавальну активність, бажання висловитися, допомогти розібратися в проблемах стосовно «білого рабства», наприклад: «Я і права людини», «Права людини і дискримінація жінок», «Що означає бути Людиною?», «Що таке свобода особи?», «Порушуються чи ні права жінок в Україні?», «Торгівля людьми як проблема порушення прав людини» та ін.

У ході підготовки до диспуту варто проводити бесіди, аби викликати інтерес до теми дискусії, психологічно та теоретично підготувати їх до активної участі в розмові. Бажано провести анкетування і серед учнівської молоді з теми диспуту, яке дасть можливість виявити, як вони ставляться до тих чи інших питань запобігання торгівлі людьми, які питання їх хвилюють у зв'язку із цим. Успішному проведенню виховного заходу сприяє випуск окремого номера газети, оформлення вітрин із спеціальною літературою, газетними чи журнальними статтями, випуск теле- та радіопередач тощо.

Диспути можна організувати на матеріалах відео-, кінофільмів; початком розмови до диспуту може бути літературний твір, газетна стаття з проблем порушення прав людини, торгівлі людьми.

Звернути увагу на розвиток критичного мислення в ході дискусії, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях, уміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми.

Отже, основні вимоги до організації та проведення диспуту: планування, добір і конкретизація питань, обговорення, попереднє повідомлення про диспут; підбір літератури, відео-, кіноматеріалів, кваліфіковане керівництво диспутом. Заключне слово ведучого обов'язкове, без нього диспут буде незавершеним. Виховний захід, повинен змусити замислитися над проблемою безпеки життєдіяльності, пов'язаної з торгівлею людьми.

Цікавою формою виховної роботи є усний журнал. Він присвячується одній проблемі або комплексу різних питань. Наприклад, усний журнал на тему «Рабство та його сучасні прояви»:

1. Міжнародна хартія з прав людини, її структура.
2. Загальна декларація прав людини – перший в історії міжнародних відносин акт, в якому проголошено широке коло основних свобод і прав людини.
3. Сучасні форми експлуатації людини.
4. Торгівля людьми. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.
5. Законодавча база щодо запобігання торгівлі людьми в Україні.

Кожна сторінка має свою назву і зміст. Це може бути виступ студента, зустріч з працівниками правоохоронних органів, неурядових організацій та ін. Сторінка ілюструється фрагментами з кіно- і відеофільмів, бажано оформити виставку зі спеціальною літературою, газетними чи журнальними статтями.

Популярною формою пропагування знань з проблем прав людини, запобігання торгівлі людьми є **тематичні вечори та вечори запитань і відповідей**. Тематика таких вечорів може бути різноманітною. Вечір може бути присвячений вузькому питанню – одній темі. Можна готувати кілька тематичних вечорів, присвячених Міжнародному дню прав людини, який проходить щорічно 10 грудня, зокрема присвячених темам запобігання насильству, експлуатації, торгівлі людьми. Виховна цінність таких тематичних вечорів полягає в тому, що в підготовці і їх проведенні беруть участь учні та студенти. Вони готують сценарій, оформляють оголошення, проводять роботу щодо запрошення учнівської та студентської молоді, оформляють приміщення, книжкові виставки, добирають відео-, кінофільми, готують тематичні виступи, проводять підготовку художньої самодіяльності та ін.

«Мозковий штурм» як метод стимулювання ідей протягом обмеженого відрізка часу (як правило, 15-20 хв.) використовується переважно на початкових заняттях розгляду нової теми, а також після презентації (оголошення та роз'яснення) теми, поняття, проблеми для узагальнення ідей, асоціацій, коментарів. Для сприяння активності учасників важливо дотримуватись основних правил проведення «мозкового штурму», а саме: приймаються всі пропозиції, вони записуються без коментарів та засуджень; учні не можуть коментувати пропозиції інших; заохочується висунення якомога більшої кількості ідей та можливість висловлення своєї власної думки. Усі пропозиції (ідеї, коментарі, асоціації, фрази) використовуються в подальшій роботі над темою. Даний метод дозволяє стимулювати вільне висловлювання ідей та утвердження відчуття відсутності цензурних обмежень, сприяє формуванню толерантного ставлення до будь-якої точки зору, відходу від традиційної позиції суджень «правильно» і «неправильно».

Слід зауважити, що така атмосфера є надзвичайно необхідною з точки зору специфіки теми запобігання торгівлі людьми. Адже часом тематика торгівлі людьми пов'язана з дуже делікатними моментами і стосується особистих, найінтимніших сторін життя. Тому для кращого сприйняття та засвоєння матеріалу важливо створити атмосферу довіри для вільного обміну думками та активної роботи над розв'язанням проблемних ситуацій.

Приклади питань для «мозкових штурмів»: що таке торгівля людьми (торгівля дітьми, насильство, експлуатація); для чого людям потрібні права; чому

окремо виділяють права дитини; чому права важливо розглядати разом з обов'язками; які права порушуються в ситуації торгівлі дітьми; з якою метою люди їдуть за кордон; чому в Україні є поширеною дитяча праця; як можна знайти роботу в Україні; які ризики нелегального працевлаштування.

Активними методами профілактичної роботи з учнями та студентами є навчальні ігри – рольова та моделююча. Рольова гра – навчальна гра, в ході якої учасники імітують реальну ситуацію через виконання призначених ролей. Мета рольової гри полягає в набутті досвіду поведінки чи ставлення, а також певних навичок. Важливо, щоб усі учасники знали і розуміли ідею своєї ролі та мету рольової гри взагалі. Обов'язково необхідно по завершенні гри всім учасникам дати можливість вийти з ролі – сказати кілька слів про почуття, враження чи думки. Ефективніше за все використовувати рольові ігри на завершальних стадіях вивчення тем.

Приклади рольових ігор: «Звертання за оголошенням» (відпрацювання навичок постановки запитань для з'ясування ситуації, аналізу, критичного мислення, оцінки ризикованості ситуації), «Співбесіда з роботодавцем» (відпрацювання навичок спілкування, визначення легальності запропонованих умов, визначення ризикованості), «Конференція» або «Прес-клуб» (закріплення отриманих знань про суть та масштаби проблеми торгівлі людьми, дотичних проблем; самостійно здійснювали пошук додаткової інформації), «Гаряча лінія» (закріплення навичок безпечної поведінки, консультування, самопомоги, аналізу), «Юридичний хокей» (закріплення знань, навичок безпечної поведінки).

Моделююча гра – навчальна гра, в ході якої учасники створюють певні моделі, алгоритми дій. На відміну від попереднього типу, ця гра не вимагає від учасників входження в роль, вона потребує аналізу певної життєвої ситуації чи проблеми та визначення кроків на шляху до її вирішення. Її застосування дозволяє закріплювати моделі безпечної поведінки після розгляду конкретних ситуацій.

Аналіз конкретних ситуацій (англ. – case study) – це метод роботи з реальними життєвими ситуаціями, спрямований на визначення певних проблем, недоліків та пошук шляхів їх уникнення. Застосування даного методу дає змогу пересвідчитись у реальності існування проблеми, проаналізувати причини її виникнення та визначити можливі шляхи запобігання. Для занять використовуються історії постраждалих від торгівлі людьми, історії звернень на Національну «гарячу лінію» з питань запобігання торгівлі людьми.

Метод «рівний рівному» дозволяє реалізувати навчання через навчання інших, сутність якого полягає в тому, що об'єкт процесу навчання перетворюється на суб'єкта, виконуючи тимчасово його функції та обов'язки. Отримана інформація передається учнями та студентами іноді

по декілька разів, таким чином забезпечується її краще запам'ятовування. Відомо ж, що найкраще, до 90%, людина засвоює знання у процесі навчання інших. А з іншого боку, використання цього методу стимулює успішне сприйняття поданої інформації учнями та студентами. Як приклад застосування цього методу можемо навести ситуації, коли учасники виступають у ролі експертів, радників, консультантів, учителів. Крім того, доцільно використовувати можливості існуючих волонтерських об'єднань, лекторських груп, лідерських клубів для включення теми профілактики торгівлі людьми в їх діяльність. Навчені учні та студенти проводять заняття для своїх ровесників, виступають перед батьками, педагогічними працівниками.

Створення колажів використовується на початку роботи над темою для стимуляції асоціацій учнів та виявлення рівня знань, а також по завершенні вивчення теми для перевірки засвоєння знань. Учні створюють колажі з газетних та журнальних вирізок, працюючи у малих робочих групах. Потім кожна група представляє свою роботу та пояснює головну ідею колажу. Для додаткової зацікавленості та стимуляції уваги пропонується робочим групам тримати в секреті назви та ідеї своїх колажів, а інші малі групи повинні їх відгадати.

Важливим є використання можливостей художніх гуртків, учасники яких можуть ставити інтерактивні вистави та казки з ілюстраціями ситуацій порушень прав дитини, торгівлі людьми.

Використання наочності є однією з основних умов ефективності сприйняття та засвоєння інформації. Візуальність посилює і зосереджує увагу учнів та студентів, стимулює інтерес. Тому треба використовувати інформаційні плакати, буклети, брошури, закладки. Найбільш уживаним є навчальний відеофільм «Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей», котрий складається з дванадцяти десятихвилинних серій. Такий формат дозволяє легко його використовувати в системі роботи загальноосвітнього навчального закладу з уроками тривалістю 45 хв. До кожної серії розроблені методичні рекомендації щодо їх використання. Крім того, можна використовувати документальні фільми «Замки на піску», «Куплені та продані», «У пошуках втраченого щастя», «Український експорт», «Жертви мовчання»; художньо-публіцистичний фільм «Жертва»; художні фільми «Якщо я не повернусь», «Ліля назавжди» тощо.

Практика показує важливість застосування інтегрованих форм роботи – заняття, усні журнали, конкурси, конференції, куточки правових знань, відеолекторії тощо. Вони дають можливість поглянути на проблему торгівлі людьми з різних ракурсів одночасно, виявити її комплексність, необхідність такої ж комплексної протидії, а також дозволяють простежити взаємозв'язок між різними дотичними проблемами, показати вплив наслідків, наприклад, насильства на ситуації дитячої праці, торгівлі дітьми.

Конкурси творчих робіт: малюнків, плакатів, кросвордів, рефератів, казок, сценаріїв, мультимедійних презентацій, відеороликів та ін. Учні мають бути залучені до роботи на всіх етапах – від планування до підбиття підсумків конкурсу. Такі змагання сприяють стимуляції інтересу до проблеми торгівлі дітьми і інших соціальних проблем, додаткового вивчення теми, поширення інформації серед ровесників, батьків.

Високу зацікавленість можуть викликали творчі завдання для самостійної та домашньої роботи. Серед таких завдань пропонується провести опитування найближчого соціального оточення, інтерв'ю з представниками державних структур, громадських організацій, підібрати та проаналізувати міжнародні та національні законодавчі акти, фактичний або статистичний матеріал, провести міні-лекцію вдома, заповнити таблиці, навести аргументи за і проти (наприклад, щодо трудової міграції за кордон), намалювати, обмінятися зошитами зі своїм/своєю сусідом/сусідкою по парті і вгадати, проаналізувати, розробити правила безпечної поведінки, написати опорний конспект лекції тощо. Для того щоб учні та студенти мали попереднє уявлення про тему заняття та могли більш активно брати участь у дискусіях та обговореннях, використовуються випереджаючі домашні завдання.

Основні методичні рекомендації до проведення занять з профілактики торгівлі людьми

1. Включати заходи з профілактики торгівлі людьми в систему навчально-виховної діяльності навчального закладу і поєднувати їх з іншими профілактичними заходами зі схожих соціальних проблем.

2. Роботу з профілактики торгівлі людьми розпочинати з вивчення прав та обов'язків людини, дитини.

3. Використовувати інтерактивні методи та форми роботи, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії і спрямовані на самостійний пошук істини, а також сприяють формуванню критичного мислення, прояву ініціативи і творчості.

4. Ефективним є поєднання традиційних та нетрадиційних методів навчання: бесіди, дискусії і цільові диспути, лекції та реферативні повідомлення, семінари, усні та письмові колоквиуми, «круглі столи», вечори запитань і відповідей, обговорення злободенних матеріалів із ЗМІ щодо запобігання торгівлі людьми, вивчення проектів офіційних державних документів, перегляд програм навчального характеру, самостійне рецензування. Слід стимулювати колективне обговорення проблем за повної свободи висунення проектів рішень.

5. З різноманітних форм та методів роботи фахівцями обираються ті, що найбільш відповідають меті, завданням та особливостям занять, їх місцю в навчальному плані та відведеному часові. Важливим є врахування особливостей та потреб цільової групи.

6. Проводити інтегровані уроки за відповідними темами з історії, правознавства, географії, безпеки життєдіяльності, іноземних мов тощо.

7. При доборі адекватних форм та методів необхідно пам'ятати про практичну спрямованість занять, тобто після вивчення теми в учнів та студентів мають бути сформовані навички безпечної поведінки, самодопомоги.

8. Слід також використовувати методика «рівний рівному». Відомо, що найкраще людина засвоює знання в процесі навчання інших. Тому важливо готувати завдання, де б учні та студенти виступали в ролі консультантів, експертів, вчителів тощо.

9. Використання у творчій діяльності пошукового або репродуктивно-пошукового шляху засвоєння знань. Якщо вчитель ставить учням запитання, які примушують їх мислити, він ставить їх в активну позицію. У цій ситуації учні, спираючись на раніше отримані знання, конструюють відповіді, висловлюють свої припущення, вступають у полеміку, в ході якої зіставляються різні точки зору, різні підходи до аналізу матеріалу. Ця спільна діяльність допомагає їм краще засвоїти суть і пізнати закономірності явищ, які розглядаються. При евристичній бесіді гіпотези одних, доводи й аргументи інших, уточнення третіх, загальні висновки і формулювання четвертих дозволяють учням у найбільш короткий час розібратись у навчальному матеріалі. Невід'ємною складовою проблемної ситуації є проблемне завдання, яке ставиться перед викладом матеріалу. У процесі заняття учням пропонуються логічні запитання. Такі ситуації можуть бути заплановані заздалегідь або виникати спонтанно.

10. Заохочувати учнів та студентів до відповіді на запитання та висловлення своїх ідей. Слід уникати запитань, на які можна відповісти «так» або «ні». Для стимулювання процесу мислення слід ставити відкриті запитання, що вимагають повної та розгорнутої відповіді. Такі запитання найчастіше розпочинаються із слова «як».

11. Важливо створити атмосферу довіри для вільного обміну думками та активної роботи над розв'язанням проблемних ситуацій. Необхідно врахувати, що процес викладання теми торгівлі людьми часом пов'язаний з дуже делікатними моментами і стосується найінтимніших сторін життя. Пильно стежити за ходом занять, де мова йде про інтимні сторони проблеми, зокрема сексуальну експлуатацію дитини, з метою уникнення та швидкого реагування на прояви неповаги до постраждалих, спроби висміювання дівчат тощо.

12. Слід бути обережним в оцінці та критиці. Варто критикувати думку, а не людину. Оцінка та критика особистості може негативно вплинути на бажання учнів висловлювати свою точку зору, брати участь у дискусіях та обговореннях.

13. Доцільно запрошувати на уроки фахівців, що працюють у сфері захисту прав дитини та протидії торгівлі людьми. Це можуть бути, зокрема, представники служб у справах дітей, кримінальної міліції у справах

дітей, управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, громадських організацій тощо. Для цього варто мати базу даних організацій та установ, котрі працюють у цьому напрямі в Україні, регіоні, на місцевому рівні.

14. Необхідним та доцільним є широке використання наочності. Візуальність підсилює та зосереджує увагу. Серед роздаткових матеріалів можуть бути схеми чи таблиці, плакати, буклети, брошури, закладки тощо.

15. Для наочності можна використовувати відеоматеріали – навчальні, художні, документальні фільми з проблеми. Перед переглядом фільму учасників слід підготувати, представивши фільм і підказавши, на що слід звертати увагу.

Надайте учасникам необхідну кількість часу та забезпечте їм можливість для того, щоб вони могли обдумати і обговорити засвоєне. Можливі варіанти запитань загального характеру: що саме запам'яталося під час перегляду, чому; якщо б ви працювали на телебаченні, чи взяли б ви участь у створенні цього фільму, чому; чи змінили б ви порядок подання частин фільму, чому; що потрібно знати для створення такого фільму (можна обговорити не тільки необхідну інформацію, але й етичні принципи); якщо б ви працювали вчителем, під час вивчення яких предметів ви б використали фільм, чому. На закінчення можна запропонувати пов'язати переглянутий матеріал з особистим життєвим досвідом.

Питання для перевірки:

1. Чим забезпечується оптимальний вибір методів і форм профілактичної роботи з учнівською і студентською молоддю?
2. Які є основні методи та форми профілактичної роботи з учнівською і студентською молоддю?
3. За якими темами можна проводити бесіди та диспути з питань попередження торгівлі людьми?
4. Наведіть приклади питань для «мозкових штурмів» з питань попередження торгівлі людьми.
5. Назвіть методичні рекомендації до проведення профілактики торгівлі людьми в роботі з учнівською і студентською молоддю?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Альманах інноваційних технологій: практика та перспективи / за заг. ред. К.Б. Левченко. – К.: – «Юрисконсульт», 2007 – 2008. – 84 с.
2. Вища освіта: Інформаційний вісник. – 2006. – № 18.– 86 с.
3. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін.; заг.

- ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: «Міленіум», 2005. – 210 с.
4. Ковальчук Л.Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Л.Г. Ковальчук. – К., 2010. – 258 с.
  5. Проблеми освіти : наук.-метод. зб.: спец. вип. – К., 2006. – 264 с.
  6. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 344 с.
  7. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини: навч.-метод. посіб. / М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 224 с.
  8. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні : навч.-метод. посіб. / заг. ред. К.Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт. – 2006 – 2007. – 334 с.

Тема 4. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів²

Мета: представити основи соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів як групи ризику до потрапляння в ситуації торгівлі людьми.

Основні поняття: соціально-педагогічна робота, психологічна робота, дистантна сім'я, корекція, профілактика, супровід, реабілітація.

План:

- актуальність соціально-педагогічної і психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів;
- завдання соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Актуальність соціально-педагогічної і психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів зумовлена перш за все масштабами трудової міграції українців за кордон та всередині країни. Так, за результатами останніх досліджень та оцінками експертів, кількість трудових мігрантів, котрі шукають кращих можливостей за кордоном коливається від 2-3 млн. до 7 млн. осіб. Проблема внутрішньої трудової міграції, тобто міграції з метою

---

² При підготовці цієї теми було використано матеріали навчально-методичного посібника «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів» за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка.

працевлаштування з одного регіону в інший, є не менш актуальною. Так, наприклад, окрім працівників інтелектуальної сфери, Київ «висмоктує» ресурси західних і південних регіонів у сфері будівництва. Аналіз практичного досвіду роботи підтверджує поширеність внутрішньої трудової міграції, особливо із сусідніх областей до Києва.

Переважає більшість трудових мігрантів мають сім'ю з дитиною або дітьми. Згідно з даними обстеження українських трудових мігрантів, що працюють в Італії, тільки 6,1 % жінок не мають дітей, тоді як понад $\frac{3}{4}$ залишили вдома одну-дві дитини, а майже 8 % – троє і більше.

Діти трудових мігрантів проходять ті ж етапи розвитку, що й усі діти. Мають ті ж складнощі і проблеми, необхідність задоволення дитячих потреб та сприятливого оточення для реалізації своїх індивідуальних здібностей. «Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання самоствердитися» (книга, с. 19). Дані досліджень, оцінок експертів та практичний досвід впровадження соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів підтверджують необхідність виділення специфіки роботи з дітьми трудових мігрантів в системі роботи педагогічних та соціальних працівників.

Діти трудових мігрантів перебувають у складній ситуації, оскільки всі вони переживають у своєму соціальному розвитку психотравмуючі впливи. Психотравма виникає через те, що основні соціальні потреби цих дітей залишаються незадоволеними. Зокрема, потреба у стабільності і відчутті захищеності не задовольняється через те, що основні люди в житті дитини – батьки – не проживають разом з дитиною. Той факт, що батьки періодично приїжджають до дітей, викликає відчуття нестабільності, і тому ці приїзди не компенсують відсутність постійного проживання з дітьми. Крім цього, дуже часто є незадоволеною й потреба в емоційній близькості, оскільки замінити спілкування з матір'ю і батьком дуже рідко спроможні хтось з інших родичів, а тим більше інших дорослих. Украй негативно позначається те, що потреба в безумовній любові, тобто усвідомлення дитиною, що вона є цінністю для своїх батьків, теж є незадоволеною, оскільки той факт, що вони залишають дитину саму, підриває впевненість у своїй значущості для батьків.

Завдання соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів визначаються проблемами і потребами дітей із дистантних сімей, які вимагають:

- інтеграції виховних впливів на дитину у загальноосвітньому навчальному закладі;
- формування об'єктивної самооцінки у дітей, життєвих планів, здійснення профорієнтації;
- виявлення порушень прав дітей та їх захисту;
- корекції поведінки дитини;

- відвідання дитини вдома і вивчення умов її життя, виховання і розвитку;
- правової просвіти щодо прав дітей, у тому числі щодо соціального оточення, яке опікується дітьми трудових мігрантів.

Робота педагогічних працівників з дітьми трудових мігрантів, їх батьками, соціальним оточенням являє собою, по суті, компенсацію за залишкову модель соціальної політики, яка виштовхує людей на заробітки і призводить до дистантності сімей. Її можна назвати психолого-педагогічною моделлю соціальної політики в конкретному випадку. Звичайно, що не може заклад освіти подолати всі проблеми таких сімей, але може пом'якшити їх наслідки і попередити можливі додаткові проблеми, про які сім'ї спочатку і не здогадуються чи вважають їх другорядними. Тому роботу щодо попередження проблем дітей трудових мігрантів доцільно здійснювати за такими напрямками (змістом):

1. Первинна профілактика проблем дистантних сімей (інформування про проблеми дітей трудових мігрантів, права і потреби дітей, відповідальність батьків та родичів за дітей, формування сімейних цінностей, відповідального батьківства в усіх батьків, показ позитивних зразків сімейного життя, сімейного виховання, ресурсів для задоволення потреб сім'ї).

2. Вторинна профілактика проблем дистантних сімей: коли батьки мають намір виїхати на заробітки і прагнуть до співпраці з педагогічними працівниками щодо пом'якшення проблем своєї відсутності на дітях у майбутньому. Тут доцільною є робота щодо зміцнення сім'ї, навчання виявленню почуттів, активному слуханню дітей. Це можливо, якщо батьки довіряють педагогічним працівникам і повідомляють про свій від'їзд.

3. Третинна профілактика проблем дистантних сімей: коли дитина залишається без батьків. Виникає необхідність ізолювати її від негативних факторів, впливів, пом'якшити їх, зберегти і розвинути в дитині позитивне, зв'язки з батьками, включаючи її в позитивне соціалізуюче середовище в навчанні, дозвіллі.

4. Супровід у тому числі і патронаж дитини та її оточення на час від'їзду батьків: спільна робота педагогічних працівників закладу освіти, суб'єктів захисту дитини в районі (місті, селі) щодо подолання серйозних проблем, які виникають у дитини в різних сферах життя, зацікавленість долею дитини щодня і, в разі необхідності, об'єднання зусиль, ресурсів для їх подолання.

Рекомендації трудовим мігрантам, котрі мають дітей:

прийміть рішення про від'їзд разом з дитиною (це допоможе дитині зрозуміти, що ви їдете через необхідність та заради її майбутнього); підготуйте дитину психологічно до вашого від'їзду (дитині може здаватися, що ви кидаєте її. Розкажіть чому ви їдете); поінформуйте заздалегідь близьких родичів про від'їзд та термін вашої відсутності (це дасть вам можливість ретельно

спланувати, хто доглядатиме дитину під час вашої відсутності); повідомте вчителя, якщо дитина ходить до школи, про вашу тимчасову відсутність (учитель приділятиме увагу вашій дитині, зможе запобігти погіршенню навчання, спрямувати дитину в разі необхідності до психолога); підготуйте та залиште детальну інформацію про місце свого перебування та ваш контактний телефон (це дасть можливість вашій дитині або людям, які опікуватимуться нею, терміново зв'язатися з вами); потурбуйтеся про наявність у дитини номерів телефонів, куди вона зможе звернутися в разі виникнення проблем (серед таких телефонів повинні бути контакти дорослого, якому ви довіряєте, вчителя, служби у справах дітей); пам'ятайте про необхідність регулярної матеріальної підтримки дитини (домовтеся з людьми, які опікуватимуться вашою дитиною, про періодичність надсилання грошей на утримання дитини. Дотримуйтеся визначених термінів); переконайтеся, що під час вашої відсутності умови проживання та харчування дитини будуть задовільними, дитина відвідуватиме школу та не примушуватиметься до робіт на шкоду навчанню й духовному розвитку; підтримуйте зв'язок із дитиною регулярно (домовтеся про дні, коли ви телефонуватимете, і дотримуйтеся визначених термінів).

Оскільки, діти трудових мігрантів зазнають багато негативних переживань через неможливість задоволення своїх базових соціальних потреб, то вони потребують і соціально-психологічної допомоги. Цю допомогу повинні надавати, в першу чергу, ті люди, котрі за своїм службовим обов'язком відповідають за їх розвиток та виховання: педагоги, психологи, соціальні працівники.

Найперш за все, таких дітей слід оточити турботою та увагою. Слід пам'ятати, що навіть якщо вони дуже добре поведуться та навчаються, їх психіка безумовно травмована і постійно потерпає від перенапруження. Тому будь-яке необережне зауваження, нетактовне звернення вчителя, навіть жалість і співчуття оточуючих можуть тяжко переживатися ними, викликаючи непередбачувані наслідки.

Педагогам слід подбати про те, щоб така дитина мала справу за своїми уподобаннями (заняття в гуртках, секціях). Слід допомогти їй зайняти належне місце в колективі класу (дати їй цікаве та поважне громадське доручення, яке дитина буде спроможна виконати, допомогти потоваришувати з однокласниками). Треба стежити, щоб така дитина не відставала в навчанні (організувати допомогу або, якщо потрібно, надати можливість готувати уроки в школі тощо), нормально харчувалася.

Особливу увагу слід приділяти таким дітям під час шкільних канікул, на свята. Наприклад, організатор з виховної роботи може об'єднати таких дітей з різних класів для спільних екскурсій, подорожей, розваг, щоб відволікти від негативних домашніх вражень. Школі необхідно турбуватися, в першу чергу, про літній відпочинок дітей трудових мігрантів.

Діти трудових мігрантів дуже часто зазнають труднощів у навчанні. Здебільшого, це пов'язано з особливостями їхньої ситуації розвитку, через які виникає синдром дитячої гіперактивності, когнітивний дефіцит, невротичні прояви тощо. У цьому разі таким дітям необхідні спеціальні психокорекційні заходи: спеціальні заняття з розвитку сенсомоторики, пам'яті, уваги, інтелекту; проводять тренінг навичок, заняття з розвитку мови, приділяють увагу формуванню мотивації досягнення та адекватної самооцінки.

Для дітей невротизованих і тих, у котрих проявляються риси психопатичного розвитку, потрібні спеціальні психологічні впливи, спрямовані на змінення негативних особливостей особистості, що утворилися.

Застосування психологічної корекції в роботі з **молодшими школярами** має ряд особливостей, пов'язаних зі специфікою дитячого віку: високою емоційною чутливістю дітей, недостатнім рівнем абстрактного мислення. При дослідженні загальнопсихологічних особливостей учнів цього віку слід, перш за все, звертати увагу на рівень інтелектуальної зрілості, особливості їхньої уваги та працездатності, наявність шкільної тривожності.

Діти із сімей трудових мігрантів, особливо **молодшого шкільного віку**, часто мають ускладнення у формулюванні своїх думок і почуттів, однак можуть розповісти про конфлікти з учителем, однокласниками, про свої страхи; або це може відобразитися в їх поведінці. Оскільки потреба в психологічній корекції походить від учителя, необхідно перед початком психокорекційної роботи розпитати дитину та з'ясувати її ставлення до згаданої проблеми: «Кажуть, що ти занадто часто б'єшся, чи не хотів би ти спілкуватися з дітьми якимось по-іншому?», «Здається, ти трошки боїшся ходити до школи. Значно приємніше ходити до школи із задоволенням» тощо.

Для розв'язання кожної проблеми психолог повинен уявляти собі, як мінімум, 3-4 різних шляхи та ознайомити з ними дитину. «Що було б тобі приємніше та цікавіше – слухати історії чи займатися в групі дітей? Писати твори, малювати картини чи, може, грати в різноманітні ігри?» Це налаштовує дитину на співробітництво та надає психологу можливість працювати найбільш ефективно, використовуючи позитивне емоційне ставлення дитини до визначеного виду психокорекції.

У ході проведення психокорекційних заходів необхідно постійно спостерігати за емоційним станом дитини. Бажано, щоб усе, що робить психолог, сприймалося нею як цікава гра. Потрібно постійно заохочувати, «святкувати» будь-який успіх дитини, її просування в бажаному напрямку: «Ти мене дуже порадував вчора! Я бачила, як ти сперечався з Петром в коридорі, тобі хотілося битися, але ти утримався. Це чудово! Як тобі це вдалося?»

Якщо будь-яке діяння психолога зіштовхується з протидією дитини або викликає у неї негативні емоції (нудьгу, роздратування, гнів, почуття

провини) – це помилка психолога. У цій ситуації слід негайно припинити ці дії або висловлювання, сказати дитині про її почуття, підтвердити їх «нормальність» і почати інші, більш успішні дії. «Мені здається, що тобі це неприємно слухати. Так? Ну що ж, я теж не завжди з цікавістю слухаю оповідання. Може, краще помалюємо? Або займемося фізкультурою?»

У мові психолога, особливо коли він працює з молодшими школярами, неприпустимі слова «ти повинен», «ти не можеш», «це обов'язково потрібно»; замість цього бажано використовувати вирази типу: «давай спробуємо», «зробимо, якщо хочеш», «ти можеш навчитися цьому...»

З усього можливого арсеналу психокорекційних заходів бажано якомога ширше використовувати методи групової та індивідуальної ігрової терапії, малювання, вигадкування та показ казкових історій (які виражають сутність та розв'язання проблеми в метафоричній формі).

Після успішного завершення роботи, дитину слід попередити, що те, що її непокоїло (дратівливість, страх тощо) може ще виникати якийсь час, а вже потім зникнути зовсім. Дитині треба сказати, що виникнення небажаних станів обов'язково нагадає їй про минулі заняття, і вона знайме, що робити. Бажано домовитися про подальші зустрічі з дитиною та проводити динамічне спостереження за нею. У разі виникнення нових проблем або посилення тих, що були, бажано якомога раніше знову почати психокорекцію з проходженням тих самих кроків.

Пристаючи до **роботи з підлітком**, психолог завжди повинен пам'ятати, що головне в стосунках з ним – це взаємна повага і довіра. Те, що каже підліток, повинно залишатися таємницею. Його проблеми можуть бути обговорені з учителями або родичами тільки на прохання і за згодою підлітка. Втрата довіри, розголошення таємниці, навіть мимовільне, може стати великою психологічною травмою і призвести до найнепередбачуваних наслідків.

Завдання психокорекційної роботи полягають у такому:

1. Навчання підлітка «розпізнанню» небезпечних для нього ситуацій, тобто таких, що спрямована на його найбільш вразливі «місця найменшого опору». Досвід психотерапевтичної роботи показує, що невміння підлітка уникати несприятливих ситуацій відіграє не меншу роль у причинах адиктивної поведінки, ніж невміння їх розв'язувати. Тому зусилля психолога (педагога, соціального працівника тощо), що веде групу тренінгу (далі будемо називати його ведучий або тренер), повинні бути спрямовані на підвищення здатності підлітка до розпізнавання і запобігання виникненню таких ситуацій.

2. Формування в підлітка здатності «об'єктивізувати» небезпечні для нього ситуації, тобто зуміти підійти до них ніби зі сторони, поглянути на те, що відбувається, так, ніби це відбувається з кимось іншим. У ході виконання цього завдання в підлітка формуються навички аналізу ситуації, уміння віднайти в ній головне і другорядне. Оскільки в ході рольових ігор підлітки

поводяться так, як уміють і як вони звикли, на очах у групи відбувається активізація негативного досвіду розв'язання складних ситуацій, що надає можливість членам групи вчитися на помилках і невдачах минулого.

3. Розширення діапазону можливих варіантів поведінки підлітків в складних для них ситуаціях.

Коли підліток зіштовхується з ситуацією, спрямованою в «місце найменшого опору» (тобто найбільш вразливі для нього обставини), він відчуває, що не здатен відповідати вимогам, які ставлять до нього. Стандартизм, однотипність поведінки – ось що впадає в очі, коли до особистості пред'являються вимоги, які є для неї неприйнятними.

У ході розігрування членами групи і ведучим складних для підлітків ситуацій, виникає можливість їх обговорювання найбільш відповідною мовою – мовою реальної поведінки. У процесі тренінгу підліток багаторазово спостерігає відтворення в різноманітних варіантах важкої для нього ситуації. В результаті зростає здатність об'єктивізувати її і розпізнавати в реальному житті. Спостерігаючи дії інших учасників групи, підліток мимовільно засвоює ефективні стереотипи поведінки, розширюючи таким чином свій діапазон форм реагування на складну ситуацію.

Незважаючи на єдність цілей та завдань психокорекційних заходів, форми та методи їх різні і вимагають різного рівня підготовки психолога. Тому проводити той чи інший вид психокорекції може лише той психолог, який має відповідну підготовку.

До початку групових занять психолог, на основі попередньої індивідуальної роботи з кожним з дітей, формує групу. Кількість учасників – від чотирьох до шести дітей молодшого шкільного віку обох статей. Обов'язкова умова участі в групі – добровільність. Заняття проводяться, як правило, один-два рази на тиждень. Тривалість курсу залежить від програми. У середньому курс розрахований на 12-15 занять.

Програму психокорекційних занять пише психолог спеціально для кожної групи, враховуючи індивідуальні характеристики учасників, особливості їх міжособистісної взаємодії та їхні проблеми. Після проходження курсу психокорекції передбачається підтримуюча терапія, тобто щомісячні зустрічі групи в тому ж складі для розв'язання проблем, які накопичилися, та продовження роботи над собою. У разі необхідності та за своїм бажанням діти можуть проходити повторні курси психокорекційних занять, але вже за іншою програмою та з іншою групою. Звичайно, буде найкраще, якщо діти зберігатимуть постійний зв'язок з психологом аж до того, поки їхні батьки не повернуться на постійне проживання.

Важливою частиною соціально-педагогічної і психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів є робота з сім'єю після повернення батьків: налагодження взаєморозуміння, стосунків, відновлення почуттів, розв'язання тих проблем, що накопичилися за час відсутності батьків

і можуть бути розв'язаними тільки ними, оскільки саме батьки мають право всюди захищати і представляти свою дитину, її права, інтереси.

Питання для перевірки:

1. Чому дітей трудових мігрантів виділяють в окрему категорію, з якою необхідно проводити специфічну соціально-педагогічну та психологічну роботу?
2. У чому полягають завдання соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів?
3. Які виділяють напрями соціально-педагогічної роботи щодо попередження проблем дітей трудових мігрантів?
4. У чому полягають особливості психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів молодшого шкільного віку?
5. У чому полягають особливості психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів підліткового віку?
6. Чому важливо здійснювати роботу з сім'єю трудових мігрантів після повернення батьків?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посіб. / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.
2. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. – К., 2006. – 63 с.
3. На допомогу соціальним педагогам: практич.-метод. зб. для соціальних педагогів по роботі із дітьми, батьки яких знаходяться довгий час за кордоном. – Чернівці: ЧИГС «Буковинська партнерська Агенція», 2004.
4. Максимова Н.Ю. Основи дитячої патопсихології: навч. посіб. / Н.Ю. Максимова, К.Л. Малютіна, В.М. Піскун. – К.: Перун, 1996. – 416 с.
5. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні : теорія і методика / І. Трубавіна. – Х. : Нове слово, 2007. – 395 с.
6. Максимова Н. Ю. Курс лекцій по детской патопсихологии: учеб. пособие [для студентов вузов] / Н. Ю. Максимова, Е. Л. Милютіна. – Ростов н/Д. : Феникс, 2000. – 576 с.
7. Максимова Н.Ю. Психологічні фактори у залеженні неповнолітніх від алкоголю і наркотиків та засоби його попередження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.07 / Н.Ю. Максимова. – К., 1998. – 34 с.

Тема 5. Національний механізм перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми

Мета: сформувати уявлення про національний механізм перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми, досвід його впровадження в Україні, роль і функції навчальних закладів та органів управління освітою в системі надання допомоги та захисту постраждалим від торгівлі людьми.

Основні поняття теми: механізм перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми, виявлення постраждалих від торгівлі людьми, ідентифікація постраждалих від торгівлі людьми, реабілітація, захист

План:

- визначення поняття механізму перенаправлення для постраждалих від торгівлі людьми;
- основні компоненти НМП;
- роль та функції навчальних закладів у системі НМП.

Механізм перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми є механізмом взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми з метою надання постраждалим допомоги та захисту. Він впроваджений та ефективно діє в багатьох країнах.

Національний механізм перенаправлення – це структура співробітництва, в межах якої державні органи та органи місцевого самоврядування виконують свої обов'язки щодо захисту та забезпечення дотримання прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми, координуючи свої зусилля у стратегічному партнерстві із громадянським суспільством та іншими суб'єктами, які займаються наданням допомоги постраждалим від торгівлі людьми.

Структурними компонентами національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми є виявлення особи, постраждалої від торгівлі людьми; ідентифікація та проходження процедури встановлення статусу особи, постраждалої від торгівлі людьми; надання допомоги та захисту; запровадження чіткого порядку міжвідомчої взаємодії.

Виявлення особи, постраждалої від торгівлі людьми – з'ясування інформації, яка дає підстави вважати, що певна фізична особа постраждала від торгівлі людьми. Виявлення здійснюється за місцем проживання особи, її тимчасового перебування чи фактичного проживання суб'єктами протидії торгівлі людьми або шляхом безпосереднього звернення по допомогу особи до державних структур, громадських чи міжнародних організацій.

Ідентифікація та проходження процедури встановлення статусу особи, постраждалої від торгівлі людьми – комплекс заходів, під час яких уповноважена особа на підставі отриманої інформації та її аналізу порівнює елементи вчиненого щодо особи діяння з визначенням торгівлі людьми, оцінює ймовірність вчинення щодо особи такого діяння та робить висновок, що така особа є такою, що постраждала від торгівлі людьми. Ця процедура визначається Кабінетом Міністрів України. Обов'язковою її складовою є проведення місцевою державною адміністрацією співбесіди з особою, щодо якої розглядається питання про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, із заповненням питальника. Загальна тривалість проведення процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, не може перевищувати місячний строк з дня проведення співбесіди з особою у місцевій державній адміністрації. У разі прийняття рішення про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, їй видається довідка. Статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, встановлюється на строк до двох років.

Надання допомоги та захисту постраждалим від торгівлі людьми передбачає вжиття комплексу заходів, необхідних для відновлення стану, функцій та прав особи

Реабілітація особи, яка постраждала від торгівлі людьми, – комплекс медичних, психологічних, соціальних, юридичних та інших заходів, спрямованих на відновлення фізичного і психологічного стану та соціальних функцій особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

Захист осіб, які постраждали від торгівлі людьми, – система заходів з відновлення прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми»

Оцінка потреб, складання індивідуального плану роботи з постраждалими від торгівлі людьми, перенаправлення до різних організацій. Відповідно до проекту Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» питання визначення потреб та складання плану роботи з постраждалою особою виноситься на розгляд дорадчого органу (мультидисциплінарної групи), засідання якої ініціює координатор механізму взаємодії (управління місцевої державної адміністрації). На засіданні дорадчого органу більшістю голосів приймається рішення про види та способи надання допомоги особі, яка постраждала від торгівлі людьми, розподіляються функції та здійснюється координація роботи суб'єктів Національного механізму взаємодії для комплексного підходу у наданні допомоги, а також складається індивідуальний план реабілітації особи, яка

постраждала від торгівлі людьми, із зазначенням конкретних заходів щодо надання допомоги суб'єктами Національного механізму взаємодії такій особі і термінів їх реалізації. План реабілітації складається строком на 1 рік та може бути переглянутий в залежності від прогресу виконання заходів або продовжений на строк, необхідний для успішного виконання усіх заходів плану. У разі потреби, до складання зазначеного плану можуть залучатися інші суб'єкти Національного механізму взаємодії.

Запровадження чіткого порядку міжвідомчої взаємодії. Даний компонент дозволить органам державної влади та громадським організаціям своєчасно й цілеспрямовано реагувати на потреби осіб, постраждалих від торгівлі людьми. Порядок має визначати алгоритм дій усіх задіяних партнерів взаємодії у разі виявлення особи, постраждалої від торгівлі людьми, строки реагування, форми взаємодії, повноваження тощо.

Створення ефективного НМП постраждалих від торгівлі людьми в Україні допоможе виявляти більшу кількість постраждалих від торгівлі людьми, сприяти кращому доступу постраждалих до необхідної допомоги; забезпечити цілісний підхід і комплексність допомоги; розширити спектр послуг та покращити їх якість; захищати права постраждалих відповідно до міжнародних стандартів; запобігти повторним потраплянням постраждалих в ситуацію торгівлі людьми та їх віктимізації. Це також надасть змогу детальніше дослідити питання торгівлі людьми, базуючись на аналізі реальних історій постраждалих від торгівлі людьми.

Складність виявлення, ідентифікації та надання комплексної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, унеможлиблює реалізацію НМП силами однієї організації чи державного органу. Саме тому погоджена та послідовна співпраця є запорукою успішного надання допомоги та захисту постраждалим від торгівлі людьми.

46 звернень від громадян було опрацьовано в рамках пілотування проекту «Розбудова національного механізму перенаправлення для постраждалих від торгівлі людьми в Україні» в 5 експериментальних містах Донецької області у період з листопада 2010 р. по червень 2011 р.

У рамках пілотування цього проекту в Чернівецькій області було ідентифіковано 11 осіб, постраждалих від торгівлі людьми. Для кожної з них були розроблені індивідуальні план-схеми реабілітації, спрямовані на відновлення їх основних життєвих спроможностей.

Роль навчальних закладів у системі НПМ постраждалих від торгівлі людьми полягає в здійсненні роботи з виявлення осіб, ймовірно постраждалих від торгівлі людьми, їх інформування про статус постраждалих від торгівлі людьми, за згодою особи – пере направлення для проходження процедури встановлення статусу постраждалих від торгівлі людьми, здійснення соціально-педагогічної роботи з постраждалими. Органи управління

освітою та навчальні заклади забезпечують роботу психологічної служби в системі освіти з дітьми дошкільного та шкільного віку, учнями та їх батьками, а також студентами з числа осіб, які постраждали від торгівлі людьми; контролюють відвідування такими особами навчальних закладів; беруть участь у підготовці програм соціальної та психологічної реабілітації учнів та студентів, які постраждали від торгівлі людьми.

У разі виявлення дитини, постраждалої від торгівлі людьми, працівники навчальних закладів зобов'язані невідкладно і з забезпеченням конфіденційності повідомити про це місцеву державну адміністрацію, органи місцевого самоврядування, органи внутрішніх справ або прокуратури. Особливу увагу слід приділити, чи причетні батьки дитини або особи, які їх замінюють, до торгівлі дитиною. Якщо є така підозра, то необхідно негайно інформувати про це органи внутрішніх справ або прокуратури. Здійснення заходів третинної профілактики також є частиною функцій навчальних закладів у системі роботи з постраждалими від торгівлі людьми. Органи управління освітою та навчальні заклади сприяють залученню учнів та студентів, які постраждали від торгівлі людьми, до громадської та гурткової роботи в середніх загальноосвітніх школах, позашкільних, професійно-технічних та вищих навчальних закладах; надають консультації повнолітнім особам, які постраждали від торгівлі людьми, з питань реалізації ними права на освіту.

Питання для перевірки:

1. Що собою являє національний механізм перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми?
2. З яких структурних компонентів складається національний механізм перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми? Розкрийте їх сутність.
3. У чому полягає роль діяльності навчальних закладів та органів управління освітою в системі національного механізму перенаправлення від торгівлі людьми?
4. Опишіть дії педагогічного працівника в разі виявлення дитини, яка постраждала від торгівлі людьми.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Механізми перенаправлення жертв торгівлі людьми на національному рівні. Об'єднуючи зусилля по захисту прав жертв торгівлі людьми: практ. посіб., ОБСЄ/БДІПЛ. – К., 2004, 19 с.
2. Закон України «Про протидію торгівлі людьми». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3739-17>

Тема 6. Соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми

Мета: розкрити зміст та особливості роботи з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми, а також їх найближчим соціальним оточенням.

Основні поняття теми: соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми, представлення інтересів, виявлення, ідентифікація, кризове втручання, реабілітація, реінтеграція, третинна соціальна профілактика, соціально-педагогічна робота із сім'єю.

План:

- особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми;
- форми поведінки постраждалої дитини;
- етапи реабілітації дітей, постраждалих від торгівлі людьми;
- основні форми роботи із сім'єю, в якій виховується постраждала дитина.

Соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми, спрямована на сприяння їх реабілітації і подальшу соціалізацію, представлення інтересів постраждалих у різноманітних інстанціях (міліції, суді тощо), здійснення соціально-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу постраждалих дітей, надання консультативної соціально-педагогічної допомоги дітям, підліткам, які перебували в ситуації торгівлі людьми, створення умов для соціального розвитку та професійного визначення особистості.

Соціально-педагогічна робота з дітьми, постраждалими від торгівлі людьми, має певні особливості, які повинні враховуватися соціальними педагогами при проведенні роботи в кожному окремому випадку. Соціальному педагогу варто звернути увагу на таке:

- особливості психічного та інтелектуального розвитку (згідно з віком);
- ймовірна наявність різноманітних залежностей (тютюно-, алко- та наркозалежності);
- сформована недовіра стосовно дорослих, що оточують, відсутність родичів чи виражена недовіра до них (у деяких випадках);
- легковажність у прийнятті рішень;
- хибне уявлення про доросле життя та бажання бути дорослим;
- потрапляння під вплив стереотипів, сформованих засобами масової інформації та рекламою про «красиве та безтурботне» життя, переоцінка цінностей та визначення нових життєвих пріоритетів.

Соціально-психологічні наслідки торгівлі дітьми – це несвоєчасне формування вікових уявлень, низький розвиток пізнавальних здібностей та низька мотивація до навчання, відставання в навчанні, соціальна дезадаптація, поведінкові та особистісні відхилення, які мають індивідуальні особливості в кожному випадку.

Діти, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми, зазначали, що потрапляли в психотравмуючі ситуації і в минулому. Вони потерпали від насильства в сім'ї або в навчальному закладі, не відчували належної уваги з боку дорослих, виховувалися в неблагополучних сім'ях чи інтернатах тощо. Потраплення в складну психотравмуючу ситуацію негативно впливає на несформовану психіку дитини, що знаходить своє відображення в розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії, психосоматичних розладів тощо. Окрім цього, діти, які примусово працювали в різних сферах – секс-бізнесі, сільському господарстві, займалися торгівлею краденим чи наркотиками, не тільки не отримували грошей, але й перебували у вкрай складних умовах, працювали понад норму, зазнавали морального та фізичного насильства, отримували травми через характер вищевказаних робіт, заражалися різноманітними хворобами (ЗПСШ, вірусні гепатити тощо), отримували хімічні залежності і т.п.

Для дитини, постраждалої від торгівлі людьми, характерно виражена недовіра до навколишнього світу, викривлена моральна свідомість, спостерігається відчуття постійної тривоги та небезпеки, занижений рівень самооцінки, девіантна поведінка та переоцінка власних можливостей. Як правило, значно змінюється поведінка дитини, яка може мати такі форми: провокуюча (дитина агресивна і вимогливо реагує на будь-яке звернення оточення, що є не чим іншим, як спробою дитини привернути до себе увагу дорослих); уникаюча (дитина, яка зазнала насильства, боїться привертати до себе увагу, щоб ситуація, що трапилась у минулому, не повторилась знову); псевдодоросла (неповнолітня особа вважає себе зрілою, що вона намагається підкреслити та продемонструвати у вчинках), незріла (усі зусилля дитини спрямовані, скоріш, на захист від насильства, ніж на поведінку згідно з віком).

Соціально-педагогічна робота з постраждалими від торгівлі дітьми включає в себе такі основні елементи, як виявлення, ідентифікація, кризове втручання, реабілітація, реінтеграція та третинна соціальна профілактика.

Виявлення та ідентифікація дитини відбувається шляхом отримання первинної інформації про постраждалих. Під час спілкування з соціальним педагогом дитина може відчувати сором та дискомфорт, бути наляканою, не бажати розповідати про ситуацію, в яку вона потрапила. Найбільш важливим на цьому етапі роботи з дитиною є формування в неї відчуття базової довіри та безпеки, оточення її турботою та увагою, а також з'ясування, які саме елементи торгівлі людьми наявні у випадку конкретно саме з нею.

У разі виявлення дитини, постраждалої від торгівлі людьми, працівники навчальних закладів зобов'язані невідкладно і з забезпеченням конфіденційності повідомити про це місцеву державну адміністрацію, органи місцевого самоврядування, органи внутрішніх справ або прокуратури. Особливу увагу слід приділити, чи причетні батьки дитини або особи, які їх замінюють, до торгівлі дитиною. Якщо є така підозра, то необхідно негайно інформувати про це органи внутрішніх справ або прокуратури.

Втручання в ситуацію – це надання первинної медичної, психологічної і юридичної допомоги, поновлення документів, навчання та робота з сім'єю дитини. Після ідентифікації дитини, яка постраждала від торгівлі людьми, відбувається оцінка основних її потреб, після чого оцінюється ситуація та розробляється індивідуальний план соціальної роботи. Індивідуальний план включає в себе такі основні пункти: особисті дані постраждалої дитини, короткий опис ситуації, актуальні потреби (психологічна, юридична, медична допомога), план втручання, проведення моніторингу випадку та модифікація плану за необхідністю.

Роботу можна проводити у кілька етапів:

- Визначення характеру кризи дитини, реагування.
- Розкриття проблеми дитиною.
- Дослідження почуттів та встановлення міри відповідальності.
- Оцінка довіри, інформація про ситуацію.
- Опрацювання когнітивних порушень.
- Забезпечення навичками, знаннями, вміннями контролювати свої почуття і справлятися з ними.
- Орієнтація на майбутнє, позитивна установка.

Після здійснення такої роботи в межах короткострокової терапії дитина переходить до програм отримання групової, індивідуальної або сімейної терапії.

Залежно від проблем дитини, часто доцільним буде передача її в спеціалізований заклад – притулок, кризовий центр, де вона зможе отримати комплексну підтримку та різноманітну допомогу.

Відповідно до п. 23 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» розробку та впровадження індивідуальних програм допомоги дитині, яка постраждала від торгівлі дітьми, здійснюють центри соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей із залученням закладів освіти, охорони здоров'я .

Фахівці Центру «Ла Страда-Україна», починаючи з 1997 р., працюють зі зверненнями, що надходять на «гарячу лінію», з питань запобігання торгівлі людьми щодо дітей, вивезених за межі України для експлуатації у різних сферах, та проводять ідентифікацію серед тих дітей, які перебувають

у приймальнику-розподільнику ГУ МВС України. Досить часто серед постраждалих дітей ідентифікують дітей трудових мігрантів, дітей-сиріт, випускників інтернатних закладів, дітей з девіантною поведінкою, дітей, які мають хімічні залежності тощо.

Соціальна робота з постраждалими дітьми має вестися систематично та комплексно. Вона включає індивідуальну роботу з дитиною, проведення психодіагностики поведінки, педагогічну корекцію дезадаптивних форм поведінки, психокорекційну підтримку, арт-терапію, роботу з сім'ями дітей.

Отже, соціальна робота з дітьми, постраждалими від торгівлі людьми, є комплексним процесом, який може бути успішним у разі залучення мультидисциплінарної команди фахівців різних державних та недержавних структур, а також систематичної роботи із соціальним оточенням дитини.

Питання для перевірки:

1. Якими можуть бути наслідки перебування в ситуації торгівлі людьми для дитини?
2. Які першочергові кроки при виявленні дитини, постраждалої від торгівлі людьми?
3. Які елементи включає соціально-педагогічна робота з постраждалими від торгівлі дітьми?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Психолого-педагогічна реабілітації дітей, вилучених із праці на вулиці / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 232 с.
2. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 248 с.
3. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із сільськогосподарської праці / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003.
4. Робочі матеріали пілотного компонента проекту «Розбудова національного механізму перенаправлення (НМП) в Україні». – К.: ОБСЄ, 2011. – 157 с.

Тема 7. Використання потенціалу сім'ї у роботі з протидії торгівлі людьми

Мета: представити потенціал сім'ї в соціально-педагогічній роботі з протидії торгівлі людьми, розкрити можливості його використання для профілактичної діяльності та роботи з постраждалими від торгівлі людьми.

Основні поняття теми: сім'я, соціальний інститут, інформаційно-просвітницька робота, когнітивний компонент, емоційний компонент, поведінковий компонент, надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми.

План:

- поняття сім'ї та її роль у розвитку особистості;
- основні компоненти та завдання соціально-педагогічної роботи з сім'єю з протидії торгівлі людьми;
- здійснення інформаційно-просвітницької роботи з батьками;
- соціально-педагогічна робота з сім'єю щодо надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми.

Сім'я є особливою соціальною системою, первинним контактним колективом, малою соціальною групою, основним осередком суспільства, найкращою умовою для виховання і розвитку дітей. Повноцінна сім'я здатна забезпечити дитині сприятливі умови для її інтелектуального, фізичного, психічного, морального та духовного розвитку. На думку І.М. Трубавіної, вона є спільником суспільства в розв'язанні його головних проблем, збереженні моральних основ, соціалізації дітей, розвитку культури та економіки.

Враховуючи, що батьки (батьки, матері, особи, котрі їх замінюють; далі у тексті під батьками ми будемо розуміти всю цю групу) готують свою дитину до майбутнього самостійного життя, навчально-виховні заклади системи освіти повинні здійснювати роботу, спрямовану на формування їх педагогічної культури.

Основні завдання соціально-педагогічної роботи з батьками з протидії торгівлі людьми групуються навколо трьох основних компонентів – когнітивний, емоційний поведінковий. Завдання когнітивного компонента полягають у тому, щоб: сформувані в батьків уявлення про сутність проблеми торгівлі людьми, специфіку проблеми торгівлі дітьми; надати інформацію про інші ситуації порушення прав дитини (домашнє насильство, трудова і сексуальна експлуатація дитини) та показати взаємозв'язок з торгівлею дітьми; інформувати про альтернативні тілесним покаранням методи виховання; визначити наслідки для подальшого розвитку дитини від ситуацій порушення їхніх прав, повідомити про основні шляхи потрапляння в такі ситуації та правила безпечної поведінки для профілактики цих явищ;

надати інформацію про екстренні дії в разі виникнення підозри стосовно того, що дитина постраждала від торгівлі людьми; сформувані знання про діяльність державних структур та громадських організацій, необхідність та специфіку надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі людьми, роль сім'ї в цьому процесі.

Розвиток емоційного компонента соціально-педагогічної роботи з батьками включає в себе формування у них позитивного ставлення до занять із запобігання торгівлі дітьми та формування ставлення до проблеми торгівлі дітьми як до актуальної на рівні світу, держави, регіону, населеного пункту, соціального оточення, власної сім'ї; формування толерантного ставлення до постраждалих від торгівлі дітьми та інших видів порушень прав дітей та членів їх сімей; формування неприйняття різних форм насильства і жорстокого поводження з дітьми; формування активної громадянської позиції та мотивування активного реагування на факти порушення прав дітей; формування відповідального батьківства.

Поведінковий компонент включає в себе формування навичок допомоги дітям, які постраждали від торгівлі людьми, сприяння їх заняттям з питань запобігання торгівлі дітьми; формування готовності звернутися по необхідну допомогу до фахівців навчального закладу та інших державних структур і громадських організацій; навчання адекватному реагуванню на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми, торгівлі людьми.

Інформаційно-просвітницька робота з батьками з попередження торгівлі людьми може здійснюватись шляхом проведення батьківських зборів, конференцій, перегляду та обговорення відео-, кінофільмів, телепередач, проведення індивідуальних консультацій та зустрічей з юристами, представниками громадських організацій тощо. Перед початком такої роботи з метою з'ясування рівня інформованості та ставлення до проблеми бажано провести опитування. З урахуванням відповідей розробляється програма інформаційно-просвітницької роботи з батьками, яка інтегрується в систему роботи навчального закладу з цією групою.

Для проведення відеолекторіїв можна використовувати художні, документальні та навчальні відеофільми. Особливу увагу рекомендується приділити навчальному відеофільму «Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей», серіям 7-й – «Порушення прав дитини: експлуатація та торгівля», 9-й – «Дитина в біді – як їй допомогти», 10-й – «Експлуатація дитячої праці: проблеми та шляхи їх вирішення». Використання стоп-кадрів під час перегляду та обговорення фільмів сприяє обговоренню та закріпленню понять; вивченню правил безпечної поведінки, формуванню уявлення про наслідки експлуатації та торгівлі людьми для дитини. Під час перегляду цих серій батькам можуть ставитися для обговорення та дискусій такі питання, як: чи потрібно жебракам давати гроші; яка вона, «свобода» дітей вулиці; чи можна вважати домашнє насильство проблемою лише родини; наскільки діти самі винні в тому, що потрапляють у небезпечні

ситуації. Перед демонстрацією 10-ї серії з батьками проводиться бесіда, де висвітлюються такі питання, як важливість та необхідність розмежування понять «експлуатація дитячої праці» та «трудове виховання». Визначаються види робіт, які виконують діти вдома, обговорюється, скільки це займає часу, чи відволікає ця робота дітей від навчання. Потім у ході демонстрації фільму з використанням стоп-кадру глибше обговорюються питання різниці між трудовим вихованням і експлуатацією праці, спектр роботи, яку виконують діти, шкідливі для дітей види зайнятості (наприклад, робота на ринку, збирання вторинної сировини), вигоди для роботодавців від найму дітей, наслідки від шкідливої роботи для дітей, легальні шляхи працевлаштування в Україні для дітей та особливості праці дітей, основні етапи пошуку роботи, написання резюме, можливості поєднання навчання і праці.

Якщо профілактична робота навчального закладу спланована таким чином, що одні і ті ж теми розглядаються паралельно в роботі з батьками і з учнями, то по завершенні розгляду певної теми доцільним є проведення спільних конференцій. До участі в роботі конференцій бажано запрошувати представників державних структур, громадських та міжнародних організацій, які працюють у сфері захисту прав дитини. Конференції складаються з першої пленарної частини, до якої включені виступи, мультимедійні презентації, демонстрація відеоматеріалів, та другої практичної частини, де відбувається робота в малих робочих групах. У них проводять майстер-класи, «круглі столи», дискусії, навчальні ігри, міні-лекції, практикуми тощо.

Для батьків можна провести конференцію «Міграція та працевлаштування за кордоном», де розглянути такі теми:

- права та обов'язки українських громадян за кордоном;
- правила візового в'їзду українських громадян до зарубіжних держав;
- можливі наслідки нелегального працевлаштування за кордоном українських громадян;
- небезпека потрапити в ситуації торгівлі людьми та конкретні поради щодо уникнення цього.

Ефективною формою роботи з батьками є усні журнали. Вони проводяться або по одній темі, або по декількох водночас двічі-тричі на навчальний рік. Робота нагадує подорож сторінками журналу. Кожна сторінка має свою назву і зміст, котрий складається з виступів учнів, батьків, вчителів та гостей (представників органів державної влади та громадських організацій). Наприклад, усний журнал «Домашнє насильство: як зарадити біді?» може поділятися на такі сторінки: що таке домашнє насильство, масштаби (статистика МВС, дані анонімного опитування учнів школи, результати останніх досліджень), причини, наслідки для дітей, сім'ї, суспільства, законодавство, види домашнього насильства та його ознаки, діяльність різних структур (виступи представників різних державних органів та громадських організацій), як запобігти, як

допомогти постраждалим. Тривалість кожної сторінки – близько 20 хв. Усні журнали включають в себе також презентацію опитувань, результатів анкетувань, котрі проводили вчителі або самі учні. Сторінки можуть також ілюструватися фрагментами з відеофільмів.

Тематичні заняття проводяться з використанням інтерактивних форм та методів роботи, а саме «мозковий штурм», робота в малих групах, «криголам», дискусії, диспути, аналіз конкретних ситуацій, міні-лекції та лекції-бесіди тощо. Основними темами для цих занять можуть бути: права та обов'язки людини, батьків; права та обов'язки дитини; основні ситуації порушення прав дитини; торгівля дітьми; наслідки для дитини; шляхи запобігання потраплянню дітей у небезпечні ситуації; алгоритм дій у разі виявлення ситуацій порушення прав дитини, від'їзд за кордон з метою працевлаштування та ін.

Поради, для батьків, котрі збираються на заробітки: прийміть разом з дитиною рішення про від'їзд (це допоможе дитині зрозуміти, що ви їдете через необхідність та заради її майбутнього); підготуйте дитину психологічно до вашого від'їзду (дитині може здаватися, що ви кидаєте її, розкажіть, чому ви їдете); поінформуйте заздалегідь близьких родичів про від'їзд та термін вашої відсутності (це дасть вам можливість ретельно спланувати, хто доглядатиме дитину під час вашої відсутності); повідомте вчителя, якщо дитина ходить до школи, про вашу тимчасову відсутність (вчитель приділятиме увагу вашій дитині, зможе запобігти погіршенню навчання, спрямувати дитину в разі необхідності до психолога); підготуйте та залиште детальну інформацію про місце свого перебування та ваш контактний телефон (це дасть можливість вашій дитині або людям, які опікуватимуться нею, терміново зв'язатися з вами); потурбуйтеся про наявність у дитини номерів телефонів, куди вона зможе звернутися у разі виникнення проблем (серед таких телефонів повинні бути контакти дорослого, якому ви довіряєте, вчителя, служби у справах дітей); пам'ятайте про необхідність регулярної матеріальної підтримки дитини (домовтеся із людьми, які опікуватимуться вашою дитиною про періодичність надсилання грошей на утримання дитини, дотримуйтеся домовленості); переконайтеся, що під час вашої відсутності умови проживання та харчування дитини будуть задовільними, дитина відвідуватиме школу та не примушуватиметься до роботи на шкоду навчанню, підтримуйте зв'язок із дитиною регулярно (домовтеся про дні, коли ви телефонуватимете, і дотримуйтеся визначених термінів).

Необхідно звернути увагу батьків на правила користування ІКТ, оскільки це стосується широкого захоплення дітей спілкуванням в онлайні та мобільної телефонії, яке впливає на соціальні норми поведінки дітей та молоді.

У цьому напрямі робота з батьками учнів передбачає:

- ознайомлення з поняттями «жорстоке поводження», «насильство і експлуатація», методами та формами їх вираження в ІКТ

(кібербулінг, «улещування» з метою сексуальної експлуатації, сайти, що пропагують насильство, порнографію, суїциди, наркотичні засоби, расизм, фашизм, антисемітизм);

- формування мотивації на раціональний діалог з дітьми, довірливі стосунки з ними, взаємодію з фахівцями з проблеми порушення прав дитини;
- формування досвіду (вмінь і навичок) запобігання неправомірним, асоціальним діям поводження щодо себе і своїх дітей при використанні мобільних телефонів та спілкування в Інтернеті.

У контексті даної проблеми можна провести заняття з батьками та розглянути питання:

- права та обов'язки батьків щодо виховання дітей;
- злочини проти життя, здоров'я і гідності особи;
- єдність та відмінність права і моралі;
- комп'ютер та Інтернет удома – мода чи необхідність?;
- діти – жертви кібербулінгу;
- нормативно-правові акти щодо запобігання злочинам та насильству над дітьми;
- покарання та заохочення дітей у сім'ї (в т.ч. надто коштовні подарунки, мобільні телефони, тощо);
- особистий вклад батьків і їх відповідальність – моральна, юридична; головні завдання морально-етичного виховання дітей. Живе спілкування з дітьми – запорука їх непотраплення в залежність (комп'ютерну, наркотичну).

Одним із шляхів підвищення теоретичної та правової культури сім'ї є батьківські збори, де є можливість розглянути міжнародні та законодавчі акти України в галузі прав людини, ознайомитися із сучасною проблемою «білого рабства» та ін.

Обговорити на батьківських зборах проблему *«Відповідальність батьків за виховання дітей»*.

Питання для обговорення:

- Конституція України, Сімейний кодекс України, державні документи про права та обов'язки батьків, їх відповідальність за виховання дітей, готовність молодих батьків до виховання дитини.
- Виховання дітей у дусі гуманізму і високої моралі, турбота про здоровий фізичний розвиток. Відповідальність батьків за невиконання батьківських обов'язків: моральна, суспільна, юридична. Засоби громадського впливу, обговорення в комісіях сприяння сім'ї та школі, у справах неповнолітніх, батьківських

комітетах школи, класу, матеріальне відшкодування за наслідки хуліганських дій дитини з використанням ІКТ. Кримінальна відповідальність батьків, дітей.

- Дорогі подарунки (мобільні телефони, комп'ютери): розкіш чи необхідність? Поради батькам та дітям щодо їх використання.
- Порушення етики користування мобільним зв'язком як правопорушення і злочин. Причини їх виникнення. Запобігання правопорушенням при використанні мобільного зв'язку.

Робота з сім'єю, яка здійснюється соціальним педагогом, є дуже важливою на шляху до успішної реабілітації дитини та профілактики її повторного потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, оскільки для кожної дитини сім'я є однією з найголовніших цінностей. Основа мета цієї роботи – це сприяння досягненню внутрішньої гармонії, здоров'я та єдності сім'ї, покращення стосунків між членами родини та посилення розуміння відповідальності батьків за виховання дітей. Під час роботи з батьками можна використовувати індивідуальну та групову роботу, проводячи лекції, тренінги, рольові ігри і т.п. Позитивними індикаторами корекційної роботи з родиною будуть усвідомлення батьками неефективності власних методів виховання й усунення цих вад, розуміння вікових особливостей дитини, застосування у вихованні різних шляхів для досягнення наміченої цілі та планування спільної з дитиною діяльності.

Робота з батьками дітей, котрі постраждали від торгівлі людьми, здійснюється у двох основних напрямках. Перший напрям роботи пов'язаний з удосконаленням знань про виховний процес і процеси розвитку дитини. Другий покликаний допомогти батькам подолати свої психологічні проблеми та проблеми дітей. Групи з розвитку батьківських умінь виховання дітей повинні мати чіткий план дій, що охоплює потреби і можливості дітей одного віку. Навчальний процес має бути побудований таким чином, щоб батьки розуміли тему в теорії, а також вміли справлятися з практичними завданнями, під час яких вони тренуються застосовувати ці знання. Індивідуальна робота з батьками покликана навчити їх передбачати і контролювати різні прояви гніву, суму чи збентеження.

Близьким родичам постраждалих дітей потрібно розповісти про те, як налагодити захисні взаємовідносини з дітьми та надалі підтримувати один одного упродовж важкого процесу «одужання динини». Група виступає тією формою, в якій близькі родичі дітей можуть провести колективне обговорення методів майбутнього ефективного захисту дітей, які перебувають під їхнім доглядом.

На різних етапах реабілітації, можна запропонувати кілька варіантів групової роботи з постраждалими від торгівлі людьми та виділити основні питання для роботи з ними в групах різного виду:

- групи самопомоги (робота з самооцінкою, почуттям провини);

- групи особистісного росту (робота направлена на особистісний ріст);
- групи набуття та відпрацювання навичок (набуття навичок ефективного спілкування, розв'язування конфліктів);
- групи спільної роботи з іншими членами сім'ї (робота на прийняття та взаєморозуміння).

Приклад:

Група спільної роботи з сім'єю постраждалих від торгівлі людьми

Мета: Відновлення сімейних зв'язків та сімейної моделі.

Цільова група: постраждала особа, готова відкритися своїй сім'ї; сім'я, яка не готова прийняти постраждалу особу, відштовхує її; сім'я в кризовому стані.

Завдання:

- Формування умов прийняття ситуації.
- Розробка та прийняття нових правил життя в сім'ї.
- Відновлення функціонування сімейних функцій.
- Побудова позитивної взаємодії та оволодіння навичкам співжиття.
- Оволодіння навичками партнерських стосунків.
- Визначення можливостей спільного проведення часу.
- Відновлення зв'язків з соціумом.
- Формування активної позиції.
- Допомога та підтримка в переживанні горя.

Ефективне використання потенціалу сім'ї в здійсненні соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми можливе за умови регулярності зустрічей з батьками, демократичного стилю спілкування та довірливої психологічної атмосфери.

Питання для перевірки:

1. Якими є основні завдання соціально-педагогічної роботи з батьками щодо протидії торгівлі людьми?
2. Назвіть форми та методи інформаційно-просвітницької роботи з батьками.
3. Наведіть приклади заходів для батьків з питань попередження торгівлі людьми.
4. У чому полягає мета та зміст соціально-педагогічної роботи з сім'єю, де є постраждала від торгівлі людьми?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Виявити. Захистити. Допомогти: метод. матеріали для фахівців, які безпосередньо працюють з потерпілими від торгівлі людьми / кер. проекту В. Бондаровська. – К., 2011.
2. Профілактика та протидія насильству над дітьми : навч. посіб. – К.: ГЕРБ., 2007. – 144 с.
3. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні : теорія і методика / І. М. Трубавіна. – Х.: Нове слово, 2007. – 395 с.

Тема 8. Підготовка педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми

Мета: представити основні завдання підготовки педагогічних працівників до соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми, розкрити методи та форми підготовки.

Основні поняття теми: педагогічні працівники, підготовка, когнітивний компонент, емоційний компонент, поведінковий компонент.

План:

- завдання емоційного компонента підготовки педагогічних працівників;
- завдання когнітивного компонента підготовки педагогічних працівників;
- завдання поведінкового компонента підготовки педагогічних працівників;
- методи і форми підготовки педагогічних працівників до соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Підготовка педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми є важливою умовою соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми.

Таку підготовку можна планувати відповідно до трьох компонентів: емоційного, когнітивного, поведінкового. Метою формування емоційного компонента підготовки педагогічних працівників є формування сукупності мотивів для здійснення діяльності з протидії торгівлі людьми та адекватного ставлення до проблеми і до постраждалих від торгівлі людьми. Досягнення цієї мети відбувається через реалізацію таких завдань: створити організаційно-адміністративні важелі, показати перевагу взаємодії та поєднання ресурсів різних суб'єктів для досягнення єдиної мети, показати наявність міжнародного та національного досвіду

в здійсненні профілактики торгівлі дітьми, сформувати ставлення до проблеми як до актуальної через демонстрацію її масштабів, наслідків для дитини, суспільства. Для цього можуть використовуватися договори про співпрацю з навчальними закладами, накази про впровадження в навчально-виховний процес профілактики торгівлі дітьми, аналіз реальних історій постраждалих від торгівлі дітьми, відеосюжети з описом ситуації з торгівлею дітьми в Україні і світі, ілюстрація кращого національного та міжнародного досвіду, членство в тренерських мережах, схвалення Міністерством освіти і науки, молоді та спорту навчальних матеріалів, які використовуються. Формування елементів емоційного компонента відбувається паралельно з формуванням елементів когнітивного та поведінкового компонентів.

Метою когнітивного компонента підготовки педагогічних працівників є формування та вдосконалення сукупності знань для здійснення діяльності з протидії торгівлі людьми. Сукупність знань включає в себе знання про проблему торгівлі людьми та дотичних тем; про соціально-педагогічну роботу у сфері протидії торгівлі людьми; про методику інноваційних технологій, активних та інтерактивних форм і методів роботи; про взаємодію та раціональний розподіл ресурсів; про необхідні психологічні аспекти профілактичної роботи та роботи з постраждалими особами (стили поведінки, формування команди, критичне мислення, кризові ситуації тощо); про управління (процесом, якістю, людьми, часом). Можливі методи та форми роботи: міні-лекція, презентація, демонстрація відеоматеріалів, тренінг, навчальний семінар, електронна розсилка новин та бюлетенів, засідання методичного об'єднання, нарада, конференція, індивідуальне консультування тощо.

Взаємодія з іншими суб'єктами протидії торгівлі людьми дозволяє використовувати наявні ресурси і зробити семінари чи інші заходи змістовними, цікавими.

Формування та вдосконалення сукупності умінь та навичок для здійснення соціально-педагогічної діяльності з протидії торгівлі людьми є метою формування поведінкового компонента підготовки педагогічних працівників. Цей компонент є продовженням попереднього, оскільки отримані знання знаходять подальше своє відображення у сформованих уміннях та навичках. Їх сукупність включає в себе вдосконалені уміння та навички використання активних та інтерактивних форм і методів роботи, використання інноваційних технологій соціально-педагогічної діяльності; налагодження контактів та схем взаємодії з іншими суб'єктами протидії торгівлі людьми; формування команди, асертивного стилю поведінки, критичного мислення; управління процесом, якістю, людьми, часом. Для цього можуть використовуватися такі форми та методи роботи, як тренінг, навчальний семінар, «круглий стіл», дебати, дискусія, зворотній зв'язок, рольова та моделююча гра, аналіз реальних ситуацій, робота в малих групах, навчання через навчання інших, «мозковий штурм», психологічна гра та ін.

Таблиця 4.8.1

**Підготовка педагогічних працівників до здійснення
профілактики торгівлі дітьми**

Компо-ненти	Мета і завдання	Методи та форми роботи
емоційний	сформувати ставлення до проблеми як до актуальної через демонстрацію її масштабів, наслідків для дитини, суспільства; сформувати сукупність мотивів для здійснення профілактики торгівлі дітьми; створити адміністративні важелі, показати перевагу взаємодії з іншими суб'єктами; показати наявність міжнародного та національного досвіду в здійсненні профілактики торгівлі дітьми	аналіз реальних історій постраждалих від торгівлі дітьми, відеосюжети з описом ситуації та прикладами реальних історій постраждалих, ілюстрація кращого національного та міжнародного досвіду
когнітивний	сформувати та вдосконалити сукупність знань для здійснення профілактики торгівлі дітьми; передати та поновлювати знання	міні-лекція, презентація, демонстрація відеоматеріалів, тренінг, навчальний семінар, електронна розсилка новин та бюлетенів, засідання методичного об'єднання, нарада, конференція, індивідуальне консультування, консультування з членами національної тренерської мережі
поведінковий	сформувати та вдосконалити сукупність умінь та навичок для здійснення профілактики торгівлі дітьми; включити в заходи відповідні вправи для формування необхідних умінь та навичок, створити умови для їх відпрацювання, аналізу отриманих результатів	тренінг, навчальний семінар, «круглий стіл», дебати, дискусія, зворотний зв'язок, рольова та моделююча гра, аналіз реальних ситуацій, робота в малих групах, навчання через навчання інших, «мозковий штурм», психологічна гра

У цілому, в закладах освіти склалась уже певна система науково-методичної роботи, яка включає масові, групові та індивідуальні форми. Масові форми: цільові семінари, практикуми, педагогічні читання, науково-практичні та інші конференції, симпозіуми та ін. Групові форми: педагогічні та вчені ради, методичні об'єднання, творчі групи, колоквиуми передового педагогічного досвіду, педагогічної майстерності, практикуми та ін. Індивідуальні форми роботи – самоосвіта, наставництво, стажування, наукові дослідження та ін.

Оптимальний вибір варіанту змісту організаційних форм науково-методичної роботи забезпечується:

- аналізом стану педагогічних та вчених нарад, навчально-виховного пронесу з проблеми порушення прав людини, протидії торгівлі людьми;
- вивченням науково-педагогічної літератури з проблеми, освоєнням наукової методики;
- поглибленням вивчення теорії, методики виховання та викладання окремих предметів, спецкурсів з проблеми протидії торгівлі людьми;
- здійсненням заходів щодо трансформації в педагогічну практику досягнень науки та передового педагогічного досвіду;
- організацією дослідницько-експериментальної роботи: розробленням моделей, схем, рекомендацій, порад щодо впровадження в практику досягнень науки;
- систематичним вивченням стану та якості знань цільової групи з проблеми протидії торгівлі людьми.

У плані роботи методичного об'єднання орієнтовно можуть бути передбачені:

- засідання, присвячені обговоренню змісту програм спецкурсів, навчально-методичних посібників з проблем протидії торгівлі людьми;
- вивчення законодавчих актів, нормативно-правових документів, обговорення науково-методичної літератури, що відображають проблему порушення прав людини, торгівлі людьми;
- проведення навчально-виховних заходів і взаємовідвідування різних форм навчально-виховної діяльності;
- вивчення та пропагування педагогічного досвіду;
- розробка методичного забезпечення соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми;
- обговорення та затвердження тем наукових досліджень, експериментально-дослідницької діяльності з протидії торгівлі людьми;
- створення творчих груп для детального опрацювання тематики.

Тренінг та навчальний семінар, як форма організації навчання та вироблення практичних навичок, дозволяють оптимально поєднати теорію і практику соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми. На них доцільно висвітлювати такі теми, як ситуація з торгівлею людьми і торгівлею дітьми в Україні, нові тенденції розвитку проблеми; стан діяльності органів державної влади, громадських та міжнародних організацій; наслідки від торгівлі людьми для подальшого розвитку дітей, постраждалих від торгівлі людьми; соціально-педагогічна робота з протидії торгівлі людьми; діти трудових мігрантів як група ризику; оцінка і моніторинг соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми; методи та форми роботи з дітьми, постраждалими від торгівлі людьми. У ході роботи семінарів важливо також коротко представляти результати останніх досліджень у цій сфері. Особливу увагу варто приділяти ролі та функції органів управління освітою та навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної роботи з протидії торгівлі людьми, особливим можливостям загальноосвітнього навчального закладу.

Форма тренінгу і навчального семінару дозволяє інтегрувати декілька інших форм роботи, таких як міні-лекція, презентація, демонстрація відеоматеріалів, робота в малих групах, дискусія та ін. Поєднання на семінарах дотичних тем, а саме тем насильства і жорстокого поводження, експлуатації дитячої праці, дозволяє на практиці впроваджувати комплексний підхід до профілактики цих асоціальних явищ.

З метою підвищення кваліфікації педагогами та соціальними працівниками можуть використовуватись такі інноваційні форми роботи, як електронні розсилки. Вони створюються експертами для обміну інформацією, планування спільних заходів, тематичних фахових дискусій. У розсилках оперативно можна отримувати повідомлення про останні публікації, результати проведених заходів та анонси наступних з питань протидії торгівлі людьми, корисні джерела, інноваційні технології, події в Україні і в світі у сфері протидії торгівлі людьми, результати останніх досліджень, аналіз діяльності Національної «гарячої лінії» з питань протидії торгівлі людьми тощо.

Популярні експертні розсилки

- «експерт-клуб»: група експертів у сфері захисту прав людини
- «стоп насильство»: група експертів у сфері протидії насильству
- «НТМ»: група тренерів, членів національної тренерської мережі Центру «Ла Страда-Україна»

Питання для перевірки:

1. Назвіть основні завдання підготовки педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми.

2. Які форми та методи роботи використовуються для підготовки педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми?
3. Наведіть приклад заходу підготовки педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми.
4. Які напрями підготовки педагогічних працівників до роботи з протидії торгівлі людьми можуть входити до плану роботи методичних об'єднань?
5. У чому полягають переваги використання електронних розсилок для роботи фахівців у сфері протидії торгівлі людьми?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Альманах інноваційних технологій: практика та перспективи / за заг. ред. К.Б. Левченко. – К.: «Юрисконсульт», 2007 – 2008. – 84 с.
2. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін.; заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: «Міленіум», 2005. – 210 с.
3. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 344 с.

РОЗДІЛ II. НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ

1. Навчальна програма «Соціально-педагогічні основи запобігання торгівлі людьми і експлуатації дітей»

Навчальна програма¹ містить пояснювальну записку, тематичний план, рекомендовану літературу, плани семінарських занять, завдання і запитання для самоконтролю, перелік питань, які виносяться на залік.

Пояснювальна записка

Громадяни України, як і інших країн, нерідко стикається з грубими порушеннями прав людини, насильством та торгівлею людьми. Суспільна загроза цих явищ полягає в посяганні на права людини, задекларовані в міжнародних і національних документах. Так, конституцією України проголошені невід'ємне право на життя (ст. 27 КУ), право на повагу до гідності (ст. 28 КУ), на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 КУ), на свободу пересування та вільний вибір місця проживання (ст. 33 КУ) та ін.

Організація Об'єднаних Націй прийняла низку актів – декларацій, конвенцій та інших документів, які після ратифікації їх державами допомагають долати різні види дискримінації та насильства щодо особистості. Серед них варто згадати Загальну декларацію прав людини (ООН, 1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ООН, 1966 р.), Декларацію соціального розвитку (ООН, 1986 р.), Конвенцію про права дитини (ООН, 1989 р.) тощо.

Торгівля людьми, незважаючи на зусилля державних органів, міжнародних та неурядових організацій, залишається однією з найгостріших проблем в Україні.

Україна як демократична держава взяла на себе зобов'язання щодо дотримання міжнародного права в частині захисту прав людини – запобігання торгівлі людьми.

Система освіти має великі можливості щодо попередження торгівлі людьми. Педагогічний процес значною мірою зумовлюється змістом освітніх предметів, який сприяє оволодінню знаннями про людину та

---

¹ Автор програми – О.А.Удалова, завідувача сектором виховної роботи Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН молодьспорту України, кандидат педагогічних наук.

Рецензенти: В.Г.Панок, директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, кандидат психологічних наук; І.М. Мельникова, старший науковий співробітник Інституту вищої освіти АПН України, кандидат педагогічних наук. Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Міністерства освіти і науки України (Протокол НМК № 1 від 29.01.2008 року)

суспільство, про права людини. Особлива роль тут належить предметам соціально-гуманітарного циклу: історії, географії, правознавству, суспільствознавству, літературі (українській та світовій), філософії, соціології, політології тощо.

Головні завдання навчально-виховних заходів із запобігання торгівлі людьми – підвищити загальний рівень правової свідомості дітей та молоді, рівень обізнаності з проблем порушення прав людини, навчити моделям безпечної поведінки, виховати повагу до прав та основних свобод людини, толерантне ставлення до потерпілих від насильства.

Управління педагогічним процесом здійснює вчитель, який повинен спроектувати навчально-виховну роботу, організувати співробітництво сім'ї і навчального закладу, оперативно контролювати хід процесу і вносити відповідні корективи, аналізувати досягнуті результати та виявляти недоліки, оперуючи визначеннями, засобами і формами педагогічного процесу.

Україна, інтегруючись в європейську спільноту, затвердила цілий ряд національних програм з проблем гендерної рівності, захисту прав дитини, запобігання торгівлі людьми. Важливе місце серед них посідає Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року», яка передбачає низку заходів освітньо-інформаційного характеру. Цією постановою передбачено розроблення та впровадження у вищих навчальних закладах, обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти, у педагогічних вищих навчальних закладах спецкурсу з питань запобігання торгівлі людьми.

Запропонована програма спрямована насамперед на те, щоб мінімізувати розрив між існуючими та необхідними знаннями студентів, педагогів у сфері правового захисту дітей від експлуатації і торгівлі людьми та умінням використовувати ці знання на практиці.

Реалізація стратегічних цілей та визначення системи педагогічних заходів у виховній роботі щодо запобігання торгівлі людьми повинна базуватися на вирішенні таких основних завдань:

- єдність спеціалізації (правового, організаційного, планового, інформаційного, методичного забезпечення), створення єдиної системи роботи правоохоронних органів та неурядових організацій, закладів освіти щодо протидії порушенням прав людини;
- комплексність, що передбачає поєднання різних засобів впливу на особистість, умови її життя і виховання;
- плановість, програмно-цільовий підхід до організації діяльності з попередження торгівлі людьми, насильства, експлуатації тощо;
- багатоступенєвість заходів загального і соціального попередження експлуатації і торгівлі людьми серед учнівської та студентської молоді;

- диференціація та індивідуалізація заходів щодо виховання конкретної особи з урахуванням її вікових та психологічних особливостей, причин та умов порушення її поведінки;
- єдність заходів педагогічного впливу та соціальної допомоги;
- єдність колективних, групових та індивідуальних заходів;
- конкретність і реальність профілактичних дій щодо порушення прав людини.

Орієнтованою програмою передбачено найактуальніші теми і проблеми, які дозволять сформувати в педагогів знання, навички щодо запобігання торгівлі людьми – насамперед, такі:

- права людини в міжнародному та національному законодавствах;
- міжнародне та національне законодавство щодо захисту прав дітей;
- міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинами;
- міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі дітьми, комерційній сексуальній експлуатації дітей та використанню найгірших форм дитячої праці;
- порядок усиновлення українських дітей іноземними громадянами;
- нормативно-правове забезпечення роботи з надання допомоги дітям, потерпілим від торгівлі людьми;
- право повнолітніх на працю – гарантія міжнародних та національних документів;
- дитяча праця – основні законодавчі акти;
- суб'єкти діяльності щодо протидії торгівлі людьми в Україні;
- виконання положень Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року;
- гендерна політика;
- основні етапи системи надання допомоги дітям, потерпілим від торгівлі людьми в Україні;
- повноваження служб у справах дітей у протидії торгівлі людьми;
- порядок звернення із заявами про злочин до правоохоронних органів;
- роль неурядових організацій в Україні у здійсненні роботи щодо протидії торгівлі людьми;
- основні напрями, форми і методи навчально-виховної роботи з учнями та студентами;

- планування виховної роботи і соціальної профілактики торгівлі людьми;
- організація просвітницької роботи з батьківською громадськістю.

Цей спецкурс може бути доповненням до циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін.

Науково-методичні матеріали рекомендується використовувати в процесі підготовки студентів педагогічних ВНЗ, в системі підвищення кваліфікації викладачів, класних керівників, майстрів виробничого навчання, практичних психологів, соціальних працівників, при проведенні навчально-виховної роботи із учнівською та студентською молоддю, а також при підготовці молоді до сімейного життя.

Запропонована навчальна програма згрупована у трьох модулів.

На вивчення курсу відводиться 54 години (з них: лекційних – 8, семінарських – 12, самостійної роботи – 24, консультацій – 10).

Зміст навчальної програми

Модуль 1

Тема 1: Торгівля людьми: історичний огляд та проблеми визначення

Основні підходи до визначення поняття торгівлі людьми. Визначення феномену «торгівля людьми», «рабство».

Причини виникнення торгівлі людьми в світі і в Україні.

Співвідношення феноменів торгівлі людьми та торгівлі жінками, дітьми.

Характеристика потенційної групи ризику.

Тема 2: Торгівля людьми – порушення прав людини

Конституційні принципи правового статусу громадян України. Загальне уявлення про права людини і про історію боротьби за їх визнання та юридичне закріплення. Ситуація в Україні щодо торгівлі людьми та експлуатації дітей. Сучасні міжнародні правові стандарти в галузі прав людини. Міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми та злочинам, пов'язаним з нею.

Тема 3: Трудова еміграція з України в контексті загальноосвітніх міграційних процесів

Основні причини трудової міграції. Аналіз статистичних даних щодо громадян України, що виїжджають за кордон. Шляхи влаштування українських громадян на роботу за кордоном. Працевлаштування громадян в Україні. Соціально-економічні наслідки трудової еміграції для України.

Вплив міграційних процесів на стан демографічної ситуації в Україні. Правовий статус українських трудових мігрантів та стан дотримання їх прав.

Модуль 2

Тема 4: Правові аспекти заборони торгівлі людьми та експлуатації дітей

Загальна характеристика українського законодавства та окремі види злочинів (торгівля людьми, експлуатація дітей). Інтерпол та його діяльність у боротьбі з торгівлею людьми. Огляд законодавчої системи з питань торгівлі людьми та експлуатації дитини у деяких зарубіжних державах. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей. Порушення прав дітей: експлуатація дітей і торгівля ними.

Тема 5: Діяльність неурядових та міжнародних організацій щодо запобігання торгівлі людьми

Роль неурядових організацій у протидії торгівлі людьми. Неурядові та міжнародні організації в Україні та їх діяльність щодо запобігання торгівлі людьми. Діяльність неурядових організацій за кордоном – суттєва допомога потерпілим від торгівлі людьми. Напрями роботи неурядових організацій щодо превентивно-освітньої кампанії з питань запобігання торгівлі людьми

Модуль 3

Тема 6: Запобігання торгівлі людьми: процес та методи соціально-педагогічної роботи

Уявлення про процес соціально-педагогічної роботи щодо запобігання торгівлі людьми.

Технологія реалізації діагностичного і прогностичного напрямів соціально-педагогічної роботи. Форми і методи соціально-профілактичної роботи. Технологія реалізації корекційно-реабілітаційної діяльності з потерпілими від торгівлі людьми. Форми і методи просвітницької діяльності в системі навчально-виховної роботи в навчальному закладі. Напрями і зміст методичної роботи з проблем запобігання торгівлі людьми і експлуатації дітей.

Тема 7: Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності

Права та обов'язки дитини в сім'ї. Роль сім'ї в соціалізації особистості. Особливості соціалізації дитини в різних типах сімей. Причини і теорії виникнення торгівлі дітьми. Діти – жертви торгівлі і експлуатації. Злочини проти життя, здоров'я і гідності дитини. Провідні завдання родинного виховання. Безпечна поведінка дітей, правила поведінки в Інтернеті.

ТЕМАТИКА І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Міжнародне законодавство і державна політика у сфері охорони прав людини

План:

1. Міжнародні законодавчі акти у сфері захисту прав людини.
2. Основні напрями діяльності ООН. Документи ООН з прав людини.
3. Законодавчі акти у сфері захисту прав дитини в Україні.
4. Соціальна політика України щодо запобігання торгівлі людьми.
5. Державний нагляд за дотриманням законодавства про працю в період виробничої практики учнів.
6. Трудова міграція: причини і наслідки.
7. Права, обов'язки та можливості громадян України за кордоном.

Практичні аспекти захисту громадянами України своїх прав і законних інтересів (практичні заняття):

- а) порядок звернення по захист до органів державної виконавчої влади та прокуратури;
  - б) порядок звернення по судовий захист, адвокатський захист;
  - в) механізм подання заяв та скарг до міжнародних та державних установ;
  - г) захист прав українських трудових мігрантів за кордоном.
- Література: 3, 8, 11, 16, 20, 22, 25, 27, 28, 29, 37, 38, 45, 46, 47, 50.

Тема 2. Порушення прав дітей: експлуатація та торгівля

План

1. Основні права дитини, проголошені в міжнародних та національних документах.
2. Торгівля дітьми – грубе порушення прав дитини.
3. Причини поширення торгівлі дітьми в Україні.
4. Комерційна сексуальна експлуатація дітей: ситуація в Україні та шляхи запобігання.
5. Використання найгірших форм дитячої праці: актуальність для України, шляхи протидії.
6. Діяльність держави щодо протидії торгівлі дітьми.
7. Діяльність неурядових організацій у напрямі протидії торгівлі дітьми.
8. Шляхи запобігання торгівлі дітьми.

9. Основні правила безпечної поведінки дитини.
  10. Інформаційні засоби та засоби зв'язку (Інтернет, мобільні телефони) і правила безпеки щодо їх використання.
- Література: 7, 8, 9, 14, 16, 17, 20, 32, 34, 35, 36, 42, 43, 49, 54, 57.

Тема 3. Шляхи запобігання торгівлі українськими громадянами. Науково-методична конференція

Мета: систематизація, розширення, поглиблення та актуалізація знань педагогів.

Навчально-виховне призначення підсумкового заняття полягає в тому, щоб закріпити вміння захищати свої права й інтереси через систему законодавчої, виконавчої та судової влади. У процесі заходу ознайомити педагогічних працівників з розробками уроків для учнів (доповнення до програми).

Оформлення: передбачає виставку спеціальної літератури, кращих рефератів, доповідей та ін.

План:

1. Закон як інструмент забезпечення основних прав людини (доповідь).
2. Рабство та його сучасні прояви (доповідь).
3. Торгівля людьми як злочин проти людини (доповідь).
4. Дитяча праця у сучасному світі та в Україні (доповідь).
5. Форми та методи роботи педагогів щодо профілактики торгівлі людьми і експлуатації дітей (доповідь).

Питання для обговорення:

1. Які міжнародні документи проголошують права людини?
2. Які види прав Ви знаєте?
3. У чому їх суть? Які основні права людини гарантує Конституція України?
4. Яку роль відіграють ратифіковані міжнародні договори в системі національного законодавства?
5. Які міжнародні документи спрямовані на протидію торгівлі людьми?
6. Які є основні напрями протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею негативним явищам?
7. Що таке рабство і коли вперше з'явилося поняття «біле рабство»?

8. Що таке торгівля людьми (відповідно до визначення Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї)?
9. Як виглядає схема скоєння злочину торгівлі людьми?
10. Порівняйте визначення торгівлі людьми в ст. 149 ККУ та Протоколі. У чому різниця?
11. Яке покарання передбачено статтею 149 ККУ за скоєння злочину торгівлі людьми?
12. Які ще національні документи спрямовані на протидію торгівлі людьми?
13. Чому необхідно виділяти дітей в окрему категорію?
14. Які основні міжнародні документи спрямовані на охорону прав дітей?
15. Які права дитини проголошує Конвенція ООН про права дитини?
16. Які законодавчі акти України покликані охороняти права дитини?
17. Що проголошує стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства»?
18. Які міжнародні документи спрямовані на протидію експлуатації дітей?
19. Що таке торгівля дітьми?
20. У якій статті КК України особливу увагу приділено боротьбі з торгівлею дітьми?
21. Що таке жорстоке поводження з дітьми?
22. Які міжнародні документи регламентують право людини на працю?
23. Які гарантії права на працю проголошує Конституція України?
24. Які особливості роботи неповнолітніх установлює законодавство України?

Додаткові ресурси: перегляд відеоматеріалу з проблем протидії торгівлі людьми.

Підсумковий захід може відбуватися у формі конференції, семінару, усного журналу, кінолекторію та ін.

Література: 1, 4, 5, 10, 12, 13, 20, 21, 24, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 48, 50, 60, 63, 66.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Основні міжнародні документи, які декларують необхідність дотримання та захисту прав людини, у тому числі дітей:

Загальна декларація прав людини, 1948 р.;

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ст.10),

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 23 і 24).

1. Документи, які окремо наголошують на захисті прав дитини:

- Женевська декларація прав дитини, 1924 р.;
- Декларація прав дитини, 1959 р.;
- Конвенція ООН про права дитини, 1989 р. (ст. 1-41)

2. Документи, спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми:

- Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами (1949 р.);
- Декларація «Про ліквідацію насильства щодо жінок» (Генеральна Асамблея ООН 1993 р.);
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, Нью-Йорк, 1979 р.);
- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, (2000 р.);
- Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, (2000 р.);
- Рекомендації Ради Європи.

3. Документи, спрямовані на боротьбу з різними формами експлуатації та торгівлі дітьми:

- Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи «Про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю людьми та підлітками»;
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (Нью-Йорк, 25 травня 2000 р.);
- Стокгольмська Декларація та План дій проти комерційної сексуальної експлуатації дітей (1996 р., підписана 122 країнами);

- Конвенція про громадянсько-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (1980 р.);
- Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення (Гаага, 1993 р.);

4. Конвенції МОП:

- Конвенція № 29 «Про примусову і обов'язкову працю» (1930 р.);
- Конвенція № 10 «Про мінімальний вік допуску дітей на роботу у сільському господарстві» (1921 р.);
- Конвенція № 15 «Про мінімальний вік допуску підлітків на роботу як вантажників вугілля або кочегарів на флоті» (1921 р.);
- Конвенція № 16 «Про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден» (1921 р.);
- Конвенція № 58 «Про мінімальний вік допуску дітей на працю в морі» (1936 р.);
- Конвенція № 59 «Про мінімальний вік прийому дітей на роботу в промисловості» (1937 р.);
- Конвенція № 77 «Про медичний огляд дітей і підлітків з метою з'ясування їх придатності до праці у промисловості» (1946 р.);
- Конвенція № 90 «Про нічну працю підлітків у промисловості» (1948 р.) (всі вищезгадані конвенції ратифіковані Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 11.08.1956 р.);
- Конвенція № 123 «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи у шахтах та рудниках» (1965 р.) (ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.02.1970 р.);
- Конвенція № 138 «Про мінімальний вік прийому на роботу» (ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.03.1979 р.);
- Конвенція № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці».

II. Перелік законодавчих та нормативно-правових актів, спрямованих на охорону дитинства в Україні:

1. Закони України та документи, прийняті Верховною Радою України:

- Закон України «Про охорону дитинства», статті 10, 32 (від 25.04.2001, № 2402-3);
- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (від 15.11.2001, № 2789-ІП)
- Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні» (від 21.06.2001, № 2558-ІП);
- Закон України «Про захист суспільної моралі» (від 20.11.2003, № 1296-ІV);

- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (від 22.03.2001 р., № 2334-111);
- Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (від 1 червня 2000);
- Закон України «Про освіту» (введений в дію Постановою Верховної Ради України від 04.06.91 № 1144 – 12, із змінами та доповненнями);
- Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (15.12.92, № 2859);
- Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (від 05.02.1993, № 2998-ХТТ);
- Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» (від 24.01.1995, № 20 із змінами та доповненнями);
- Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» (від 16.07.1999);
- Закон України «Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії» (від 3.04.2003, № 716 – IV);
- Закон України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» (від 05.10.2000, № 2022 – ІП);
- Сімейний кодекс України (вступив у силу з 1 січня 2004 р.);
- Кримінальний кодекс України (вступив у силу з 1 вересня 2001 р.);
- «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13.01.05, № 2342-IV);
- Закон України «Про внесення змін до статті 177 Сімейного кодексу України і статті 32 Цивільного кодексу України» (від 02.06.2005 р., № 2620 – IV);
- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» (щодо визначення та заборони найгірших форм дитячої праці, від 03.02.2005 р., №2414-1У);
- «Про внесення змін до статті 5 Закону України «Про охорону дитинства» (в частині регламентації діяльності комп'ютерних клубів, ігрових закладів, від 11.01.2005 р., № 2304-IV);
- «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо Центру з усиновлення дітей» (від 16.11.05 р., № 3097 – IV), на виконання якого повноваження щодо усиновлення дітей від Центру з усиновлення дітей при МОН передається до урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини, який створюється у складі Мінсім'ямолодьспорту.

2. Укази Президента України:

- «Про затвердження Заходів щодо поліпшення становища дітей – сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» (від 17.10.97 р., № 1153/97);
- «Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку» (від 18.01.2001 р., № 20/2001).
- Указ «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» та «Про проведення у 2006 році Року захисту прав дитини» (від 11.07. 2005 р., № 1068).

3. Постанови та розповсюдження Кабінету Міністрів України:

- від 31.03.95 № 231 «Про затвердження правил оформлення і видачі паспортів громадянам України для виїзду за кордон та проїзних документів дитини, їх тимчасового отримання та вилучення»;
- «Про подальший розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді та підвищення ефективності їх діяльності» (від 21.01.1998 р., № 63);
- «Про комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні» (від 20.03.1998 р., № 348);
- «Про поліпшення матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 16.06.1998 р., № 909);
- «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» (від 26.04.2002 р., № 564);
- «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» (постанова від 26.04.2002 р.);
- «Про розвиток мережі центрів ресоціалізації наркозалежної молоді «Твоя перемога» (від 13.06.2002 р.);
- «Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про надання правової допомоги» (від 19.08.2002 р., № 1203);
- «Про затвердження порядку повернення дітей-іноземців до місць їх постійного проживання» (від 26.09.2002 р., № 142);
- «Про затвердження Типового положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми» (від 27.06.2003 р., № 987);
- «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» (від 28 .01.2004 р., № 87);

- «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на реалізацію заходів, спрямованих на подолання дитячої бездоглядності та безпритульності»;
- від 06.02.2006 р. № 106 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошової винагороди батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» постанова КМУ;
- «Про Типове положення про соціально-реабілітаційний центр – дитяче містечко»;
- «Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007 – 2009 роки» від 20.12.2006 р. № 1767;
- «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року» від 07.03. 2007 р. № 410.
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006-2016 роки» від 22.04.2006 р. № 229-р;
- Розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Концепції Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006 – 2010 роки» від 07.12.2005 р. № 503-р;
- «Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006 – 2010 роки» від 11.05.2006 р. № 623;

Завдання для підсумкового контролю

1. Конституційні гарантії захисту прав і свобод людини в Україні.
2. Конституція України. Аналіз основних положень, що стосуються прав дітей та молоді.
3. Міжнародні механізми забезпечення прав людини.
4. Міжнародна хартія з прав людини, її структура.
5. Загальна декларація прав людини – перший в історії міжнародних відносин акт, в якому проголошено права людини і її основні свободи.
6. Декларація прав дитини. Основні принципи. Зміст та завдання, що впливають з неї.
7. Особливості соціального становлення молоді в Україні.
8. Чинне законодавство стосовно дітей в Україні.
9. Торгівля людьми як проблема порушення прав людини.
10. Сучасне рабство. Торгівля дітьми.

11. Боротьба з торгівлею людьми на національному та міжнародному рівнях.
12. Законодавча база щодо захисту прав людини та запобігання торгівлі людьми.
13. Права людини в міжнародному та національному законодавствах.
14. Міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам.
15. Трудова міграція і її наслідки.
16. Шляхи легального працевлаштування за кордоном українських громадян.
17. Сімейні традиції деяких країн світу.
18. Статус жінки в суспільстві в деяких країнах світу.
19. Основні права дитини, проголошені в міжнародних та національних документах.
20. Торгівля дітьми – грубе порушення прав дитини.
21. Причини поширення торгівлі дітьми в Україні.
22. Комерційна сексуальна експлуатація дітей: ситуація в Україні та шляхи запобігання.
23. Використання найгірших форм дитячої праці: актуальність для України, шляхи протидії.
24. Діяльність держави в напрямі протидії торгівлі дітьми.
25. Діяльність неурядових організацій у напрямі протидії торгівлі дітьми.
26. Шляхи запобігання торгівлі дітьми.
27. Основні правила безпечної поведінки. Правила безпеки в Інтернеті.
28. Насильство як соціальна проблема.
29. Міжнародні стандарти з питань дитячої праці.
30. Законодавство України та його відповідність конвенціям МОП №№ 138, 182.
31. Концепція національної політики запобігання та ліквідації дитячої праці в Україні.
32. Освітня стратегія щодо викоренення незаконного використання дитячої праці.
33. Освіта як умова профілактики залучення дітей до незаконних форм праці.
34. Програма психотерапевтичної підтримки дітей, що постраждали від насильства.

35. Психологічна реабілітація дітей, що були зайняті в найгірших формах дитячої праці, шляхом активізації креативного потенціалу особистості.
36. Насильство як фактор деструкції особистості підлітка.
37. Гендер, соціальні ролі, гендерний стереотип.
38. Духовна атмосфера і стиль сімейного виховання.
39. Порушення стосунків дитини й дорослого як першоджерело соціальної дезадаптації.
40. Типологія соціально дезадаптованої поведінки дітей з проблемних сімей.
  41. Організація просвітницької роботи з батьківською громадськістю.
  42. Зміст і форми роботи з неблагополучними сім'ями.
  43. Робота з неповними сім'ями.
  44. Робота з конфліктними сім'ями.
  45. Робота з багатодітною сім'єю.
  46. Соціалізація вихованців інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
  47. Гендерні ролі в сім'ї. Гендерна дискримінація.
  48. Організація дитячої праці в позаурочний та позашкільний час.
  49. Негативний вплив незаконних форм праці на здоров'я дітей.
  50. Дитячі захворювання, пов'язані з насильством та експлуатацією.
  51. Трудові права неповнолітніх.
  52. Соціально-педагогічна профілактика насильства над дітьми.
  53. Принципи соціально-педагогічної діяльності щодо запобігання насильства над дітьми.
  54. Характеристика функцій соціально-педагогічної діяльності щодо запобігання торгівлі людьми.
  55. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності.
  56. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми, що залишилися без опіки батьків.
  57. Технології соціально-педагогічної роботи щодо запобігання порушення прав людини.
  58. Соціально-педагогічна діяльність у навчальних закладах.
  59. Соціальна вулична робота. Волонтерські дії.
  60. Технологія реалізації педагогами діагностичного і прогностичного напряму роботи.
  61. Модель професійної педагогічної діяльності щодо запобігання торгівлі людьми.

Рекомендована література

1. Основи теорії гендеру: навч. посіб. / В.П. Агеєва, В.В. Близнюк, І.О. Головащенко та ін. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.
2. Анализ работы «горячих линий» по предотвращению торговли людьми в Украине и возможные пути их развития / Е.Левченко, О.Калашник, И.Шваб и др. – К.: Укр. ин-т соц. исслед., 2004. – 84 с.
3. Вегера С.А. Аспекти праці та соціальної захищеності дітей в Україні / С.А Вегера. – К.: Міністерство праці та соціальної політики в Україні, 2001.
4. Безпальча Р. Предотвращение домашнего насилия и торговли людьми / Р. Безпальча – К.: Winrock International, 2001. – 252 с.
5. Запобігання домашньому насильству і торгівлі жінками: підруч. з проведення тренінгів / Безпальча Р. [та ін.] – К.: Winrock International, 2002.
6. Книга для тренерів: програма навчання фаховим навичкам / А. Безсонова, Т. Литвинова, Л. Руденко-Кардаш та ін. – К.: Winrock International, 2002.
7. Бжиська Ю.В. Проблема жорстокого ставлення до дітей у сім'ї в США / Ю.В. Бжиська // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: зб. наук. пр. у 2 ч. Ч.2. – К.: ІПБ, 2000. – С.161–168.
8. Боротьба проти використання праці дітей. – К.: Вид-во «Пульсарі», 2002.
9. Боротьба проти експлуатації дітей. – К.: Вид-во «Міленіум», 2002.
10. Практичний посібник для тренерів з розвитку громади / Д. Бопп, Т. Березовецький, С. Пчеліна та ін. – К., 2002.
11. Компас: пособие по образованию в области прав человека с участием молодежи / П. Брандер, Р. Гомес, Э. Кин, М. Леминер, Б. Оливейра, Я. Ондрачкова, Е. Сулова и др. – Венгрия, Council of Europe, 2002.
12. Бугаєць Н.А. Теорія і практика взаємодії сім'ї та школи / Н.А. Бугаєць, І.М. Трубавіна – Х.: ХДПУ, 2001.
13. Впровадження гендерних підходів у діяльність правоохоронних органів України: матеріали наук.-практ. конф. (18-20 трав. 2005 р.) / Нац. ун-т внутр. справ. – К., 2005. – 146 с.
14. Галустян Ю.М. Уразливість дітей щодо комерційної сексуальної експлуатації в Україні: ситуаційний аналіз / Ю.М. Галустян, В.П. Новицька, Ж.В. Петрочко. – К., 2003.
15. Григорович І.Н. Синдром жестокого обращения с ребенком. Общие вопросы и физическое насилие: учеб. пособие для студентов и врачей / И.Н. Григорович – Петрозаводск: Изд-во ПГУ, 2000.

16. Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці // конвенції міжнародної організації праці. – К., 2000.

17. Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні: проект звіту соціол. дослідж. за методом швидкого оцінювання / наук. ред. Ю.Саєнко, О.Петрашук. – К., 2003. – 72 с.

18. Психиатрический диагноз / Й.Я. Завилянский, В.М. Блейхер, Й.В. Крук, Л.И. Завилянская – К.: Вища школа, 1989. – 305 с.

19. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні» // Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. – К.: ДЦССМ, 2002. – С. 5–11.

20. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч. посіб. / за ред. К.Б.Левченко, О.А.Удалової. – К., 2005. – 210 с.

21. Запобігання торгівлі людьми: взаємодія органів державної влади, міжнародних та неурядових організацій / Галустян Ю.М., Дорошок Т.О., Колос Л.Є., Левченко К.Б. та ін. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004.

22. Збірник інформаційних матеріалів / Держ. комітет України у справах сім'ї та молоді, Міжнар. жін. правозахис. центр «Ла Страда-Україна». – К., 2003.

23. Иванов Н.Я. Популяционные нормы для определяемых с помощью ПДО показателей акцентуации характера у подростков / Н.Я. Иванов // Психол. диагностика при нервно-психич. и соматич. заболеваниях. – Л., 1985. – С.44–46.

24. Игошев К.Е. Семья. Дети. Школа / К.Е. Игошев, К.М. Миньковский. – М.: Юр. лит-ра, 1989. – 96 с. – (Библиотека для родителей).

25. Левченко К.Б., Удалова О.А., Дорошок Т.О. / Вища освіта: Інформ. вісник / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Т.О. Дорошок, О.А. Калашник, Л.Г. Ковальчук та ін. – К., 2004. – № 15. – 47 с.

26. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: моногр. / К.Б. Левченко – Х.: Вид-во НУВС, 2003. – С. 268–303.

27. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: моногр. / К.Б. Левченко. – Х.: Вид-во НУВС, 2001. – С. 185–246.

28. Левченко К.Б. Механізми контролю за дотриманням прав жінок та досвід їх застосування на міжнародному і національному рівні / К.Б. Левченко // Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України: зб. наук. пр. – Х., 1999.

29. Левченко К.Б. Міжнародні документи щодо запобігання торгівлі жінками: практика їх використання в Україні / К.Б. Левченко // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. – К., 1999. – Т.18. – С. 393–406.

30. Как организовать деятельность по предотвращению торговли женщинами: Практик. пособие для тренингов. – К.: Укр. ин-т соц. исслед., 2001. – С.37–55.

31. Как организовать работу телефона доверия: из опыта внедрения в Украине проекта ОБСЕ, БДИПЧ по поддержке региональных «горячих линий» – партнеров «Ла Страда-Украина» / под общ. ред. Е.Б. Левченко. – К.: Укр. ин-т соц. исслед., 2001. – 54 с.

32. Караман О.Л. Технологія профілактичної роботи в системі «соціально захист дитинства» / О.Л. Караман // Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя. – К.–Житомир, 1999. – С.43–46.

33. Капська А.Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола – К.: ДЦССМ, 2002. – 164 с.

34. Конвенція МОП № 138 «Про мінімальний вік прийому на роботу».

35. Конвенція МОП № 29 «Про примусову і обов'язкову працю».

36. Конвенція № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці».

37. Діяльність органів внутрішніх справ по боротьбі з торгівлею людьми: навч.-метод. посіб. / В.М. Куц, К.Б. Левченко, В.О. Соколов та ін. – Харків, 2001.

38. Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті: у двох кн. / за заг. ред. акад. НАН України Ю.С.Шемшученка; авт. та упоряд. Ю. Римаренко, Я. Кондратьєв, Ю. Шемшученко [та ін.]; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Київ. ун-т права, Нац. академія внутр. справ України. – К., 2001.

39. Матеріали міжнародної конференції 21-22 жовтня 2002 р. «Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми та шляхи їх вирішення». – К., 2003. – 168 с.

40. Педагогічний словник для молодих батьків. – К.: ДЦССМ–ІПВ ІПНУ, 2002. – 348 с.

41. Праця дітей: проблема та дії у відповідь: матеріали для семінарів-тренінгів: пер. з англ. / заг. ред. укр. вид. О. П. Петрашук. – К.: Міленіум, 2002.

42. Про міжнародний досвід і кращу практику запобігання та ліквідації дитячої праці: звіт. – К.: Міленіум, 2002.

43. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2000 р. № 646 «Про затвердження інструкції з обліку дітей і підлітків шкільного віку».

44. Помощь детям и подросткам, пострадавшим от жестокого обращения и коммерческой сексуальной эксплуатации: метод. пособие / под. ред. З.В. Луковцевой. – М., 2005. – 151 с.

45. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / за ред. І.В. Козубської, І.І. Миговича. – Ужгород: УЖНУ «Мистецька лінія», 2001. – 152 с.

46. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 р. № 623 «Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 роки».

47. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767 «Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки».

48. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2007р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року».

49. Практична педагогіка виховання: посіб. з теорії та методики виховання / за ред. М.Красовицького. – К.; Івано-Франківськ: Плай, 2000.

50. Проблеми освіти: науково-метод. зб. –2004. – Вип. 36. – 172 с.

51. Противодействие торговле людьми: законодат. и нормат. акты зарубежных государств: информ.-аналит. справ. / сост.: Е. Левченко, О. Калашник, Е. Черепаха, И. Шваб. – Харьков: Изд-во НУВД, 2003. – 232 с.

52. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.04.2006 № 229-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006 – 2016 роки».

53. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2005 р. № 503-р «Про схвалення Концепції Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006 – 2010 роки».

54. Серова І.І. Сучасні світові тенденції протидії нелегальній міграції та їх вплив на боротьбу з торгівлею людьми / І.І. Серова // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.; Х.: Вид-во НУВС, 2004.

55. Сексуальное надругательство над детьми: из опыта социальной работы в Канаде / пер. Н.Ганенко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. – № 2. – С.144–152.

56. Система захисту дітей від жорстокого поводження / за ред. К.Б.Левченко, І.М.Трубавіної. – К.: ДЦССМ, 2005.

57. Соціальна робота в Україні: навч. посіб./І.Д.Зверева, О.В.Безпалько, С.Л.Харченко та ін. / за заг.ред. І.Д. Зверевої, Г.М.Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.

58. Сорокина Н.В. Жестокое обращение с детьми: экстренное психологическое консультирование / Н.В. Сорокина // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. – № 2. – С. 138–143.

59. Система оказания помощи потерпевшим от торговли людьми в Украине: по результатам исследования / Е. Левченко, О. Калашник, И. Шваб и др. – К.: Гос. ин-т проблем семьи и молодежи, 2004. – 162 с.
60. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за ред. Л.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. – К.: УДЦССМ, 2000. – 260 с.
61. Сорочинська В.Є. Соціальна педагогіка: курс лекцій / В.Є. Сорочинська. – Вінниця: Вид-во ВПУ, 2001.
62. Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К. – Х.: Вид-во НУВС, 2004.
63. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання. – К.: держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.
64. Соціальна профілактика торгівлі людьми / за ред. К.Б.Левченко, І.М.Трубавіної.–К., 2005. – 342 с.
65. Тейлор М. Європейська конвенція з прав людини: відправні пункти: матеріали для вчителів / М. Тейлор – Україна, Департамент управління документ. інформацією, 2002.
66. Трубавіна І.М. Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю / І.М. Трубавіна – К.: УДЦССМ. – 81 с.
67. Трубавіна І.М. Концепція «допомоги для самопомоги» в соціальній роботі в Україні / І.М. Трубавіна // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 2. – С.44–51.
68. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І.М. Трубавіна – К.: ДЦ ССМ, 2003. – 131 с.
69. Трубавіна І.М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї / І.М. Трубавіна – К.: ДЦССМ, 2003. – 85 с.
70. Формування навичок здорового способу життя в дітей і підлітків / за ред. В.Г.Панка. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 277 с.
71. Хавеман Р. Огляд законодавства про боротьбу з торгівлею людьми в Україні / Р. Хавеман, М. Війерс – К.: МОМ, 2001. – 95 с.

**2. Навчальна програма курсу
«Протидія торгівлі людьми» (Національний університет
«Києво-Могилянська Академія»,
Школа соціальної роботи
імені професора Володимира Полтавця)**

Навчальна програма дисципліни: Протидія торгівлі людьми

Освітньо-кваліфікаційний рівень: Бакалавр

Галузь знань: 1301 «Соціальне забезпечення»

Напрямок підготовки: 8.13010201 соціальна робота

Статус курсу: вибірковий, цикл професійної та практичної підготовки

Укладач: Гусак Н.Є., старший викладач

I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма з курсу «Протидія торгівлі людьми» відповідає навчальному плану підготовки соціальних працівників.

Курс «Протидія торгівлі людьми» є необхідною складовою підготовки фахівців до здійснення практичної професійної діяльності як фахівців, що працюють з потерпілими від торгівлі людьми. Він дає змогу студентам здобути знання щодо особливостей явища торгівлі людьми, можливостей протидії йому, а також щодо існуючих підходів практичної соціальної роботи з особами, які постраждали від торгівлі людьми.

Курс «Протидія торгівлі людьми» розрахований на студентів четвертого року навчання студентів бакалаврської програми «Соціальна робота» факультету соціальних наук і соціальних технологій, напрям підготовки 8.13010201 соціальна робота.

Мета курсу полягає в ознайомленні студентів із особливостями явища торгівлі людьми, його історико-соціальним підґрунтям, можливостями й методами протидії йому; формуванні навичок проведення профілактичної роботи із запобігання торгівлі людьми, індивідуальної роботи з потерпілими, роботи з сім'ями потерпілих та роботи в громаді; оволодінні практичними навичками надання допомоги, реабілітації та реінтеграції потерпілих осіб.

Завдання курсу: ознайомити із поняттям торгівлі людьми, підходами до визначення явища; дати уявлення про особливості торгівлі людьми; ознайомити із загальними принципами практики соціальної роботи з особами, які постраждали від торгівлі людьми; розглянути вітчизняний та зарубіжний досвід роботи з особами, які постраждали від торгівлі людьми; ознайомити з нормативно-правовою базою щодо соціальної роботи з особами, які постраждали від торгівлі людьми; навчити розпізнавати постраждалих від торгівлі осіб, виявляти наслідки торгівлі людьми, відрізняти злочини, пов'язані з торгівлею людьми від нерегульованої

міграції, трудової експлуатації та контрабанди людей; сформувати навички проведення превентивної роботи, індивідуальної, групової та реабілітаційної роботи з особами, потерпілими від торгівлі людьми, а також роботи з сім'ями постраждалих.

Курс викладається після опанування студентами дисциплін: “Соціальна робота-1”, “Соціальна робота-2”, “Базові навички спілкування-1”, “Базові навички спілкування-2”, “Основи групової роботи”, “Основи консультування”. Викладання курсу передбачає, що студенти володіють знаннями та навичками індивідуального консультування, групової роботи, роботи з сім'ями та роботи в громаді. Передбачається, що студенти володіють базовими та етичними принципами соціальної роботи, вміють проводити первинне оцінювання та складати план втручання. Курс “Протидія торгівлі людьми” ознайомлює студентів з особливостями роботи з особами, які постраждали від торгівлі людьми, надає можливість аналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід подолання проблеми, знайомить з особливостями профілактичної та реабілітаційної роботи.

Після опанування курсу студенти повинні знати:

- теоретичні підходи до розуміння проблеми торгівлі людьми;
- нормативно-правові засади соціальної роботи з особами, які постраждали від торгівлі людьми;
- причини та наслідки торгівлі людьми;
- особливості процесу торгівлі людьми;
- основи профілактичної роботи;
- моделі та методи роботи з постраждалими від торгівлі людьми.

Після опанування курсу студенти повинні вміти:

- виявляти потерпілих від торгівлі людьми осіб;
- проводити первинне оцінювання потреб потерпілих від торгівлі людьми;
- здійснювати індивідуальне консультування потерпілих, групову роботу, роботу з сім'єю та роботу в громаді;
- організувати профілактичну роботу щодо попередження торгівлі людьми;
- розробляти та впроваджувати плани реабілітації потерпілих.

II. ЗМІСТ КУРСУ

Тема 1. Явище торгівлі людьми в соціальному та правовому контексті

Феномен торгівлі людьми та протидія цьому явищу, підходи до розуміння: брутальне порушення прав людини; міграція; примусова праця; злочин; зло; корупція. Поняття „торгівля людьми”: об'єкт, мета, засоби. Визначення поняття „торгівля людьми” у міжнародному та вітчизняному

законодавстві. Торгівля людьми як порушення прав людини, які права порушуються. Різновиди торгівлі людьми. Характеристика торгівлі людьми. Мета торгівлі людьми та види експлуатації (сексуальна, трудова, рабство, підневільний стан, вилучення органів, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах). Суб'єкти та об'єкти торгівлі людьми. Основні аспекти процесу торгівлі людьми та поняття „ланцюга” торгівлі людьми (етап перед виїздом, етап переїзду та транзиту; етап перебування в місці призначення; етап затримання, депортації та розслідування; етап інтеграції та реінтеграції). Країни походження. Країни призначення. Країни транзиту. Специфіка проблеми торгівлі дітьми, порушення прав дітей унаслідок торгівлі людьми. Стереотипні уявлення, міфи та установки суспільства щодо проблеми та потерпілих від торгівлі людьми осіб. Розмежування торгівлі людьми, нерегульованої міграції та контрабанди людей, (наявність згоди, цілі та форми, статус, умови перебування). Шляхи потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, технології впливу, засоби та методи залучення. Вербування людей з метою подальшої експлуатації. Нормативно-правове регулювання протидії торгівлі людьми: міжнародний та вітчизняний досвід.

Зовнішні (макрорівневі) та внутрішні передумови торгівлі людьми (економічні, соціальні, психологічні, інформаційні, правові). Наслідки торгівлі людьми на мікро- та макrorівнях (для потерпілої особи, для сім'ї, для оточуючих, для держави). Медико-психологічні та соціальні наслідки торгівлі людьми для жінок та чоловіків. Медико-психологічні та соціальні наслідки торгівлі людьми для дітей. Емоційні, когнітивні, фізичні та поведінкові реакції потерпілих від торгівлі людьми (страх, почуття провини, злість, почуття зради, недовіра, відчуття безпорадності, шок, підозра, відчуття загубленості). Симптоми посттравматичного стресового розладу: наявність кризової ситуації, нав'язливі мимовільні спогади, поведінкове уникнення, високий рівень роздратування та агресивності, порушення сну, тривалість прояву симптомів. Посттравматичний стресовий розлад. Шляхи подолання посттравматичного стресового розладу: позитивні та негативні. Явище віктимізації осіб, потерпілих від торгівлі людьми, та можливості його попередження. Процес віктимізації: спотворення усталених переконань щодо себе, власного життя, повторне ураження, входження у роль потерпілого/лої.

Тема 2. Профілактика торгівлі людьми

Основні цілі та завдання профілактичної роботи щодо запобігання торгівлі людьми. Підходи до попередження торгівлі людьми: інформаційний, дієвий, соціально-економічний, силовий. Складові превентивних стратегій протидії торгівлі людьми. Основні групи ризику торгівлі людьми: діти, молодь, незаміжні жінки, одинокі матері, вихідці із сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Методи (інформування, вивчення реальних життєвих історій, розкриття перспектив, переконання, аналіз статистичних

даних) та форми (соціальна реклама, соціологічні дослідження, перевірка потенційних роботодавців, інформаційно-роз'яснювальна робота, правова освіта населення, робота з батьками та молоддю, допомога у подоланні життєвих труднощів) профілактичної роботи. Первинна, вторинна та третинна соціальна профілактика торгівлі людьми: мета, зміст, об'єкт, форма, методи. Профілактика торгівлі людьми в мережі Інтернет. Цільова аудиторія для здійснення профілактичної роботи: діти, батьки, вчителі, вихователі, соціальні працівники, молодь, люди середнього віку. Основні напрями превентивної роботи із запобігання торгівлі людьми: 1) підвищення рівня поінформованості громадськості, груп ризику; 2) забезпечення гендерної рівності в суспільстві; 3) удосконалення законодавства та дій правоохоронних органів; 4) допомога потерпілим від торгівлі людьми. Роль та механізми взаємодії державних та неурядових організацій у попереджувальній роботі. Роль інформаційного телефонного консультування у профілактичній роботі. Робота із ЗМІ з метою попередження торгівлі людьми.

Тема 3. Стратегії та методи роботи у напрямі подолання наслідків торгівлі людьми

Ключові стратегії (позитивістська, шлях герменевтики) та базові принципи надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми (дотримання та захист прав людини, поінформована згода, недискримінація, конфіденційність та право на таємницю, самовизначення та участь; індивідуальний підхід, усвідомлення континуум-догляду, справедливий розподіл ресурсів, найкращі інтереси дитини). Етичні принципи в роботі з потерпілими від торгівлі людьми особами.

Ідентифікація потерпілих від торгівлі людьми осіб: попередній аналіз матеріалів; проведення первинного оцінювання/співбесіди; аналіз додаткових матеріалів. Основні права потерпілих від торгівлі людьми. Статус потерпілих від торгівлі людьми. Складання індивідуального плану втручання.

Особливості індивідуального консультування потерпілих, можливі труднощі. Стадії консультативного процесу: дослідження проблеми, двомірне визначення проблеми, ідентифікація альтернатив, планування, діяльність, оцінка, зворотній зв'язок. Консультативні стратегії. Підтримка потерпілих під час прояву психологічних реакцій на випадки торгівлі людьми в процесі індивідуального консультування. Визначення основних проблем та потреб потерпілих при первинному оцінюванні, складання плану супроводу. Складові процесу первинного оцінювання: збір загальних даних, з'ясування основних проблем, опис клієнта, відомості про життя потерпілої особи під час перебування у ситуації торгівлі людьми. Телефонне консультування. Основні принципи телефонного консультування. Роль інформаційно-консультаційних ліній в індивідуальному консультуванні.

Соціальний супровід. Мета та об'єкти соціального супроводу. Представництво інтересів потерпілих. Рівні представництва: місцевий, національний, міжнародний. Захист потерпілих під час досудового слідства та розгляду справи в суді. Роль соціального працівника в представництві інтересів потерпілих від торгівлі людьми. Робота з дітьми, потерпілими від торгівлі людьми. Когнітивно-біхевіористські підходи в процесі реабілітації осіб, потерпілих від торгівлі людьми.

Різновиди групової роботи з потерпілими від торгівлі людьми. Діяльність груп самопомоги для потерпілих від торгівлі людьми, основні принципи діяльності. Організація та особливості роботи з сім'ями потерпілих. Можливі випадки ставлення членів сім'ї до особи потерпілої від торгівлі людьми. Програми здобуття професійних навичок та кваліфікації для потерпілих від торгівлі людьми. Суб'єкти протидії торгівлі людьми: різноманітні служби підтримки, громадськість та відповідні інституції, державні інституції, найближче оточення. Мережа підтримки Г. Перрі. координація зусиль щодо протидії торгівлі людьми. Міжсекторальна співпраця щодо протидії торгівлі людьми в Україні. Діяльність правоохоронних органів у протидії торгівлі людьми. Спеціалізовані установи для надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми: заклади в країні перебування та заклади в країні походження.

Список використаної та рекомендованої літератури

Основна:

1. Агаркова Н.І. Педагогічні умови забезпечення соціально-правового захисту старшокласників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Н.І. Агаркова. – К., 2003. – 21 с.
2. Актуальные проблемы социализации девушек-подростков / [Г.М. Лактионова, И.Д. Зверева, И.С. Кон и др.]; под ред. Г. М. Лактионовой – К.: А.Л.Д., 1995. – 104 с.
3. Алексеева И.А. Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощь / Алексеева И.А., Новосельский И. Г. – М.: Генезис, 2006. – 289 с.
4. Алексєнко Т.Ф. Мала група школярів як соціально-педагогічне явище / Т.Ф. Алексєнко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 1). – С. 15 – 19.
5. Алексєнко Т.Ф. Соціальна педагогіка як наукова дисципліна: досвід і перспективи розвитку / Т.Ф. Алексєнко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 3. – С. 4—8.
6. Алексєнко Т.Ф. Формування педагогічної культури сучасної молоді сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Т.Ф. Алексєнко. – К., 1994. – 19 с.
7. Алексєнко Т. Ф. Формування педагогічної культури сучасної молоді сім'ї : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Алексєнко Тетяна Федорівна. – К., 1994. – 151 с.
8. Альманах інноваційних технологій : практика та перспективи / [Левченко К. Б., Ковальчук Л. Г., Огороднійчук І. І.]; за заг. ред. К. Б. Левченко – К.: «Юрисконсульт», 2007 – 2008. – 84 с.
9. Андреева Г.М. Социальная психология: учеб. для высш. учеб. заведений. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 376с.
10. Андрея Сьолкнер. Оцінка потреб національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми в Україні: звіт про дослідж. / Андрея Сьолкнер. – К.: «КІМ», 2008 – 112 с.
11. Архипова С.П. Професійна компетентність і мобільність соціального педагога / С. П. Архипова // Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Черкаси, 2008. – С. 14 – 17.

12. Баб'як Т.І. Психокорекційна робота з дітьми та підлітками, що зазнали насильства: метод. матеріали / Тетяна Баб'як; [за ред. Корнієнка І. О.]. – Львів: ВНТЛ, 1999. – 48 с.

13. Бандурка О.М. Загальна характеристика проблеми торгівлі людьми / О.М. Бандурка // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми : зб. наук. пр. – К; Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 9–13.

14. Банс Морис. Работа с детьми, оплакивающими потерю близких: руководство / Банс Морис, Рикардс Анна, Речел Харви. – М.: Детск. юрид. центр, 2003. – 98 с.

15. Баяновська М.Р. Соціально-педагогічна діяльність дитячих і молодіжних об'єднань (на матеріалах Закарпаття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка», спец. 13.00.01. «Теорія та історія педагогіки» / М.Р. Баяновська. – К., 1996. – 23 с.

16. Безпалько О.В. Напрями та функції професійної діяльності соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі / О. В. Безпалько // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 1). – С. 7–11.

17. Безпалько О.В. Поняття «Соціально-педагогічна діяльність» у тезаурусі соціальної педагогіки / О.В. Безпалько // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. (Серія: Педагогіка). – 2003.– № 4. – С. 45.

18. Безпалько О.В. Соціально-педагогічна діяльність і соціальна робота: спільне та відмінне / О.В. Безпалько // Наук. зап. Терноп. нац. ун-ту, (Серія: Педагогіка). – 2004.– № 6. – С. 128.

19. Безпалько О.В. Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / О.В. Безпалько – К., 1998. – 17 с.

20. Беспальча Р. Запобігання домашньому насильству і торгівлі жінками: підруч. з проведення тренінгів / Руслана Беспальча. – К.: «Нічлава», 2001. – 256 с.

21. Беспальча Р. Допомога жінкам, які потерпіли від торгівлі людьми: інформ.-практ. посіб. – К.: Winrock International, 2003. – 114 с.

22. Безпека життєдіяльності: всеукр. наук.-попул. журн. – 2007. – № 9 (спецвип.). – 48 с.

23. Бондаренко З.П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Бондаренко Зоя Петрівна. – К., 2008. – 247 с.

24. Борьба против эксплуатации детского труда. – [2-е изд.]. – М.: Междунар. бюро труда, 2002. –150 с.

25. Братченко С.Л. Гуманистическая психология как одно из направлений движения за ненасилие / С.Л. Братченко. – СПб.: Изд. об-ва Я.Корчака, 1999. – 51 с.

26. Вакуленко О.В. Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / О. В. Вакуленко. – К., 2001. – 20 с.

27. Варывдин В.А. Управление системой социальной защиты детства: учеб. пособие / В.А. Варывдин, И.П. Клемантович – М.: Пед. об-во России, 2005. – 192 с.

28. Воронов І.О. Онлайнво торгівля людьми : міф або реальність / І.О. Воронов // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. праць. – К; Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 30–33.

29. Всесвітній звіт з торгівлі людьми [Електронний ресурс] / Департамент ООН по боротьбі з наркоманією та злочинністю. – 2008. – Режим доступу до звіту: <http://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/global-report-on-trafficking-in-persons.html>

30. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский; под общ. ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.

31. Галусян Ю.М. Торгівля людьми як соціальна проблема сучасності : погляд експертів / Ю.М. Галусян // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.; Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 13–18.

32. Галусян Ю.М. Уразливість дітей щодо комерційної сексуальної експлуатації в Україні: ситуац. аналіз / Галусян Ю.М., Новицька В.П., Петрович Ж.В. – К, 2003. – 106 с.

33. Гарбузов В.И. Концепция инстинктов и психосоматическая патология. – СПб., 1999. – С. 143

34. Гідність без кордонів: виклики міграції: [матеріали «круглих столів», вибрані церковні та міжнар. док., а також аналіт. матеріали щодо міграції / упоряд. Г. Селешук, А. Окіс]. – Львів, 2007. – 188 с.

35. Глобальный альянс против принудительного труда: [глобальный доклад, представленный в соответствии с механизмом реализации Декларации МОТ об основополагающих принципах и правах в сфере труда, 2005 г.]. – Женева : Междунар. бюро труда, 2005. – 115 с.

36. Глуцук Т.Ф. Сучасний стан сільської середньої освіти / Т. Ф. Глуцук // Пед. освіта : теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 1). – С. 49—52.

37. Головінова В.О. Моніторинг в структурі діяльності науково-методичної служби профтехосвіти регіону / В.О. Головінова // Профес. освіта: наук.-метод. журн. – 2001. – № 2 (14). – 119 с.

38. Горбунова О. Матеріали для практичного використання працівниками правоохоронних органів та суддями / О. Горбунова, І. Лисенко, Є. Стрекалов – К.: Атіка. 2006. – 120с.

39. Гордієнко Н.В. Соціально-педагогічні засади профілактики деформацій у соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів, Гордієнко Н.В., Ізотова А.Ю. // Вісн. Черкас. ун-ту. (Серія Педагогічні науки). – Черкаси, 2008. – Вип. 123. – 168 с.

40. Гриценко Л.І. Профілактична робота з протидії торгівлі людьми в навч. закладах / Гриценко Л.І., Лунченко Н.В., Ерстенюк О.В. – К.: Видавн. дім «АДЕФ-Україна», 2008. – 56 с.

41. Дацюк Г. Уповноважена освіта : посіб. для тренерів / Г. Дацюк, О. Семиколенова, О. Суслора. – К.: «Довіра», 1999. – 91 с.

42. Джексон П. Імпровізація в тренінге / Пол Джексон. – СПб.: Питер, 2002. – 256 с.

43. Дитяча праця в Україні / [Яременко О.О., Балакірева О.М., Волинець Л.С. та ін.]; кер. авт. кол. Яременко О.О. – К. : Укр ін.-т соц. дослідж., 2000. – 132 с.

44. Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль / [заг. редакція та упорядкування : І. Калинець, Н. Гумницька]. – Л.: «Артос», 2008. – 112 с.

45. Длани С. Тренінг для тренера: посібник по обучению тренеров в частности по проблеме торговли детьми и коммерческой сексуальной эксплуатации детей / Стефани Длани, Тео Нотен; [пер. с англ. С. Колесникова]. – Амстердам, Бангкок, 2008. – 71 с.

46. Доклад, представленный Специальным докладчиком по вопросу о торговле детьми, детской проституции и детской порнографии Хуаном Мигелем Петитом / Генеральная Ассамблея ООН. Совет по правам человека. 24 января 2007 г. – С. 21.

47. Дорошок Т.О. Індивідуальна та групова психотерапія з дітьми, що потерпіли від торгівлі людьми / Т.О. Дорошок // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. – К., 2006. – спец. вип. – С. 131–136.

48. Елисеєв О.П. Психодинамічна концепція дитинства / О.П. Елисеєв // Соціальна педагогіка : теорія, практика, перспективи: матеріали 10-х соц.-пед. читинь ф-та соц. роботи, педагогіки і ювенології: в 2 ч. Ч. 2. / под ред. Л.В. Мардахаєва – М.: АПКПІПРО, 2007. – С. 49 – 52.

49. Єльнікова Г.В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні / Г.В. Єльнікова. – Х.: Крок, 1999. – 302 с.

50. Жданова О.С. Соціально-педагогічні наслідки материнської депривації / О.С. Жданова // Соц. педагогіка: теорія, практика, перспективи: матеріали 10-х соц.-пед. читань ф-та соц. роботи, педагогіки і ювенології в 2 ч. Ч. 2. / под ред. Л.В. Мардахаєва – М.: АПКіППРО, 2007. – С. 60-62.

51. Жданович Ю.М. Організаційно-педагогічні засади виховного процесу у скаутській організації Пласт: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ю.М. Жданович. – К., 2004. – 20 с.

52. З досвіду роботи регіональних психологічних служб із формування здорового способу життя в учнівській молоді / [О.М. Сироватко, Л.І. Гриценко, Н.М. Городнова та ін.]; за ред. І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 124 с.

53. Заверико Н.В. Соціально-педагогічний захист прав дітей у загальноосвітньому навчальному закладі / Н.В. Заверико // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 1). – С. 83—86.

54. Заверико Н.В. Сучасні підходи до профілактики адитивної поведінки підлітків у загальноосвітньому закладі / Н.В. Заверико // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2008. – № 2. – С. 61 – 66.

55. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>

56. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 29. – С. 29.

57. Закон України «Про об'єднання громадян» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

58. Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966-IV // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 29. – С. 52.

59. Запобігання дискримінації, експлуатації та жорстокому ставленню до жінок-трудомих мігрантів: вербування та виїзд за кордон з метою працевлаштування: інформ. посіб. – Кн. 3: інформ. посіб. – К.: Міленіум, 2005. – 84 с.

60. Запобігання дискримінації, експлуатації та жорстокому ставленню до жінок-трудомих мігрантів. Знову вдома: повернення та реінтеграція: інформ. посіб. Кн. 5 – К.: Міленіум, 2003. – 76 с.

61. Запобігання дискримінації, експлуатації та жорстокому ставленню до жінок-трудомих мігрантів. Торгівля жінками та дівчатами: інформ. посіб. – Кн. 6:– К.: Міленіум, 2004. – 132 с.

62. Запобігання торгівлі людьми: взаємодія органів державної влади, міжнародних та неурядових організацій / Галустян Ю.М., Дорошок Т.О. та ін. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 80 с.

63. Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні : проект звіту соціол. дослідж. за методом швидкого оцінювання / [О. Гончарук, К. Левченко, О. Лисенко та ін.]; за ред. Ю. Саєнко, О. Петрашук. – К.: Міжнар. програма з викоренення дит. праці, 2003. – 72 с.

64. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / заг. ред. К. Б. Левченко та О.А. Удаловой. – К.: «Версо-04», 2005.— 210 с.

65. Збірник нормативно-правових матеріалів з питань профілактики правопорушень та дитячої бездоглядності / [упоряд: С. Зінченко, Л. Карпушевська, В. Бабич]. – К., 2007. – 120 с.

66. Зверева І.Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І.Д. Зверева. – К., 1999. – 39 с.

67. Зверева І.Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: дис. д-ра пед. наук : 13.00.05 / Зверева Ірина Дмитрівна. – К., 1999. – 451 с.

68. Ильдеменов С.В. Инновационный менеджмент / С.В. Ильдеменов. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 160 с.

69. Інтерактивні методи корекційного впливу на поведінку дитини: метод. матеріали / [за ред. Корнієнка І. О.]. – Л.: ВНТЛ, 1999. – 56 с.

70. Інформаційний вісник. Вища освіта. – К., 2004. – № 15. – 72 с.;

71. Как организовать работу телефона доверия : из опыта внедрения в Украине проекта ОБСЕ, БДИПЧ по поддержке региональных «горячих линий» – партнеров «Ла Страда-Украина» / под общ. ред. Е.Б. Левченко. – К.: Укр. ин-т соц. исслед, 2001. – 54 с.

72. Как организовать работу телефона доверия по предотвращению торговли людьми / под ред. Е.Б.Левченко. – К.: «Юристконсульт», 2006. – 114 с.

73. Капська А.Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанц. навчання / Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х.; заг. ред. Капської А.Й. – К. «Аспект», 2002. – 164 с.

74. Караман О.Л. Соціально-педагогічні умови захисту дитинства в діяльності загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / О.Л. Караман. – Луганськ., 2002. – 20 с.

75. Кашкарев Г.В. Система работы с несовершеннолетними по предупреждению правонарушений: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Г.В. Кашкарев. – К., 1991. – 24 с.

76. Келлі Л. Розробка мінімальних стандартів щодо послуг, спрямованих на подолання насильства проти жінок: діагност. дослідж / Келлі Л., Дюбуа Л. – Програма сприяння парламенту України, 2007. – 39 с.

77. Книга для тренерів: програми навчання фаховим навичкам / [Безсонова Л., Литвинова Т., Руденко-Кардаш Л. та ін.]. – К., 2002. – 129 с.

78. Кобелянська Л.С. Гендарна освіта в Україні: реалії та перспективи / Л.С. Кобелянська // Проблеми освіти. – 2004. – Вип. 36. – С. 3–8.

79. Ковальчук Л.Г. Міжнародний досвід соціально-педагогічної профілактики торгівлі дітьми з метою експлуатації праці (на прикладі методики навч. комплексу «КРИК») / Л.Г. Ковальчук // Актуальні проблеми соц.-пед. роботи з різними категоріями населення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Черкаси, 2008. – С. 78–81.

80. Ковальчук Л.Г. Основні напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова (Серія № 11 Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління): зб. наук. пр. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 5. (Ч. 1) – 319 с.

81. Ковальчук Л.Г. Соціальні стандарти як умова підвищення ефективності протидії торгівлі людьми / Л.Г. Ковальчук // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2008. – № 4. – С. 91 – 96.

82. Ковальчук Л.Г. Торгівля людьми як наслідок нелегальної трудової міграції : основні заходи, стан та дії у відповідь / Л.Г. Ковальчук // Проблеми трудової міграції: збірник матеріалів Міжнар. конф. «Проблеми трудової міграції», 22-24 травня 2005 р., Чернівці, Україна. – Чернівці: Золоті литаври, 2005.

83. Ковальчук Л.Г. Уповноважувальні принципи ведення превентивно-освітньої діяльності із запобігання торгівлі людьми / Л. Г. Ковальчук // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.; Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 161–165.

84. Ковчина І.М. Теорія та практика підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І.М. Ковчина – К., 2008. – 42 с.

85. Кон И.С. Психология юношеского возраста: (проблемы формирования личности): учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Кон И. С. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.

86. Кон И.С. В поисках себя: личность и самосознание / И.С. Кон. — М.: Мысль, 1984. — 335 с.

87. Кон И.С. Ребенок и общество : (историко-этнограф. перспектива) / И.С. Кон. — М.: Глав. ред. восточ. л-ры изд-ва «Наука», 1988. — 270 с.

88. Конвенція Ради Європи про протидію торгівлі людьми [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.coe.int/T/E/human_rights/trafficking/PDF_Conv_197_Trafficking_E.pdf

89. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, 2000 р. // Офіц. вісн. України. — 2006. — №14. — С. 340.

90. Коноплицька Т.Г. Умови, у яких опиняються діти, що потрапили до ситуації торгівлі людьми / Т.Г. Коноплицька // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. — К; Х.: Вид-во НУВС, 2004. — С. 64–73.

91. Конституція України і основи правознавства в школі : книга для вчителя / [Усенко І.Б., Бобровник С.В., Ваксман В.І. Та ін.] ; за ред. І.Б. Усенка. — К.: Укр. центр правн. студій, 1999. — 354 с.

92. Корчак Я. Как любить ребенка: книга о воспитании: пер. с польск. / Я. Корчак — М.: Политиздат, 1990. — 493 с.

93. Корчова Г.Л. Соціально-педагогічні умови профілактики статевих девіацій старшокласників : дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Корчова Г.Л. — К., 2006.

94. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования. — М.: Академический проект, 1999. — 240 с.

95. Кравець В.П. Теорія і практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.01. «Теорія та історія педагогіки» / В.П. Кравець — К., 1997. — 34 с.

96. Крегер Т. Механізми перенаправлення жертв торгівлі людьми на національному рівні: практ. рук. / Крегер Т., Малкоч Й., Уль Б. — Варшава: Sungraf, 2004 — 136 с.

97. Крик. Зупиніть дитячу працю: навч. посіб. (укр. мовою). — К.: Міленіум, 2006. — 16 модулів.

98. Кримінальний кодекс України: [офіц. видання]. — К.: «Ін Юре», 2001. — 400 с.

99. Кримінальний кодекс України від 1 вересня 2001 р. // Голос України. — 2001. № 107.

100. Кузьменко О.А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / О.А. Кузьменко — К., 1998. — 18 с.

101. Куртышева М.А. Как сохранить психологическое здоровье детей / Марина Александровна Куртышева. – СПб.: Питер, 2005. – 252 с.

102. Куртышева М.А. Как сохранить психологическое здоровье семьи / Марина Александровна Куртышева. – СПб.: Питер, 2007. – 288 с.

103. Куц В.М. Законодавче забезпечення системної протидії торгівлі людьми / В.М. Куц // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.; Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 76–78.

104. Кушнар'ов С.В. Правова освіта в школі: сучасний досвід та інновації / С.В. Кушнар'ов // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 1). – С. 148 – 152.

105. Кэмпбелл Р. Как на самом деле любить детей / Р. Кемпелл. — М.: Знание, 1992. — 190 с.

106. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації : європ. абрис / Н.Лавриченко. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.

107. Лавриченко Н.М. Педагогічні основи соціалізації учнівської молоді в країнах Західної Європи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Н.М. Лавриченко. – К., 2006. – 39 с.

108. Лактионова Г.М. Теоретико-методические основы социально-педагогической работы с женской молодежью в условиях крупного города : дис. д-ра пед. наук: 13.00.05 / Лактионова Галина Михайловна. – К., 1999. – 419 с.

109. Лактіонова Г.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Г.М. Лактіонова. – К., 1999. – 35 с.

110. Лактіонова Г.М. Учнівська молодь постмодерного часу: за результатами зарубіж. дослідж. / Г.М. Лактіонова // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ м. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 1). – С. 11 – 14.

111. Левченко К.Б. Белое рабство в современной Украине / К.Б. Левченко // Обществ. науки и современность – М.: РАН, 2000 – № 4. – С. 58 – 67.

112. Левченко К.Б. Взаємодія бізнесу та третього сектору у протидії торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей: укр. досвід і проблеми / К.Б. Левченко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2008. – № 4. – С. 85 – 90.

113. Левченко К.Б. Людина. Свобода. Демократія / Катерина Борисівна Левченко. – К.: «Юрисконсульт», 2006. – 621 с.

114. Левченко К.Б. Права дитини в дзеркалі громадської думки / К.Б. Левченко // Безпека життєдіяльності. – 2008. – № 11/12. – С. 19–20.

115. Левченко К.Б. Торгівля людьми як проблема сучасності: соц.-прав / К.Б. Левченко // Укр. соціум., 2004. – № 2 (4). – С. 34–40.

116. Левченко К.Б. Ставлення населення до проблеми торгівлі людьми та організації надання допомоги потерпілим / Катерина Левченко, Катерина Черепача // У зрізі громад. думки. – К.: «Україна», 2007. – 96 с.

117. Левченко К.Б. Тілесні покарання дітей: ефективний засіб виховання чи порушення прав дитини? / К.Б. Левченко // Проблеми освіти: наук.-метод. зб.: спец. вип. – К., 2006. – С. 63 – 73.

118. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління / Катерина Борисівна Левченко. – Х.: НУВС, 2003. – 344 с.

119. Левченко К.Б. Європейська конвенція щодо протидії торгівлі людьми : актуальність розробки / Левченко К.Б., Євсюкова М.В. // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми : зб. наук. пр. – К.; Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004 – С. 96 – 100.

120. Лизогуб Я.Г. Протидія торгівлі людьми: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства: навч. посіб. / Я. Лизогуб, С. Яценко. – К.: Атіка, 2005. – 240 с.

121. Липский И.А. Социальная педагогика: методолог. анализ: учеб. пособие / Липский И.А. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 320 с.

122. Лист Міністерства освіти і науки України до Міжнародного жіночого правозахисн. центру «Ла Страда-Україна» від 15.02.08. № 34/8 – 155.

123. Лісовець О.В. Соціальний педагог як координатор взаємодії школи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями / О.В. Лісовець // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 1). – С. 153 –156.

124. Торгівля людьми в Україні: оцінка заходів, спрямованих на протидію / Є. Луценко, Л. Матіяшек, Ш. Сканлан, І. Шваб – ЮНІСЕФ; ОБСЄ; АМР США; Британська Рада. – К., 2004. – 247 с.

125. Лях В.В. Особливості профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки в загальноосвітніх школах / В.В. Лях // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К. : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 1). – С. 165 – 169.

126. Лях Т.Л. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до організації роботи волонтерських груп / Т.Л. Лях // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 1). – С. 169 –172.

127. Макаренко А.С. Педагогическая поэма: соч. в 5 т. Т.1. — М.: Правда, 1960. — 768 с.

128. Максимова Н.Ю. Курс лекций по детской патопсихологии: учеб. пособие [для студентов вузов] / Н.Ю. Максимова, Е.Л. Милюткина. — Ростов н/Д.: Феникс, 2000. — 576 с.

129. Максимова Н.Ю. Психологічні фактори узалежнення неповнолітніх від алкоголю і наркотиків та засоби його попередження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 / Н.Ю.Максимова. — К., 1998. — 34 с.

130. Маркова Н.В. До питання про критерії ефективної діяльності соціального педагога з формування гендерної культури / Н.В. Маркова // Педагогічна освіта : теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. — К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. — № 11 (спецвип., ч. 1). — С. 173 — 178.

131. Матеріали міжнар. конф. 21-22 жовтня 2002 р. «Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми та шляхи їх вирішення (Київ). — К., 2003. — 168 с.

132. Мельник Л.П. Соціально-педагогічні умови інтегративної виховної діяльності зі школярами у різновікових колективах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Л.П. Мельник. — Луганськ, 2004. — 20 с.

133. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності надання психологічної допомоги та інформування постраждалого населення центрами соціально-психологічної реабілітації / [Г.Г. Бабич, В.Г. Панок, І.І. Цушко та ін.]; за ред. В.Г. Панка, І.І. Цушка. — К.: Ніка-Центр, 2006. — 136 с.

134. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми: навч.-метод. посіб. / [К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, Л.Г. Ковальчук та ін.]; за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. — К.: Юрисконсульт, 2005. — 452 с.

135. Міненко Т.О. Протидія торгівлі дітьми в Україні : проблема та дії у відповідь / Т.О. Міненко // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. — К.; Х.: Вид-во НУВС, 2004. — С. 60–64.

136. Міщик Л.І. Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Л.І. Міщик. — К., 1997. — 32 с.

137. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику: учеб. пособие для студентов. — М.: Ин-т практ. психологии, 1997. — 365 с.

138. Мукомел С.А. Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища: автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С.А. Мукомел. – Луганськ, 2005. – 20 с.

139. Набор методических пособий по вопросам борьбы с торговлей людьми. – Нью-Йорк, 2007. – 225 с.

140. Нагаева М.В. Роль образования в формировании толерантности / М.В. Нагаева // Соц. педагогика: теория, практика, перспективы : материалы 10-х соц.-пед. чтений фак-та соц. работы, педагогики и ювенологии: в 2ч. Ч. 2. / под ред. Л.В. Мардахаева. – М.: АПКППРО, 2007. – С. 140–141.

141. Новий тлумачний словник української мови.: Т. 3. – К. : Аконті, 2007. – 862 с.

142. Опитування як провідний метод соціологічного дослідження / [Веріго І.М., Демичева А.В., Ревіна Г.В., Соболь Л.В.]. – Д.: Юрид. акад. МВС, 2004. – 108 с.

143. Организация работы по предупреждению торговли людьми : пособие для педагогов, воспитателей, социальных педагогов, психологов, родителей / [И.А. Альховка, С.Н. Бутова, И.Н. Дудник и др.]; под. ред. В.В. Чечета. – Минск.: Нац. ін-т образования, 2004. – 144 с.

144. Оржеховська В.М. Соціально-педагогічні основи профілактики правопорушень важковиховуваних учнів: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Оржеховська Валентина Михайлівна. – К., 1995. – 440 с.

145. Оржеховська В.М. Сучасні орієнтири превентивної педагогіки / В.М. Оржеховська // Наук. вісн. Чернів. ун-ту (Педагогіка та психологія). – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 224. – С. 111.

146. Орлеан А.М. Тлумачення та розмежування термінів, пов'язаних з сексуальною та іншою експлуатацією дітей / А.М. Орлеан, Б.В. Лизогуб // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. – К., 2006. – Спец. вип. – С. 30–37.

147. Парницина А.А. Социально-педагогические условия восстановления социального статуса ребенка, испытавшего насилие в семье / А.А. Парницина // Соц. педагогика: теория, практика, перспективы: материалы 10-х соц.-пед. чтений ф-та соц. работы, педагогики и ювенологии: в 2 ч. Ч. 2. / под ред. Л. В. Мардахаева – М.: АПКППРО, 2007. – С. 152-154.

148. Пермьякова О. Моніторинг в освіті як засіб прогнозування педагогічної діяльності / О. Пермьякова // Наук. вісн. Чернів. ун-ту: зб. наук. пр. (Педагогіка та психологія). – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 224. – С. 123–126.

149. Перспективы миграции: Восточная Европа и Центральная Азия (Русская версия). – Вена: Международный орг. по миграции, 2006. – 167 с.

150. Петрочко Ж.В. Сутність та напрями соціально-педагогічного забезпечення прав дітей / Ж.В. Петрочко // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 8–13.

151. Пилипенко А.И. Педагогическая профилактика употребления наркотических веществ учащимися общеобразовательных школ: автореф. дис. на соискание учёной степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / А.И. Пилипенко. – К., 1992. – 17 с.

152. Пискларова М.П. Что такое домашнее насилие? / М.П. Пискларова // Социально-психол. и мед. аспекты жестокости : информ. науч. журн. – 2003. – № 1/3. – С. 200–232.

153. Плевако О.П. Профілактика ВІЛ/СНІДу у позанавчальній роботі зі старшокласниками / О.П. Плевако // Соц. робота в Україні: теорія і практика. – 2008. – № 1. – С. 57–65.

154. Повідайчик О.С. Формування інформаційної культури майбутніх соціальних працівників/соціальних педагогів у процесі професійної підготовки / О.С. Повідайчик // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 21 – 24.

155. Поліщук В.А. Сфери професійної діяльності та функції соціального педагога / В.А. Поліщук // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 3. – С. 79 – 87.

156. Поліщук Ю.Й. Проблема ефективності соціально-педагогічної діяльності в молодіжних організаціях / Ю.Й. Поліщук // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 3. – С. 43 – 49.

157. Поліщук Ю.Й. Проблеми педагогізації позашкільного соціуму і можливі шляхи її розв'язання / Ю.Й. Поліщук // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 5–8.

158. Поліщук Ю.Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні: моногр. / Ю.Й. Поліщук; за ред. Н.Г. Ничкало. – Т.: ТНПУ, 2005. – 432 с.

159. Положение детей в мире. – ЮНИСЕФ, 2004. – 158 с.

160. Полякова О.М. Партнерство школи та громадських організацій щодо здорового способу життя у молодіжному середовищі / О.М. Полякова, Н.О. Штика // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 25 –29.

161. Помощь детям и подросткам, пострадавшим от жестокого обращения и коммерческой сексуальной эксплуатации: метод. пособие / [Гаямова С.Ю., Дворянчиков Н.В., Замотаева Н.А. и др.]; под ред. Луковцевой З.В. – М.: «Путь, Истина и Жизнь», 2005. – 151 с.

162. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року” від 7 березня 2007 р. № 410 // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 18. – С. 65.

163. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Типового положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми” від 27 червня 2003 р. № 987 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 27. – С. 67.

164. Права дитини: сучасний досвід та інновації: зб. інформ. і метод. матеріалів / заг. ред. Г. Лактіонова. – К.: Либідь, 2005. – 256 с.

165. Права людини: метод. рекомендації для вчителів загальноосвітніх шкіл, гімназії та ліцеїв / [Бжезовська Т., Булда А., Заблоцька Л. та ін.]. – К.: «Право», 1996. – 155 с.

166. Практика социальной работы / [под. ред. К. Ханвея и Т. Филпота]. – Амстердам; Киев, 1996. – 240 с.

167. Предупреждение торговли людьми в Республике Беларусь: практ. рук. для проведения информ.-образоват. работы / [И.А. Альховка, Е.Г. Нестерук, Я.С. Бекиш и др.]; под. ред. Е.Г. Нестерук. – Минск: Альтиора – Живые краски, 2005. – 128 с.

168. Приходько В.М. Підготовка майбутніх педагогів до превентивного виховання дітей із неблагополучних сімей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В.М. Приходько. – К., 2004. – 20 с.

169. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей: темат. держ. доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 р. / [Балакірева О.М., Биковська О.В., Баранчук Д.Г. та ін.]. К. – Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 240 с.

170. Проблеми дітей трудових мігрантів: ситуаційний аналіз. – К., 2006.

171. Проблеми освіти: наук.-метод. зб. Вип. 40. – К., 2004. – 164 с.

172. Проблеми трудової міграції: зб. матеріалів Міжнар. конф. «Проблеми трудової міграції», 22-24 трав. 2005 р., Чернівці, Україна. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – 76 с.

173. Проект звіту про результати дослідження «Торгівля людьми з України з метою трудової і сексуальної експлуатації» / [Міжнар. бюро праці]. – К., 2003. – 69 с.

174. Проект стандарту мінімального пакета соціальних послуг з профілактики серед осіб з високим ризиком інфікування ВІЛ статевим шляхом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/ua/main/docs/?docID=10413#3>

175. Просвітницька діяльність щодо запобігання торгівлі людьми: метод. рек. / К.Б. Левченко, С.В. Колесникова, Л.Г. Ковальчук та ін. – К., 2004. – 84 с.

176. Протидія торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей: основні положення міжнар. та нац. законодавства / заг. ред. К.Б. Левченко. – К., 2006. – 48 с.

177. Протидія торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей: основні положення міжнар. та нац. законодавства / Євсюкова М.В., Дорошок Т.В., Орлеан А.М. та ін. – К., 2006. – 46 с.

178. Протидія торгівлі людьми в Україні: інформ.-довідк. матеріали. – К.: МВС України, 2009. – 11 с.

179. Протидія торгівлі людьми: навч.-метод. посібник / за ред. Т. Семигіної. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 166 с.

180. Профілактика правопорушень і злочинності в учнівському середовищі: метод. рек. / [Орлов В. Ф., Кондратюк О.П., Ткачова Н.А. та ін.]. – К.: Грамота, 2003. – 80 с.

181. Профілактика та протидія насильству над дітьми: навч. посіб. / [В.В. Бурлака, Б. Енгберг, Ю.В. Івашкевич та ін.]. – К.: ГЕРБ, 2007. – 144 с.

182. Психологія: учеб. / [Аллахвердов В.М., Богдановна С.И., Вансовская Л.И. и др.]; под ред. А.А. Крылова. – М.: ПБОЮЛ М.А. Захаров, 2001. – 584 с.

183. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із праці на вулиці / [Н. Максимова, В. Панок, О. Петрашук та ін.]; за ред. О. П. Петрашук, І. І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 232 с.

184. Рень Л.В. Профілактична діяльність школи щодо дитячої бездоглядності та безпритульності / Л.В. Рень // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 37 – 40.

185. Рижанова А.О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному аспекті: дис. д-ра пед. наук: 13.00.05 / Рижанова Алла Олександрівна. – Луганськ, 2005. – 442 с.

186. Ролінський В.І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства підлітків: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Ролінський Володимир Іванович. – К., 2005. – 236 с.

187. Рудь М. В. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітній школі: навч.-метод. посіб: для студентів вищ. навч. закладів / Рудь М.В. – Луганськ: «Альма-матер», 2006. – 254 с.

188. Савченко С.В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С.В. Савченко. – Луганськ, 2004. – 41 с.

189. Сапарай Ю.В. Особливості соціально-педагогічної діяльності щодо забезпечення соціально-правового захисту дітей та молоді / Ю.В. Сапарай // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 50 – 54.

190. Серова І.І. Сучасні світові тенденції протидії нелегальній міграції та їх вплив на боротьбу з торгівлею людьми // Співробітництво держави та

громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004.

191. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посіб. / [К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, Л.Г. Ковальчук та ін.]; за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 396 с.

192. Сімейно-родинне виховання студентської молоді: зб. нормат.-прав. та метод. матеріалів / [упоряд.: О.В. Кузнецова, О.А. Удалова, Н.І. Шевчук]. – К.: «Прес-реал», 2008. – 110 с.

193. Скоропада Л. Розробка та апробація державних мінімальних стандартів якості соціальних послуг вдома / Л. Скоропада // Соц. політика і соц. робота. – 2007. – № 1 (36) – С. 32 – 40.

194. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 344 с.

195. Социальная работа: учеб. пособие / [Курбатов В.И., Альперович В.Д., Циткилов П.Я. и др.]. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 480 с.

196. Социальная работа по предупреждению торговли людьми и оказанию помощи потерпевшим: учеб.-практ. пособие / [Левченко Е.Б., Трубавина И.Н., Дорошок Т.О.]. – К.: Укр. ин-т соц. исслед., 2001. – 182 с.

197. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / [А.Й. Капська, Л.І. Міщук, З.І. Зайцева та ін.]; за ред. А.Й. Капської. – К., 2000. – 264 с.

198. Соціальна педагогіка: підруч. / [А.Й. Капська, О.В. Безпалько, О.В. Биковська та ін.]; за ред. А. Й. Капської. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 468 с.

199. Соціальна педагогіка: мала енцикл. / [за заг. ред. І.Д. Зверевої]. – К.: Центр навч. л-ри, 2008. – 336 с.

200. Соціальна педагогіка : теорія і технології : підруч. / [Т.Ф. Алексєнко, Т.П. Басюк, О.В. Безпалько та ін.]; за ред. І.Д. Зверевої. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 316 с.

201. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / [К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, Л.Г. Ковальчук та ін.]; за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – [2-е вид.]. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2007. – 352 с.

202. Соціальна робота в Україні / [О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, В.А. Поліщук та ін.]; за ред. І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 256 с.

203. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми : реальна ситуація та шляхи запобігання / [Ю.М. Галустьян, К.Б. Левченко, А.В. Толстокорова та ін.]. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 92 с.

204. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посіб. / [К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна,

Л.Г. Ковальчук та ін.]; за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – Х.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.

205. Стан та соціальний захист сільських дітей: тематична держ. доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 р. / [Алексєєнко Т.Ф., Безпалько О.В., Биковська О.В. та ін.]. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2005. – 250 с.

206. Стан виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року в Україні: результати моніторингу за 2007–2008 рр. / [Євсюкова М.В., Ковальчук Л.Г., Левченко К.Б. та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко. – К.: Україна, 2009. – 72 с.

207. Стандарти соціальних послуг: зб. проектів док.. Кн. 2 / за ред. Л. Л. Сідельнік. – К.: ТОВ «ЛДЛ», 2007. – 232 с.

208. Стенограма «круглого столу» 28 вересня 2008 р. у Верховній Раді України.

209. Стимсон Н. Подготовка и представление тренинговых материалов / Нэнси Стимсон. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.

210. Суліван А. Відчуваючи серцебиття мігранта / Андрій Суліван. – Львів: «Артос», 2009. – 112 с.

211. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский. – К.: Рад. Школа, 1977. – 382 с.

212. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка / В.А. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1978. – 248 с.

213. Таран П.А. Виявлення першопричин: припинення експлуатації працівників-мігрантів організованою злочинністю / Таран П.А., Шамартен Г. – К.: Міленіум, 2004. – 34 с.

214. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні: навч.-метод. посіб. / [К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, Л.Г. Ковальчук та ін.]; за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Юрисконсульт, 2006–2007. – 334 с.

215. Теорії і методи соціальної роботи: підруч. / [І.М. Грига, І.І. Мигович, Т.В. Семигіна та ін.]. – К.: Академвидав, 2005. – 328 с.

216. Терницька С.В. Соціально-педагогічні умови взаємодії державних і громадських організацій з профілактики ВІЛ/СНІДу серед учнівської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С.В. Терницька. – К., 2009. – 22 с.

217. Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности : учеб. пособие / [Павленко П.Д., Куханова Е.В., Лазарева З.Н. и др.]; под ред. П.Д. Павленко. – [2-е изд.]. – М.: Изд.-торг. корпорация «Дашков и К°», 2006. – 596 с.

218. Тимошенко Д. Протидія торгівлі людьми в Україні: Характеристика злочину / Д. Тимошенко – К.: Атіка, 2006. – 38 с.

219. Толстоухова С.В. Організаційно-педагогічні основи функціонування системи соціальних служб для молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С.В. Толстоухова. – К., 2001. – 19 с.

220. Торгівля людьми в Україні. Оцінка заходів, спрямованих на протидію / [Луценко Є., Матіяшек Л., Шваб І., Сканлан Ш.]. – К.: Кобза, 2004. – 248 с.

221. Троценко Н.Є. Методичний супровід профілактичної роботи соціальних педагогів загальноосвітніх закладів / Н.Є. Троценко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 75—79.

222. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика / Ірина Миколаївна Трубавіна. – Х.: Нове слово, 2007. – 395 с.

223. Трубавіна І.М. Концепція «допомоги для самопомоги» в роботі з потерпілими від торгівлі людьми // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. пр. – К.; Х.: вид-во ХНУВС, 2004. – С. 188 – 194.

224. Турнер Д. Ролевые игры: практ. рук. / Давид Турнер. – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.

225. Тюрюканова Е.В. Жінчина. Миграція. Государство / Е. Тюрюканова, М. Мальшева. – М.: Academia, 2001. – 240 с.

226. Тютюнник О.В. Технологія оволодіння майбутніми соціальними педагогами методикою інтерактивного навчання у профілактичній роботі зі старшокласниками / О.В. Тютюнник // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 82 – 88.

227. Удалова О.А. Профілактика асоціальної поведінки учнів закладів профтехосвіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.А. Удалова. – К., 2002. – 20 с.

228. Уповноважувальна освіта: посіб. для тренерів / [О. Суслова, Н. Карбовська, О. Семиколонова та ін.]; за ред. О. Суслової. – [2-е вид.]. – К.: Інформ.-консулт. жін. центр, 2002. – 151 с.

229. Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій / [Головатий М.Ф., Лукашевич М.П., Дмитренко Г.А. та ін.]. – К.: МАУП, 2002. – 376 с.

230. Ушачева А.И. Социальные механизмы, провоцирующие насилие в семье / А.И. Ушачева // Соц. педагогика: теория, практика, перспективы: Материалы 10-х соц.-пед. чтений ф-та соц. работы, педагогики и ювенологии: в 2 ч. Ч. 2. / под ред. Л.В. Мардахаева – М.: АПКИППРО, 2007. – С. 225 – 227.

231. Философский словарь. – М., 1980. – 444 с.
232. Фирсов М.В. Психология социальной работы: содержание и методы психосоц. практики / М. Фирсов, Б. Шапиро. – М.: «Академия», 2002. – 192 с.
233. Харченко Л.Г. Соціально-педагогічні умови формування сучасних гендерних стереотипів у процесі соціалізації жіночої молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Л.Г. Харченко. – Луганськ, 2006. – 20 с.
234. Харченко С.Я. Социально-педагогические основы подготовки учителя к работе с детскими общественными объединениями: автореф. дис. на соискание учёной степени д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / С.Я. Харченко – М., 1993. – 32 с.
235. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: моногр. / Сергій Якович Харченко. – Луганськ: «Альма-матер», 2006. – 320 с.
236. Холмс П. Найкращі зразки міжнародної практики боротьби з торгівлею людьми: метод. рек. для співробітників правоохоронних органів України з питань виявлення, розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми / П.Холмс. – К.: МОМ, 2003. – 210 с.
237. Холостова Е.И. Социальная реабилитация: учеб. пособие / Е. Холостова, Н. Дементьева. – М.: Изд.-торг. корпорация «Дашков и Ко», 2003. – 340 с.
238. Циммерман К. Рекомендації ВОЗ стосовно дотримання етики та гарантування безпеки при проведенні інтерв'ю з жінками, які постраждали внаслідок торгівлі людьми / К. Циммерман, Ш. Вотс – Київ: Британська Рада; МОМ; ВООЗ. – К., 2003. – 29 с.
239. Цюман Т.П. Формування культури життєвого самовизначення старшокласників засобами освітнього тренінгу: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Цюман Тетяна Петрівна. – К., 2008. – 221 с.
240. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. / Шахрай В.М. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 464 с.
241. Чернуха Н.М. Інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості учнівської молоді: дис. доктора пед. наук: 13.00.05 / Чернуха Надія Миколаївна. – Луганськ, 2007. – 423 с.
242. Швед О.В. Профілактика втягнення дітей в сексуальну експлуатацію / О.В. Швед // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. – К., 2004. – Вип. 40. – С. 73—74.
243. Швед О.В. Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище: тенденції і шляхи профілактики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 / О.В. Швед. – Х., 2006. – 21 с.

244. Швидка С.О. Роль творчості у формуванні професійної майстерності майбутніх соціальних педагогів / С.О. Швидка // Пед. освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. – № 11 (спецвип., ч. 2). – С. 100 – 103.

245. Шипицына Л.М. Дети социального риска и их воспитание / Л.М. Шипицына. — СПб. Речь, 2003. – 143 с.

246. Школа рівних можливостей: навч.-метод. посіб. / [Бондаровська В., Братусь І., Веселовська М. та ін.]; під заг. ред. Т.В. Ковалко, Л.Є. Колос, Г.В. Гулевської-Черниш. – К.: Укр. енцикл. знання, 2001. – 192 с.

247. Штефан Л.А. Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20-90 рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л.А. Штефан. – Х., 2003. – 43 с.

248. Шульга В.В. Організаційно-педагогічна діяльність соціальних служб для молоді в Російській Федерації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / В.В. Шульга. – К., 2006. – 20 с.

249. Щербак Н.Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Н.Д. Щербак. – Луганськ, 2004. – 20 с.

250. Щербань М.П. Формування правової культури студентів вищих аграрних навчальних закладів I – II рівнів акредитації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М.П. Щербань. – К., 2005. – 20 с.

251. Эльконин Д.Б. Введение в психологию развития / Д.Б. Эльконин. — М.: Тривола, 1994. — 168 с.

252. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. — СПб: Ленато, АСТ, Фонд «Университет. книга», 1996. — 592с.

253. Юницкий В.А. Психологические особенности детей, потерявших родителей: дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.07. / В.А. Юницкий — М., 1992.

254. Alexis. A. Aronowitz. Guidelines for the collection of data on trafficking in human beings, including comparable indicators / A.A. Aronowitz – Vienna: IOM, Federal Ministry of the Interior of Austria, 2009. – 143 p.

255. Andrees B. Forced labour and trafficking in Europe: how people are trapped in, live through and come out / Beate Andrees. – Geneva: ILO, 2008. – 60 p.

256. Blokhuis B. Violation of Women's Rights. A cause and consequence of trafficking in women / Bregje Blokhuis. – Amsterdam, 2008. – 111 p.

257. Burčikova P. Trafficking in Human Beings and Forced Labour or Labour Exploitation at the Czech Republic / Petra Burčikova. – Prague.: La Strada Czech Republic, 2006 – 58 p.

258. Cassidy J. Handbook of Attachment. Theory, research and clinical applications. [Электронный ресурс] / J. Cassidy, Ph. Shaver. – Режим доступа: http://books.google.com.ua/books?id=3WF_Q6iB83AC&dq=Cassidy,+attachment+theory&printsec=frontcover&source=bl&ots=_B4EZY SABz&sig=TcriQ2h4ToEiUv_ITJj2zDrW8t8&hl=ru&ei=o8UCSovQPIKN_QbZ3NWBBw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1

259. Child-friendly Standards & Guidelines for the Recovery and Integration of Trafficked Children. – Bangkok, 2006. – 63 p.

260. Children and Young Persons with Abusive and Violent Experiences Connected to Cyberspace: Challenges for Research, Rehabilitation, Prevention and Protection. – Stockholm, 2007. – 45 p.

261. Compass: A Manual on Human Rights Education with Young People / [Brander P, Gomes R, Keen E. and others]; edited by Brander P., Keen E., Lemineur M.-L. – Strasbourg, 2003. – 418 p.

262. Coulshed V. Social Work Practice: An Introduction / Veronica Coulshed. – London, 1994. – 192 p.

263. Dottridge M. Measuring Responses to Trafficking in Human Beings in the European Union: an Assessment Manual / M. Dottridge. – Brussels, 2007. – 86 p.

264. ECPAT Report on the Implementation of the Agenda for Action Against the Commercial Sexual Exploitation of Children 2001–2002. – Bangkok, 2003. – 180 p.

265. Hughes D. M. Hiding in Plain Sight. A Practical Guide to Identifying Victims of Trafficking in the U.S. – 2003. – 10 p. – Available from < www.acf.hhs.gov/trafficking/index.html >

266. Human Rights in Practice: a Guide to Assist Trafficked Women and Children. – Bangkok : GAATW, 1999. – 130 p.

267. Human trafficking survey: Belarus, Bulgaria, Moldova, Romania and Ukraine. – Kyiv, 2006. – 60 p.

268. J. Collins. Social sectors. Elements Design Group / J. Collins. – San Francisco, 2005. – 36 p.

269. Crittenden P. Raising Parents. Attachment, parenting and child safety. [Электронный ресурс] / Crittenden Patricia. – Режим доступа: http://books.google.com.ua/books?id=8gGbVYtj8tsC&pg=PA248&lpg=PA248&dq=Crittenden,+attachment+theory&source=bl&ots=BWjHkIKQKM&sig=qZN5MIVVDD48qGDpy9Lbp4WLPFY&hl=ru&ei=ascSuyELc2X_Abn5P2IBw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4#PPP16,M1

270. John Bowlby [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Bowlby.

271. Jones L. Post-traumatic stress disorder (PTSD) in victims of domestic violence: A review of the research // Trauma, Violence, & Abuse / L. Jones, M. Hughes, U. Unterstaller. Vol. 2. – no. 2, april 2001. – p. 99 – 119.

272. Guidelines for the Development of a Transnational Referral Mechanism for Trafficked Persons. South-Eastern Europe / [Gruevska-Graham M., Petreska E., Pluim M. And others]. – Vienna: ICMPD, 2009. – 133 p.

273. Kedra Van Wagner. Attachment Theory [Електронний ресурс] / Kedra Van Wagner. – Режим доступу: <http://psychology.about.com/od/loveandattraction/a/attachment01.htm>

274. Kerr J. AWID's Second Fundher Report: Financial Sustainability for Women's Movements Worldwide / Joanna Kerr. – Mexico, 2007. – 137 p.

275. National Referral Mechanism of Social Assistance to Trafficked Persons in Ukraine / [Levchenko K., Kovalchuk L., Shvab I. and others]. – Kyiv: «Ukraine», 2004. – 60 p.

276. Pearson E. Human Rights and Trafficking in Persons: a Handbook / Elaine Pearson. – Bangkok : Global Alliance Against Traffic in Women, 2001. – 143 p.

277. Peter Stalker. Workers without Frontiers. The Impact of Globalization in International Migration. Lynne Rienner Publishers. – ILO, 2000.

278. Preventing Discrimination, Exploitation and Abuse of Women Migrant Workers: [An Information Guide. Booklet 6. Trafficking of Women and Girls]. – Geneva: ILO, 2003. – 113 p.

279. Prevention trafficking in people: cooperation between state bodies and non-governmental organizations. – Kyiv, 2004. – 100 p.

280. Protecting Children Online: an ECPAT Guide. – Bangkok, 2002. – 52 p.

281. Regional Research on internal Human Trafficking. Belarus, Moldova, Ukraine / [Korol D., Kysliakovska I., Myroshnychenko A., Sakhno J.]. – Kyiv, 2008. – 49 p.

282. Shelley L. Human Trafficking: A Global Perspective / L. Shelley. – Cambridge University Press, 2010. – 324 p.

283. Tackling trafficking through workers' rights / Resolutions from the TUC Women's Conference. – EUIRD – April 2006. – 16 p. – Available from <www.blackwell-science.com/online>.

284. The End of Child Labour: Within Reach : Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. – Geneva: ILO, 2006. – 90 p.

285. Trafficking in Human Beings. Fifth Report of the Dutch National Rapporteur / [Dettmeijer-Vermeulen C.E., Boot-Matthijssen M., Smit M.]. – the Hague, 2007. – 259 p.

286. The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking. – Geneva: IOM, 2007. – 339 p.

287. Trafficking in Persons Report. U.S. Department of State. – Available from < <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/>>.

288. Trafficking in Unaccompanied Minors for Sexual Exploitation in the European Union. – Brussels: International Organization for Migration (IOM). – 116 p. – Available from < <http://www.iom.int> >.

289. Vermeulen G. International Trafficking in Women and Children. – Rio de Janeiro, 2005. – 30 p. – Available from <www.ircp.org>.

290. Violence: From Biology to Society / [Centerwall B., Calleja T., Garrigues and others]. – Amsterdam, 1997. – 287 p.

291. Бех І.Д. Виховання особистості: підруч. / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.

292. Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти : навч.-метод. посіб. / [І. Зверева, Л. Ковальчук, К. Левченко та ін.]. – К.: Україна, 2008. – 284 с.

293. Стан виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року в Україні. Результати моніторингу за 2007–2008 рр. / [Євсюкова М.В., Ковальчук Л.Г., Левченко К.Б. та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко. – К.: Україна, 2009. – 72 с.

Додаткова:

1. Євсюкова М. Розвиток міжнародного законодавства у сфері боротьби із торгівлею людьми: аналіз положень Конвенції Ради Європи про протидію торгівлі людьми / М. Євсюкова // Наше право. – 2007. – № 1.

2. Збірник міжнародно-правових договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – К.: Фенікс, 2006. – 800 с.

3. Інформаційна кампанія проти торгівлі жінками з України. – К.: МОМ, 1998. – 38 с.

4. Маларек В. Наташі: сучасна світова секс-торгівля: пер. з англ. / В. Маларек. – К., 2004. – 300 с.

5. Механізми перенаправлення жертв торгівлі людьми на національному рівні. – К., 2004. – 136 с.

6. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми: навч.-метод. посіб. / за ред. Левченко К.Б., Трубавіної І.М. – К: Юрисконсульт, 2005. – 452 с.

7. Организация работы по предупреждению торговли людьми: пособие для педагогов, воспитателей, соц. педагогов, психологов, родителей // под ред. В.В. Чечета. – Минск: Нац. ин-т образования, 2004. – 144 с.

8. Пособие для сотрудников правоохранительных органов, судей, сотрудников неправительственных и международных организаций, обобщающее передовой опыт в области борьбы с торговлей людьми: учеб. пособие. – К: ЕС / МОМ, 2003. – 23 с.

9. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки” від 5 червня 2002 р. № 766 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 23. – С. 92.

10. Постанова Кабінету Міністрів України „Про Програму запобігання торгівлі жінками та дітьми” від 25 вересня 1999 р. № 1768 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 39. – С. 67.

11. Предупреждение торговли людьми в Республике Беларусь: практ. руководство для проведения информ.-образоват. работы» / под ред. Нестерук Е.Г. – Минск: Альтиора-Живые краски, 2005. – 125 с.

12. Примусова праця як наслідок незаконної міграції і торгівлі людьми в Європі. – К.: МОП, 2003. – 36 с.

13. Противодействие торговле людьми: законодательные и нормативные акты зарубежных государств: информационно-аналитический справочник / сост.: Е. Левченко, О. Калашиник, Е. Черепаха, И. Шваб – Х.: Изд-во Нац.ун-та внутр. дел, 2003 – 232 с.

14. Психология жертвы. учебн. пособие / сост.: Христенко В. Е. – Харьков, 2001 р. – 256 с.

15. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посіб. / за ред. Левченко К.Б., Трубавіної І.М. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 396 с.

16. Социальная помощь жертвам торговли людьми, особенно женщинам / под ред. Виорелии Русу. – Кишинев, 2005. – 155 с.

17. Федькович Г.В. Варто знати. Захист прав та інтересів постраждалих від торгівлі людьми / Г.В. Федькович – К., 2006. – 36 с.

18. Що треба знати про кримінальний процес: посіб. для потерпілих від торгівлі людьми. – К.: МОМ; Європейський Союз; МЗС Великої Британії, 2006. – 18 с.

19. Bump M.N. Conference on Identifying and Serving Child Victims of Trafficking // International Migration / M.N. Bump, J. Duncan – 2003. – Vol. 41. – № 5 – P. 201-218. – Available from < www.blackwell-science.com/online>.

20. Chand A., Thoburn J. Research Review: Child protection referrals and minority ethnic children and families / A. Chand, J. Thoburn // Child & Family Social Work. – 2006. – Vol.11. – № 4. – P. 368 – 377. – Available from < www.blackwell-science.com/online>.

21. Ghosh B. Migrant's Remittances and Development: Myths, Rhetoric and Realities / B.Ghosh. – Geneva:IOM, 2006. – 118 p.
22. Good practices in response to trafficking in human beings. Cooperation between civil society and law enforcement in Europe. – Denmark: Danish Red Cross, 2005. – 151p.
23. Haverman R. Guidelines on Trafficking in Human Beings for the Criminal Justice Chain in Ukraine / Haverman R., Wijers M. – K.: European Union, IOM, 2006. – 306 p.
24. Helping a Word in Motion. – Geneva: IOM, 2001. – 110 p.
25. Human Trafficking Survey: Belarus, Bulgaria, Moldova, Romania, and Ukraine. – K.: IOM. – 2006. – 60 p.
26. International Migration Review // Gendering the Politics of Migration. – 2006. – Vol. 40. – № 1.– P. 133. – Available from < www.blackwell-science.com/online>.
27. Lap-Chew L. Trafficking in Women Forced Labour and Slavery-like Practices in Marriage, Domestic Labour and Prostitution / Lap-Chew L., Wijers M. – Netherland, 1999. – 352 p.
28. Stolen Smiles: a summary report on the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe / Zimmerman C. & others. – London, 2006. – 24 p.
29. The Mental Health Aspects of Trafficking in Human Beings: Training Manual. – Budapest: IOM, 2004. – 183 p.

ДОДАТКИ

1. Таблиці

Таблиця 1

Визначення торгівлі людьми

Дії	Шляхи	Мета – експлуатація
Вербування, перевезення, передача, приховування або одержання людей	Загроза силою або її застосування, ін. форми примусу, викрадення, шахрайство, обман, зловживання владою або уразливістю положення, підкуп, у вигляді платежів або вигод	Експлуатація, проституція, ін. форми сексуальної експлуатації, примусова праця або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством

Таблиця 2

Взаємозв'язок між міграцією, торгівлею людьми та контрабандою

МІГРАЦІЯ	ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ	КОНТРАБАНДНЕ переміщення людей
згода, бажання	обман, насильство (не буває торгівлі людьми за згодою жертви)	полегшення нелегального в'їзду до країни
наслідки: - секспослуги, - хатня робота, - робота на виробництві, - шлюб («наречена залистуванням»), - інше	наслідки: - примусова проституція, - примусова праця, - примусовий шлюб	наслідки: статус: нелегальний іммігрант

**Приклади шкідливих видів зайнятості та їх вплив
на здоров'я працюючих дітей**

Види/сектори діяльності	Приклади завдань, які виконують діти	Ризики	Наслідки для здоров'я та розвитку
Сільське, лісове і рибне господарство	Робота з різними знаряддями праці та механізмами, перенесення і розпилення добрив, отрутохімікатів, підняття і перенесення вантажів, догляд за тваринами, обробіток насаджень (наприклад, сапання), заготівля кормів, збір урожаю тощо	Неприсосовані, небезпечні знаряддя праці і машини, нещасні випадки, пов'язані з водінням транспорту, сільськогосподарських машин, шуми і вібрація, ризик падіння в елеватори і силосні ями, небезпечні тварини, біологічні отруйні агенти, шкідливі хімікати, робота без захисних засобів, робота в екстремальних температурах, важкі вантажі, надмірна інтенсивність та тривалість праці тощо	Рвані рани, порізи, травми і смерть, переломи, ампутації пальців, кінцівок, травми голови та інші каліцтва, спричинені знаряддями праці і машинами; виснаження, зниження слуху, ураження очей, паразитарні інфекції та інші інфекційні захворювання, дерматити, термальні стреси (переохолодження, теплові удари), хімічні отруєння тощо
Промисловість	Робота різними інструментами, на верстатах і пристосуваннях, підсобні роботи, перенесення вантажів, фарбування тканин, інших виробів, шліфувальні роботи тощо	Робота з небезпечними інструментами і машинами, запиленість, шуми, неприсосовані робочі місця, погане освітлення і вентиляція, підвищена вологість, контакт з хімічними речовинами, робота без індивідуальних засобів захисту, надмірна інтенсивність і тривалість праці, перенесення важких вантажів тощо	Рвані рани, порізи, переломи, травми і смерть, травми голови та інші каліцтва, спричинені знаряддями праці і машинами; виснаження, грижі, зниження слуху, ураження очей, респіраторні захворювання, дерматити, термальні стреси (переохолодження, теплові удари), хімічні отруєння тощо

Види/сектори діяльності	Приклади завдань, які виконують діти	Ризики	Наслідки для здоров'я та розвитку
Будівництво	Копання землі, перенесення вантажів, накидання, перемішування піску, цементу, робота з металом, перекриття дахів, робота зі стіновими панелями, трубами, свердління, укладання цегли тощо	Ризик падіння з висоти, травми від предметів, що впали, непосильні завдання; запыленість і шуми, контакт з азбестом, гарячою смолою, робота без засобів індивідуального захисту, екстремальні погодні умови, надмірна інтенсивність і тривалість праці, перенесення важких вантажів тощо	Кістково-м'язові розлади і порушення рухового апарату, грижі, респіраторні захворювання, виснаження, травми від об'єктів, що впали, та наступання на гострі предмети, падіння з висоти, опіки, хімічні інтоксикації, термальні стреси, виснаження тощо
Торгівля	Робота за прилавком магазинів та у підсобних приміщеннях, на вуличних лотках, на базарах; перенесення вантажів; сортування, фасування товарів тощо	Перенесення важких вантажів; робота з різними знаряддями і пристосуваннями; контакт з хімічними речовинами; погані вентиляція, освітлення; екстремальні погодні умови, надмірна інтенсивність і тривалість праці тощо	Виснаження; травмування знаряддями праці і пристосуваннями, грижі, респіраторні захворювання; отруєння хімічними речовинами, термальні стреси; падіння з драбин, машин; психологічні стреси тощо
Послуги	Миття посуду та підсобні кухонні роботи в закладах харчування; прибирання в різних приміщеннях; підсобні роботи на автозаправках та станціях технічного обслуговування машин; нескладні ремонтні роботи; миття машин; прибирання житлових помешкань громадян та виконання різних домашніх робіт тощо	Контакт з електрикою та джерелами мікрохвильового випромінювання, використання небезпечних знарядь і пристосувань, перенесення важких вантажів, контакт з хімічними речовинами, недостатня вентиляція, ризик виникнення пожежі; вдихання бензинових випарів; екстремальні погодні умови; надмірна інтенсивність і тривалість праці тощо	Порізи, опіки, ураження струмом, грижі та інші травми; термальні стреси; падіння з драбин; хімічні отруєння; виснаження; респіраторні захворювання; дерматити тощо

Види/сектори діяльності	Приклади завдань, які виконують діти	Ризики	Наслідки для здоров'я та розвитку
Робота в галузі організації дозвілля (артистичні виступи), модельний бізнес	Виступи неповнолітніх артистів у барах, ресторанах, театрах, на приватних вечірках тощо, участь у показах та зйомках тощо	Падіння; тривала і виснажлива робота, нічна робота, нерегулярна їжа, сексуальні і моральні зловживання тощо	Психосоматичні травми, негативний вплив на здоров'я тривалого часу роботи, психічні стреси, розлади поведінки тощо
Маргінальна економічна діяльність (домашні послуги і робота)	Усі види домашньої праці, включаючи догляд за дітьми	Працюючі діти знаходяться у повній владі господаря; довготривала та виснажлива праця; сексуальні, фізичні і моральні зловживання (побиття, сексуальні домагання)	Ураження здоров'я внаслідок тривалого часу роботи і недостатнього відпочинку, недостатність харчування, психологічні стреси (від сексуальних домагань, унаслідок страху перед фізичним покаранням) тощо
Збирання вторинної сировини (металобрухту, склопосуду, макулатури тощо)	Збирання матеріалів, придатних для повторного використання, на смітниках, звалищах відходів та в інших місцях, сортування, доставка зібраної сировини до пунктів прийому	Порізи від скла, металів, контакт зі шкідливими субстанціями, включаючи сміття з лікарень; вдихання шкідливих випарів; піднімання важких вантажів; роїща мух; спокуса їсти знайдені залишки їжі; антисанітарні умови праці; ризик потрапити під сміттєзбиральні машини, бульдозери; життя поряд із звалищами тощо	Порізи, опіки, зараження крові; хімічні отруєння, інфекційні захворювання (включаючи ВІЛ/СНІД, гепатити тощо); туберкульоз, респіраторні захворювання, харчові отруєння; дерматити; травми і навіть смерть
Сексуальна експлуатація дітей (проституція, дитяча порнографія)	Секс з партнерами; фото і відеозйомка порнографічного характеру (часто з елементами насильства).	Ризик потрапити у наркотичну залежність; насильство; примусове утримання (у тому числі за борги); небезпека для здоров'я фізичного і морального; відчуження від сім'ї та суспільства	Психологічні розлади психосоматичні травми захворювання, що передаються статевим шляхом (сифіліс, гепатити СНІД тощо); небажана вагітність; наркотична залежність тощо

Види/сектори діяльності	Приклади завдань, які виконують діти	Ризики	Наслідки для здоров'я та розвитку
Праця на вулиці (самозайнятість)	Дрібнороздрібна торгівля; розповсюдження наркотиків; продаж газет; жебракування; миття машин тощо	Ризик потрапити в наркотичну залежність; насильство і кримінальна діяльність; залучення до проституції; ризик дорожньо-транспортних пригод; перенесення важких речей; робота в екстремальних погодних умовах; небезпека для здоров'я і моралі.	Травми від автомобілів; наркотична залежність; втягнення в кримінальну діяльність; довготривалість роботи, виснаження; недостатнє харчування; хвороби, що передаються статевим шляхом, СНІД; психологічні розлади; небажана вагітність

**Основні державні документи щодо протидії торгівлі людьми
(у тому числі дітьми) та організації профілактичної роботи**

Рік прийняття	Назва документу
1996	Стаття 52 Конституції України
1998	Стаття 124-1 у Кримінальному кодексі України
	Інструктивно-методичний лист МОН із рекомендаціями щодо організації виховної роботи по запобіганню торгівлі жінками від 02.04.1998 р.
1999	Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми (Постанова КМУ від 25.09.1999 р. № 1768)
2001	Закон України «Про охорону дитинства»
	Стаття 149 у Кримінальному кодексі України
2002	Комплексна програма протидії торгівлі людьми (Постанова КМУ від 5.06.2002 р. № 766)
	Наказ МОН України від 28.12.2002 р. № 762 «Про концепцію Міністерства освіти і науки України щодо профілактики залучення дітей до незаконних форм праці»
2003	Концепція запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей (Розпорядження КМУ від 16.06.2003 р. № 364-р)
2005	Наказ МОН України від 10.11.2005 р. № 649 «Про проведення у 2005 – 2007 роках інформаційно-освітніх заходів у навчальних закладах із питань запобігання торгівлі дітьми»
2006	Наказ МОН України від 23.08.2006 р. № 631 «Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства, щодо захисту прав неповнолітніх»
	Наказ МОН України від 25.12. 2006 р. № 844 «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорсткому поводженню з дітьми»
	Наказ МОН України від 28.12. 2006 р. № 865 «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів»

Рік прийняття	Назва документа
2007	Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. (Постанова КМУ від 7.03.2007 р. № 410)
	Наказ МОН України від 20.01. 2007 р. № 27 «Про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2007–2009 роки»
	Наказ МОН України від 4.04.2007 р. № 279 «Про виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.»
2009	Закон «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року»
	Наказ МОН від 19.03.2009 р. № 255 «Про організацію інформаційно-просвітницької роботи в закладах освіти у 2009 – 2010 роках щодо запобігання торгівлі людьми»
2011	Закон України про протидію торгівлі людьми (від 20.09.2011 № 3739-VI)

Таблиця 5

**Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі людьми
та шляхи їх забезпечення**

Соціально-педагогічні умови	Шляхи забезпечення
Послідовна комплексна роботи з дітьми	включати профілактику торгівлі дітьми в навчально-виховну роботу навчальних закладів
	використовувати інтерактивні технології профілактичної роботи
	запроваджувати технологію «рівний рівному»,
	формувати завдання для учнів, де б вони виступали в ролі лекторів, дослідників, журналістів для залучення їх до проведення профілактичної роботи вдома, в найближчому соціальному оточенні
	залучати учнів до роботи волонтерських об'єднань, шкільних лекторських груп, клубів лідерів тощо
	виявляти позитивні моделі поведінки дитини, акцентувати на них увагу, наводити як приклад
	використовувати такі методи стимуляції позитивної поведінки, як заохочення, похвала, подяка, а також організувати конкурси, змагання, де переможці можуть отримати призи, сприяти участі у конкурсах і змаганнях, які проводяться іншими навчальними закладами, організаціями
	вивчати особливості контингенту цільової групи та їх соціально-педагогічні потреби
	добирати форми та методи роботи, котрі забезпечують врахування різних особливостей дітей, адресно спрямовувати діяльність на задоволення визначених індивідуальних соціально-педагогічних потреб дитини та потреб колективу
	забезпечити можливість як групової, так і індивідуальної форм профілактичної роботи
Систематична інформаційно-просвітницька робота з батьками	роз'яснювати ролі та функції педагогічних працівників у профілактиці торгівлі дітьми
	демонструвати позитивні наслідки для розвитку дитини від співпраці батьків і педагогічних працівників, позитивні приклади співпраці
	розвінчувати стереотипи щодо проблеми торгівлі дітьми

Соціально-педагогічні умови	Шляхи забезпечення
	<p>наголошувати на наслідках для дитини від ситуацій торгівлі дітьми, насильства і жорстокого поводження, експлуатації та потребах постраждалих</p> <p>організувати індивідуальну роботу з батьками</p> <p>аналізувати випадки потрапляння дітей в ситуації торгівлі дітьми</p>
Підготовка педагогічних працівників до профілактики торгівлі дітьми	<p>вивчати наявні державні та відомчі документи з протидії торгівлі дітьми</p> <p>видавати накази щодо впровадження заходів профілактики торгівлі людьми на рівні навчального закладу</p> <p>визначати особливості цільової групи, мету, завдання, очікувані результати профілактики торгівлі дітьми</p> <p>вивчати досвід застосування інтерактивних методів профілактичної роботи</p> <p>використовувати передовий інноваційний досвід</p> <p>вивчати дослідження щодо ситуації з торгівлею дітьми в Україні і в світі</p> <p>проводити дослідження вразливості учнівської молоді щодо потрапляння в ситуації торгівлі дітьми</p> <p>проголошувати зобов'язання органів управління освітою та навчальних закладів щодо профілактики торгівлі дітьми</p> <p>сформувати ставлення до проблеми як до актуальної</p> <p>проводити навчальні семінари, тренінги, лекції, курси з профілактики торгівлі дітьми</p> <p>забезпечувати навчальними, інформаційними, науковими матеріалами</p> <p>сприяти участі в заходах з обміну кращим досвідом профілактики торгівлі дітьми</p>
Взаємодія між різними суб'єктами профілактики торгівлі дітьми	<p>визначити коло потенційних партнерів, сферу їх компетенції</p> <p>документально оформлювати взаємодію у вигляді меморандумів, договорів та ін. документів</p>

Соціально-педагогічні умови	Шляхи забезпечення
	залучати до взаємодії оптимальну кількість суб'єктів для поєднання діяльності з профілактикою насильства та жорстокого поводження з дітьми, експлуатації
	підвищувати мотивацію до взаємодії керівників організацій та програм, лідерів організацій і структур
	забезпечувати спільну діяльність партнерів на всіх етапах взаємодії (планування, виконання, моніторинг та оцінка, аналіз результатів)
	визначити відповідального за управління взаємодією
	регулярно підтримувати контакти з партнерами
	дослідити наявні національні, обласні та місцеві механізми взаємодії суб'єктів профілактики торгівлі дітьми, сферу їх діяльності
	дослідити ролі, функції та завдання учасників взаємодії
	визначити можливості наявних механізмів організації та покращення соціально-педагогічної профілактики торгівлі дітьми, шляхи долучення до їх діяльності
	визначити ризики взаємодії, виходячи з особистісних стосунків особистісних якостей та психологічних ролей учасників взаємодії
	врахувати ризики при плануванні взаємодії
	визначити інтереси кожного учасника взаємодії
	досягнути домовленостей про взаємодію, враховуючи інтереси учасників взаємодії
	визначити порядок прозорого спілкування, прийняття рішень
	використовувати наявний досвід позитивного конструктивного вирішення конфліктних ситуацій

Таблиця 6

Критерії та показники рівнів профілактики торгівлі дітьми

критерії	Рівні Показники	Зміст показників		
		Низький	Середній	Високий
Когнітивний	Сформованість знань про проблему торгівлі людьми	Відсутність або поверхневість знань про проблему торгівлі людьми Відсутність або поверхневість знань про організації, установи, служби екстреної допомоги	Недостатність знань про проблему торгівлі людьми Недостатність знань про організації, установи, служби екстреної допомоги	Достатність знань про проблему торгівлі людьми Достатність знань про організації, установи, служби екстреної допомоги
	Сформованість знань про порушення прав дітей	Відсутність або поверхневість знань про права людини, права дитини Відсутність або поверхневість знань про домашнє насильство, експлуатацію дитячої праці, сексуальну експлуатацію дитини	Наявність базових знань про права людини, права дитини Недостатність знань про домашнє насильство, експлуатацію дитячої праці, сексуальну експлуатацію дитини	Достатність знань про права людини, права дитини Достатність знань про домашнє насильство, експлуатацію дитячої праці, сексуальну експлуатацію дитини
Емоційний	Сформованість визнання актуальності проблеми	Ставлення до проблеми торгівлі дітьми як малоактуальної для себе та свого найближчого оточення	Ставлення до проблеми торгівлі дітьми як недостатньо актуальної для себе та свого найближчого оточення	Ставлення до проблеми торгівлі дітьми як актуальної для себе та свого найближчого оточення
	Сформованість толерантного ставлення до постраждалих від торгівлі людьми	Нетерпиме або байдуже ставлення до постраждалих від торгівлі дітьми Перекладання відповідальності за ситуацію торгівлі дітьми лише на постраждалих	Байдуже ставлення до постраждалих від торгівлі дітьми Перекладання відповідальності за ситуацію торгівлі дітьми переважно на постраждалих	Толерантне ставлення до потерпілих від торгівлі дітьми Перекладання відповідальності за ситуацію торгівлі дітьми не лише на потерпілих, а й на зовнішні чинники

критерії	Рівні Показники	Зміст показників		
		Низький	Середній	Високий
Поведінковий	Сформованість навичок безпечної поведінки	Відсутність навичок оцінювати ризик, розпізнавати небезпечні ситуації, ситуації порушення прав дитини Відсутність навичок дотримання правил безпечної поведінки Відсутність уміння відмовляти, чинити опір насильству	Навички оцінювати ризик, розпізнавати небезпечні ситуації, ситуації порушення прав дитини проявляються не в повному обсязі Недостатність навичок дотримання правил безпечної поведінки Вміння відмовляти, чинити опір насильству проявляється залежно від ситуації	Наявність навичок оцінювати ризик, розпізнавати небезпечні ситуації, ситуації порушення прав дитини Наявність навичок дотримання правил безпечної поведінки Наявність вміння відмовляти, чинити опір насильству
	Сформованість готовності звертатися по допомогу, навичок само-допомоги	Відсутність готовності звернутися по необхідну допомогу до органів державної влади, громадських організацій Відсутність готовності прийти на допомогу потерпілим від торгівлі дітьми, потерпілим від інших порушень прав дитини	Готовність звернутися по необхідну допомогу до органів державної влади, громадських організацій сформована не в повному обсязі Недостатньо сформована готовність прийти на допомогу потерпілим від торгівлі дітьми, потерпілим від інших порушень прав дитини	Наявність готовності звернутися по необхідну допомогу до органів державної влади, громадських організацій Наявність готовності прийти на допомогу потерпілим від торгівлі дітьми, потерпілим від інших порушень прав дитини

Таблиця 7

Характеристика видів профілактики торгівлі дітьми

Вид	Об'єкти	Зміст та завдання	Методи та форми
Первинна	Діти, батьки, соціальне оточення, громада	Інформування про проблему торгівлі людьми, роз'яснення правових норм, правил безпечної поведінки, зміна ставлення до проблеми, постраждалих, шляхи потрапляння та визволення, наслідки для подальшого життя та розвитку людини від ситуації ТЛ	Інформування, навіювання, консультування, робота в громаді, лекції, конференції, батьківські збори, батьківські лекторії, тематичні дні (тижні, декади, місячники), соціальна реклама тощо
Вторинна	Особи, група осіб, найближча соціальне оточення осіб групи ризику	Формування навичок безпечної поведінки, самопомоги, зміна ставлення до проблеми, до постраждалих, надання інформаційних, правових, консультаційних, соціально-психологічних послуг	Інформування, переконання, роз'яснення, вправи, драматизація, приклад, тренінги, лекції, семінари, розв'язання проблемних ситуацій, рольові та моделюючі ігри тощо
Третинна	Постраждалі від торгівлі людьми, найближче соціальне оточення осіб групи ризику	Визначення шляхів самореалізації, інформування про можливості праці для неповнолітніх, профорієнтація, ресоціалізація, інформування про законодавство у сфері протидії ТЛ, формування знань про установи та організації, які працюють у сфері протидії ТЛ, сприяння в отриманні освіти, професії, працевлаштуванні	Створення виховуючих ситуацій, показ перспектив, заохочення, інформування, переконання, включення в соціально значущі види діяльності

Типова програма тренінгу для педагогічних працівників

День 1. Теоретико-методологічні засади визначення сутності проблеми торгівлі людьми. Шляхи протидії торгівлі людьми

Реєстрація учасників	10.00–10.30
Вступна частина (знайомство, очікування, цілі тренінгу)	10.30–11.30
Перегляд відео-додатку	11.30–11.40
Визначення сутності проблеми торгівлі людьми. Торгівля дітьми	11.40–12.00
Перерва	12.00–12.15
Практична вправа (аналіз історій)	12.15–13.10
Сучасний стан проблеми в Україні і світі	13.10–13.30
Обід	13.30–14.30
Шляхи протидії торгівлі дітьми: діяльність держави та громадських організацій, основні досягнення	14.30–14.50
Основні суб'єкти діяльності із запобігання торгівлі дітьми. Діяльність Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України	14.50–15.10
Визначення групи ризику	15.10–15.20
Діти трудових мігрантів як специфічна група	15.20–15.40
Перерва	15.40 –16.00
Специфіка роботи в групі Практичні вправи	16.00–17.30
Підбиття підсумків першого дня	17.30–18.00

День 2. Функціональна модель профілактики торгівлі людьми. Методичне забезпечення профілактики торгівлі дітьми

Вступна частина	9.30–10.00
Безпека дітей в Інтернеті. Характеристика основних форм та методів роботи	10.00–11.00
Складання схеми заняття та його наповнення	11.00–11.40
Перерва	11.40–12.00
Функціональна модель профілактики торгівлі людьми	12.00–12.15

Впровадження моделі в загальноосвітньому навчальному закладі	12.15–13.00
Форми і методи профілактики торгівлі людьми	13.00–13.30
Обід	13.30–14.30
Загальні методичні рекомендації до проведення занять із профілактики торгівлі людьми Майстер-класи учасників	14.30–16.00
Перерва	16.00–16.20
Навчальна гра	16.20–17.30
Підбиття підсумків другого дня	17.30–18.00

День 3. Особливі форми організації профілактики торгівлі людьми. НТМ як успішна форма організації профілактичної роботи

Вступна частина	9.30–10.00
Концепція діяльності лекторської групи	10.00–10.30
Питання і відповіді	10.30–11.00
Моніторинг та оцінка ефективності профілактики торгівлі людьми	11.00–11.20
Перерва	11.20–11.40
Ефективне планування роботи	11.40–13.00
Обід	13.00–14.00
Складання індивідуальної схеми роботи. Робота в групах	14.00–16.00
Підбиття підсумків тренінгу	16.00–17.00
Організаційні питання	17.00–18.00

Таблиця 9

**Програма занять з профілактики торгівлі людьми
для проведення послідовної комплексної роботи з людьми**

№ п/п	Назва заняття	Основні питання	Види роботи
1.	Права і обов'язки людини у суспільстві	Права і обов'язки людини, громадянина, ознаки та види прав людини, міжнародні та національні гарантії реалізації, охорони та захисту прав людини	Лекція-бесіда, «мозковий штурм», робота в групах, індивідуальна робота, робота в парах
2.	Права і обов'язки дитини	Особливість прав дитини, обов'язки дитини	Робота з текстом Конвенції ООН про права дитини, створення колажу, дискусія
3.	Визначення проблеми торгівлі людьми	Визначення поняття торгівлі людьми, основні форми торгівлі людьми та ознаки цього злочину	«Криголам», аналіз проблемних ситуацій, повідомлення вчителя, «мозковий штурм», робота в групах, узагальнення матеріалу та обговорення, письмова відповідь на запитання
4.	Торгівля дітьми як порушення прав людини	Основні права та свободи дитини, що порушуються в ситуації торгівлі людьми, специфіка проблеми торгівлі дітьми	Командна гра, аналіз проблемних ситуацій, «мозковий штурм», аналіз тверджень, робота в групах, узагальнення матеріалу та обговорення
5.	Причини поширення торгівлі людьми у світі і в Україні	Основні внутрішні та зовнішні чинники виникнення та поширення явища торгівлі людьми, у тому числі торгівлі дітьми	Складання речень з частин, спонтанне повідомлення, «мозковий штурм», аналіз тверджень, відповіді на запитання
6.	Шляхи потрапляння українських громадян до рук торгівців людьми	Аналіз основних шляхів потрапляння до ситуації торгівлі людьми, методи вербування та способи впливу на дітей	Побудова асоціацій, аналіз оголошень у ЗМІ, Інтернеті, «мозковий штурм», рольова гра, рефлексія, узагальнення матеріалу та обговорення

№ п/п	Назва заняття	Основні питання	Види роботи
7.	Законодавча база щодо запобігання торгівлі людьми	Міжнародне та національне законодавством щодо протидії торгівлі людьми	„Криголам”, аналіз тверджень, складання тексту з уривків, рефлексія, гра-тест, узагальнення матеріалу, відповіді на запитання
8.	Поїздка за кордон: за і проти	Аналіз позитивних і негативних аспектів перебування за кордоном з будь-якою метою, ризики, основні правила безпечної поведінки	«Мозковий штурм», деба-ти, обговорення, узагальнення матеріалу
9.	Шляхи протидії торгівлі людьми. Можливості державних структур, громадських та міжнародних організацій	Основні напрями протидії: попередження, переслідування злочинців, допомога постраждалим; діяльність державних структур, громадських організацій, можливості міжнародних організацій, головні види допомоги	«Мозковий штурм», повідомлення вчителя, заповнення таблиці, робота в групах, створення власної організації, індивідуальна робота, відповіді на запитання
10.	Насильство – про що варто знати?	Поняття насильства, домашнє насильство, види насильства, міфи і стереотипи, правила безпечної поведінки та реагування на випадки	Асоціативний ряд, дискусія, робота в групах, індивідуальна робота, узагальнення
11.	Поради для тих, хто збирається за кордон	Методи вербування, оцінка ризику ситуацій, правила безпечної поведінки	Робота в групах, рольова гра, аналіз проблемних ситуацій, узагальнення
12.	Інформаційна підтримка тим, хто збирається за кордон, та надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми	Можлива небезпека під час перебування за кордоном, співвідношення понять «жертва» та «постраждалий/ла», можливі наслідки торгівлі людьми	Лекція-бесіда, «мозковий штурм», заповнення таблиці, індивідуальна робота, дискусія, робота в групах
13.	Мережа Інтернет як джерело небезпеки потрапляння в ситуацію торгівлі людьми	Переваги та загрози користування мережею Інтернет, інформаційно-комунікативні технології, правила безпечного користування	Повідомлення вчителя, робота в групах, навчальна гра, перегляд відеоматеріалу

№ п/п	Назва заняття	Основні питання	Види роботи
14.	Комерційна сексуальна експлуатація дітей (КСЕД)	Проблема КСЕД в Україні, її форми, основні передумови втягнення та шляхи допомоги постраждалим	Повідомлення вчителя, робота в групах, «мозковий штурм», створення плаката, відповіді на запитання
15.	Викоренення найгірших форм дитячої праці	Формування уявлення про проблему дитячої праці та її найгірші форми, поняття «дитяча праця», основні законодавчі акти, причини зайнятості дітей, шляхи запобігання негативним наслідкам	Міні-лекція, «мозковий штурм», дискусія, робота в групах, узагальнення матеріалу, створення власного закону, доповнення тверджень, відповіді на запитання
16.	Порушення прав дітей: експлуатація та торгівля	Основні риси та тенденції поширення торгівлі дітьми в Україні, шляхи протидії, узагальнення попередніх тем	Повідомлення, аналіз повідомлення, дискусія, зустріч з експертом, перегляд відеоматеріалу, відповіді на запитання, узагальнення матеріалу
17.	Працевлаштування громадян в Україні	Можливості навчання та працевлаштування в Україні	Робота в групах, заповнення таблиці, міні-лекція, дискусія, узагальнення інформації, складання добірки статей, розгадування кросворда, відповіді на питання
18.	Гендерна дискримінація	Поняття гендеру, гендерні міфи і стереотипи	«Мозковий штурм», робота в групах, лекція-бесіда

**Основні документи Міністерства освіти і науки України
щодо організації профілактики торгівлі людьми**

1998	Інструктивно-методичний лист із рекомендаціями щодо організації виховної роботи із запобігання торгівлі жінками від 02.04.1998 р.
2003	«Концепція запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей»
	План заходів щодо реалізації положень Концепції (розпорядження № 648р)
2005	Наказ від 10 листопада 2005 р. № 649 «Про проведення у 2005–2007 роках інформаційно-освітніх заходів у навчальних закладах із питань запобігання торгівлі дітьми»
2006	Наказ від 23 серпня 2006 р. № 631 «Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства щодо захисту прав неповнолітніх»
	Наказ Міністерства освіти та науки України від 25 грудня 2006 р. № 844 «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорсткому поводженню з дітьми»
	Наказ Міністерства освіти та науки України від 28 грудня 2006 р. № 865 «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів»
2007	Наказ Міністерства освіти та науки України від 20 січня 2007 р. № 27 «Про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2007 – 2009 роки»
	Наказ Міністерства освіти та науки України від 4 квітня 2007 р. № 279 «Про виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.»
	Наказ Міністерства освіти та науки України від 21 червня 2007 р. № 531 «Про виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту з питань профілактики злочинності та проявів насильства серед учнівської молоді, безпритульності і бездоглядності дітей»
	Наказ Міністерства освіти та науки України від 25 грудня 2007 р. № 1176 «Про організацію і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 році»
2009	Наказ МОН від 19 березня 2009 р. № 255 «Про організацію інформаційно-просвітницької роботи в закладах освіти у 2009 – 2010 роках щодо запобігання торгівлі людьми»

Таблиця 11

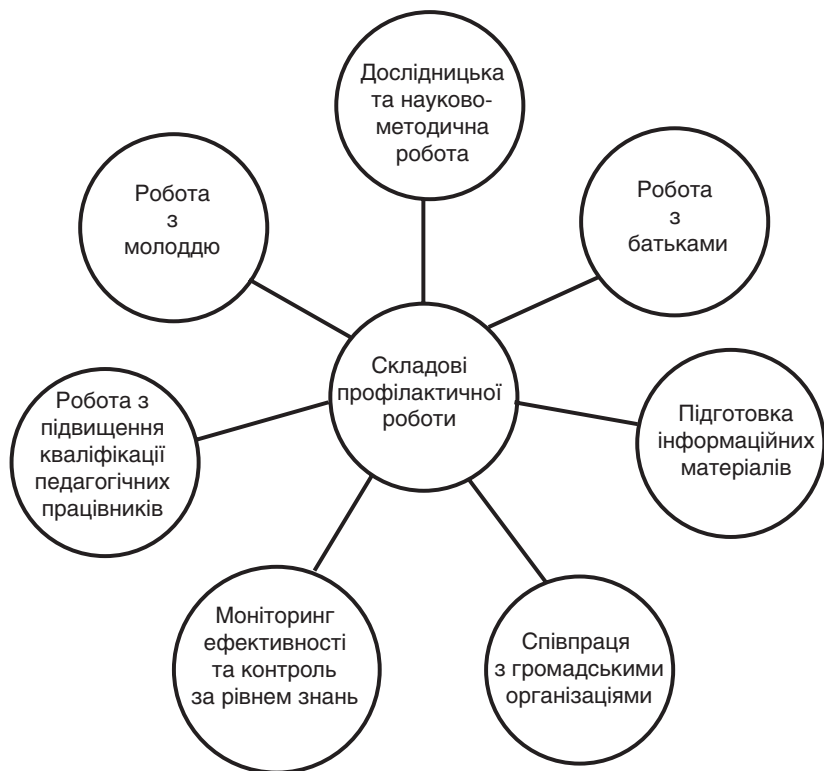
Соціальний педагог

Соціальний розвиток учнів	Включення учнів у соціальне середовище		Педагогізація соціального середовища
Соціально-педагогічна діяльність			
Робота, спрямована на особистість:	Робота, спрямована на навчально виховний процес:		Робота, спрямована на середовище:
соціальний працівник	учитель	посередник	адміністратор
- діагностика - обслуговування - супровід - реабілітація - захист	- профілактика - навчання - інформування	- консультування - корекція - взаємодія	- аналіз соціуму - прогнозування - зв'язки з громадськістю - Інспектування - підготовка документації
Соціально-педагогічні технології			

Таблиця 12

Дитяча праця та трудове виховання: спільні риси та відмінності

	Спільне	Відмінності
Трудове виховання	залучається дитина; вид діяльності, пов'язаний з виконанням певної роботи	приносить користь дитина – об'єкт законна діяльність суспільством сприймається позитивно
Дитяча праця		завдає шкоди дитина – об'єкт може бути законною і незаконною суспільством сприймається і позитивно і негативно
Робота дітей		приносить користь дитина – суб'єкт законна діяльність суспільством сприймається позитивно
Найгірші форми дитячої праці		завдає шкоди дитина – об'єкт незаконна діяльність суспільством сприймається негативно

Рис. 1. Складові профілактичної роботи щодо запобігання торгівлі людьми

Таблиця 13

**Можливості Кримінального кодексу України щодо криміналізації дій,
пов'язаних з торгівлею дітьми**

Кваліфікаційні ознаки злочину “торгівля людьми” Статті Кримінального Кодексу України (відповідно до ст. 149 ККУ)	Статті Кримінального кодексу України
Продаж	Ст. 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Інша оплатна передача	Ст. 149; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Інші незаконні дії, вчинені щодо особи	Ст. 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; захоплення дітей в заручники – ст. 147; підміна дитини – ст. 148; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Передача іншій особі	Ст. 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; підміна дитини – ст. 148; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Сексуальна експлуатація	Ст. 149; експлуатація дітей – ст. 150; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі – ч. 2 ст. 150; статеві злочини проти дітей – ст. 155, 156; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – ч. 3 ст. 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залучанням неповнолітнього – ч. 3 ст. 302
Використання в порнобізнесі	Ст. 149; експлуатація дітей – ст. 150; статеві злочини проти дітей – ст. 155, 156

Кваліфікаційні ознаки злочину “торгівля людьми” Статті Кримінального Кодексу України (відповідно до ст. 149 ККУ)	Статті Кримінального кодексу України
Втягнення у злочину діяльність	Ст.149; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – ч. 3 ст. 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залученням неповнолітнього – ч. 3 ст. 302; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – ч. 3 ст. 307
Залучення в боргову кабалу	Ст.149; захоплення дітей в заручники – ст. 147
Усиновлення (удочеріння) з комерційною метою	Ст.149; підміна дитини – ст. 148; Незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини – ст. 169
Використання в збройних конфліктах	Ст.149;
Експлуатації праці	Ст.149; експлуатація дітей – ст. 150
Трансплантація органів	Ст.149; насилницьке донорство – ст. 144; Закон “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини”
Додаткові кваліфікуючі ознаки злочину “торгівля дітьми”	
Примушення до жебрацтва	експлуатація дітей – ст. 150
Використання для виробництва та розповсюдження наркотичних речовин	незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – ч. 3 ст. 307

Кваліфікаційні ознаки злочину “торгівля людьми” Статті Кримінального Кодексу України (відповідно до ст. 149 ККУ)	Статті Кримінального кодексу України
Використання для залучення інших дітей у злочинну діяльність	втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – ч. 3 ст. 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залучанням неповнолітнього – ч. 3 ст. 302; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – ч. 3 ст. 307
Примушування та насильство	умисне вбивство дітей – ст. 115, 116; доведення дітей до самогубства – ст. 120; нанесення тілесних ушкоджень – ст. 121–125; побої і мордування – ст. 126; катування – ст. 127; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі – ч. 2 ст. 150; статеві злочини проти дітей – ст. 155, 156; спонукання неповнолітніх до застосування допінгу – ст. 323; схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів – ст. 324; організація або утримання місць для неповнолітніх з метою незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із залученням неповнолітнього – ч. 2 ст. 317
Вербування	залишення у небезпеці – ст. 135; підміна дитини – ст. 148; зловживання опікунськими правами – ст. 167

2. Методичні розробки до теми Інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) як спосіб втягування дітей до ситуації торгівлі дітьми. Ризики користування ІКТ²

Урок 1. «Безпечний Інтернет» для маленьких користувачів мережі Інтернет (7–10 років)

Мета: сформувати уявлення про небезпеки, які очікують на дітей під час користування Інтернетом та іншими інформаційно-комунікативними технологіями, ознайомити з правилами безпечно використання інформаційно-комунікативних технологій, розвинути навички безпечного використання Інтернету та інших інформаційно-комунікативних технологій.

Загальний час: 45 хвилин

1. Вступ – 10 хв.

Урок рекомендуємо почати з загального ознайомлення щодо користі, яку несе Інтернет. Для цього розкажіть, що 100 років тому, коли не було Інтернету, лист від родичів з України в Америку плив пароплавом та доставлявся сушею місяць. Потім стільки ж люди чекали відповіді. З появою літаків на доставку листа і відповідь стали чекати вже не 2 місяці, а 2 тижні. З появою Інтернету відповідь на відправлений лист можна отримати через кілька секунд.

Запитайте учнів, чим ще корисний Інтернет і навіщо люди його використовують. Відповіді запишіть на дошці.

2. Безпечне користування Інтернетом – 20 хв.

Враховуючи юний вік дітей, найкраще ознайомити їх з безпечним користуванням Інтернетом через комікси, які представлені на сайті «Онляндія: безпечна веб-країна»³. На сайті представлені 2 оповідання-комікси:

Безмежний ліс – історія про дев'ятирічного Миколку, який вчиться користуватися комп'ютером та електронною поштою. Діти дізнаються про те, що таке Інтернет і що в ньому можна робити. Крім того, в історії розповідається про те, що в Інтернеті є речі, від яких слід захищатися.

Нові друзі Ганусі – це продовження історії «Безмежний ліс». Головною героїнею є двоюрідна сестра Миколки Гануся. В історії йдеться про публічний характер Інтернету, етикет в Інтернеті, публікацію зображень та авторські права.

---

² При підготовці цієї теми було використано матеріали посібника «Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями»: метод. рек. / О.А. Удалова [та ін.]: заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Л.Г. Ковальчук; упоряд.: С.В. Колесникова, Н.П. Бочкор.

³ <http://www.onlandia.org.ua/html/pupils7-10.htm>

Якщо можливо, спроектуйте сторінку на екран та подивіться разом з дітьми.

Якщо такої можливості нема, то виберіть важливі речі з тексту, використайте запропоновані варіанти відповідей та поясніть, чому деякі відповіді є неправильними.

3. Запитання до дітей: чи всі вони зрозуміли правила користування Інтернетом? – 5 хв.

Нехай діти перелічать, а вчитель запише на дошці такі правила:

- не надавати інформацію про своє ім'я, адресу та дані про своїх батьків;
- чемно поводитись під час спілкування;
- користуватися комп'ютером та Інтернетом з дозволу батьків;
- тримати пароль комп'ютера в таємниці;
- повідомляти батькам про проблеми, які виникають під час роботи з комп'ютером або в Інтернеті,
- погоджувати з батьками сайти, на які можна заходити.

4. Нік – ім'я та можливості Інтернету – 5 хв.

Візьміть м'яч або щось подібне. Нехай діти стануть у коло. Запропонуйте їм придумати «нік», яким їх можуть називати при спілкуванні. Кидаючи м'яч, кожен називає своє нове видумане ім'я. Після цього запропонуйте назвати компоненти інформаційно-комунікаційних технологій, які вони знають і можуть використовувати: веб-сторінка, веб-камера, ISQ, Skype, електронна пошта, чати, певні соціальні мережі, блоги, інше. Так само під час кидання м'яча називається одна з технологій.

Якщо нема можливості кидати м'яч, нехай діти підходять до дошки і записують.

5. Підведення підсумків – 5 хв.

Тренер підводить підсумки, разом з дітьми згадує основні правила безпечної роботи в Інтернеті. Якщо є роздаткові матеріали, тренер ознайомлює дітей з ними та пропонує їх розібрати.

Урок 2. «Безпечний Інтернет» для користувачів мережі Інтернет підліткового віку (11–18 років)

Мета: сформувати уявлення про небезпеки, які очікують на дітей та молодь під час використання Інтернет та інших інформаційно-комунікаційних технологій, ознайомити з правилами безпечного використання інформаційно-комунікаційних технологій, розвинути навички безпечного використання Інтернет та інших інформаційно-комунікаційних технологій.

Для дітей старшого віку – 15 – 18 років – просимо зробити акцент на небезпеці втягнення в розповсюдження або виготовлення порнографії, бо це карається Кримінальним кодексом України.

Загальний час : 45 хв.

Необхідні матеріали:

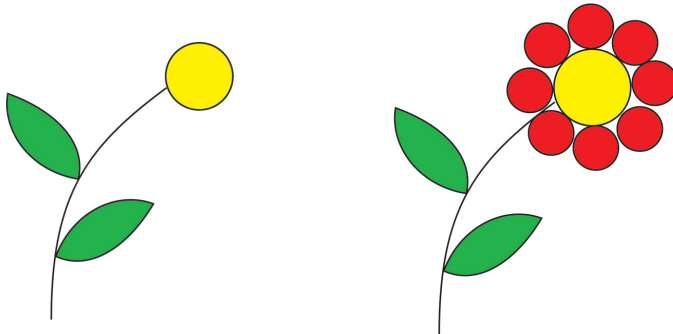
- аркуш ватману/дошка
- маркери/кольорова крейда
- кольорові стікери, бажано круглі

1. Вступ

Урок рекомендуємо розпочати з мозкового штурму щодо корисності Інтернету. Пропонується поставити запитання учням, що таке Інтернет та в чому полягає його корисність. Можна записувати на дошці, а по закінченні вправи перечитати. Після цього вчитель робить коротке інформаційне повідомлення про те, коли та з якою метою було створено Інтернет.

2. Гра «Квітка»

Перед початком вправи вчитель малює квітку без пелюстків на аркуші ватману або дошці (див. мал. 1).

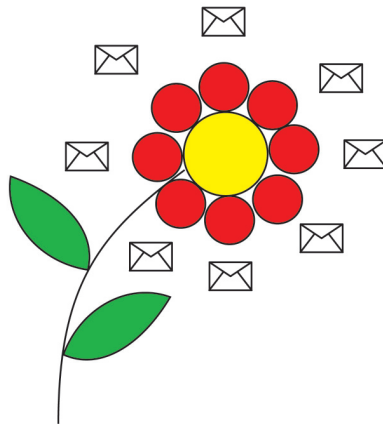
Мал. 1 Мал. 2

Вчитель роздає кожному учню/учениці стікери та дає завдання учасникам вгадати собі «нікнейм», який вони використовують для спілкування в Інтернеті, або ж той, який хотіли б використовувати, та написати його на стікері. Кожний учень/ кожна учениця підходить до аркуша з квіткою, називає нікнейм, своє реальне ім'я та хобі і наклеює стікер з нікнеймом на аркуш так, щоб стікер став пелюстком квітки. Аркуш з квіткою розміщується на стіні. Якщо квітка намальована на дошці, то вона залишається для наступної вправи (див. мал. 2).

3. Гра «Хто надіслав тобі листа?»

Для цієї вправи вчитель використовує «квітку» з попередньої вправи. Вчитель видає учням стікери і просить кожного написати позитивне побажання або просто хороші слова на стікері. А потім наклеїти їх поряд з будь-яким зі стікерів з нікнеймами на аркуші з квіткою. Кожен учень/ кожна учениця має наклеїти побажання до чужого нікнейму так, щоб власники нікнеймів не бачили, хто написав їм побажання. Учасники отримують побажання до свого нікнейму і намагаються вгадати, хто надіслав їм це «повідомлення» (див. мал. 3). У 99% учасники не можуть вгадати відправника повідомлення.

Вчитель робить висновок: так само відбувається і при спілкуванні в інтернет-просторі. Дуже складно перевірити, хто саме пише тобі листи, спілкується з тобою. Якщо учасники групи добре знайомі між собою, вони можуть вгадати відправника за почерком. У такому разі вчитель підсумовує, що в інтернет-просторі не існує почерків, тому ніколи не можна дізнатись, хто знаходиться по той бік комп'ютера або мобільного телефону.

Мал. 3

3. Інформація вчителя про небезпеки в інтернет-просторі та при використанні мобільних технологій

Після попередніх вправ рекомендується поговорити з дітьми про небезпеки, які можуть існувати в мережі Інтернет. Поставте запитання дітям, що вони знають про ризики, які несе Інтернет, і, використовуючи інформацію з розділу 1, розкажіть про існуючі загрози для дітей при

користуванні Інтернетом та мобільними технологіями. Інформація про небезпеки в інтернет-просторі та при користуванні мобільними технологіями має подаватися в залежності від віку учнів.

4. Правила безпечного Інтернету

Розкажіть учням, як уберегтися від небезпек в інтернет-просторі. Правила безпечного Інтернету містяться на сайті «Онляндія: безпечна веб-країна». Під час ознайомлення з правилами безпечного користування Інтернетом та мобільними технологіями, важливо зазначити, що необхідно не тільки піклуватися про свою безпеку, але й намагатися не порушувати права інших користувачів Інтернету та мобільних телефонів, не наражати на небезпеку своїх віртуальних та реальних друзів.

Тренінг 3. «Зробимо Інтернет та комунікаційні технології безпечними для дітей» для фахівців

Мета: сформувати уявлення про небезпеки, які очікують на дітей та молодь під час використання Інтернету та інших інформаційно-комунікаційних технологій, ознайомити з правилами безпечного використання інформаційно-комунікаційних технологій, розвинути навички безпечного використання Інтернету та інших інформаційно-комунікаційних технологій

Даний тренінг у цілому проводиться для фахівців, які в подальшому можуть використовувати окремі вправи для роботи з дітьми різних вікових категорій. Цей тренінг також можна проводити для дітей та молоді, вибираючи окремі вправи залежно від віку аудиторії.

Загальний час тренінгу: 7 годин (з обідньою перервою та перервами на каву. Без перерв – 5 год.)

Матеріали, необхідні для тренінгу:

- Аркуші ватману, папір.
- Маркери, олівці.
- Кольорові стікери (звичайні, та у вигляді фруктів, квіток).
- Клей, ножиці.
- М'яч.
- Маленький приз, сувенір.
- Журнали. Газети (бажано з оголошеннями, ілюстраціями та інформацією про комп'ютери, новітні технології тощо).
- Примірники Конвенції ООН про права дитини для кожного учасника.

- Примірники Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі людьми, дитячої проституції і дитячої порнографії для кожного учасника.
- Нарізані у вигляді пазлів правила безпечної поведінки в інтернет-просторі.
- Стікери/аркуші паперу, нарізані у вигляді речей.

Типова програма тренінгу

10.00–10.10 – Привітання учасників тренінгу від тренера. Представлення тренера. Ознайомлення з темою тренінгу.

10.10–10.25 – Гра для знайомства “Квітка”.

10.25–10.35 – Правила роботи.

10.35–10.50 – Початкова вправа «Очікування від тренінгу».

10.50–11.15 – Комунікативні інструменти в мережі Інтернет та в мобільному телефоні. Робота у 2 групах.

11.15–11.20 – Рухавка.

11.20–11.50 – Ризики, які існують при використанні інформаційно-комунікаційних технологій. Робота у 2 групах.

11.50–12.00 – Гра на розуміння анонімності Internet (гра «Хто на тебе напав»? або Гра «Хто надіслав тобі листа?»).

12.00–12.30 – Інформація про небезпечні ситуації для дітей під час використання інформаційно-комунікаційних технологій. Інформація тренера.

12.30–13.00 – Конвенція ООН про права дитини та Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатація та знуцань сексуального характеру. Робота в 4 групах.

13.00–14.00 – Обідня перерва.

14. 00–14.15 – Робота з журналами. Індивідуальна робота.

14.15–14.55 – Ризики для дітей та їх запобігання. Розробка правил безпечного використання Інтернет.

14. 55–15.05 – Гра «Хто скоріше дістанеться до стіни / Рухавка.

15.05–15.45 – Створення інформаційного постера (колаж) та меморандуму порозуміння.

15.45–16.15 Перерва.

16.15–16.30 – Гра «Пазл».

16.30–16.45 – Заключна вправа «Що я візьму із собою».

16.45–16.55 – Заповнення вихідної анкети.

16. 55–17.00 Побажання та завершення роботи. Роздаткові матеріали.

Хід тренінгу

1. Гра для знайомства “Квітка” – до 15 хв.

Перед початком вправи тренер малює квітку без пелюстків на аркуші ватману (див. мал. 1).

Тренер дає завдання учасникам вигадати собі псевдоніми («нікнейми»), якими вони користуються при спілкуванні в інтернет-просторі або хотіли б використовувати, та написати його на стікері. Кожний учасник / кожна учасниця виходить до аркуша з квіткою, називає нікнейм, своє реальне ім'я та хобі і наклеює стікер з нікнеймом на аркуш так, щоб стікер став пелюсткою квітки. Ці нікнейми можна використовувати під час тренінгу. Аркуш з квіткою розміщується на стіні (див. мал. 2).

2. Правила роботи – до 10 хв.

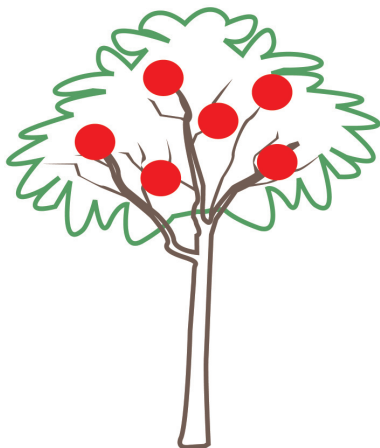
Тренер за допомогою учасників складає правила роботи під час тренінгу та записує їх на аркуші паперу. Правила розміщуються в кімнаті, де проходить тренінг, так щоб до них можна було звертатися.

Серед правил можуть бути:

- приходити вчасно;
- вимкнути мобільні телефони;
- бути позитивно налаштованими;
- говорити по черзі, стисло;
- критикувати думку, а не людину/критикувати конструктивно;
- конфіденційність...

3. Очікування від тренінгу – до 15 хв.

Тренер пропонує учасникам написати свої очікування від тренінгу. Тренер роздає учасникам стікери, які можуть мати форму фруктів, квіток ін. Поки учасники пишуть, тренер малює дерево. Кожен учасник / кожна учасниця оголошує свої побажання та клеїть стікер на дерево (див. мал. 4).

Мал. 4

4. Комунікативні інструменти в мережі Інтернет та в мобільному телефоні – 20—25 хв.

Робота у двох групах. Учасники об'єднуються у дві команди. Наприклад, «Однокласники» та «Контакти».

Дві команди отримують однакове завдання – написати на ватмані назви сучасних комунікацій та технологій, які використовуються молоддю та дітьми під час спілкування в Інтернеті за допомогою комп'ютера або мобільного телефону. Обидві групи повинні виконати завдання за 10 хвилин.

Можливі варіанти відповідей: веб-камера, ISQ, MSN, SMS, Skype, MMS, блютус, ігри, електронна пошта, чати, соціальні мережі (назви різних соціальних сайтів), форуми, блоги, мобільні з камерами та підключенням до Інтернету, назви сайтів тощо. Через 10 хвилин тренер зупиняє обидві команди. Кожна група по черзі зачитує свої варіанти відповідей, а інша викреслює слова, що збігаються, зі свого переліку. Переможцем стає група, у якої більше унікальних назв, що не повторюються.

Наприкінці вправи тренер робить висновок: у світі існує безліч технологій, які допомагають у спілкуванні і роблять його дуже зручним. Але водночас час такі технології є також і небезпечними, тому дуже важливо знати, як використовувати ці технології, щоб не потрапити в пастку та не стати жертвою злочину.

5. Ризики, які існують при використанні інформаційно-комунікаційних технологій – 30 хв.

Тренер розподіляє учасників на дві групи та дає завдання групам подумати про те, яким чином певні засоби комунікації можуть бути небезпечними для дітей. Кожна група отримує новий лист ватману і окреме завдання.

Перша група має подумати та написати, чим можуть бути небезпечні інтернет-сайти, інтернет-ігри, електронна пошта, веб-камери, ISQ, чати, блоги.

Друга група має подумати та написати, чим можуть бути небезпечні мобільні телефони, мобільні телефони з фото- та відеокамерами, SMS, MMS. На це завдання групи отримують 20 хвилин. Через 20 хвилин учасники повертаються до загальної групи, та представник кожної групи презентує напрацювання в групах.

6. Ігри та розуміння анонімності мережі Інтернет – до 15 хв.

Гра «Хто надіслав тобі листа?»

Для цієї вправи тренер використовує аркуш ватману із вправи № 1 «Квітка». Тренер видає учасникам стікери (бажано іншої форми, ніж пелюстки квітки) і просить кожного учасника написати позитивне побажання або просто хороші слова на стікері. А потім наклеїти їх поряд з будь-яким стікером з нікнеймом на аркуші з квіткою. Кожен учасник має наклеїти побажання до чужого нікнейму так, щоб власники нікнеймів не бачили, хто написав їм побажання. Учасники отримують побажання до свого нікнейму і намагаються вгадати, хто надіслав їм це «повідомлення» (див. мал. 3). У 99 % випадків учасники не можуть вгадати відправника повідомлення.

Тренер робить висновок: так само відбувається і зі спілкуванням в інтернет-просторі. Дуже складно перевірити, хто саме пише тобі листи, спілкується з тобою. Якщо учасники групи добре знайомі між собою, вони можуть вгадати відправника за почерком. У такому разі тренер підсумовує, що в інтернет-просторі не існує почерків, тому ти ніколи не можна дізнатися, хто знаходиться по той бік комп'ютера або мобільного телефону.

Гра «Хто на тебе напав?»

Один з учасників тренінгу виходить у центр кола та повертається обличчям до стіни, спиною до всіх інших учасників, які стають позаду. По черзі учасники торкаються особи, яка стоїть спиною до всіх. А ця людина намагається вгадати, хто її торкнувся. Далі учасники міняються.

Висновок, який мають зробити учасники: ти ніколи не знаєш напевне, хто знаходиться по той бік комп'ютера.

7. Інформація про небезпечні ситуації для дітей в Інтернеті – 30 хв.

Використовуючи інформацію з розділу 1 даного посібника, тренер у залежності від віку аудиторії робить презентацію про небезпеки, які існують під час використання інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема Інтернету та мобільного зв'язку. Дуже важливо супроводжувати теоретичний матеріал прикладами та історіями.

Учасники можуть ставити питання.

8. Конвенція ООН про права дитини, Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та знуцань сексуального характеру – 20 хв.

Додаткові матеріали для вправи:

- Тексти всіх трьох Конвенцій та Факультативного протоколу.

Ця вправа проводиться для групи спеціалістів, які працюють з дітьми, а також може проводитись під час роботи із старшокласниками. Вправа спрямована на ознайомлення учасників з міжнародними стандартами у сфері захисту прав дітей.

Учасники розподіляються на 4 групи – одна отримує Конвенцію про права дитини, друга – Факультативний протокол, третя – Конвенцію про кіберзлочинність, четверта – Конвенцію про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру. За 10 хвилин групи мають проаналізувати тексти конвенцій. Завдання для групи, яка отримує Конвенцію, – знайти статті, які захищають дітей від тих форм порушення прав дитини, що частіше проявляються через використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (дитяча порнографія, торгівля дітьми – ст. 34, 35, дискримінація за різними ознаками – ст. 2, посягання на честь та гідність – ст. 16, фізичне і психологічне насильство – ст. 19 Конвенції). Завдання для групи, що отримує Факультативний протокол, – знайти статті, які стосуються дитячої порнографії (ст. 2, ст. 3) Завдання для групи, яка працює з Конвенцією про кіберзлочинність, – знайти статті в Конвенції, що стосуються захисту дітей від порушення їхніх прав через Інтернет (ст. 9 «Правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією»). Група, що отримує Конвенцію про захист дітей від сексуальної експлуатації та знуцань сексуального характеру, має знайти статті, що містять положення про захист дітей від сексуального насильства через використання інформаційно-комунікаційних технологій (ст. 6 «Освіта для дітей», ст. 20 «Правопорушення, що стосуються дитячої порнографії», ст. 23 «Підбурювання дитини із сексуальною метою»). Через 10 хв. групи презентують інформацію всім учасникам.

9. Робота з журналами – 10—15 хв.

Тренер запитує: чи можете ви знайти в журналах об'яви про інтернет-фільтри, рекомендації щодо роботи в Інтернеті або інші програми, що захищають дітей від негативу, якого багато у всесвітній мережі Інтернет?

Кожен учасник / кожна учасниця отримують журнал, аркуші з журналу/газети і намагаються знайти статтю чи оголошення, які б містили інформацію, як уберегтися від негативного впливу Інтернету (це можуть бути оголошення про антивірусні програми, нові форми захисту, правила безпечного користування технологіями). Та особа, яка першою знаходить інформацію, має повідомити про це і зачитати її. Якщо в колі є люди, які знайшли таку ж інформацію, вони також її оголошують.

Тренер має зробити висновок: ЗМІ майже не містять інформації, яка б допомогла захиститися від негативного впливу комп'ютера, Інтернету, інших комунікаційних технологій. Тому дуже важливим є навчання безпечним правилам поведінки щодо користування новітніми комунікаційними технологіями.

10. Ризики для дітей та запобігання їм. Розробка правил безпечного користування Інтернетом та іншими комунікаційними технологіями – 40 хв.

Учасники знову об'єднуються у дві групи.

Перша група отримує завдання розробити рекомендації безпечної поведінки під час користування комп'ютером, Інтернетом та мобільним телефоном для дітей.

Друга група має написати рекомендації для вчителів та батьків, як зробити користування комп'ютером, Інтернетом та мобільними телефонами безпечним для дітей.

За 20 хвилин учасники повертаються до загальної групи та презентують роботу в групах. Тренер та інші учасники можуть ставити запитання, додавати інформацію.

11. Гра «Хто скоріше дістанеться до стіни» -- 10 хв.

Ця вправа проводиться, якщо є простір, наприклад, на подвір'ї або на спортивному майданчику, у спортивному залі.

Учасники об'єднуються у дві команди. Завдання: чия команда скоріше дійде до стіни/дерева, викладаючи свої речі. Задля результату учасники починають знімати з себе останнє, аби виграти.

Висновок: як легко маніпулювати людиною, а особливо дитиною. Дуже часто злочинці використовують подібну тактику для залучення дітей

до створення дитячої порнографії. Тому завжди необхідно пам'ятати про власну безпеку.

Якщо у Вас немає можливості провести таку вправу, замініть її на аукціон. Але валюта такого аукціону – одяг та аксесуари учасників. Необхідно визначити три лоти, але не називати, що це за предмети. Придумайте інтригуючий опис таких предметів, щоб в учасників з'явився інтерес змагатися за здобуття лотів. Висновок буде таким же, як і попередній. А також слід відзначити те, що дуже часто, залучаючи дітей до злочинної діяльності, злочинці малюють «золоті гори», але насправді все виявляється навпаки. Тому важливо перевіряти інформацію, ставити запитання, щоб з'ясувати всі обставини.

12. Створення інформаційного постера (колажу) та меморандуму порозуміння – 40 хв.

Учасники знову об'єднуються у дві групи.

Перша група має розробити оголошення для інтернет-кафе (як об'яву найкращого та найбезпечнішого кафе для дітей). *Друга група* має розробити меморандум порозуміння між батьками та дітьми щодо безпечного користування комп'ютером та Інтернетом.

Важливо, щоб учасники використовували вирізки з журналів, газет для позначення слів.

13. Гра «Пазл» – 10—15 хв.

Додаткові матеріали для вправи:

- нарізані у вигляді пазлів правила безпечної поведінки в інтернет-просторі

Ця вправа може також бути проведена з дітьми молодшого віку.

Тренер перемішує нарізані речення, а учасники мають узяти по одній частині, а потім шукати інші частини речення серед учасників. Хто перший складає речення, зачитує його вголос. Потім зачитують інші учасники, які склали речення.

14. Що я візьму із собою – 10-15 хв.

Додаткові матеріали для вправи:

- стікери/аркуші паперу, нарізані у вигляді речей

Ця вправа є завершальною.

Тренер малює валізу (мал. 5) та завчасно з паперу вирізає різноманітні речі (книжки, спідниці, штанці, сорочки та ін.) Роздає їх учасникам. Учасники повинні написати, що із отриманого на цьому тренінгу (знання,

навички) вони візьмуть із собою. Потім кожен оголошує свої думки та кладе уявні речі в уявну валізу.

Тренер у відповідь робить висновки, зі свого боку, чи здійснилися його побажання, чи залишилась ще якась інформація, яку необхідно надати учасникам, докладніше розкрити.

Мал. 5

15. Побажання та завершення роботи

Тренер завершує тренінг побажанням, щоб права учасників ніколи не порушувалися через використання новітніх комунікаційних технологій. Якщо є роздатковий матеріал, тренер пропонує його учасникам.

ГЛОСАРІЙ

Глосарій термінів у галузі прав ЛЮДИНИ

ВСТУП У СИЛУ (НАБУТТЯ ЧИННОСТІ) – вступ у силу означає, що члени угоди повинні дотримуватися її змісту та процедур. Часто нові угоди мають умову (наприклад, кількість держав) набуття чинності. В угоді також може передбачатися, що в разі дотримання певних умов вона вступає в силу умовно (тимчасово).

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН – один з основних органів ООН, що об'єднує представників усіх держав-членів ООН. ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН приймає ДЕКЛАРАЦІЇ і затверджує КОНВЕНЦІЇ в галузі прав людини, на ній обговорюються питання і розглядаються заходи з покарання держав, що порушують права людини. ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН діє у відповідності до ХАРТІЇ ООН.

ГЕНОЦИД – це систематичне знищення людей через їхню расову приналежність чи етнічне походження.

ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА – права громадян на свободу та рівність, часом їх називають «права першого покоління». Громадянські права включають свободу віросповідання, думки та самовираження, право голосувати, брати участь у політичному житті і мати доступ до інформації.

ДЕКЛАРАЦІЯ – документ, в якому стверджуються погоджені стандарти, але який не є юридично зобов'язуючим. На конференціях ООН (наприклад, Конференція з прав людини 1993 у Відні чи Світова Конференція жінок у Пекіні 1995 року), зазвичай продукуються по два пакети декларацій: один підготовлений представниками урядів, а інший НЕУРЯДОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ (НУО). ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН часто приймає вагомі, проте НЕ ПРАВЗОБОВ'ЯЗУЮЧІ декларації.

ДЕРЖАВА – часто це синонім до слова «країна». Це група людей, які постійно проживають на конкретній території, мають спільні закони та обов'язки і уряд, і спроможні підтримувати міжнародні відносини.

ДЕРЖАВИ-СТОРОНИ – це країни, що РАТИФІКУВАЛИ ПАКТ чи КОНВЕНЦІЮ і таким чином зв'язані юридично змістом і процедурами цієї угоди.

ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА – права, що стосуються виробництва, розвитку та управління матеріалом для потреб життя. Це право на збереження та розвиток культурної ідентичності. Права, які дають людям соціальну та економічну захищеність, інколи називаються правами, зорієнтованими на безпеку або правами другого покоління. Приклади: право на їжу, укриття та охорону здоров'я.

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ (англ. скорочено «ШНК») – прийнята ГЕНЕРАЛЬНОЮ АСАМБЛЕЄЮ ООН 10 грудня 1948 року. Це головний документ ООН, в якому встановлені норми та стандарти у галузі прав людини. Всі держави-члени ООН погодилися дотримуватися Декларації. Хоча Декларація приймалася як неправозобов'язуючий документ, з часом різні положення ДОКУМЕНТА набули такого поширення та поваги, що укорінилися як частина МІЖНАРОДНОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА.

ЗАКОННІ (ЮРИДИЧНІ) ПРАВА – права, що закріплені законом і які можна захищати та виносити на розгляд судів.

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ – йдеться про винятки, які сторони договору оговорюють (наприклад, певні положення, з якими вони не погоджуються і не виконують). Проте, застереження може не применшувати основного значення міжнародного договору.

ЗВИЧАЄВЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО – право, яке набуває обов'язкового характеру для держав, хоча і не є кодифікованим (тобто, офіційно задокументованим), а таким, яке встановлюється відповідно до звичаю, коли певне число країн починає притримуватися його, ніби закону, воно стає законом «через вживання». Це одне з головних джерел для міжнародного права.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ (ПАКТ) – зобов'язуюча угода між країнами, застосовується в тому ж значенні, що й КОНВЕНЦІЯ ТА УГОДА, ДОГОВІР. Головні міжнародні зобов'язання в галузі прав людини прийняті в 1966 році, це МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА (ІССРК) і МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА (ІСЕССР).

КОЛЕКТИВНІ ПРАВА – права груп людей на захист своїх інтересів та ідентичності.

КОМІСІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ – орган, сформований РАДОЮ З ЕКОНОМІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПИТАНЬ (ЕКОСОС) ООН для роботи в галузі прав людини.

Конвенції ООН – міжнародно-правові документи, які приймаються Організацією Об'єднаних націй. ООН приймає конвенцію, вона встановлює міжнародні норми та стандарти. Якщо конвенція прийнята на ГЕНЕРАЛЬНІЙ АСАМБЛЕї ООН, ДЕРЖАВИ-СТОРОНИ після цього можуть РАТИФІКУВАТИ конвенцію, тим самим зобов'язуючись виконувати її вимоги. Після цього ООН може засуджувати уряди, котрі порушують стандарти, встановлені конвенцією.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ВСІХ ФОРМ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЩОДО ЖІНОК («Конвенція жінок», англ. «СЕОА\У») (прийнята 1979 р.; набула чинності 1981 р.): перший правозобов'язуючий міжнародний документ, що забороняє дискримінацію жінок і зобов'язує уряди здійснювати відчутні кроки, щоб покращити якість життя жінок.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ (прийнята 1989 року, набула чинності в 1990 р.): Конвенція, яка встановлює повний спектр громадянських, культурних, економічних, соціальних і політичних прав людини.

КРАЇНИ-ЧЛЕНИ, ДЕРЖАВИ-ЧЛЕНИ – країни, що є членами Організації Об'єднаних Націй.

МІЖНАРОДНИЙ БІЛЬ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ – це поєднання ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ („ІЮНК”), МІЖНАРОДНОГО ПАКТУ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА („ІССРК”) і Факультативного протоколу до „ІССРК”, а також МІЖНАРОДНОГО ПАКТУ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА („ІСЕ5СК”).

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА („ІССРК”) – прийнятий у 1966 році, набрав чинності в 1976 році. «ІССРК» задекларував, що всі люди мають велике коло громадянських і політичних прав. Один із компонентів МІЖНАРОДНОГО БІЛЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА („ІСЕССК”) – прийнятий у 1966 році, набрав чинності в 1976 році. «ІСЕССК» задекларував, що всі люди мають велике коло економічних, соціальних і культурних прав. Один із компонентів МІЖНАРОДНОГО БІЛЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ.

МОРАЛЬНІ ПРАВА – права, що спираються на загальні принципи справедливості та правосуддя, нерідко, проте не завжди, вони базуються на релігійних віруваннях. Часом люди відчувають, що мають моральне право навіть у ситуації, коли вони не володіють юридичним чи законним правом. Наприклад, під час руху за громадянські права в США протестуючі виступали з демонстраціями проти законів, що забороняли білошкірим і афроамериканцям разом вчитися в школах, на тій основі, що такі закони порушують моральні права людей.

НЕПРАВООЗОВ'ЯЗУЮЧИЙ ДОКУМЕНТ – це документ, який, як ДЕКЛАРАЦІЯ, не тягне ніяких офіційних юридичних зобов'язань. Проте, він може накладати моральні зобов'язання чи мати силу закону як частина МІЖНАРОДНОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА.

НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ (НУО, НДО, громадські організації, англійською «NOOS»): організації, сформовані людьми поза рамками чи участю уряду. НУО здійснюють моніторинг таких органів з прав людини? як КОМІТЕТ ІЗ ПРАВ ЛЮДИНИ і виступають у ролі «сторожових собак» дотримання прав людини в межах своїх повноважень. Деякі з НУО є великими, міжнародними (наприклад, Товариство Червоного Хреста, Міжнародна амністія тощо), деякі є невеликими та місцевими (наприклад, такі, що адвокатують права людей з особливими потребами на рівні конкретного міста). НУО відіграють головну роль у формуванні впливу на політику ООН, багато з них мають офіційний статус консультативного органу на рівні ООН.

ПІДПИСАННЯ, ПІДПISУВАТИ – у сфері прав людини це перший крок з ратифікації міжнародного договору, підписання **ДЕКЛАРАЦІЇ КОНВЕНЦІЇ ЧИ МІЖНАРОДНОГО ПАКТУ** означає надання обіцянки дотримуватися принципів документа і його духу. Також підписання демонструє обіцянку просувати вперед у процесі вступу чи ратифікації угоди

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА – право людини на участь у політичному житті своєї громади і країни. Наприклад, право голосувати на виборах до уряду чи право на певну посаду. Див. також **ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА**.

ПРАВА ЛЮДИНИ – права, які люди мають через те, що вони є людськими істотами, незалежно від їхнього громадянства, національності, расової приналежності, етнічного походження, мови, статі чи здібностей. Права людини набувають чинності, коли вони **КОДИФІКОВАНІ** у вигляді **КОНВЕНЦІЙ, ЗОБОВ'ЯЗАНЬ** чи **ДОГОВОРІВ (УГОД)** або вони визнаються як частина **ЗВИЧАЄВОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**.

ПРАВА, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ДОВКІЛЛЯ, КУЛЬТУРНІ ПРАВА І ПРАВО НА РОЗВИТОК – інколи їх називають „правами третього покоління”. Ці права визнають, що люди мають право на проживання у безпечному та здоровому навколишньому середовищі, і що групи людей мають право на культурний, політичний і економічний розвиток.

ПРИРОДНІ ПРАВА – права, що належать людям, оскільки вони є людськими істотами.

ПРОТОКОЛ – договір, який вносить доповнення до іншого договору (наприклад, доповнення про додаткові процедури чи важливі положення).

РАДА ООН З ЕКОНОМІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПИТАНЬ („ECOSOC”) – Рада ООН з 54 членів в основному розглядає питання, що торкаються населення, економічного розвитку, прав людини і кримінального правосуддя. Цей орган з високим міжнародним статусом отримує та видає звіти з прав людини в різних ситуаціях.

РАТИФІКАЦІЯ, РАТИФІКУВАТИ – процес, завдяки якому законодавчий орган (або інший право-уповноважений орган) держави підтверджує дію держави з підписання міжнародної угоди (договору). Це офіційна процедура, яка узаконює участь у договорі (угоді).

САМОВИЗНАЧЕННЯ – визначення членами територіального угруповання власного політичного майбутнього без втручання зовнішніх сил, що походить з-поза меж цього регіону.

УГОДА (ДОГОВІР) – офіційна угода між державами, яка визначає та змінює їхні спільні обов'язки та зобов'язання, застосовується як синонім до **КОНВЕНЦІЇ** і **ПАКТУ**. Коли **КОНВЕНЦІЇ** затверджує **ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН**, вони утворюють міжнародні правові зобов'язання для **СТОРИН**, що підписали цей договір. Коли національні уряди **РАТИФІКУЮТЬ** угоду, її статті стають частиною їх національних правових зобов'язань.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АП – Адміністрація Президента України

Асоціація УМДПЛ – Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів

ГО – громадська організація

ЕКПАТ (ЕСПАТ, англ. – end child prostitution and trafficking, у перекладі означає: покінчимо з дитячою проституцією та торгівлею дітьми) – міжнародна організація, діяльність якої спрямована на протидію комерційній сексуальній експлуатації дітей та торгівлі ними

ДБЗПТЛ – Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми;

Держкомнацрелігії – Державний комітет України у справах національностей та релігій;

Держкомтелерадіо – Державний комітет телебачення та радіомовлення України;

Держпідприємництво – Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва;

ДКМСД – Департамент кримінальної міліції у справах дітей

ДМС – Державна міграційна служба

ДПА – Державна прикордонна адміністрація

ЗМІ – засоби масової інформації;

ІКТ – інформаційно-комунікативні технології

КМСД – Кримінальна міліція у справах дітей

КМУ – Кабінет Міністрів України

КСЕД – комерційна сексуальна експлуатація дітей

ККУ – Кримінальний кодекс України;

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КМУ – Кабінет Міністрів України

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України;

МЗС України – Міністерство закордонних справ України;

МЖПЦ «Ла Страда – Україна» – Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна»

Мін'юст – Міністерство юстиції України

Мінсім'я молодь спорт – Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України
МОН – Міністерство освіти та науки України
МОНМС – Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
МОМ – Міжнародна організація з міграції
МОП – Міжнародна організація праці
МСП – Міністерство соціальної політики України
МСП – Міністерство соціальної політики України
МФВ – Міжнародний фонд «Відродження»
НЦБ Інтерполу – Національне центральне бюро Інтерполу;
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ССД – служба у справах дітей
ЦСССДМ – центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
ОБСЕ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ОДА – обласна державна адміністрація
ОКП ОБСЕ – Офіс Координатора проектів Організації з безпеки та співробітництва в Європі в Україні
ПРООН – Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
РДА – районна державна адміністрація
РЄ – Рада Європи
СБУ – Служба безпеки України;
ТРК – телерадіокампанія
УГСПЛ – Українська гельсінська спілка з прав людини
УМДП Л — Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ
ЦОВВ – Центральні органи виконавчої влади
ХПГ – Харківська правозахисна група
ЮНІСЕФ – Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ
ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ
ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ**

навчально-методичний посібник

Під загальною редакцією:

К.Б. Левченко, Л.Г. Ковальчук, О.А. Удалової

Упорядники: О.В. Ясельська, В.Ю. Кизим

Підписано до друку _____ р. Формат 60x84/16. Папір офс.

Гарнітура Helios. Ум. друк. арк. 16,74. Фіз. друк. арк. 18.

Тираж 1000 пр. Зам. № _____

Надруковано у друкарні ТОВ “Агентство “Україна”

01034, м. Київ, вул. Гончара, 55, оф. 60

(Свідоцтво про реєстрацію серії ДК №265 від 30.11.2000 р.)